

Biblioteca Secului "Regina Maria"
Paragraful N. N.º 29 Bucuresti
Comparația de Comitetul Școlar
Iunie 1927.

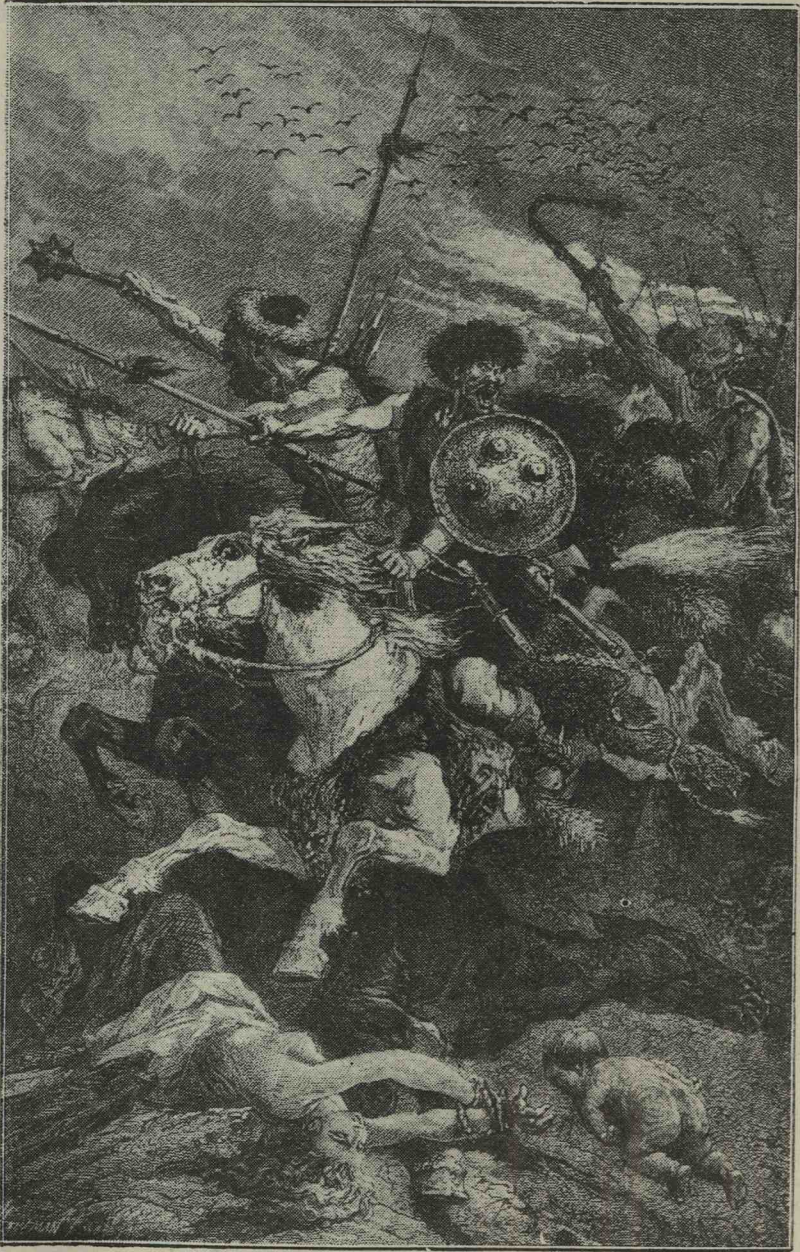
R. M.

IV

17

ISTORIA ROMÂNILOR

8073

Hunii.

Attila și Papa Leo I.
Miniatură din Sächsische Weltchronik von Ludwig Weiland.

ISTORIA
ROMĂNILOR
DIN
DACIA TRAIANĂ
DE

A. D. XENOPOL

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI, MEMBRU ACADEMIEI ROMÂNE
MEMBRU TITULAR AL INSTITUTULUI DIN FRANȚIA

EDIȚIA III-a, îngrijită de

I. VLĂDESCU

DOCTOR IN LITERE
ASISTENT LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

*„Nu sunt vremile sub cărma omului,
ci bietul om sub vreme”.*

MIRON COSTIN.

VOLUMUL II
NĂVĂLIRILE BARBARE
270—1290

BUCUREȘTI

EDITURA «CARTEA ROMÂNEASCĂ»

1956

BIBLIOTECA UNIVERSITARA
Cota 71119 Dublet
Inventar 155840

RC 231/01

II

B.C.U. Bucuresti

C155840

Majestății Sale Regelui României
Carol I^{le}

Părăsirea Daciei în prada barbarilor fusese precedată de o epocă de tranziție în care această provincie, de și încă sub stăpânirea Romanilor, suferise în repetite rânduri năvăliri pustietoare. Deși trecerea dela starea liniștită și înfloritoare a oblăduirii romane la cea chaotică a timpurilor năvălirii nu fusese năprasnică și cu toate că nu se poate stabili seria istorică care duce dela o stare la cealaltă, totuși nu e mai puțin adevărat că, cu retragerea legiunilor, începe pentru populația daco-romană o epocă cu totul nouă a istoriei ei, caracterizată prin mai multe împrejurări însemnate.

Întâi : Cei mai mulți din locuitorii rămași în Dacia Traiană, speriați de violențele și grozăviile năvălirilor, caută, ca și Românii de mai târziu, adăpost în contra lor, în munții și pădurile de care Dacia eră plină.

Al doilea : Felul cel nou de viață, adus prin strămutarea poporului de la câmpie la munte, schimbă și condițiile traiului său, reîntorcându'l îndărăt de la viața agricolă la una ca și nomadă. Cu toate că Românii n'au părăsit nici odată cu totul îndeletnicirile vieții așezate, totuși petrecerea lor în munți împingându'i mai ales la păstorie, ei se purtau neconținut peste toată întinderea lor, veniau în atingere unii cu alții din punctele cele mai îndepărtate, și astfel unificând felul lor de a fi, pregătirea acea unitate surprinzătoare a neamului românesc de la nordul Dunărei.

Al treilea : În acest răstimp de aproape o mie de ani, poporul Daco-Romanilor intră în atingere cu deosebite neamuri barbare care lasară urme în graiul și obiceiurile lui, determinară forma lui de organizare și ajunseră chiar a'i domina mîntea prin limbă și religie.

Naționalitatea română a cărei bază fusese pusă prin contopirea Romanilor cu băștinașii din Dacia, iesă formată pe deplin tocmai din epoca năvălirilor. Aceasta a desvoltat sâmburele vechiu într'un arbore puternic cu ramurile întinse, coroana bogată și rădăcinile adânci. El răsare însă din această epocă, sălbatec și neregulat, ca trunchiurile primitive ce cresc în umbra desigurilor. Trebuie curățit și îngrijit, desfăcut la rădăcină și răsuflat în crengariu, spre a da întreaga desvoltare

puterilor sale latente. Curățirea întreprinsă de mult, a fost dusă tot mai spre desăvârșire de epoca regenerării care este aproape de a fi încheiată și care este menită a face din sălbatucul fiu al pădurei un arbore civilizat.

Perioada năvălirei cuprinde deci una din fazele cele mai însemnate ale istoriei noastre, cea în care s'au adăos mai multe elemente nouă către naționalitatea română. Vom vedea că epoca de o mie de ani, petrecută între părăsirea Daciei și întemeierea principatelor, nu este o lungă pauză în dezvoltarea poporului nostru, nici o epocă asupra căreia nu s'ar ști nimica, ci din contră una din părțile cele mai interesante, cele mai bogate în rezultate ale istoriei sale.

E drept că izvoarele curg mai sărace asupra acestui timp; însă pentru cine știe să atingă struna istorică, ele dau un răsunset destul de clar al acestor timpuri puțin cercetate.

CAPUL III

DACIA IN PRIMA PERIOADĂ A NĂVĂLIREI BARBARE.

270—860.

I

GOȚII, HUNII ȘI GEPIZII.

1. NĂVĂLIREA GOȚILOR, HUNILOR ȘI A GEPIZILOR.

Goții după Aurelian. — Am urmărit mai sus istoria năvălirilor gotice până la părăsirea Daciei de împăratul Aurelian și am văzut că, în tot acel timp, oardele lor nomade cutreerău întinsul șes oriental al Europei trecând prin Muntenia, pentru a intra pe de o parte în Imperiul Roman de peste Dunăre, pe de alta în Dacia. Este interesant de constatat că nici după delăsarea Daciei în prada lor, Goții nu și părăsesc așezările de pe țărmurile Mărei Negre, unde îi întâlnim fără întrerupere, până ce, spăimântați de Huni, trec cu grămada în partea orientală a Impărăției Romane.

În tot răstimpul de peste 100 de ani ce se strecoară dela părăsirea Daciei până la venirea Hunilor (270—375), provincia reîntrase sub stăpânirea neamurilor sarmate care se întindeau mai ales în Muntenia. Astfel pe timpul lui Constantin cel Mare, (325—337), Goții care până atunci par a se fi ținut mai în liniște, atacă din nou Imperiul Roman și provoacă pe Constantin a face o expediție în potruva lor. El trece Dunărea pe un pod de piatră, acela ale cărui rămășițe se văd și astăzi încă la Celeiu, între gurile Jiului și ale Oltului¹. Goții sunt bătuți de Constantin în *țările Sarmatilor*². Se vede deci

¹ Mai sus, Vol. I, p. 108 și 111. Istoria întâielor năvăliri gotice, Vol. I, pag. 211.

² Orosius, VII, 28: „Mox Gothorum fortissimas et copiosissimas gentes in ipso barbarici soli sinu, hoc est in Sarmatarum regione delevit”. Comp. Paulus Diaconus XI și Idatius Chronicon, ad. annum, 332.

că Muntenia purtă pe atunci numele de țara Sarmaților. Construirea unui pod de piatră peste Dunăre arată însă învederat, că Constantin cel Mare nu avuse numai scopul de a speria pe Goți spre a-i astâmpăra, ci că el vroise a alipi iarăși mai cu trâinicie părțile nord-dunărene de împărăția sa, lucru ce eră firesc la un monarh care strămutase scaunul Statului său din apus în răsărit, pe malurile Bosforului.

Că acești Goți, învinși de Constantin, nu se aflau în foasta Dacie romană, se cunoaște de pe istoria lor ulterioară care îi arată tot ca locuitori ai țărmurilor Mării Negre, prin Basarabia de astăzi și regiunile ce se țin de ea.

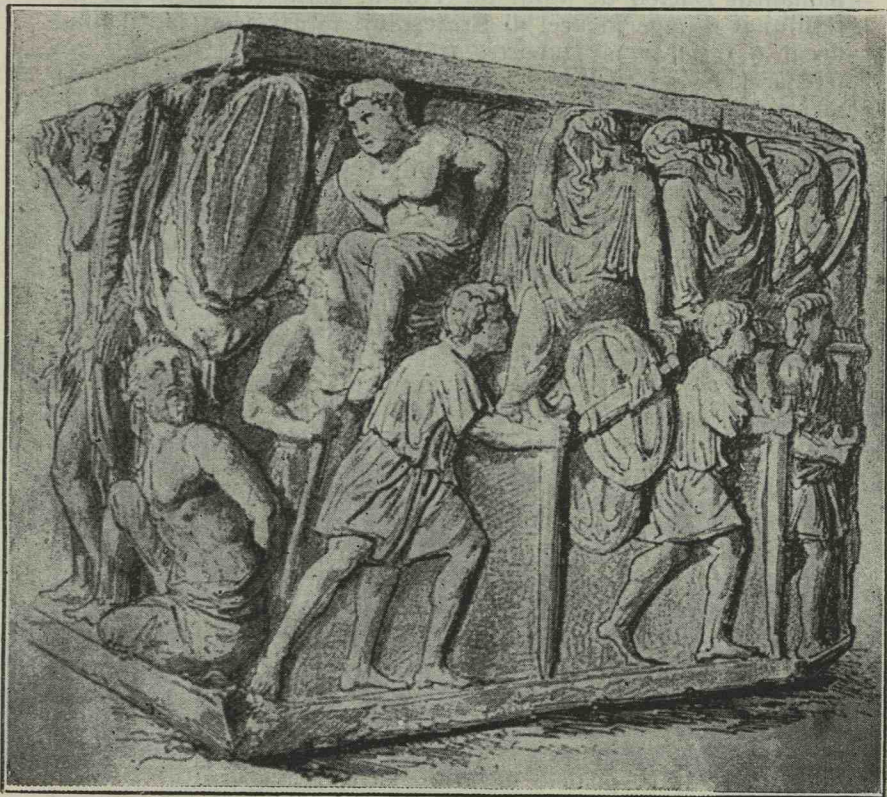

Germani (Goți) depe Columna antonină.

Anume după împărțirea provizorie a Imperiului Roman în acel apus și acel de răsărit, Valente împăratul răsăritului (364—378) face o expediție contra Goților și, lucru caracteristic pentru regiunile unde el vroia să-i atace, este că el ier-nează la Marcianopoli în Moesia, aproape de coastele Mării Negre. Apoi face și el un pod, însă de plute, peste Dunăre pe la Noviodunum, care oraș este arătat de Ptolemeu ca aflându-se acolo unde Istrul începe a se despărți în gurile sale, adecă pe la Isaccea de astăzi, și bate pe tribul got al Greu-

ungilor³. Reiesă deci într'un chip învederat, că Goții locuiau tot către Nistru și părțile orientale, și că atunci cîm Constantin cel Mare îi bătuse în părțile mai occidentale ale Munteniei, nu'i lovise în țara lor, ci în cea a Sarmaților.

Goții stau în părțile acestea pînă cînd, speriați ei înșiși de cumplitii și sălbatecii Huni, o rup de fugă către Du-

Goți de pe un manuscris din Vatican.

năre. Atanaric, capul ramurei celei mai apusene a Goților, trimisese un corp de oștire pentru a recunoaște năvala Hunilor; iar el se așezase în o vale pe fluviul Nistru. Spăimîntat de raportul dat de iscoada lui, el se coboară repede către Dunăre și vroește să se întăriască aici, trăgînd un mare șanț din malul Siretului pînă în acel al Dunărei⁴. Din el va fi

³ Amm. Marcell., XXVII, 5. *Ptolemeus*, III, 10, 11.

⁴ Amm. Marcell., XXXI, 3: „Qua rei in novitate maioresque venturi avore constrictus a supercilii Gerasi fluminis ad usque Danubium Taifalorum erras paerstringens muros altius errigebat”.

rămas probabil valul de pământ, din care și astăzi se văd urme în județul Covurluiului, și care pornește dela satul Tulucești în coada lacului Brateșului și merge până la malul Siretului, în dreptul satului Cotu-lung⁵. Deși valul acesta care poartă în gura poporului din acele părți tot numele dat în de comun tuturor lucrărilor de asemenea natură aflătoare pe pământul Daciei, de valul lui Traian, pornește din malul Siretului și ajunge în acel al Brateșului, totuși acest lac nefiind decât o formație a Dunărei, arătarea lui Amian se poate referi la el. Este învederat că pe aici un val roman nu ar fi avut nici o rațiune de a fi, mai întâi întru cât există valul cel mare, într'adevăr apărător al Moesiei inferioare, pe care l-am văzut că treceă prin Basarabia și Moldova sudică, de la Akerman prin vadul lui Isac pe Prut, peste Siret și până în Carpați. Apoi la ce ar fi slujit Romanilor un val tras între Brateș și Siret, care nu ar fi constituit nici o linie de apărare pentru posesiile lor sud-dunărene, singurele al căror scut îl aveau în vedere rădicarea unor astfel de întărituri? În așa numitul val al lui Traian ce leagă coada Brateșului cu malul Siretului, veme înaintea noastră, rămășițele acelu ridicat de Atanaric pentru a se opune năvălirii Hunilor⁶. Nesigur însă nici la adăpostul acestei întărituri măestrite, Atanaric caută cu poporul său o scăpare în acele naturale ale munților Carpați, care se întindeau la o mare îndepărtare spre apus, și anume el se retrage în așa numitul *Caucaland*, nume cu finala germană *land*=țară, dat de Goți muntelui *Caucazus* unde se retraseră, și din combinarea căroră ieși acel dat de Ammianus. Am văzut că mai cu osebire partea Carpaților, spre răsărit de Olt pareă a se numi *Caucaz*, unde se află până astăzi munții ce amintesc acest de al doilea nume al Carpaților⁷. Aici însă ei întâlniră pe Sarmați pe cari trebuiră să'i alunge cu puterea pe care groaza lor de Huni le-o dăduse cu prisosință⁸.

Se vede că în goana lor către acei munți, ei au pierdut lângă Buzău, la poalele dealului Istrița, lângă satul Bădenii de jos sau Pietroasa, tezaurul de aur păstrat astăzi în muzeul

⁵ *Vezi Harta României* publicată de Flemming la Glogau.

⁶ Hasdeu, *Ist. critică*, p. 299, care vrea să îndrepte pe alții în privirea așezării acestui val, comite însuși o eroare, spunând că valul s'ar fi întins între *Prut* și *Dunăre*. Gerasus al lui Ammian nu poate fi decât Siretul (mai sus Vol. I, p. 28), și valul fiind tras între *Siret* și *Dunăre*, nu poate fi decât acel arătat de noi. *Vezi* și Odobescu, *Notices sur les Antiquités de la Roumanie* Paris, 1868, p. 47.

⁷ Mai sus, Vol. I. p. 225.

⁸ Amn. Marcell, XXXI, 4: *Ad Caucalandensem locum altitudine Silvarum inaccessum et montium, cum suis omnibus declinavit, Sarmatis inde extrusis*".

din București și cunoscut în popor sub numele de *cloșca cu puii*, și din care o verigă poartă inscripția în rune gotice: „guthāni ocwi hailag” adică: „lui Odin patria sfințită”⁹.

Toate știrile deci privitoare la Goți constată unul și acelaș fapt, important din mai multe puncte de vedere: stăruința Goților până la sfârșitul petrecerei lor la nordul Du-

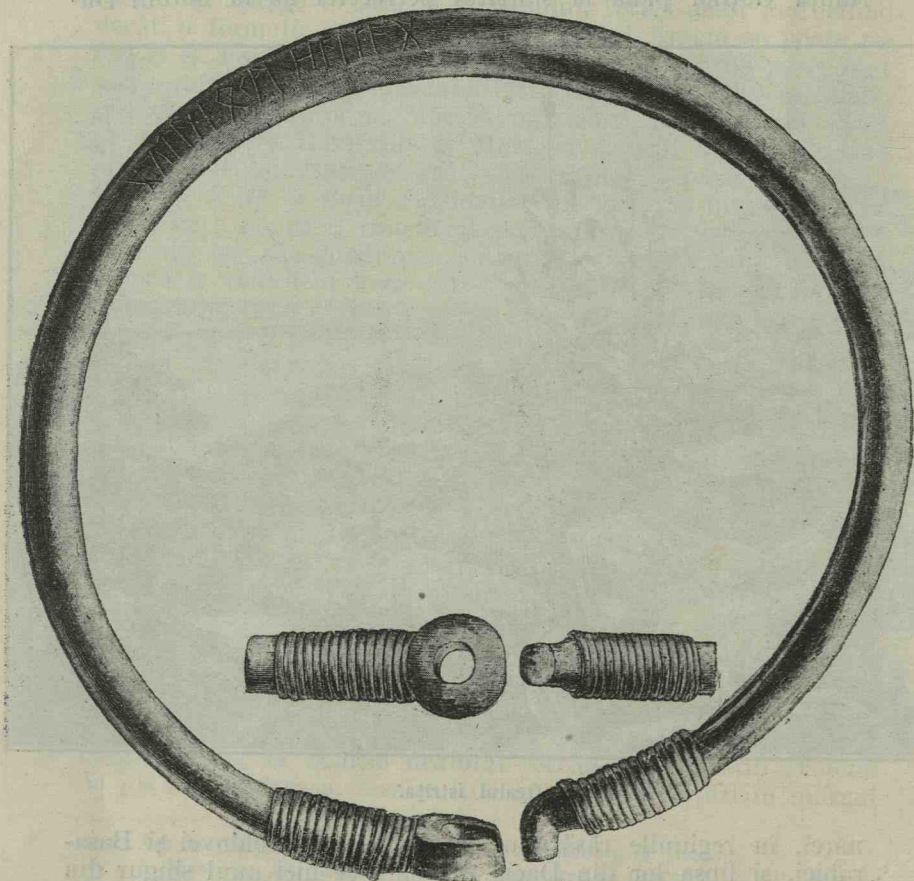
Dealul Istrița.

nărei, în regiunile răsăritene și sudice ale Moldovei și Basarabiei, și lipsa lor din Dacia, de oare ce nici unul singur din

⁹ Iată reproducerea ei în rune: XΛΓΓΥΙ ΩCPI HFIFEX

Această cetire a inscripției este cea mai probabilă și a fost propusă, după o sumă de alte încercări făcute de învățații străini, de Odobescu în *Notices sur les antiquités de la Roumaine*, p. 17—24. Greutatea stă în terminul *Ocwi* pe care Odobescu îl traduce prin *patrie*, bazându-se pe presupunerea că așa ar fi numit Germanii patria lor, adică Scizia, pe care și Iordanes o dă sub un nume apropiat, prin forma lui, de cuvântul inscripției. *De Gothorum sive Getarum origine ac rebus gestis*, IV: „Haec igitur pars Gothorum quae apud Filimer dicitur in terras *Oium* emenso amne transposita, optatum potita solum”.

izvoarele îndestul de numeroase ce pomenesc de ei, nu ne arată că vre o incursie a Goților să fi pornit din Dacia romană, iar toate atacurile, atât făcute cât și suferite de ei, au drept teatru regiunile răsăritene din vecinătatea Mării Negre. Se vede deci cum această împrejurare, bine consta-

Veriga cu inscripție (mărime naturală).

tată, trebuie să schimbe cu totul părerile despre motivul care l-a împins pe Aurelian, să părăsască Dacia. Provincia fu numai cât prădată din timp în timp de Goți, nu ocupată de ei, nici măcar trecător. Nu a fost deci răpită Dacia de Goți din mâinile lui Aurelian, ci el având de apărut poziții mai importante ale imperiului decât reslățita Dacie, o părăsi, găsând că ocrotirea ei contra neîncetatei incursii ale barbarilor era prea anevoioasă.

Al doilea rezultat al neocupării Daciei de către Goți, este lipsa aproape deplină de elemente gotice, din limba română. S'ar putea găsi ca elemente gotice în românește, cuvântul *hoț* format din *Got* prin aspirarea lui *g* în *h*, și într'adevăr când veniau Goții veniau hoții, încât această etimologie ne ar pareă probabilă¹⁰. Al doilea rest gotic ar fi jumătatea a doua a cuvântului *cocostârc*, din care partea întâia amintește pe latinescul *ciconia*, iar a doua pe goticul *stork*, germ. mod. *storch*. În sfârșit se pare a ne fi rămas de la ei și numele riului *Moldova*, dela care apoi se trase acel al țării, care ar veni dela goticul *mulde*=*praf*, de unde avem mai multe riuri în țările germane cu numele de Mulde, Moldau. Așa cel întâi ne întimpină în Saxonia, la un afluent al Elbei; cel al doilea e riul ce udă capitala Boemiei, Praga, și care poartă iarăși numele de *Moldau* în gura Germanilor, pe când Slavii acelei țări îl numesc *Ultava*. Cum se poate derivă numele unui riu dela un element atât de deosebit de apă, ca praful, provine din aceea că, la lumina soarelui dimineața și sara, suprafața apei pare că abură praf. De aceea și Slavonii au numit un riu al Munteniei *Prahova* dela *prah*=*praf*. Apoi chiar Ovid vorbește într'un loc de *annis pulverulentus*¹¹.

Față însă cu niște elemente atât de puține și încă și acestea nesigure, se poate susține că gotismele lipsesc aproape cu desăvârșire din limba română. Această lipsă a fost invocată de protivnicii stăruinței Românilor în Dacia, pentru a dovedi tocmai faptul că ei nu se aflau în Dacia, la venirea Goților. Ei pornesc dela premisa de tot falsă că Goții ar fi ocupat Dacia, stând în ea cel puțin 100 de ani (270—375), și întru cât în naționalitatea română nu se constată aproape nici o urmă de înriurire gotică, ar urmă de aici că Românii nu se aflau în Dacia la venirea acelu popor, fiind strămutați peste Dunăre¹².

Demonstrarea atât de deplină că Goții nu au ocupat niciodată Dacia lui Traian în chip statornic și că ei, până la trecerea lor peste Dunăre, au stat totdeauna în câmpiile vecine cu marea Neagră, taie tocmai rădăcina unei atari argu-

¹⁰ Hasdeu, *Istoria critică* p. 294—296 este de părere că cuvântul *hoț* ar veni dela exclamarea ce se întrebuințază de obicei la prinderea hoților de *ho!* *ho!* Noi știm că românește acest strigăt are sensul popririi: *ho!* *stăi*, *aho!* *aho!* dar nici odată acel al urmării, goanei. Observăm însă că și Hasdeu tot dela un strigăt dat cu prilejul spaimii de Goți derivă cuvântul de *hoț*.

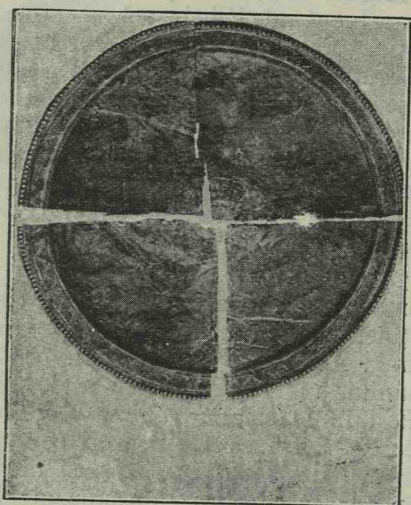
¹¹ Hasdeu, *Ist. crit.*, p. 300, după exemplul lui Cantemir, *Hronicul*, p. 264. (Comp. p. 271), au atras cel întâi luarea aminte asupra poziției teritoriale ocupate de Goți și au explicat din ea lipsa gotismelor în limba română.

¹² Roesler, *Romänische Studien*, p. 123, după Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Dakiens*, Wien, 1781.

mentări. Chiar dacă Goții au venit în atingere cu Daco-Romanii, ea fu totdeauna dușmănească și trecătoare, ca aceea în care intră cel pradat, cu hoțul care îl pradă. Apoi așa nu se stabilesc înriuririle între popoare, cu sabia în mână și cu ură în suflet, ci pe calea pașnică a relațiilor dela om la om, pe aceea a legăturilor de interes și a schimbului de slujbe. Să nu ne mire deci nici într'un chip lipsa gotismelor în limba Românilor. Ar fi extraordinar tocmai, dacă niște asemenea elemente s'ar afla în ea.

Dacă limba daco-română s'ar fi dezvoltat la sudul Dunării, tocmai atunci ar trebui să aflăm în ea elemente gotice.

Tablăua cea mare redusă la 18

Intr'adevăr Goții, alungați de Hunii trec Dunărea în Imperiul de Răsărit, căpătând învoirea dela împăratul Valente, după nesfârșite făgăduinți de a rămânea liniștiți¹³. Ei se așază câțva timp aici; dar revoltându-se curând după aceea, bat pe împăratul Valente și'l omoară la Adrianopole, pradă și pustiesc un lung șir de ani peninsula Balcanului, apoi trec în Italia și înfârșit în Spania, unde oceanul Atlantic pune un țel vieței lor rătăcitoare. Parte însă dintre Goți, elemente mai puțin vagabonde ale neamului lor, rămân așezați în țările din sudul Dunării. Așa ni se spune că în Albania, Goți și băștinași¹⁴ și același lucru se va fi întâmplat și în Moesia, pretinsa sălășluință a coloniilor strămutate. Apoi limba bulgară de astăzi, dezvoltată tot în Moesia, prezintă câteva urme netăgăduite de elemente gotice în ea, precum și limba gotică la rândul ei înfățișază urme de înriurire slavă. Astfel avem în limba bulgară elementele gotice: *vrlograd* grădină, dela gotivcul *aurtigard*, derivat din *aurts*, iarbă; *userez*, cercel, din goticul *aushariggs*, derivat dela *auso*, ureche; *sabota*, zi, din goticul *sambas*, idem;

¹³ Mai întâi trec Goții creștini sub Fritigern și Alavivus. După aceea se hotărăște și Atanaric capul Goților păgâni, care se refugiase în Caucaș, să facă și el ca și ceilalți; el trece Dunărea în 395 pe timpul lui Teodosiu. Vezi Iordanes, XXVII, Amm. Marcell., 31, 4.

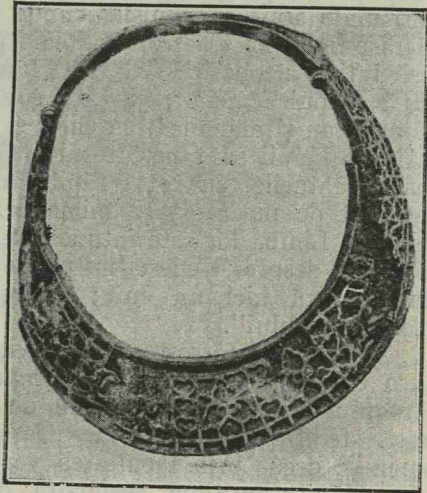
¹⁴ Malchus, *Excerpta de legationibus*, Bonn, p. 258.

buky, carte, din goticul *boka*, idem; *māzda*, marfă, din goticul *mizda*; *netij*, sârbește *netjak*, rudenie, dela *nithgis*, idem. Iar ca bulgarisme în limba gotică cităm; *klismo* care vine dela slavo-burgarul *klik*, vuet; *plinsjan*, a sări, dela slavicul *pliasati*, idem; *chleb*, pâne, dela slavicul *hliab*.¹⁵

Nu ar fi oare cu totul extraordinar că limba românească, desvoltată pe același teritoriu alătura cu limba bulgară și în atingere cu Goții care influențază pe aceasta din urmă, să rămână substrasă cu totul dela orice înriuire gotică? Prin urmare, faptele fiind restabilite conform adevărului istoric, lipsa de gotisme în limba română, este tocmai dovada cea mai bună că Daco-Romanii nu au părăsit nici odată vechea lor patrie, Dacia lui Traian.

Intâiul element al năvălirii barbare a pricinuit, de și în chip indirect, părăsirea Daciei. El nu a venit însă în o atingere roditoare cu poporația daco-romană, și nu a lăsat deci asupra ei nici o urmă de înriuire.

Să vedem ce s'a petrecut cu *Hunii*, care veniau pe urmele Goților, ca niște tigrii însefați de sânge după o ceată de lupi nemilostivi.

Colanul din tezaurul de la Petroasa.

Hunii. — Poporul Hunilor eră de rasă mongolică, în deosebire de Goți care erau Ari. Portretul lor, lăsat de mai mulți scriitori contimporani, deși fără îndoială văzut prin prisma fricei și a groazei și deci poate cam exagerat, explică îndestul spaima ce cuprinse pe toate popoarele la venirea lor. Ammianus Marcellinus reproduce în colorile următoare, care se văd copiate după via natură, portretul fizic, moral și intelectual al acestui cumplit neam de oameni: „Hunii întrec în cruzime și barbarie tot ce și-ar putea cineva închipui mai barbarși mai sălbatic. Corpul lor grămădit, cu membrele superioare foarte

¹⁵ Schafarik, *Slawische Allerthümer* Leipzig, 1844, I. p. 429. Goții de care ne-am ocupat, erau cei de apus, *Visigoții*. Cei de răsărit, *Ostrogoții*, al căror rege, Hermanaric se sinucisese, fiindcă nu putuse să se împotrivească Hunilor, primă stăpânire a acestora și rămăseră în patria lor, dincolo de Nistru, Iordanes, c. XLVIII: „in eadem patria remanserunt”. Mai târziu se strămută, după Huni, în Panonia.

mari și capul peste măsură gros, le dă o înfățișare monstruoasă. Se nutresc fără a întrebuința nici pregătire, nici foc, mâncând rădăcini de plante sălbatice și carne înmuiată între coapsele lor și spatele cailor; nici odată nu mănesc plugul; ei nu locuiesc nici în case, nici în colibe, căci orice încunjurare

unui zid le pare un mormânt, și ei nu se cred în siguranță sub un acoperiș. Totdeauna rătăcind, schimbând vecinic locuințele lor, ei sunt deprinși din copilărie cu toate suferințele; frigul, foamea și setea. Turmele lor îi urmează în rătăcirile lor, târând carele în care este închisă familia lor. Acolo torc femeile și cos hainele bărbaților, acolo dau naștere copiilor și îi cresc până ajung mari. Întrebați pe acești oameni de unde vin, unde au fost zemisliți, unde au fost născuți, nu vor ști să răspundă. Ei trăesc neconținut pe caii lor cei mici și urăți, însă iuți și neobosiți. Călări ca bărbații, sau stând pe o parte după chipul femeilor, ei țin pe ei adunările lor, cumpără și vând, beau și mănâncă, ba chiar și dorm înclinați pe gâtul animalelor. Hunii sunt nestatornici, fără credință, mișcători după toate vânturile, cu totul răpiți de furia momentului. Ei știu tot atât de puțin, ca și animalele, ce este cuvîncios și necuvîncios. Limba lor este întunecată, încurcată și plină de metafore. Cât despre religie ei nu par a avea nici una, sau cel puțin nu practică nici un cult; patima lor precumpenitoare este cea a aurului¹⁶.

Jordanes sfârșește prin cuvintele următoare, legenda ce avea curs între Goți, asupra originii acestor ființi înspăimântătoare: „Hunii sunt un soi de oameni născuți în mlaștini, mici, sfrijiți, îngrozitori la vedere și neținându-se de neamul omenesc decât prin facultatea vorbirei”¹⁶.

Hunii, mulțime nesfârșită de noroade deosebite, aruncate de Azia asupra Europei, de către acel neam dintre ele care dădă numele său întregii năvăliri, trebuiră să cuprindă toate regiunile Europei centrale, atât malurile Dunărei, cât și părțile mai lăuntrice ale continentului. Fiindcă veniau din stepile Rusiei de astăzi către apusul Europei, eră firesc lucru, ca lovindu-se de stavila nestrăbătută, pe care munții Carpaților moldovenesti o opunea înaintărei lor directe, să se desfacă în două brațe care să înconjure acești munți pe la nord și pe la sud, precum un șivoiu de apă ce se lovește de o piedică se împarte în două gârle. Curentul nordic al năvălirii apucă pe deasupra Carpaților, și cu el se va fi dus greul poporului hunic; se poate însă ca un al doilea trib, acel sudic să se fi îndreptat, prin câmpia munteană și apoi prin pasul Turnului-Roș, către inima Daciei. Că Hunii s'au așezat mai ales în centrul Europei, în câmpia panonică, este dovedit prin împre-

¹⁶ Amm. Marcell, XXXI 2; Jordanes, VIII.

jurarea că scaunul imperiului lui Atila se găsea aici precum și prin apăsarea pe care prezența Hunilor o exercită asupra mai multor popoare barbare care năvăliră împinși de ei asupra Italiei, sub conducerea lui Radagais, și care popoare, după retragerea legiunilor de la Rin și din Britania de către Stilico, generalul lui Valentinian III, trecură acest fluviu și inundară Galia, Spania și Africa.

Deși Dacia nu pare a fi fost ocupată în chip constant de către barbarii Huni, și o asemenea ocupare eră chiar cu neputință unui popor nomad, precum erau Hunii, totuși este învederat că ei cercetează și această țară, precum am spus, poate și prin poarta Turnului-Roș, desigur însă din câmpia

Panonei, prin văile ușor de străbătut ale Sameșului, și Mureșului. Ei adăugiră către spaima produsă în locuitorii Daciei, prin incursiile Goților, acea reînnoită prin pustirile noilor năvălitori, și împinseră tot mai mult pe locuitorii rămași în partea provinciei romane către adăposturile firești și apropiate ale munților și pădurilor.

Vasul dodecagon de la Petroasa.

Din descrierea unei călătorii, făcute în imperiul Hunilor cu prilejul ambasadei lui Maximianus la Atila, de către istoricul bizantin Priscus, aflăm mai multe știri asupra efectului pe care năvălirea Hunilor îl produse asupra popoarelor, asupra cărora se abătă. Astfel Priscus ne spune că, mergând pe coasta apusană a peninsulei Balcanului, ajunseră la Sardica, oraș pe care l găsiră prefăcut în cenușă prin năvălirea anterioară a Hunilor. Tot astfel aflară redus în ruine orașul Naissus (astăzi Niș în Serbia), patria lui Constantin cel Mare, unde găsiră numai câțiva bolnavi, care nu putuseră fugi, adăpostiți în o biserică, și care erau căutați de țărani din vecinătate¹⁷. Această relație arată ce efect producea năvălirea asupra locuitorilor expuși. Orașele care cuprindeau pe bogăți, erau mai ales ținta furiei barbarilor; ele erau dărâmate, date flacărilor și locuitorii lor umpleau lumea, fugind în toate părțile. La Sardica dărâmarea eră așa de deplină, că ambasadorii romani nu găsiseră un acoperământ spre a se adăposti, ci trebuiră să întindă corturile în mijlocul ruinelor.

¹⁷ Priscus, ed. Bonn p, 171.

De aici înainte până la Dunăre, ambasadorii trecură prin un câmp albit de oseminte omenești, rămășițele măcelului îngrozitor căruia fusese expusă populația locului. Ambasada venise dela Naissus în linie dreaptă către Dunăre, probabil prin valea Moravei și trecuse fluviul pe lângă gura aceluia afluent, al său, în Banat pe care'l străbătù prin partea apusană și șesă a sa. După o întâie audiență la Atila, ambasadorii fură invitați a merge după rege care apucă spre reședința lui, către nordul Pannoniei. În drumul lui, Priscus ne spune că trecù peste mai multe riuri, din care cele mai mari după Istru ar fi *Drecon*, *Tiga* și *Tifisas*¹⁸. Cel întâi nu poate fi identificat cu nici unul din riurile existente; celelalte două redau numele cam schimbate ale Tisei și Tibiscului: Tisa și Timișul. Pe când străbăteau șesul oriental al Banatului, Priscus spune că le aduceau de prin sate ca nutriment, în loc de grâu, *malaiu* și în loc de vin, *mied*, numit astfel în *limba locuitorilor indigeni*¹⁹. Asemenea și servitorii Huni care îi întovărășau duceau cu sine mălaiu și o băutură, pe care și-o pregăteau din orz și pe care barbarii o numeau *camus*. Mai arată că după ce făcură o călătorie lungă, întinseră spre sară corturile lângă un lac care aveă apă bună de băut și la care locuitorii satului vecin veniau după apă. Aceste sate prin care trecù Priscus erau locuite de o populație alta decât cea hunică pe care el o denumește cu numele de barbară, pe când acea ce locuia în aceste sate este desemnată ca populație indigenă. Aceeași deosebire reiesă și din indicarea lui Priscus că indigenii ar bea *mied*, pe când barbarii ar întrebuintă băutura arătată numită *camus*.

Nu credem că această populație indigenă a Banatului apusan să fi fost Daco-Romani, ci erau poate niște triburi slave aduse sau împinse înaintea de năvălirea Hunilor, precum tot așa vor fi fost și locuitorii satelor acelor ce îngrijiau de bolnavii din Naissos. Intr'adevăr limitele Daciei nu ieșeau din regiunea munților Banatului; ba îndărătul chiar a liniei pe care călătorea Priscus se întindeau valurile romane menite a apăra Dacia din partea apusului²⁰.

S'a crezut a se descoperi în Priscus, urme despre existența unei populațiuni de obârșie latină în Imperiul Hunilor. Istoricul bizantin vorbește, anume în mai multe locuri de *Ausoni* și de *limba Ausonilor*, părând chiar, în unul din ele, a face o deosebire între aceștia, și poporul Romanilor. El spune anume despre „Sciți” că „fiind o adunătură din diferite

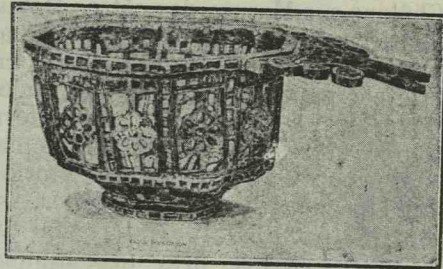
¹⁸ Priscus, ed. Bonn., p. 183: «ὅτε Δράκον λεγόμενος καὶ ὁ Τίγας καὶ ὁ Τίφισας».

¹⁹ Priscus, ed. Bonn., p. 183: «ὁ μέδος ἐπιχωρίως καλούμενος». Mied se bea până târziu în țările române. Un doc. din 1633, dă ca preț al unui pământ 130 de *unghi* și 10 poloboace *medu*. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, II, 1, p. 19.

²⁰ Vezi harta.

popoare, vorbesc cu preferință pe lângă limba lor barbară, sau limba Hunilor, sau a Goților sau chiar și aceea a *Ausonilor*, acei dintre dânșii care vin în atingere cu *Romanii*. Acest loc a fost pus în legătură cu altul în care Priscus arată că un caraghioz, Zereon Maurusius, intrând în sală la sfârșitul unui banchet dat la curtea lui Atila, ar fi înveselit pe toți comesezii prin o cuvântare rostită în limba *ausonică*, împestrițată cu cuvinte gotice și hunice²¹. Ausonii însemnând în latinește *roman vechiu*, s'a dedus de aici că Priscus ar înțelege prin limba ausonică, *latina poporană*²², vorbită de Daco-Romanii din Dacia traiană.

Mărturisim că o asemenea explicare, ne pare cam îndrăzneată. Dacă s'ar primi argumentarea că cuvântarea lui Zereon, n'ar fi provocat râsul tuturor, dacă n'ar fi fost înțeleasă, atunci am fi siliți să admitem că majoritatea șefilor huni dela masa lui Atila ar fi cunoscut dialectul poporan al țăranilor din Dacia, lucru ce nu se poate primi cu nici un chip,

Vasul octogon de la Petroasa.

fiind date relațiile dintre aceste popoare. Apoi Priscus ne mai spune că, un barbar, ce stătea la masă lângă el, îi adresă cuvântul în *limba Ausonilor*²³, căruia Priscus îi răspunse, probabil în aceeași limbă, pe care el cel puțin o înțelesese, de oarece îl vedem ducând cu vecinul său o întregă convorbire. Iată'I deci pe bizantinul Priscus cunoscând și vorbind limba străbunilor noștri! Nouă ne pare mai firesc lucrul de a admite că Priscus, în mania sa de archaizare, deși numia pe Romani cu numele lor, desemnă graiul latinesc, sub numele învechit de limba Ausonilor, când atunci se explică și faptul cum Hunii care veniau în atingere cu Romanii, cunoșteau și limba latină și cum Zereon Maurusius va fi parodiat o latinească pocită, amestecată cu cuvinte hunice și gotice, pe care comesezii lui Atila nu aveau nevoie să o înțeleagă numai decât spre a râde de ea, ba tocmai râdeau așa de tare, fiind că nu o înțelegeau. Atunci ni se explică și convorbirea lui Priscus

²¹ Priscus, ed. Bonn., p. 190: «Ἐὐκλυδὲς γὰρ ὄντες πρὸς τῆ σφετέρᾳ βαρβάρῳ γλώσσῃ ζηλοῦσιν ἢ τὴν Ὀννων ἢ τὴν Γότθων ἢ καὶ τὴν Ἀδσονίαν ὅσοις αὐτῶν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιμείλια». Despre Zereon spune, p. 206: «τῆ γὰρ Ἀδσονίαν τὴν τῶν Ὀννων καὶ τὴν τῶν Γότθων παραμιγνύς γλώτταν».

²² Niebuhr, explică în *Indicele lui Priscus*, p. 615, *lingua ausonica* prin *latina rustica*.

²³ Priscus, ed., Bonn., p. 206.

cu barbarul dela masă, purtată în latinește. Credem deci că Priscus nu poate fi invocat ca mărturie serioasă pentru prezența Românilor în Dacia, pe timpul Hunilor²⁴, ceea ce nu înseamnă deloc că ei nu s'ar fi aflat în ea. Priscus nu trecuse în călătoria lui, prin locurile unde ei trăiau pe acel timp, munții Transilvaniei, ci cum am arătat-o, pe dincolo de munții Banatului și a valurilor romane, în afară chiar de hotarele Daciei lui Traian.

Puțin timp după ambasada lui Maximianus la curtea lui Atila, regele Hunilor se scoală cu mare parte din poporul său și pleacă către apus, trece în Galia, unde este bătut la Châlons-sur-Marne de către Romanii comandați de Aetius, aliați cu Francii și Vizigoții, străbate cu toate acestea înnainte prin Italia până la Roma, pe care o cruță atât din rugămintele papei Leon I, cât și de o teamă superstițioasă, aceea de a nu se atinge de urbea eternă. Atila după aceea se întoarce la reședința lui în Panonia unde moare chiar în ziua când contractase o nouă căsătorie cu frumoasa Ildico, Hildegunda cântecului Nibelungenilor. Asupra cauzei năprasnicei sale morți, au umblat totdeauna mai multe versiuni: unii spuneau că ar fi fost ucis prin un complot urzit de împăratul roman; alții că ar fi căzut jertfă răzbunării soției sale, ai cărei părinți fuseseră uciși de regele barbar, și a treia în sfârșit, aceea oficială oare cum, și crezută în tot Imperiul Hunic, că moarta lui ar fi fost firească, provenită din un atac de apoplexie.

Moartea lui Atila fu semnul peirei și a imperiului întemeiat de el cu atâta repejune. O luptă sângeroasă izbucni între numeroșii săi copii cari formau ei înșiși un popor întreg; iar pe de altă parte popoarele germane, și mai ales Gepizii și Ostrogoții, ai căror regi se bucuraseră de o mare vază pe timpul lui Atila, fiind desconsiderați de urmașii săi, ridicară steagul răscolei. „Se împărțiră domniile și popoarele și dintr'un corp se făcură mai multe membre, care nu mai suferiau de aceeași boală, ci cu capul tăiat se sfâșiau unul pe altul, care nici când nu și-ar fi aflat perechea, dacă nu s'ar fi nimicuit mutual prin rănilor, națiunile cele mai puternice ale pământului”²⁵. Intr'o luptă uriașă dată pe malurile Dravei, Elac, fiul cel mai mare al lui Atila, pieri și popoarele germane învingătoare își împărțiră posesiile apusene ale Impărăției

²⁴ Răposatul Vasile Burlă, într'un articol din *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, II, 1883, p. 289, și urm., a susținut interpretarea lui Priscus, pe care o combatem noi. Deși lucrarea lui Burlă face un puternic efect la prima ei citire, la o mai liniștită cugetare, nu te convinge. Aceeași teză ca a lui Burlă a fost susținută de Hasdeu în *Români Bănăeni* în *Analele Acad. Rom.*, II., Tom., XVIII, 1896. Și D. Onciul, *Originele Principatelor române*, p. 146, se pleacă spre o asemenea interpretare a lui Priscus.

²⁵ Jordanes, L.

Hunilor. Gepizii sub Ardaric ocupă pentru câțva timp câmpia Tisei, coborându-se de pe la izvoarele Vistulei, unde se așezaseră atunci când se strămutaseră împreună cu Goții din țările scandinave²⁶, iar Ostrogoții se așezară vremelnice în Pannonia apusună dincolo de Dunăre, până ce o nouă strămutare împinse pe Gepizi peste Dunăre în Moesia, iar pe Ostrogoți dincolo de Alpi, în Italia. Hunii parte se contopesc în sinul celorlalte popoare, parte se retrag cu încetul iar în câmpiile Aziei de unde veniseră.

Lăsat'au Hunii urme din trecerea și stăpânirea lor, în țările române? Atingerea lor cu Românii, fiind tot dușmă-

Fibulă în formă de pasere.

Vase din tezaurul dela Petroasa.

nească, și poporația Daciei fugind înaintea lor în munți, credem că aceste urme trebuie să fie foarte slabe. În toponimie s'a păstrat numai cât *muntele Hunilor* în ținutul Seghișoarei în Transilvania. Resturi în limba Românilor, chiar de vor fi rămas, s'au amestecat cu acele mai noue din limba avară, apoi din cea ungurească, fiicele limbei hunice. Din aceasta nu ni s'a păstrat nici un singur cuvânt, afară de câteva nume proprii care se regăsesc până astăzi în întrebuințare la Unguri.

²⁶ Jordanes, XVII; Ptolemeus, III, 5.

Gepizii. — Să cercetăm strămutarea *Gepizilor*.

Am arătat că Gepizii, scuturând jugul Hunilor, își întinseră stăpânirea în câmpia Tisei, la apusul munților ce despart Transilvania de Ungaria propriu zisă de astăzi, (munții Banatului, acei Mineriferi, ai Abrudului, Biharului și ai Vlăghiesei). Acești Gepizi nu erau decât o ramură a poporului gotic, și vorbeau aceeași limbă cu Goții²⁷. Jordanes, analistul național al primelor popoare germane, ne spune, în repețite rânduri, că Gepizii ar fi avut în stăpânire Dacia lui Traian, stăruind anume asupra acestei împrejurări²⁸, în cât din asemenea arătare ar rezulta că ei au putut veni în atingere cu Romanii.

Aceasta nu se poate admite fără de control; căci Jordanes, scriitor preocupat mai ales de mărirea poporului său, decât de ori este vorba de arătarea întinderii stăpânirii lui, va fi dispus la exagerare. În orice caz dominația Gepizilor asupra Daciei va fi fost asemănătoare celei a Hunilor, fără să se fi mijlocit o atingere directă a poporului lor cu Daco-Romanii. Apoi Gepizii nici n'au stat mult timp la nordul Dunărei, ci s'au strămutat în curând, după coborârea lor dela originile Vistulei, dincolo de fluviu, în Dacia Aureliană, păstrând asupra fostelor lor locuințe numai o suzeranitate nominală. Astfel *Procopius* care trăiește pe timpul lui Iustinian, și a fost secretarul generalului Belizarius, spune anume despre ei, că „vechile lor locuințe au fost la sudul Istrului; aici Gepizii ocupă Singidunul și Sirmium cu regiunile învecinate, atât în dreapta cât și în stânga Istrului”, și această arătare atât de precisă este repetată de scriitorul bizantin în mai multe rânduri²⁹. Menander spune asemenea că Baian, chaganul Avarilor (care locuie în Panonia), trecând Istru, a intrat în hotarele Gepizilor³⁰. Sirmium și Singidunum fiind așezate unde astăzi se află orașele Mitrovitz și Belgrad în Sârbia, și Gepizii ocupând aceste orașe și locurile învecinate dincolo și dincoace de Dunăre, reesă că la nordul fluviului ei aveau în stăpânire partea șesă a Banatului, până în munții acestuia, în care munți trăia și parte din populația daco-romană. În acel șes

²⁷ Jordane, XVII: „Gepidae namque sine dubio ex Gothorum prosapia ducunt originem”.

²⁸ Idem, XII: „Daciam dico antiquam, quam nunc Gepidarum populi possidere noscuntur, quae patria in conspectu Moesiae, trans Danubium corona montium cingitur, duos tantum habens accessus, unum per Bontas, alterum per Tapas. Hanc Gothicam quam Daciam appellavere maiores (quae nunc ut diximus Gepidia dicitur), tunc ab oriente Roxolani, ab occasu Tamazites a septentrione Sarmatae et Bastarnae, a meridie amnis Danubii fluentia terminant”.

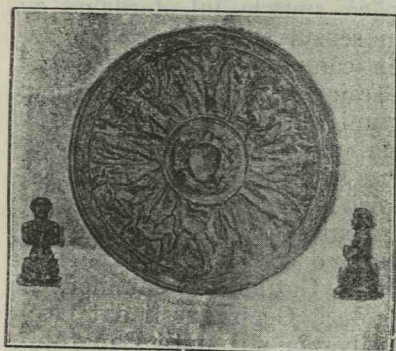
²⁹ Procopius, *De bello vandalico*, I, 2, p. 313; Idem, *De bello gothico*, III, 33, 34.

³⁰ Menander, ed., Bonn., p. 310.

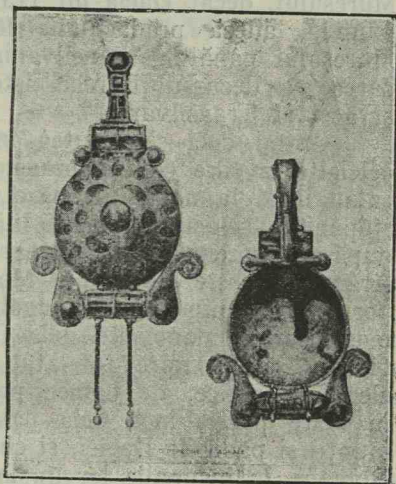
al Banatului se și întâlnesc mai târziu încă trei sate gepidice după distrugerea Gepizilor de Longobarzi. Generalul Priscus, care face în 601 o expediție lângă Tisa contra Avarilor amintește de acele sate³¹.

Este deci înviderat că dacă Gepizii au putut avea un moment sub stăpânirea lor Dacia Traiană, atunci când staționau între Tisa și munții apuseni ai Transilvaniei, pe timpul lui Jordanes, când Avarii le luaseră locul și Gipizii trăiau peste Dunăre, nu mai putea fi vorba de o asemenea stăpânire.

Jordanes avea interes a întinde, cât se putea mai mult, stăpânirea poporului său, și de aceea bănuim la el o ameste-

Discul cu figuri.

Fibule dela Petroasa.

care poate intenționată a Daciei lui Aurelian cu acea Traiană, cum și acea a Goților cu poporul trac al Geților, în scop de a urcă pe de o parte cât se poate mai mult în timp începuturile poporului Goților, precum pe de alta din dorința de a lărgi și în spațiu marginile țărilor în care domnia neamurile din care și el făcea parte. De altmintrele Jordanes nu pare ași da bine samă despre cele ce înțelege prin Dacia veche (adecă Traiană). El spune într'un loc că Gepizii ar sta lângă fluviile *Marisia*, *Miliare*, *Gilpil* și *Grissia*, care ar întrece pe toate celelalte riuri³², iar aiurea arată marginile țării Gepizilor, ca

³¹ Teophylact, VIII, 3.

³² Jordanes, XXII; „Gepidae sedent iuxta flumina Marisia, Miliare, et Gilpil et Grissia, qui amnes supradictos excedit”.

cuprinse între riul Tisa, care ar uda-o despre nord și apus, Dunărea despre sud și Tausis despre răsărit, ale cărui unde iuți și spumoase se reped furioase în Dunăre³³. După caracterizarea cursului lui *Tausis*, credem ca acest riu să fie *Oltul*. Insemnat însă pentru poziția geografică a Gepizilor este faptul că ei ocupă *basenul Crișului*, care după cum este cunoscut, izvorește de pe latura *exterioară* a munților ce separă Transilvania de Ungaria, deci curge în *întregimea lui* afară din Dacia: nu mai puțin de băgat în samă este și împrejurarea că Jordanes dă ca graniță apusană a țării Gepizilor riul Tisa, în cât se vede deci că și el pune, ca regiune ocupată de acest popor, mai mult câmpia Tisei, pe unde și pe acolo curge riul Mureșului, decât Dacia lui Traian. Că ei își vor fi întins stăpânirea, adevă prădăciunile lor, și prin văile Sameșului și Mureșului până în Transilvania, cine ar putea-o tăgădui, de oarece în decursul întregii istorii, stăpânii Panoniei au fost și acei ai Transilvaniei?

Astfel deci s'ar putea împacă spusele lui Jordanes cu celelalte izvoare contemporane, în sensul acela, că Gepizii locuiau întâi la nordul Dunărei, în câmpia Tisei, întinzându-și stăpânirea și asupra Daciei lui Traian; că însă, puțin timp după coborârea lor în aceste regiuni din părțile Galiției, s'au strămutat peste Dunăre în Moesia, unde stătură până ce poporul lor fu nimicit de Longobarzi și de Avari. Că nu au rămas urme germane, nici dela Gepizi în sinul poporului român, trebuie să ne mire tot atât de puțin ca și lipsa aflării de elemente gotice, de oarece poporul daco-roman se retrăsese în mare parte, încă dela năvălirea Goților și a Hunilor, în munții și pădurile Daciei, și chiar dacă Gepizii ar fi dat peste Români, în incursiile lor în Transilvania și munții Banatului, această atingere a lor dușmănească cu Românii, nu le-ar fi dat prilejul a lăsa în naționalitatea română urmele unei vieți comune.

Gepizii deci locuind, cea mai mare parte din timpul cât au trăit la sudul Dunărei, în regiunea Sârbiei și a Bulgariei, și tot acolo așezându-se și Goții, din care rămân însemnate pâlcuri, chiar și după ce se duce greul poporului lor, în Italia și Spania³⁴, se înțelege dela sine că dacă Românii ar fi pe-

³³ Jordanes, V, „Nam Tisianus per aquilonem eius corumque discurrit; ab Africo vero magnus ipse Danubius ab euro fluvius Tausis secat qui rapidus ac verticosus in Histri fluenta furens devolvitur”.

³⁴ Insuși Jordanes, LI, mărturisește că pe timpul lui, 550 d. Hr., Goții minori, al căror pontifce fusese Ulfilas, ar locui în Moesia, în regiunea nicopolitană lângă muntele Haemus: „Erant siquidem et alii Gothi, qui dicuntur minores, populus immensus, cum suo pontifice ipsoque primate Vulfila qui eis dicitur et literas instituisse *hodieque sunt* in Moesia, regionem incolentes Europolitnam. Ad pedes enim montis, gens multa, sedit pauper et imbellis, nihil abundans, nisi armento diversi generis pecorum et pascuis silvaque lignorum; parum habens tritici, ceterarum specierum est terra foecunda”.

trecut în acest timp în Moesia alături de ei, și dacă Goții și Gepizii s'ar fi contopit în naționalitatea Românilor, aceștia când ar fi venit înapoi mai târziu în Dacia, ar fi trebuit numai de cât să aducă cu ei urmele înriurii germane asupra graiului lor. Lipsa unei asemenea înriuriri, departe de a fi, cum credeau Sulzer și Roesler, un semn că Românii nu s'ar fi aflat în Dacia pe timpul năvălirii acestor popoare, este tocmai cea mai bună dovadă, că Românii n'au părăsit nicio dată Dacia traiană, spre a trăi dincolo de Dunăre³⁵.

2. DACO-ROMÂNII ÎN MUNȚI.

Dovezi din analogie. — Iacă de pe timpul lui Hadrian, începuseră popoarele barbare ce locuiau în apropierea Daciei, a neliniști pe locuitorii provinciei romane, venind când sub formă de bande de hoți, când în trupe mai mari, spre a ataca populația daco-romană³⁶. Cât timp numai Sarmății și Dacii neatârnați lovira provincia, locuitorii ei se apărară și răspinseră, cu ajutorul împăraților, loviturile lor. De pe la 238 însă se adaugă către incursiunile acestora, acele ale Goților, mult mai barbari și sălbateci decât ei. Am văzut cum la început Romanii luptă vitejește și în contra acestor noi năvălitori. Ei revin însă cu o furie tot mai adausă, distrugând mai multe orașe din Dacia, încât pericolul năvălirii lor devine tot mai simțit pentru populația daco-romană. E probabil că de pe atunci începură cetățenii cei mai avuți și mai puțin inimoși a părăsi provincia, pentru a căuta adăpostire, nu atât în Moesia, unde Goții vrăfuiiau mai rău chiar decât în Dacia, ci în părțile mai lăuntrice ale Imperiului Roman. Cu timpul însă, și acei pe care dorința câștigului îi rețineă în Dacia, cu tot pericolul căruia se expuneau, fură nevoiți să o părăsască, dacă nu voiau să și vadă agonisita lor devenind prada barbarilor. Astfel se deșertară cu încetul orașele Daciei *de clasa avută a populației lor*. Am văzut într'adevăr, că barbarii aveau drept țintă în prădăciunile lor, mai cu osebite orașele, căci

³⁵ Hasdeu care a dovedit că nu sunt elemente gotice în limba română susține prezența unui element gepidic în ea; numele propriu al zinei *Filma*—zina frigurilor la Bănățeni, sprijinindu-și părerea pe legăturile ce ar exista între friguri și frică și arătând apoi că termenul de *filma* înseamnă în Evanghelia lui Ulfilas teamă, uimire. Cercetarea lui Hasdeu, *Românii Bănățeni* în *An. Acad. rom.*, II, Tom. XVIII, 1896, foarte erudită, îți lasă întipărirea celor mai multe din demonstrațiile acestui învățat care une ori însă are scânteei geniale: că ar putea să fie și așa.

³⁶ Vezi Vol. I p. 206

cea ce'i atrăgea pe ei, eră mai ales setea aurului, metal pe care'l ştiau că se ascunde mai curând în lăzile bogăţilor de prin oraşe, decât sub căpătâiul locuitorului dela ţară. Oraşele fiind distruse, date pradă flăcărilor, şi populaţia lor cea săracă eră nevoită să le părăsască şi să caute aiure adăpostirea existenţei.

Ce deveni această populaţie împreună cu acea care locuia pe ogoarele Daciei? Părăsi şi ea oare provincia? Aceasta eră peste putinţă, din pricina slabelor ei mijloace, cu toate că nici ea nu putea rămânea expusă la vâlmăşagul năvălirei, care producea în paşnicii locuitori, efectul ce'l face un cârd de lupi intraţi deodată într'o turmă de oi. Şi ei o rupeau de fugă, când auziau că vin barbarii. Unde se duceau însă? În adăpostirile învecinate ale munţilor şi pădurilor, pentru a putea fi pururea aproape de casa şi de ogorul lor. De îndată ce barbarii dispăreau, se înturnau iar la locuinţele lor prădate şi pustiite, uneori, nimicite, plâneau pe ruinele în care se prefăcuse averea cu greu câştigată, se apucau de rădicat din cenuşă dărămăturile; de dres, de adunat împrăştiatele lor avuţii, câte nu încăpuseră în grăbitele mâni ale năvălitorilor, când deodată iarăşi răsună alarma, iarăşi veniau barbarii, iarăşi fugiau locuitorii prin văgăunele munţilor şi în desişul pădurilor.

Avem o dovadă învederată că lucrurile într'adevăr se petreceau astfel. Cetatea Troppaeum Traiani din Sciţia Minoară fusese distrusă de Goţi; dar locuitorii ei împrăştiaţi se strânseseră iar la căminurile lor şi, mai necăjiţi, mai strâmtoraţi ca înaintea, duceau totuşi mai departe povara vieţii lor oropsită. De asemenea oraşul Histria fusese distrus în 238; totuşi se află mai târziu împoporat. Tot aşă am văzut cum fusese ruinate oraşele Naissus şi Sardica, păstrând totuşi o rămăşiţă de populaţie³⁷. Acelaş lucru ni'l dovedeşte istoria tuturor năvălirilor petrecute în timpuri mai apropiate de noi, şi care toate ne arată cât de mult ţine la sălăşluirea lui omul aşezat, cât de greu se desparte el de casa ce'l adăposteşte, de ogorul ce'l hrăneşte. Chiar puterile naturale, fenomenele îngrozitoare ale cutremurilor de pământ, în care tot ce poate fi mai sigur şi mai temeinic în această lume, pământul pe care stai, se clatină sub picioare, încă nu sunt în stare să îndepărteze pentru totdeauna pe om de locul unde a trăit. Lisboa, de şi a fost dărămată cu desăvârşire în 1755, de un cutremur, astăzi se înalţă iarăşi mândră pe ruinele de altă dată. În America centrală sunt oraşe care au fost răsturnate de câte

³⁷ V. Pârvan, *Cetatea Troppaeum în Buletinul com. mon. istorice*, IV, 1911, p. 165. Pentru Histria d. Pârvan citează pe Pick, *Münzen von Dakien und Mö-sien*, p. 147. Pentru Naissos şi Sardica vezi mai sus, p. 21.

cinci ori de puterile elementare, şi cu toate acestea necontenit sârguinţa omenirii le ridică iarăşi din dărâmaturile lor. Un cutremur întâmplat odată într'un loc, cine răspunde că el nu se va repeta? Ce lucru dar împinge pe om a nu se deslipi de locul primejdiei? Este credinţa oarbă şi necontenit înnoită, că nenorocirea suferită de el este cea de pe urmă. Atât de puternică este în omenire, speranţa în vremuri mai bune?!

Am spus că istoria tuturor năvălirilor mai noue ne poate dovedi faptul că pe când poporaţia cea bogată fuge în depărtare şi se destărează, cea săracă caută adăpostire, pe cât se poate mai mult, în locurile învecinate. Tocmai istoria popoului român care a fost bântuit de năvălirile tătăreşti până la sfârşitul secolului al XVIII, ne dovedeşte acest fapt cu prisosinţă. De câte ori veniau Tătarii, ce făceau Românii? Işi părăsiau ei ţara? De loc, de oarece îi regăsim la fiecare nouă năvălire iarăşi aşezaţi în locuinţele lor. Fugiau pentru un moment, luând cu sine când puteau, averea lor principală, frumoasele lor vite, şi se ascundeau la munţi şi la codri; apoi cum se însenină cerul, iarăşi se întorceau la căminele lor, dărâmate şi pustiite de Tătari, rămânând să o rupă iarăşi de fugă la cea dintâi veste a revenirii lor. Cronicarii noştri sunt plini de aceste ştiri ale fugii poporaţiei ţărilor române, în adăpostirile fireşti, la venirea Tătarilor. Astfel Neculai Mustea spune: „că Tătarii după obiceiul lor au lăsat ciambur în toate părţile în şese zile de au prădat şi robii, şi fiind calea grea şi omeţii mari, nu s'au putut ascunde bieţii oameni şi s'au umplut de robi şi de dobitoace; cum erau săniile şi bejăniile, aşă le aduceau încărcate de mueri şi copii degeraţi şi fete mari, cum erau mai amar, şi am fost faţă de am văzut aceste”³⁸. Ioan Canta spune că „în domnia a patra a lui Constantin Mavrocordat toată puterea turcească se suise în capul ţării la cetatea Hotinului, şi ţara se bejenise la munţi şi la codri”³⁹. Constantin Căpitanul, cronicarul Munteniei adaugă „că oamenii cei proşti erau fugiţi prin păduri şi prin munţi pentru o veste ce venise că vor să robiască ţara Tătarilor”⁴⁰. Să se observe că în acest loc cronicarul spune, că acei ce fugiau prin munţi erau clasa de jos. Cei bogaţi fugiau şi ei, însă în nişte adăposturi mai îndămănaate; de obicei peste graniţă, în Polonia sau Transilvania. Acest fapt eră aşă de cunoscut timpurilor noastre mai vechi, încât îl vedem reproduş de anafora obşteştei adunări din 1817, ca explicare a împoporării mai mari a munţilor decât a câmpului. „Nu puţin norod de

³⁸ *Letopiseşele ţării Moldovei*, III, p. 62.

³⁹ *Ibidem*, p. 193.

⁴⁰ *Magazinul istoric p. Dacia*, III, p. 252.

locuitori pătimea după vremi de năvăliri străine și întru această pricină unii năzuiau în părțile munților, fiind locuri tari spre a se putea apăra”⁴¹. Miron Costin în poema polonă induce cu tot cuvântul că așa au trebuit să se fi petrecut lucrurile și la întâile năvăliri ale barbarilor în Dacia. El spune că atunci „când coloniștii nu mai putură înfrână furioasa mulțime înăbușitoare, s’au retras în partea munților, lăsând pustii frumosele lor orașe”. Tot așa arată un document din 1652 că norodul din Moldova fuge dela Iași și se grămădește tot la poalele munților⁴².

Posedăm o importantă mărturie contimpurană năvălirii tătarești celei mari din 1241, care ne arată iarăși, că efectul acestei năvăliri, una din cele mai furioase pe care le-a înregistrat istoria, nu fu acela de a desțărâ pe locuitori, ci numai de a’i arunca în munți și păduri. Călugărul Rogerius, prins de Tătari și scăpând dela ei, vine fugăr în Transilvania pe care o străbate în toată întinderea ei, pe urmele pustiirilor făcute de Tătari. Vom stăruii aiurea asupra acestor pustiiri ne mai pomenite. Aici atâta vroim să raportăm, cum Rogerius află într’un loc poporația țarei adăpostită într’un pisc de munte, așteptând mereu să se strecoare furtuna omească ce viforiă la poalele lui. „Și eră acolo ne spune nenorocitul Rogerius, la o depărtare de vreo 10 mile lângă o pădure, un sat care se chiamă *Frata* în limba vulgară, și din jos de pădure, la patru mile, un munte minunat și înalt, pe al cărui vârș se rădicau niște stânci îngrozitoare. Acolo căutase scăpare o mare mulțime de bărbați și de femei, care, salutându-ne, ne primiră cu lacrimi, întrebându-ne despre primejdiile ce le îndurasem. Ne oferiră o pâne neagră, făcută din făină și coajă de stejar. Am stat aici o lună de zile și nu îndrăzniam a ne cobori; dar trimeteam adese ori descoperitori care să afle și să ne spună, dacă mai rămăsese în Ungaria vreo parte de Tătari, și cu toate că adese ori lipsa de hrană ne siliă a ne lăsa spre părțile ce fuseseră cândvă locuite, totuși nici odată nu ne eră sigur coborișul”. Tot așa ne spune Presbiterul din Diocleea (veacul al XIII), că „în acele vremuri mulți Creștini, nevoind a se supune moravurilor spur-

⁴¹ *Uricarul* lui T. Codrescu, Iași, IV, p. 327. Dimitrie Cantemir, *Hronicul Moldo-Vlahilor*, ediția lui Săulescu, Iași 1835 I, p. 303 emite părerea că retragerea coloniștilor de către Aurelian din Dacia să fi fost numai vremelnică, până la reînturnarea lui din Azia, pentru a’i feri în acest timp de năvălirile barbare. Deși această părere nu ne pare întemeiată, Cantemir aduce o asemănare care are însemnătatea ei. El arată cum pe timpul lui chiar, când veniau năvălirile tătare, locuitorii erau luați chiar de ocărmuire și strămutați la munți, până se strecură primejdia.

⁴² *Arhiva istorică*, I, 1, p. 169 1652, Iunie 14, de la G. Racoți, Hurm., *Doc.*, XV, 2, p. 1207.

cate ale barbarilor, fugiau zi de zi în toate părțile și se împreunau cu cei ce petreceau în munte în locuri tari”⁴³.

Apoi când vedem că cea mai strașnică din toate năvălirile nu avuse alt efect decât de a împinge populația săracă în adăposturile munților, pentru ce am admite că pe timpul primilor năvăliri, lucrurile s’ar fi petrecut altfel și întreg poporul daco-roman ar fi părăsit țara ce’l hrănise până atunci?

Faptele omenești sunt de două soiuri: acele ce se referă la inteligență, care sunt neconținut schimbătoare și alcătuiesc substratul mișcării istorice, și acele ce se țin de viața lui animală, în care intră și partea mai de jos a vieții pasionale. Aceste de pe urmă se vor repetă totdeauna, schimbându-se numai cât prea puțin, și aceasta numai în modul lor de manifestare care împrumută adese ori elemente intelectuale. Limba, gândirea, religia, știința, artele și meseriile popoului se vor schimba; iubirea, ura, gelozia, invidia, frica, simțământul conservării traiului vor determina în totdeauna pe oameni la același fel de fapte. Dacă ar fi deci cu totul neistoric a conchide, dela un fenomen intelectual din vremile noastre la unul de aceeași natură din timpuri trecute, este din contră cu totul îndreptățit a admite, că în sfera pasionată, omul a lucrat în totdeauna în același mod și a scoate, acolo unde nu avem probe directe, din faptele precum ele se petrec sub ochii noștri, cele ce au trebuit să se întâmple în timpurile dela care nu ne-au rămas mărturisiri.

Pe acest temeiu psihologic am admis și noi încheerea, pe deplin logică a lui Miron Costin, că fenomenele, produse de năvăliri în timpurile vechi, au trebuit să fie în tocmai cu acele ce se constată în timpurile mai apropiate.

Locuințele Românilor în munți. — Aproape deci tot poporul daco-roman care nu putuse părăsi provincia, se retrăsese în munți în timpurile năvălirii, atunci când văzându-se părăsit de împărăția de care se ținuse, el fu lăsat în voia în-

⁴³ Rogerius, *Miserabile Carmen* in Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, I, p. 320: „Et erat ibi ad decem milliaria iuxta silvam, villa quae Frata dicitur in vulgari et infra silvam, ad quattuor milliaria, mons mirabilis et excelsus, in cuius summitate lapis et petra fundabatur terribilis. Magna eo hominum et mulierum confugerat multitudo, qui nos gratulanter uno fletu receperunt, interrogantes nos de nostris periculis; obtulerunt tandem nobis nigrum panem de farina et corticibus quercum pistum. Mansimus igitur uno mense, iec fuimus ausi discedere, sed mittebamus semper speculatores videre et rescire ns adhuc aliqua pars Tartarorum in Hungaria remansissent, et quamvis saepius necessitate victualia cogente loca petiverimus quondam, habitata, nunquam tamen noster tutus erat descensus”. Pentru Presbiterul din Diocleea, vezi. *Ibidem*, III, p. 479. Frata este un sat ce există și astăzi locuit de populație românească. Vezi, *Schematismul Mitropoliei din Alba-Iulia* pe anul 1880, p. 92. Ea se împărțea în vremuri mai vechi în Magyar Frata și Olah Frata. Doc. din 1465, Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 168.

tâmplărei. Această retragere în munți, începută de pe când năvălirile Goților luaseră un caracter de tot amenințator, deveni și mai pronunțată pe timpul Hunilor, astfel încât putem admite că pe la 451, când Atila plecă către apusul Europei, munții Transilvaniei deveniseră, în întregimea lor, adăpostul populației daco-romane.

De aici se explică împrejurarea cea însemnată, că *Românii până în timpurile mai noue, au ocupat totdeauna partea muntoasă a țării*, unde se află documentate și primele lor urme, și de unde ei se coboară apoi mai târziu pentru a înființa state în poalele lor, atunci când vremile se mai liniștiră.

Toate știrile cele d'întâi documentale ce le posedăm asupra Românilor, ni'i arată că locuind partea muntoasă a podișului transilvan. Intre alte documente care vor fi studiate mai la vale, cităm pe unul din 1510 care spune că „oile iobagilor noștri din Varalva au fost fără drept *alungate din munți*”. Alt document din 1567 ne arată pe camera fiscală din Ungaria, rugând pe regele Maximilian ca să propună dietei supunerea la contribuție și a Valahilor care se ocupă numai cu vitele și *stau în munți*. Al treilea document este din 1570 și ne arată pe comitele Secuilor, Iaksch scriind către senatul acestui popor: „De aceea rog prietenia voastră ca în fie ce zi să *urcați munții* cu toată puterea voastră, și să *sfărâmați pe viclenii de Valahi*, cruțând femeile și copii”. O lege maghiară din 1574 prevede prin art. 4 că „și Rutenii și Valahii care nu au case *ci prin munți și codri pasc vitele*, vor plăti numai jumătate din dări”. De asemenea episcopul *Napragi*, de pe timpul lui Mihai Viteazul, spune în raportul său din 1599 către împăratul Rudolf despre Români, „că ei ar fi împraștieți în toată Transilvania, *locuind mai ales în regiunea muntoasă*”⁴⁴.

Este de observat că pretutindeni unde populația romană sau romanizată, și deci deprinsă cu viața organizată a Imperiului Roman, fu expusă la loviturile violente ale năvălirii barbare, atunci când furia lor sălbatică nu fusese încă stămpărată prin atingere cu lumea civilizată, acea populație căută în munți un adăpost în contra grozăviilor năvălirii. Așa în sudul Dunărei găsim populația romană adăpostită în munți;

⁴⁴ 1510 Hurm., *Doc.*, XV, p. 203: „oves iobagionum nostrorum de Waralya, de montibus, videlicet de alpibus, minus iuste abegerunt”; 1567. Hurm., *Doc.*, II 5, p. 612; comp. p. 662: „Walachi qui tantum in silvis et montibus non contemnendum pecorum numerum alunt, 1570, Fejer, *Codex diplomaticus regni Hungariae*, X, 5, p. 143 „Igitur adhuc vestras rogamus amicitias quatenus cum tota vestra potentia singulis diebus *Alpes ascendatis* et perfidos Valachos penitus interficiatis, demtis pueris et mulieribus,” 1574, citat de V. Păcățianu, *Istoriografi vechi și noi*, 1904, p. 36; 1699. Raportul lui *Napragy* Hurm., *Doc.*, IV, 1. p. 285: „Valachi dispersi sunt per totam provinciam, *montosa praesertim inhabitant loca*”.

Hemului, Rodopului și ai Pindului, unde ea rămâne apoi ocupându-se cu păstoria până chiar în zilele noastre. Astfel o descrie mai întâi strategul bizantin Kekavmenos când spune că „astfel e obiceiul Valahilor ca familiile și turmele lor să petreacă din luna Aprilie până în Septemvrie pe *munții cei înalți și în locurile cele mai reci*”⁴⁵. Nicetas Choniates, cronicarul Imperiului Româno-Bulgar, care văzuse el singur pe Valahii din Hemus, în însușirea sa de secretar al împăratului Isac Anghelul, spune că „stăpânul său găsi cetățile și satele întărite prin nouă metereze, iar apărătorii lor *acățai pe înălțimi după chipul cerbilor, săriau ca și caprele peste prăpăstii și nu primiau nici o luptă fățișă*”⁴⁶. Tot el spune despre Valachi „că satele lor ar fi foarte numeroase în *Hemus*, mai toate așezate pe *prăpăstii, amețitoare, și înălțimi înfricoșate*”⁴⁷. La această descriere corespunde întocmai aceea a rabinului evreu Veniamin din Tudela care trecu prin țara Valahilor dela sudul Hemului, și anume cea așezată în Tesalia. „Aici zice el, (dincolo de Sperchio) se începe Valachia, ai cărei locuitori *așezați pe munți își dau numele de Valahi*. În iuțală ei sunt asemenea căprioarelor. Ei se coboară de pe munți, în Helada pentru pradă și hoții. Nimeni nu cutează a-i înfruntă în războiu și nici un rege nu i-a putut birui”⁴⁸.

Aceeași părsire a locurilor șese și retragerea poporației romane în munți se adeverește și în Raetia și Tirol, atinse și ele de curentul violent al năvălirii barbare. Așa Mommsen spune despre Raetia: „Muntele apărător era locul de scăpare cel mai apropiat al provincialilor care fugiau, în aceste timpuri pline de turburări, înaintea Germanilor, atât din țările Dunărei cât și din Noric sau din valea Padului”; iar Steub adaugă despre Tirol: „Mai de însemnat este însă, că tocmai muntele cel mai înalt, mai gol și mai sălbatec din dosul lui Tegernsee este încă plin de nume romanice”⁴⁹. De asemenea mai găsim vechile colonii romane din insula Creta, retrase în munți înaintea năvălirii Sarazinilor, și ocupând și astăzi munții Albi din acea insulă, sub numele de Sfachioți și Lachioți⁵⁰.

⁴⁵ Reprodus locul de G. Murnu în articolul său *Kekavmenos și Românii din veacul al XI, în Conv. literare, XXXIX, p. 591.*

⁴⁶ Nicetas Choniates, ed. Bonn, p. 561.

⁴⁷ Idem. p. 487.

⁴⁸ *Arhiva istorică* a lui Hasdeu, II, p. 25 (anno 1170).

⁴⁹ Citați de I. Iung, în *Zeitschrift für oester. Gymn. (Die Anfänge der Romaeneri)*, 1872, p. 98, 99.

⁵⁰ Că acești Sfachioți și Lachioți nu sunt poporații doriene cum crede Elisée Reclus, *Nouvelle géographie universelle*, Paris, 1876, I, p. 135, ci Români, a dovedit-o într'un chip nediscutabil colegul meu Ioan Caragiani în scrierea sa, *Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanului* tipărită numai în parte și nepublicată încă, deși e tocmai din 1888; p. 266.

Până și Pieile Roșii fugiră în munți pentru a se feri de apăsarea „Pieilor albe”⁵¹.

Argument geografic. — Când vedem că retragerea populației romane la munte este un fapt ce se întâlnește în toate locurile, unde Imperiul Roman a fost bântuit de valurile cele vijelioase ale năvălirii, nu suntem oare siliți a admite, că tot astfel a trebuit să se petreacă lucrurile și în Dacia, unde acele valuri lovira cu o putere deosebită, ca una ce era țara cea mai expusă, prin așezarea ei, ciocnirilor barbare.

Există însă o dovadă puternică, și nerăsturnabilă, că populația daco-romană, din Dacia Traiană a locuit muntele în tot decursul Veacului de Mijloc; anume faptul că aproape toată terminologia geografică a muntelui, poartă un caracter pronunțat românesc. Dacă am enumera toate numele lanțurilor și piscurilor din Carpații țării române, începând dela munții Banatului, de a lungul coastei sudice a Transilvaniei și apoi spre nord pe latura Moldovei, până în fundul Maramureșului, acolo pe unde se deschide în câmpia cea mare a Tisei; de asemenea dacă vom cerceta numele catenelor și piscurilor munților din partea apusană a Daciei, acei așezați între Transilvania și Banatul cu Crișiana: munții Mineriferii, lanțurile Abrudului, Biharului și a Vlăghiesei, aceste nume precum și acele ale tuturor riurilor, pâraelor și pâraiașelor ce se scurg de pe coastele lor, poartă aproape fără excepție un caracter românesc⁵². Zicem *românesc* și nu *roman*, *adică latin*; căci după cum am spus-o și aiure, terminologia muntelui rămasă din epoca romană, este foarte săracă, pentru motivul că Romanii se fereau de munți, și îi încunjurau pe cât le era prin putință; prin urmare nici nu aveau nevoie să le dea nume spre a-i recunoaște. Faptul că muntele e plin în toate părțile sale de numiri românești; că cele mai mici poteci și accidente de țărâm poartă numiri deosebite numai la poporul român, iar când aceste nume se întâlnesc și în gura celorlalte nații conlocuitoare cu Românii în Transilvania, ele sunt numai cât reproducerea și adese ori schimonosirea numelor românești, aceasta ne arată că partea înaltă a țării a trebuit să fie cutreerată în toate senzurile de poporul român, și că această botezare, atât de universală a tuturor părților muntelui, a

⁵¹ Elisée Reclus, *Ibidem* XVIII, p. 49.

⁵² La capitolul despre *Slavi* vom aduce numirile slavone, care toate au rămas în gura Românilor. La acei despre Unguri vom lămuri excepția aparentă din ținutul Secuilor, unde terminologia muntelui este în mare parte astăzi ungurească.

fost datorită unei petreceri a lui foarte îndelungate și stărui-toare în decurs de veacuri întregi ⁵³.

Efectul produs de retragerea poporației daco-romane în munți, înaintea năvălirii, fu din cele mai însemnate. Ea schimbă cu totul fața Daciei, întinzând moartea și pustiirea acolo pe unde mai înainte răsună viața și se adună îmbelșugarea, și trezi ecourile liniștite ale munților sub răsunetul vuetului omenesc. Orașele din câmpiile Daciei dispărură unul după altul; locuitorii săraci din ele care, la începutul năvălirii, le vor fi părăsit numai vremelnic, văzând că prădăciunile barbarilor devin tot mai dese pe fie ce zi, se deprinseră din zi în zi, cu traiul lor în ascunzătorile munților, și petrecerea lor aici luă un caracter mai statornic. Orașele pustiite de barbari, ne mai fiind ridicate din dărămăturile lor, mușchiul se prinse pe ruinele lor, și odată cu ele dispărură, din conștiința poporului român, și numirile ce le însemnaseră.

Nu ar fi de mirare de a nu se află *nici un singur* nume de oraș păstrat în gura poporului român, deși în țările apusului se află de aceste numiri îndestule. Inșă lipsa de nume de orașe, păstrate dela cei vechi în Dacia, are cu totul altă explicare decât aceea pe care vreau să i-o dea partizanii părăsirii Daciei de Romani, adecă retragerea din Dacia a poporației romane.

Caracterul năvălirii barbarilor în Dacia este cu totul deosebit de acela pe care ea l'a avut în celelalte țări ale Europei. În partea apusană a continentului nostru au năvălit numai popoare germane, cel puțin numai aceste într'un chip mai statornic. Hunii au trecut numai cât pe aci. Avarii și Ungurii, deși au prădat uneori Germania, Franția și Italia, nu și-au ales în aceste țări locul sălășluinței lor, ci în Pannonia, în preajma Daciei. Popoarele germane ele însăși, înainte de a se așeză în țările apusene, trecuseră prin acele dela răsărit, de unde veneă năvălirea, și lovindu-le pe aceste cu toată furia, își revărsaseră tot focul sălbătăciei lor asupra acestor părți și în primul loc asupra Daciei, și numai după aceea, răcoriți și înduplecați către civilizație, cei mai mulți creștinizați în părțile răsăritului, treceau mai departe către Europa apusană. Pe când deci apusul Europei primi în sinul său popoare ce e drept barbare, dar capabile și chiar doritoare de a se civiliza, Dacia fu copleșită sau de aceste popoare la prima lor ciocnire, sau de altele de neam turanic, cu neputință de a se polei sau cultivă ⁵⁴, care nu veniau să se pună sub umbra puterii

⁵³ Vezi exemple din această nomenclatură în a mea Teorie a lui Roesler Iași, 1884, p. 201 ș. u. și mai jos sub II, *Avarii și Slavii*.

⁵⁴ Dacă Ungurii s'au civilizat, ei datoresc aceasta amestecului lor cu rase civilizabile: Slavii și Românii, care au transformat aproape cu totul natura, lor. Cea mai bună dovadă este fizionomia lor, care a pierdut caracterul turanic și a luat pe acel european, șualea la poporați orășănească.

Imperiului Roman, ci se repeziau cu o furie nemaipomenită să sfărâme și să pustieze tot ce le ieșea în cale. Eră barbaria în toată puterea cuvântului, barbaria cea oarbă și înăscută rasei, nu cea care provine numai cât din lipsa unei culturi. Ea trebuia să și potoliască furia prin pradă și măcel care se revărsau tocmai asupra Daciei.

Pe când în apusul Europei, cei mai mulți barbari se furișau în imperiul Roman, rugându-se să fie primiți în armatele sale și numai cât atunci năvăliau cu violență, când simțiră la spatele lor suflarea înciumată a Hunilor, în Dacia năvălirea avu totdeauna caracterul năpustirii unor imense bande de hoți care dădeau foc, dărâmau, pustiau, omorau, poate c'ar fi vrut să stingă toată suflarea de pe acest pământ. Și această năvălire nu țină ca pentru Europa apusană vreo două sute de ani, ci se reîmprospătă neconținut în timp de aproape o mie, încât, lucru îngrozitor de gândit, peste 30 de generații de oameni nu mai putură hălădui în liniște de răul barbarilor care păreau că curg din izvor ce nu vroia să mai sece. Hunii, Avarii, Bulgarii, Ungurii, Pacinații, Cumanii și Tătarii, afară de alte triburi mai mici, ale căror nume s'au confundat cu celelalte, iată pomelnicul bogat și înflorit numai al neamurilor mongolice ce s'au năpustit asupra Daciei, în afară de Goți, Gepizi și Slavi cari doar nici ei nu veniau cu ramura de măslin în mâni. Și fiecare din aceste năvăliri nu eră decât reproducerea celei mai de înaintea; atâta numai că în locul celor sătui veniau alții tot mai flămânzi.

O asemenea năvălire căzând asupra poporației dacoromane, înțelegem ușor cum de cei ce nu putură să părăsească cu totul Dacia, căutără mântuirea lor în munții acestei țări. În apusul Europei fuga eră excepția precum am văzut'o bunăoară efectându-se în munții Svițerei și ai Tirolului; de obicei poporația romană rămase pe loc, iar moșiile și orașele Romanilor se umpleau pe zi ce merge tot mai mult de poporație barbară. În Dacia totul fu dărâmat, pustiit; nu rămase piatră peste piatră din frumoasele orașe ale Daciei, și poporația ei umplu lumea sau munții.

În niște asemenea condiții de viață create Daco-Romanilor, ar fi fost o adevărată minune ca să fi rămas în Dacia o terminologie geografică care să fi păstrat până astăzi numele vechilor orașe. Aceste fură prefăcute în cenușă și nu se mai ridicară; căci Românii nu se puteau cobori ca *popor* din munții unde și adăposteau existența, cât timp barbarii roiau neconținut la poalele lor.

Dispariția totală a vieții de Stat romană. — Paralel cu această pieire a orașelor romane desăvârșită, mai găsim dispărută încă și o altă parte, poate mai însemnată chiar a vieții lor, care ar fi putut să loviască tot atât de tare pe acei ce se miră de

disparația numelor de orașe, dar pe care cu toate acestea nimeni n'a băgat-o în seamă. Aceasta este stângerea vieții de Stat romană.

Daco-Romanii erau organizați în Dacia, ca provincie romană, precum erau organizați bunăoară locuitorii în Spania și Galia. Pe când în aceste țări tradiția Statului roman, numele dregătorilor, limba oficială și alte elemente ale vieții organizate rămân neatinse ele dispar în Dacia aproape cu desăvârșire. Astfel în Galia, „familia Merovingilor devenind stăpâna Galiei nu se gândi a distruge așezămintele politice pe care le găsi în ființă. Ea pretinse din potrivă să ocârmuiască după chipul roman și să continue imperiul. Dacă vroim să ne facem o idee exactă despre acești principii, trebuie să ne închipuim niște oameni care vorbesc latinește, care se îmbracă după felul roman, care se apucă de scris latinește, cărora le place mai ales a șede pe pretoriul lor după chipul împăraților și a rosti de acolo judecăți. Păstrând titlul de regi ai Francilor, ei adaug bucuros titlurile în totul romane de *principe*, *patriciu* sau *om ilustru*. Ei poartă insemnele imperiale, coroana de aur, toiagul, hlamida și mantaua de purpură. Ei au o curte pe care o numesc, ca și împăratul, palatul sacru. Se vede în jurul lor o întovărășire de dregători și de curteni care se numesc *comiși*, *domestici*, *castelani*, *referendari*, *camerari*. Toate aceste numiri sunt romane : toate aceste dregătorii au trecut din palatul împăraților în acel al regilor franci. Regii merovingiani, stăpânii unei asemenea puteri, nu avuseră de căutat mijloace nouă spre a ocârmui oamenii, ci întrebunțară pe acele de care se slujise Imperiul Roman. Acesta organizase o ocârmuire centrală și o ocârmuire provincială; regii franci păstrară pe una și pe alta. Principalul impozit direct eră ca și pe timpul Romanilor contribuția fonciară. Nu numai cât el urmă înainte a fi strâns ca și pe timpul împăraților; dar încă strângerea se făcea după aceleași registre de repartiții care fuseseră întocmite de dregătorii împărătești”⁵⁵.

Pretutindeni deci cea mai deplină continuitate între viața romană și cea a Statelor barbare.

Să cercetăm lucrul în Dacia.

Aici din contră nu întâlnim la poporul român aproape nici un singur așezământ politic moștenit dela Romani; totul este la ei nou și îmbracă mai ales forma slavonă, sub a cărei înrăurire s'a încheșat iarăși în Dacia viața de Stat.

Lăsând la o parte noțiunile de Stat ce se țineau de centrul Imperiului Roman, precum acele de *senat*, *patriciu*, *consul*, *împărat*, din care numai aceasta de pe urmă s'a păxtrat în conștiința poporului român, îmbrăcată în haina mitică a poveștii, să trecem la analiza elementelor politice provinciale

⁵⁵ Fustel de Coulanges, *Histoire des institutions de l'ancienne France* I, p. 485, 453, 502.

și anume la acele ce se constată a fi existat în provincia Dacia, pentru a vedea : rămas-au vre unul din ele încă în memoria poporului român ?

Capul suprem al provinciei Dacia, a fost în tot timpul stăpânirii romane *legatus Augusti*⁵⁶ și s'a găsit în inscripțiuni numele a 38 de acești înalți ocârmuitori, astfel că numele și noțiunea de *legatus* trebuia să fie întipărită în mintea fiecărui Daco-Roman. Tot atât de însemnați erau și *procuratores Augusti*, însărcinați cu strângerea dărilor, care erau câte unul pentru fiecare din cele 3 Dacii ; *Apulensis*, *Porolisensis*, și *Malvensis*. Inscripțiile ne-au păstrat numele a 14 procuratori, din care 8 în *Porolissum* și 6 în *Apulum*. Acești *procuratores Augusti* aveau și ei sub dânsii mai mulți alți subprocuratori speciali, însărcinați cu strângerea unor dări particulare, precum am arătat mai sus. Asemenea agenți fiscali, perceptori de dări, fiind neconțenit în atingere cu publicul, trebuia ca numele și ființa lor să fie foarte cunoscute populației din Dacia. Ambele aceste dregătorii, *legatul* și *procuratorul*, atât de populare și de cunoscute pe timpul Romanilor, au perit din amintirile poporului român, a cărui limbă nu a păstrat nici o urmă a acestor cuvinte în țesătura ei. Dar dacă dregătoriile generale ale provinciei au dispărut, rămas'au cel puțin acele municipale, acele dregătorii mai apropiate de popor prin sfera lor de lucrare ? Nici atâta.

Mai întâi a dispărut toată terminologia așezărilor ome-nești : *vicus*, *pagus*, *canabae*, *municipium*, *colonia*, *numiri* ce trebuie să fi fost rostite de coloni în fiecare clipă ; apoi organele administrative ale acestor așezări erau iarăși din cuvintele cele ce reveniau mai des în graiul locuitorilor. Așa erau : *ordo decurionum* sau senatul municipal, compus din un număr de *decuriones*, dintre care o delegație compusă de patru bărbați, în municipii, *quattorviri*, și de doi în colonii, *duoviri* ; *defensores* sau *patroni* atât ai orașelor cât și ai colegiilor, proteguitori și apărători influenți a intereselor acestora, care se întâlnesc iarăși la fie ce pas în monumentele epigrafice, Apoi *curatores viarum*, inspectori ai căilor publice, *questores*, casieri, *praetores urbani et peregrini*, *aediles*, inspectori ai zidurilor publice, *praefecti pagi*, *collegiorum*, magistrați ai satelor sau colegiilor, etc., etc.⁵⁷

Toată această întinsă și complicată administrație romană a dispărut până la cea de pe urmă rămășiță din sinul poporului românesc, și limba lui nu mai păstrează nici o amintire a cuvintelor ce o însemnă.

⁵⁶ *Legatus Augusti pro praetore trium Daciorum* era titlul său deplin. Vezi asupra șirului și numelui lor Goos, *Untersuchungen über die Innerverhältnisse des traianischen Dakien's* în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde*, 1874, p. 139 și u.

⁵⁷ Vezi mai sus, Vol. I, Capul ; Organizarea Daciei romane, p. 158-181.

Mai extraordinar poate părea faptul că și organizarea armatei, împreună cu cuvintele ce se raportau la dânsa, să fi dispărut din mintea poporului român. Armata romană se compunea din *legiuni, ale și cohorte*. Dacă aceste de pe urmă cuvânt se reafță în limba română sub forma de *curte*, nu are în ea înțelesul unei subîmpărțiri a oștirii, ci acel de ogradă, care derivă din cealaltă accepțiune ce avea cuvântul de *cohors* la Romani anume acel de loc închis, îngăditură⁵⁸. Militarii activi purtau numele de *milites gregarii*; cei ieșiți din slujbă acel de *veterani*, cuvânt care în limba latină avea înțelesul special de soldat liberat din armată. Durata slujbei fiind de 25 de ani, înțelegem că mai toți cei ce ieșiau din armată erau înaintați în vârstă. Acest cuvânt s'a păstrat la Romani în acel de bătrân, care însă numai cât mare de ani, fără nici o amintire a slujbei militare. S'a păstrat acest cuvânt și într'un alt înțeles, la moșiile răzășești, pentru a însemna un trup de pământ neîmpărțit, la care au drept mai mulți simpărtași. Așă se zice că cutare răzeși fac parte din un bătrân. Aici s'a păstrat amintirea asignației de pământ care se dedea veteranului la ieșirea lui din armată, lucru ce se făcu adese ori și în Dacia, precum am văzut mai sus. Numai atâta însă a rămas din complexul noțiunii de *veteranus*, din care tocmai înțelesul său fundamental, elementul militar, a dispărut cu totul.

Pe lângă capul armatei care era de obicei legatul lui August, mai erau ofițeri inferiori: *praefecti, tribuni, centuriones, optiones*; apoi deosebite grade mai mici precum: *decuriones, frumentarii, duplarii, cornicularii, tesserarii, beneficiarii, vexillarii*, care toți aceștia au dispărut până la unul din memoria poporului român. Tot așa au dispărut și numele dărilor romane, precum *vicesima, tributum, portorium*.

Ce s'a făcut cu toată aceasta organizare întocmită de Romani pe pământul Daciei? Cum se face de ea a dispărut așa de deplin, încât nu numai că s'au pierdut cu desăvârșire toate cuvintele ce însemnau elementele ei, dar n'a rămas măcar un răsunset al ei în alte cuvinte ale poporului român? Alt răspuns nu poate fi dat la această întrebare decât că, perzându-se așezămintele la care se refereau cuvintele aceste, cu timpul au trebuit să dispară și ele. Se tăiese rădăcina lor, care le ținea vii în conștiința poporului, și trebuiau deci să se usuce și să se deslipească, ca frunzele de pe un trunchiu mort.

Păstrarea oarecăror termeni relativi la judecăți și darea dreptății precum *drept, judecată, jude*, de unde mai târziu se formă *județul* în sensul de circumscripție teritorială a autorității

⁵⁸ Numele ogrăzei la Romani avea chiar forma *chors, chortes*, (Nonius ed. Mercer p. 84, Varro *De lingua latina*, I, 13, 2; V, 16, 26) de unde s'a format românescul *curte*.

unui județ, nu probează decât că această îndeletnicire, neapărată oricărei societăți, nu a putut dispărea cu totul dela Daco-Romani care trăiseră tocmai o viață civilizată, din care trebuiră să păstreze oarecare urme. Terminii apoi ca *uzură* (usura) *capără* (capere arrhabe), *arvonă* (arrhabo) dovedesc stăruința unor noțiuni uzuale, neapărate până și vieții celei mai rudimentare, dar care dovedesc tot atât de puțin ca și termenii referitori la judecăți, stăruința așezămintelor romane. *Popa* adică executorul jertfelor păgâne, transportat asupra slujbașilor bisericeii creștine, nu eră un element al organizării civile romane, de și la Români el dobândi mai târziu un rol oarecare în această organizare. Singur terminul de *domn* în înțeles de principe, deci de element al unei organizări politice, este de caracter latin (dominus). Inșă el la Romani nu însemnă nici o autoritate, ci numai pe stăpân față cu clienții. Prin urmare nu este un termen de organizare politică moștenit de Români dela Romani, ci o creație proprie a poporului român, botezată cu un cuvânt împrumutat din partea latină a limbei lor, tot așa precum au format și mai târziu boierii *portar dela poartă*, *spătar dela spată*, *ușier dela ușă*, terminii și aceștia de origine latină dar care învederat nu desemnă așezăminte moștenite dela Romani.

Intr'un cuvânt se poate spune că organizația romană a dispărut cu totul din Dacia în partea ei specială și oarecum tehnică, și că chiar dacă au rămas câteva noțiuni, acestea se referă numai la viața elementară a oricărei societăți, pe care dacă Românii nu le-ar fi păstrat dela Romani, încă ar fi trebuit să le iscodească, întru cât traiul fără de ele eră cu neputință⁵⁹.

Năvălirea barbarilor asupra Daciei avu deci de efect de a stânge cu totul viața de Stat romană, de a nimici orice soi de așezăminte organizatoare și de a aruncă pe Daco-Romani iarăși în starea primitivă în care se fac înjghebările societăților. Acolo, reduși din nou în cea mai mare parte la starea de păstori, ei recăzură din înalta și complicata organizație romană în viața patriarhală, în care uitară, împreună cu toate noțiunile ce se referiau la viața mai cultă, și cuvintele ce le însemnau. Această dispariție atât de deplină a ideilor privitoare la viața Statului este cea mai vie dovadă că Românii au trăit în munți un lung răstimp din viforoasa perioadă a năvălirii; că deci ei părăsiseră orașele din câmpii; că aceste s'au dărâmat și n'au fost rezidite, și că împreună cu monumentele se îngropară sub ruine și numirile lor, pe care astăzi trebuie să le desmormântăm precum facem și cu dărâmăturile lor.

Iată deci luminată pe deplin pricina lipsei de nume de cetăți în Dacia. Ea nu putea fi înțeleasă fără faptul paralel arătat de noi: dispariția întregii vieți de Stat a poporului roman.

⁵⁹ Iată la ce se reduce păstrarea așezămintelor romane, pe care se silește a o stabili Aron Densușianu în *Istoria limbei și literaturii române*, 1885, p. 51-65.

Unificarea sufletului românesc. — Observăm că cu strămutarea locuitorilor Daciei peste Dunăre, dacă chiar s'ar explică dispariția din Dacia a numirilor cetăților vechi, nu se dă cheia pierderii și a vieței de Stat romane. Căci sau coloniștii strămutați în Dacia Aureliană, au rămas pe loc în orașele Moesiei, și atunci au trebuit să păstreze terminologia Statului moștenită dela Romani, cași locuitorii orașelor Galiei și Italiei, care terminologie ar fi trebuit s'o readucă cu ei în Dacia, când au reocupat această țară; sau au trebuit să fugă înaintea năvălirii, și din Dacia Aureliană, în munții peninsulei (ceea ce s'a și întâmplat), și să uite în viața patriarhală a păstorului, complicata organizație a Statului român. Apoi dacă e vorba de fugă în munți, atunci nu înțelegem pentru ce nu am admite că Daco-Romanii s'au retras de *plano* în munții Daciei Traiane înaintea năvălirii, și i-am strămutat în Moesia, spre a'i pune să caute și de aici, *tot în munți*, un adăpost în contra năvălirii.

Efectul deci produs de primele ciocniri ale popoarelor barbare asupra imensei majorității a populației daco-romane, a fost de a distruge viața ei orășenească împreună cu acea de Stat romană, și a arunca toată această populație în munte. Acesta primi în decursul timpului în toate părțile sale numiri românești și, cu toate că nimici cu totul formele vieței civilizate ale poporului român, mântui ca într'o ascunzătoare elementele sale mai intime: moravurile, obiceiurile, și mai ales limba sa care păstră acel caracter pronunțat latinesc ce o deosebește astăzi între toate idiomele neo-latine. Daco-Romanii luară cu ei în munți și numele vechi ale riurilor care își au toate obârșiile pe înălțimi, le păstrară acolo și apoi le readuseră cu ei, când se coborîră iar dela munte la câmpie. Astfel se explică pe deplin cum se face că, pe lângă o sărăcie atât de mare a unei nomenclaturi orășenești vechi rămase în gura poporului român, să se întâlnească o bogăție relativă de numiri de munți și de riuri rămase dela străbunii acestui popor.

Totuși, această părăsire a vieței așezate nu însemnă îmbrățișarea desăvârșită a celei pastorale și nomade. Greu se desvăță un popor de apucăturile civilizației, și de aceea regăsim în limba română existența unei terminologii agricole, parte moștenită dela Romani, parte de obârșie slavă, care ne arată păstrarea unei stăruiți în îndeletnicirile agricole din vremile cele dintâi ale năvălirilor barbare. Și este recunoscut că și pe munții îndestul de înalți se găsesc tăpșanuri sau podișuri pe care poți înfige plugul în pământ. Când scriitorii și documentele încep a pomeni de Români ei îi arată nu numai ca nomazi și păstori, ci și ca așezați și agricultori. Așa Nicetas Choniates ne spune că Impăratul Isaac Anghelul, în una din expedițiile sale în Hemus, ar fi „ars girezile de grâu ale Aromânilor pe

cari le întâlni în cale⁶⁰. Documentele ungurești care pomenesesc întâiu de Români îi arată, pe lângă că erau păstori, și ca agricultori așezați. Așa documentul din 1247 al lui Bela al IV-lea, care pomenește despre morile din țara Lytira (Lotrului)⁶¹, și dacă acest document este din o epocă ceva mai nouă, avem relațiile asupra primilor State întemeiate de Români încă de sub oblăduirea bulgară. acele ale lui Glad, Ahtum, Menumorut, Kean, Gelu, care State *căzute sub Unguri* presupun toate o populație așezată⁶². Spusele lui Nicetas pentru Aromânii din Hemus vor fi întărite prin raporturile asupra Românilor din Carpați. Impăcarea acestor două stări care mai la urmă pot să coexiste alături una cu alta, este că, la început până la înjghebarea Statelor de peste munți, poporul român eră mai mult păstor și deci nomad, fără însă a părăsi cu totul lucrarea pământului, dar că în urmă, coborându-se tot mai mult din munți, se lăți la el neconținut îndeletnicirea cu agricultura, fără a înceta cu păstoria, încât tot rămâne nerăsturnat adevărul, că unificarea graiului la toate grupele de Români dela nordul Dunării este datorită vieții lor nomade de păstori în vremile primilor năvăliri²². Viața nomadă însă schimbă bine înțeles muntele, din element despărțitor, în unul de legătură. El își îndeplinește rolul firesc tocmai după stabilirea influenței politice a Statelor ce veniră în atingere cu Români⁶³.

⁶⁰ Nicetas Choniates, ed. Bonn, p. 487. Textul mai jos, p. 67, nota 43. Asupra terminologiei agricole vezi mai jos *Inrăurirea slavonă*, nota 34 și urm.

⁶¹ Mai jos, Cap.: *Muntenia și Moldova înainte de descălecare*.

⁶² Mai jos, Cap. *Starea Românilor sub Unguri* Comp. doc. din 1418, dela Mireea cel Bătrân dat păstorilor Români din Cisnadia. Hurm., *Doc. I, 2*, p. 502

⁶³ D. Ovid Densușianu, *Păstoritul la popoarele romanice*, 1913, p. 16, susține starea absolut nomadă a poporului românesc la începutul perioadei năvălirilor și aceeași stare la toate popoarele romanice dela Carpați până la Balcani și la Pirinei, din considerații filologice. D. Cănel, *Păstoritul la Români*, 1913, sprijină din potrivă părerea că la Daco-Români păstoritul eră ocupația numai a unei minorități pe când grosul poporului a fost așezat în toate timpurile. Noi credem că părerea din text este singura întemeiată și conformă cu epocile.

⁶⁴ Cănel, *l. c.*, p. 6. Cf. mai sus părerea lui, N. Iorga, Vol. I, p. 18, nota 2.

AVARII ȘI SLAVII.

1. NĂVĂLIREA AVARILOR ȘI A SLAVILOR.

Avarii. — Deabiă să împrăștiaseră Hunii, și Gepizii trecuseră Dunărea, când o nouă năvălire se prăbuși asupra Europei, datorită unor popoare tot atât de barbare, de hâde și de nemomenease ca și sălbatecii tovarăși ai lui Atila. Aceștia erau *Avarii*, ginte hunică ¹ ce s'ar putea numi o nouă ediție a aceluia cumplit popor.

După lungi și strașnici frământări în măruntaiele Asiei, oarda Avarilor ², care numără 200.000 de suflete, porni cu căruțele sale către apusul soarelui și se îndreptă spre Europa, prin partea deschisă între Marea Caspică și Munții Urali. Toate popoarele ce le întâlneau în cale, o rupeau de fugă înaintea lor, împingându-se unele pe altele, într'un vălmășag fără nume, de limbi și de neamuri. Cum atinseră pământul Europei, ei auziră des pe marea Impărăție a Romanilor, care se întindea departe către apus, până unde soarele se cufundă în apele oceanului. Ei trimiseră o ambasadă la Constantinople care trezi prin toate orașele prin care trecu, o nespūsă curiozitate, mai ales din pricina portului părului lor, împletit în două cozi atâr-nate pe spate (557 d. Hr.). Impăratul Iustinian, pentru a îndepărta pe acești barbari dela marginile împărăției sale, consimte să le plătească câte un dar pe an, cu condiție însă ca să

¹ Paulus Diaconus, *Hist. Langob.*, II, 10: „Huni qui et Avari”. Greg. Turon., *Hist. Franc.*, IV, 23: „Post mortem Chlotari regis (561) Chuni Gallias adpetunt”. (Chuni nu pot fi Hunii propriu ziși, care în 561 nu mai existau). Theophanes, *Chronographia*, Bonn, I, p. 378: «Ὀὐνοὶ γὰρ κατ'εξεῖνο τὸν καιρὸς (564) ὅς ἐς τοὐρόρους λέγειν εἰώθαμεν». Tot Turcii numesc autorii bizantini și pe Unguri. Huni, Avari, Unguri sunt unul și acelaș popor în diverse timpuri.

² Asupra împrejurării că acești năvălitori nu erau adevărați Avari, ca niște robi ai lor, care scăpaseră din captivitate și se numiau în realitate Ὀὐάρ καὶ Χοοννί, vezi Theophilact, p. 284. Comp. Amedée Thierry, *Histoire d'Attila et de ses successeurs*, Paris, 1856, I, p. 394 ș. u.

apere Impărăția Romană de toți dușmanii ei, voind prin aceasta să slăbiască și să ruineze puterea acestor primejdioși supuși. Avarii se și apucă de treabă și bat mai multe popoare depe țărmurile Mării Caspice și ale Mării Negre, ceace ne dovedește că pe acest timp ei nu se apropiaseră de Dacia, ci se purtau încă prin câmpia orientală a Europei. Ajungând la Nipru, cad peste popoarele slave ale *Anților*, trec peste ele și se apropie de Dunăre, fără îndoială prin partea șesului celui mare oriental al Europei, de care se țin țările de astăzi Basarabia, Moldova sudică și Muntenia răsăriteană. Ei trec chiar Dunărea în Sciția Mică, Dobrogea de astăzi³. O nouă deputație trimisă la Iustinian, în scopul de a dobândi pământuri spre așezare, aduce ca răspuns că împăratul ar voi să le dea Panonia secundă, ceea ce însă nu conveniiă barbarilor, de oarece numai din Sciția ei puteau priveghia popoarele ce le supuseseră pe malurile Pontului Euxin. Văzând că nu pot obține nimic după placul lor dela Iustinian, se întorc iar asupra popoarelor supuse lor, adecă a Antilor⁴, și după ce îi pradă din nou, trec peste ei, Sclavini și Veneți, până ce ajung la fluviul Elba, pe hotarele monarhiei france Austrazice⁵. Aici domniă după moartea lui Clotar (561), Sigebert, fiul său, care bate pe năvălitori, conduși de vestitul Baian, într'o luptă sângeroasă; însă, fiindcă rezultatul luptei nu fusese tocmai hotărîtor pentru nici unul din războinici, ambii dușmani se împacă, și Sigebert trimite chiar poporului lui Baian hrana și proviziile de care aveă nevoie⁶.

Pe când se aflau Avarii pe confinile monarhiei france, Longobarzii care se pregăteau a ieși din Panonia pentru a se strămută în Italia, le trimit o solie rugându'i să le dea ajutor contra Gepizilor, cu care voiau să răfuiască o veche dușmănie, înmăinte de a'și părăsi sălășluintelelor. Făgăduiau Avarilor ca mulțămită țara Gepizilor și chiar pe a lor proprie, pe care voiau să o delese, precum și a patra parte din turmele ce le aveau. Avarii primesc, se unesc cu Longobarzii, bat pe Gepizi și îi nimicesc aproape cu totul, încât de atunci nu mai avură un rege al lor, ci trăiau în câteva sate păcătoase ducând o viață de sclavi sub stăpânirea Avarilor. Aceștia se așază în Panonia, după părăsirea ei de Longobarzi, unde stau până la nimicirea puterii lor de Carol cel Mare, 797. În tot timpul stăpânirii Avarilor în valea Dunărei mijlocii, ei ridicară pretenții asupra părții din Moesia ce fusese

³ Menander, Bonn, în Volumul Dexipus, Eunapius, Priscus, p. 285.

⁴ Menander, p. 284.

⁵ Idem, p. 302.

⁶ Gregor. Turon., IV, 23: „Post mortem Chlotarii regis Chuni Gallias adpetunt, contra quos Sigebertus exercitum dirigit et gesto contra eos bello, vicit et fugavit; sed postea rex eorum amicitias cum eodem per legatos meruit”. Paul. Diac., II, 10, spune că lupta s'ar fi întâmplat „juxta Albim fluvium”. Asupra proviziilor procurate Avarilor de Franci, vezi Menander, p. 303.

locuită de Gepizi, mai ales asupra orașului Sirmiu, (astăzi Mitrovitz în Serbia).

Din această expunere a migrațiilor Avarilor, reieșă că ei, după ce se așază vremelnice la gurile Dunărei, pleacă iară spre nord asupra popoarelor slavone ce supuseseră și ajung până pe malurile fluviului Elba, pe hotarele monarhiei franceze, și de aici se cobor în Panonia care devine regiunea centrală a puterii lor. Se vede deci că, până atunci, nu intraseră Avarii în nici o atingere cu Dacia Traiană și că ei pătrunseră în ea, nu prin răsărit, pe unde se opuneau piedici firești aproape nestrăbătute, nici prin sud, prin pasul Turnului-Roș, ci prin partea apusului, pe unde se deschideau către Panonia văile încăpătoare ale riuurilor ce se varsă în Tisa ⁷.

Avarii, fiind un popor nomad și prădător, care repeziă în toate părțile iuțele sale oarde, îndată ce își aleseră Panonia drept cuibul de unde și întindeau prădăciunile lor, se lățiră și în văile Transilvaniei, care erau atât de bogate în pășuni mănoase pentru turmele lor. Este probabil că atunci când ei pătrunseră în acele văi, nu mai întâlneau în ele pe Români locuind aici ca popor, de oarece ei se retrăsăseră în ascunzișurile munților înaintea popoarelor barbare care precedaseră pe Avari în ruinarea vieții lor civilizate.

Efectul deci pe care năvălirea avară îl avu asupra populației daco-romane fu acela de *a o opri să se coboare din înfundăturile munților* iarăși către șesul roditor, unde barbarii izvoriau fără încetare, ca din o neistovită fântână.

Apăsarea pe care o exercită Avarii asupra populației daco-romane sămănă cu cea pusă în lucrare de Goți și de Huni. Hunii probabil intraseră și prin Turnul-Roș și prin văile deschise către apus; Avarii însă numai prin aceste din urmă. Toate aceste popoare care contribuie la ruinarea vieții civilizate a Daco-Romanilor, îi împingeau către treptele superioare ale imensului amfiteatru de munți ce încunjură Dacia Romană.

Slavii. — Totuși populația grămădită în ei nu se putea cobori pe laturile exterioare ale Carpaților, de oarece pe aici îi încingea un alt brâu de barbari care le închidea dru-

⁷ Amedée Thierry, *l. c.*, I, p. 408, spune că după ce Avarii fură bătuti de Sigebert, se întoarseră iarăși în locuințele lor la *gurile Dunărei*, de unde ei atacară *prin coastă* pe Gepizi în unire cu Longobarzii care îi loviau în frunte (p. 421), încât s'ar crede că Avarii veniseră contra Gepizilor pe valea Dunărei și că de aici ar fi trecut în Panonia. Fiind însă că nu există o trecere directă din Panonia în Valachia, ar urmă ca Avarii să fi trecut prin pasul Turnului-Roș pentru a se lovi cu Gepizii, că ei deci ar fi pătruns în Dacia pe la Sud. Izvoarele nu învoesc însă o asemenea părere. Asupra rezultatului luptei vezi Paul. Diac., I, 27: „Langobordi victores effecti sunt, tanta in Gepidas ira saevientes ut eos ad interneccionem usque delerunt, usque hodie Hunnis eorum patriam possidentibus, duro imperio subiecti gemunt”.

mul către câmpie. Asupra acestor barbari care joacă în istoria Românilor și în formarea naționalității lor un rol mult mai însemnat decât acei studiați până acuma, trebuie să îndreptăm cercetările noastre.

Acești barbari erau *Slavii* care încunjurau, încă din vremuri mult mai vechi decât năvălirea Avarilor, cele două laturi nordice ale triunghiului de munți ce încingeau vechea Dacie traiană.

Slavii care erau înnumărați de scriitorii antichității între popoarele sarmatice cele mai apusene, purtau în vremile mai vechi numele de *Veneți*, *Sclavini* și *Anși*. Am văzut că acești din urmă locuiau pe lângă fluviul Nipru. Veneții, care se numiau și Sclavini, locuiau către nordul Galiției, pe la originile Vistulei până către Marea Baltică care purta chiar numele de *sinul Venedic*⁸). Numele de Veneți dat Sclavinilor, se păstrează până astăzi în poporul *Venzilor*, din care a mai rămas numai o fărâmătură negermanizată în Lusația de sus și de jos (ober und nieder-Lausitz), țară așezată parte în Saxonia, parte în Prusia⁹.

Barbar Slav.

Istoricul got Iordanes ne dă următoarele indicații precise despre locul pe care îl ocupau Slavii, nu numai pe timpul său, ci încă de pe vremile regelui ostrogot Hermanaric, mort în 376 în lupta cu Hunii, dată cu ei la nordul Dunărei¹⁰. „Dincolo de Dunăre se așterne Dacia, încinsă cu o întăritură de munții înalți și râpoși, pe partea stângă a căror și către nord începând dela izvoarele Vistulei, se întinde pe niște spațiiuri nemăsurate, nația cea prea numeroasă a Veneților, ale cărei numiri, de și sunt deosebite după locuri și familii, totuși se deosebesc mai ales în *Sclavini* și *Anși*. Sclavinii încep dela orașul Novietunensis și lacul care se chiamă Mursianus până la Nistru și spre nord până la Vistula, având bălți și păduri drept locuri întărite. Anșii dimpotrivă, cei mai bravi dintre ei, își au locuințele acolo unde Marea Neagră face o îndoitură, între

⁸ Ptolemeus, *Geogr.*, III, 5, 19: Ὀβενδαί; III, 5, 1: ὀβενδικὸς κόλπος.

⁹ Elisée Reclus, *Geographie universelle*, III, p. 737.

¹⁰ Iordanes scrie cartea lui *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis* în 551, după Cassiodorus, care scrisese *Libri XII de gestis Gothorum* către începutul veacului al VI-lea (500—520?). La c. XXIII, el spune: „Post Herulorum caedem idem Hermanaricus in Venetos arma commovit, qui quamvis armis desperiti, sed numerositate pollentes, primo resistere conabantur”.

Nistru și Nipru care fluvii sunt la o îndepărtare de mai multe zile de drum unul de altul”¹¹.

Năvălirea Goților întâiu, mai mult încă acea a Hunilor, care aduse o spaimă atât de mare în lumea barbarilor ce înconjurau Imperiul Roman, aruncă cea mai mare parte din aceste popoare peste corpul lăncezit al acelei împărății. Asupra părții ei apusene se întinseră mai ales popoarele germane, pe când din orientul fu acoperit mai cu osebire de acele slavone. Ambele aceste neamuri de popoare barbare aduseră o adâncă schimbare etnică în populația Imperiului Roman. Pe când însă în partea apusană a lui, elementul roman, în sinul căruia se așezară popoarele barbare, ajunse cu timpul să predominască asupra elementului năvălitor, și să dea naștere la popoare de viță romanică, în răsărit mai multe din părțile copleșite, acelea ce din oarecare pricină nu înfățișau decât puține elemente romanizate sau grecizate, și nu erau deci în stare de a rezista acestei înneări, dispărură în sinul Slavonilor care imprimară caracterul lor etnic unei mari părți din peninsula Balcanului. Astfel elementul roman a fost înăbușit în Moesia, de unde mare parte din el fugise către munții din josul peninsulei; apoi în Panonia și în Dalmația, ale căror locuitori înfățișază încă astăzi frumosul tip roman, și păstrează cel puțin în numele lor de Maurovlahi, o amintire a origini lor romane¹².

Din această înneare ce părea obștească, se înălțară cu timpul trei insule latine și aici în răsăritul Europei, de o putere și trăinicie neauzită, care izbutiră să rămână neînăbușit de valuri, cu toată furtuna amenințătoare ce le aruncase peste dânsese. Elementul slavon, care înghițise pretutindene aiurea pe acele de baștină ale țărilor năvălitate, fu la rândul său înghițit de acel roman, cu energia căruia nu putea

¹¹ Iordanes, c. V: „Scлавeni a civitate dicta Novietunense et lacu qui appellatur Mursianus usque ad Danastrum et in boream Viscla tenuis commorantur etc”. Numele Novietunense este redat în unele ediții ale lui Iordanes cu terminul *Sclavino-Rumunense* în care s'a văzut numele unui sat românesc pe vremile lui Iordanes, o dovadă din cele mai puternice ale stăruinței Românilor. (Hașdeu în *Etymologicum magnum*, III, p. XIII) Din nenorocire această cetire de *Sclavino rumunense* nuse poate susține. Ea se trage din o interpolare involuntară a unui copist al manuscrisului lui Iordanes. Eră scris în original sau în copia mai veche: *a civitate Novietunense* peste care un ad—notator scrisese spre lămurire: *Sclavinorum*, adică *a civitate slavonorum Novietunense*; numai cât adaosul *slavonorum* fusese scris deasupra:

slavonorum

a civitate novietunense

din care un copist nepriceput a scos: *a civitate novi et slavonorum unense*. Vezi ediția lui Iordanes de Carol Aug. Closs, Stuttgart, 1866, p. 27, nota. Hașdeu nici nu pomenește de această împrejurare.

¹² Presbyteri Diocleatis, *Regnum Sclavorum* în Schwandtner, *Scriptores*, III, p. 478: „Bulgari ceperunt totam provinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero *Marovlachi*, hoc est nigri Latini vocantur”.

să lupte. Grăul fusese semănat în acele părți mai des decât pe rămășița lanului. Aici învinsese el chirul și măcănele care peste tot locul aiurea îl înăbușiseră. Unde elementul roman fusese mai slab, el dispărură în sinul năvălirii; unde el fu mai puternic, luptă și o învinse. Și apoi să se pretindă că, tocmai în Dacia, acest element să fi lipsit cu totul la năvălirea Slavonilor! ¹³.

Goții chiar la început, mai ales însă Hunii și apoi Avarii venind spre apusul Europei, aruncară pe popoarele slave cari înconjurau Dacia și peste adăposturile Daco-Romanilor, munții Daciei. Deosebirea fu numai că pe când coloniștii urcașeră treptele munților din lăuntru Daciei spre periferia ei, popoarele slave se suiră în munți prin laturile lor exterioare. De și nu ne-au rămas nici o dovadă directă despre această împrejurare, că parte din Slavoni, la venirea barbarilor de ginte hunică mai ales, ar fi căutat și ei adăpostire în munți, posedăm totuși mai multe probe indirecte că așa a trebuit să se petreacă lucrurile. Astfel este cunoscut din istoria Goților, că acest popor, deși el însuși barbar, o rupsesse de fugă înaintea Hunilor. Nu este nici un motiv de a admite că Slavii să nu fi făcut și ei în mare parte tot așa. Pe când însă Goții cari locuiau mai în spre șes, căutaseră o scăpare numai vremelnică în munții cei înalți și râpoși ai Caucazului și apoi își asigurară mai bine existența, trecând în Imperiul Roman,

Haina unui Malo-Rus din
veacul XI *)

Slavii cari ajungeau cu așezările lor până la baza munților Carpați, vor fi căutat în ei o adăpostire mai statornică. Astfel se întinseră asupra întregii Dacii neamurile slavone care veniau însă peste Români nu mai mult *ca năvălitori, ci ca fugari ei înșiși înaintea unei năvăliri, căutând nu pradă ci mântuire*. Din această așezare a Slavonilor alături cu Românii în munții Daciei, se explică singur elementul destul de bogat slav reprezentat în topografia muntelui, pe care îl vom studia mai la vale. Caracterul cu totul deosebit al năvălirii slavone care făcea din neamurile ei niște tovarăși în nenorocire ai neamului

¹³ Acele trei insule de popoare romanice sunt: Daco-Românii, Macedo-Românii și Istro-Românii.

*) Să se observe ce bine seamănă această haină încrețită la spate în formă de fustă cu îmbrăcămintea Iazigilor Sarmați, (vol. I, p. 116), un indiciu în ori ce caz caracteristic al slavismului Sarmaților din Dacia.

românesc, explică relațiile mai intime, în care ei intrară cu populația daco-romană. Pe când atingerea acesteia cu celelalte feluri de barbari fusese dușmănească, întâlnindu-se totdeauna cu arma în mână, cu Slavonii este dimpotrivă de o natură mai blândă, ca aceea care unește între ei pe doi osândiți la aceeași pedeapsă. De aici se explică întâiu, cum se face de Slavonii urcară munții, ducându-și traiul alături cu Români, când barbarii îndeobște fug de munte și caută numai cât șesul care nu opune stavili atât de grele rătăcirilor lor; al doilea, acea înriurire mult mai pronunțată a Slavonilor asupra vieții românești, deși exercitată de un singur popor, decât aceea a popoarelor de rasă hunică sau mongolă, care loviră în șapte rânduri Dacia în decursul veacurilor.

Scriitorii bizantini, posteriori năvălirii avare, ne arată cu toții pe Slavoni, și anume ramura acestora numită *Slavini*, adică *Slovenii*, ca locuind pe deoparte în peninsula balcanică, pe de alta ocupând malul nordic al Dunărei, de unde roiaua necontentit noue năvăliri în țările Impărăției Bizantine. Triburile slave constituiau, după cum am văzut, o imensă mulțime de norod, încât peste acei ce fugiseră în munți la apropierea Hunilor și apoi a Avarilor, mai erau încă o sumă de triburi care fură împinse de năvălirea hunică peste Imperiul Bizantin. Popoarele, nomade chiar, conțin în sinul lor unele elemente mai blânde, mai doritoare de o viață pașnică și liniștită. Aceste vor fi rămas așezate în sinul Românilor, pe când acele vagabonde și prădătoare se vor fi întovărășit la expediții de jaf și pustiere în Imperiul de Răsărit.

Potrivit cu cât Slavonii se așezau în această împărăție, ca și în Dacia Traiană, prin însuși faptul așezării lor, ei pierdeau din barbaria lor primitivă, și se întorceau la o viață mai orânduită. Necontentit însă reimprospătați prin oarde noue de barbari neîmblânziți care pustiau totul cu fier și cu foc, Slavonii apar în autorii contimporani cu două caractere ce par a se exclude: blândețea, moravurile pașnice, alături cu cruzimile, prădăciunile și neomeniile cele mai revoltătoare. Contrastul se explică ușor, dacă raportăm elementele mai domoale la acele așezate, iar cele aprigi oardelor rătăcitoare. În contra acestora, mai mulți împărați, între cari chiar Slavul Iustinian, ieau măsuri de apărare; așa între altele, pentru a-i împăcă și a-i deturnă dela năvălirile lor peste Dunăre, le oferă orașul *Turris* ce fusese zidit încă de împăratul Traian, și care se află pe malul nordic al Dunărei¹⁴. Acest oraș nu

¹⁴ Procopius, *De Bello Gothico*, II, p. 336: «εις πόλιν ὑρχαίαν Τούρριν ὄνομα, ἣ κεῖται μὲν ἄπὲρ ποταμὸν Ἰστρον Τραϊανῶ τοῦ Ρωμαίων αυτοκράτορος ἐν τοῖς ἀνω χρόνοις αὐτὴν δειμαμένον, ἔρημος δὲ ἐτίγχανεν ἐκ παλαιῶ ὄψα, ληισταμένον αὐτὴν τῶν ταύτη βαρβάρων».

este altul decât acel ce există artăzi la gura Oltului, numit *Turnu-Măgurele*; căci este de crezut că el să fi fost zidit de Traian, întru cât știm că cuceritorul Daciei pusese să'i transporte proviziile trebuincioase armatei pe riul Olt în sus, și deci se poate să se fi întemiat la gura lui o stație romană care apoi să se fi întărit și prevăzut cu un *turn* de priveghere, precum erau cele mai multe din orașele de pe malul fluviului, dela care *turn* orașul își trase numele¹⁵.

Solia lui Iustinian prin care oferă orașul *Turris Sclavinilor* cade în anul 546. Trei ani după aceasta Sclavinii năvălesc în Iliria în mare număr și pustiesc în chipul cel mai cumplit regiunea de lângă *Epidammus* (astăzi *Durazzo*). Generalii din Iliria, de și dispuneau de 15.000 de oameni, nu îndrăznesc a înfruntă oardele sclavine¹⁶. În anii următori Sclavinii, devenind tot mai îndrăzneți, intră în Dalmația, pradă *Tesalonnicul* și pătrund până în Grecia, unde petrec chiar o iarnă întregă¹⁷. În toate aceste prădăciuni ei pleacă de pe malul stâng a Istrului, a cărui râpă nordică împreună cu Dacia Traiană, o ocupaseră încă de pe la venirea Hunilor¹⁸. Această indicație a locuinței Sclavinilor în țările noastre este repetită de mai multe ori de *Procopius*. Astfel aiurea el arată că „Hunii (*Avarii*), Sclavinii și Anții ar locui *nu departe* de râpa Dunărei, de cea parte a fluviului”¹⁹. Acest „nu departe” este lămurit și mai clar de istoricul *Teofilact* (640) care povestește expedițiile generalului *Priscus* în contra Sclavinilor. *Priscus* trece Dunărea, surprinde pe capul Sclavinilor *Ardagast*, și prinde pe mulți barbari, pe care îi trimite sub paza unuia *Tatimir* (după nume el însuși un Slav) la Constantinopole. A doua zi un ofițer al lui *Priscus*, *Alexandru*, trece riul *Ilivachia*, nume grecizat pentru *Ialovatschi*, și urmărește pe Slavi până în pădurile și mlaștinele, care le slujeau drept ascunzătoare²⁰. Numele riului s'a păstrat până astăzi în acel al *Ialomiței* care se numește chiar în documentele mai vechi slavone ale Mun-

¹⁵ Asupra turnurilor de priveghere vezi vol. I, p. 99; asupra urcării proviziunilor pe apa Oltului, *Ibidem*, p. 30 și 113.

¹⁶ *Procopius, De bello gothico*, II, p. 398.

¹⁷ *Idem*, p. 454.

¹⁸ *Procopius, De bello gothico*, II, p. 336: «τὸ γὰρ πλείστον τῆς ἐστῆρας τοῦ Ἰστρου ὄχθης αὐτοὶ νέμονται».

¹⁹ *Idem*, p. 125: «Ὀὔνοι καὶ Σηλαβηνοὶ καὶ Ἄνται, οἱ ὅπῃρ ποταμῖν Ἰστρου οὐ μακρὰν τῆς ἐκείνῃ ὄχθης ἴδρονται».

²⁰ *Theophilact, Bonn.*, p. 257: «Ὁ δὲ πολέμαρχος Πρίσκος ἐπὶ κατασκοπῇ προθέειν σκοποῦν εἰς τὰ πρὸσω τοῦ Ἡλιβακία ποταμοῦ ἐξ ἐωθινοῦ ποιεῖσθαι τὴν βάρειν τῷ Ἀλεξάνδρῳ προστέταχεν». *Theophanes, Bonn*, I, p. 425, amintește și el numele acestui riu: «περιτορχάνουσιν τῷ Ἰλβακίᾳ ποταμῷ». tot cu prilejul povestirii expediției lui *Priscus*.

teniei *Ialovnitza*²¹, din care apoi limba română scimbând pe *vn* în *m* a făcut *Ialomița*²². Păstrarea acestui nume slavon până astăzi în gura poporului român este însemnătoare. Ea arată mai întâiu că Slavonii ocupau Muntenia cu mult înainte de 591, data expediției; de oare ce găsim la această dată un nume luat din limba lor alipit de un riu, și care nume îl primise fără îndoială cu mult timp mai înainte; apoi populația slavonă care locuia pe malurile riului a trebuit să rămână statornică lângă apele sale, pentru ca mai târziu, fiind romanizată, să transmită această denumire în gura Românilor.

O depe urmă dovadă că Slavonii locuiau Muntenia, și deci după cele spuse până aici, cu atât mai mult Moldova și Transilvania, este conținută în istoricul bizantin Menandru. Sclavinii, pe unde se întinse puterea Avarilor, se supuseră acestora. Ei îi trimiteau adeseori la pradă în Imperiul Bizantin și chiar îi îmbiau să se așeze acolo, pentru ca Avarii, stăpâniilor lor, să poată pretinde apoi acele locuri drept ale lor. Pe unde însă nu ajungea puterea efectivă a Avarilor, Sclavinii erau neatârnați. Astfel rămaseră tocmai acei din Valahia, după ce Avarii se retraseră dela gurile Dunărei în Panonia. Menandru ne spune anume că în anul 581, Baian voind să pedepsească pe Sclavinii ce locuiau în Valahia, pentru că aceștia răspunseseră cu mare sumeție solilor săi, trimiși pentru a lua tributul dela ei, și fiind el totodată rugat de împăratul Tiberiu Constantin, ca să pedepsească pe Sclavini pentru o incursie a lor în Imperiul Bizantin, Baian trece Dunărea la Singidunum (astăzi Belgrad în Sârbia), merge dealungul râpei drepte a fluviului până în fața Sciției, unde l trece pe malul nordic, pentru a pedepsi pe prețișii săi supuși²³. Acest loc din Menandru ne dovedește însă și o altă împrejurare însemnătoare pentru istoria năvălirilor barbare în țările române. Ne arată anume că între Panonia și Valahia nu era în acel timp, din cauza pădurilor așternute pe munți, o trecere îndemănatecă pentru o armată, cu atâta mai puțin pentru un popor. Dealmintrelea pentru ce ar fi făcut Baian un înconjur așa de însemnat și ar fi îndeplinit de două ori greaua trecere a Dunărei, dacă ar fi putut veni deadreptul din Panonia în Valahia? Prin urmare lipsind pe aici o comunicație directă, barbarii niciodată n'au trecut din șesul oriental al Europei în acel al Dunărei mijlocii

²¹ Document din 1387 citat de Hașdeu, *Ist. crit.*, p. 266: „dori do ustie Ialovnitzi”. Hașdeu arată tot acolo că numele de *Ialovnița*, *Ialomița* nu vine dela culoarea galbenă a apelor sale, ci dela termenul *ialov* care însemnă *pusti*, *deșert*, *neroditor*, precum a fost până în vremile din urmă câmpia Bărganului.

²² Adăogin și acest exemplu pentru schimbarea lui *v* sau *b* în *m* constatată mai sus, Vol. I p. 228 nota 57 la *Timiș* din *Tibiscum*.

²³ Menander, Bonn, p. 404.

prin colțul apusan al Munteniei, ci sau ei apucau prin pasul Turnului-Roș în Transilvania, sau urmau calea mult mai îndemânatecă pe la nordul Carpaților, prin continuarea marelui șes oriental înlăuntrul Europei²⁴. Cu toate însă că din izvoare nu se poate dovedi locuința Slavonilor decât în Muntenia și deci a fortiori în Moldova, adecă în partea șesului, terminologia geografică slavonă îndestul de bogată până și în partea muntelui, ne silește a admite că Slavonii au trebuit să se fi așezat și aici alătura cu Românii.

Din toată această cercetare rezultă cu îndestulă siguranță, că Sclavinii locuiau la început la nordul și răsăritul Carpaților; că ei fură aruncați în acești munți prin laturea lor exterioară sub presiunea barbarilor năvălitori, și fiind foarte numeroși, inundară mai întâiu Transilvania, țările transcarpatine și România de astăzi. De aici apoi și mai ales din Muntenia, unde erau neconținut împropățați prin scurgerea poporului lor dela nord către sud, ei începură a năvăli în părțile de peste Dunăre, așezându-se treptat și în ele. Pe când cei veniți peste Români în cetatea Carpaților erau absorbiți de elementul românesc, acei din câmpiile moldovenești și munteneste, rămân mai mult timp în firea lor, până ce sunt de-naționalizați și ei de coborârea Românilor din munți către șes, după descălecarea principatelor²⁵.

Numai astfel se explică mai multe fapte pe cât constante, pe atât și însemnătoare din istoria Românilor. Mai întâiu acela că terminologia țărilor române dela nordul Dunărei,

²⁴ A mea *Teorie a lui Roesler*, p. 104. Pic, *Abstammung der Rumänen*, p. 76. Această locuință a Sclavinilor în Dacia, explică cum se face de Bizantinii, în mania lor de a arhaiză numele, îi cheamă adeseori *Gefi*. Așa Theophilact, p. 272: «τοῖς Γέταις, (τοῦτο γὰρ τοῖς Βαρβάρους (adecă τοῖς Σκλαβήνοις) τὸ πρῶτον ὄνομα).

²⁵ Față cu niște probe atât de pozitive că *Sclavinii* adecă *Slovenii* au inundat Dacia și țările dela nordul pe cât și de la sudul fluviului, cum poate susține Roesler următorul neadevăr, numai spre a'și întemeia mai bine iubita'i teză? p. 127: „Slavisches konnte die walachische Sprache in sich aufnehmen, wenn das romanische Volk im Norden wie im Süden der Donau gewohnt hat. Aber es waren doch wesentlich verschiedene slavische Idiome die hinter der Theiss im Norden und im Süden erklangen; nördlich wohnten die *Rutenen* (Russen), zur grossen nordwestlichen Slavenfamilie gehörig; im Süden verbreiteten sich die *bulgarischen Slaven* die mit den Serben zum *slovenischen* Sprach-Aste gehören. Hat sich die walachische Sprache also ihr Scherflein slavisch im nördlichen Lande beigelegt, so wird dieses die unterscheidenden Züge des nördlichen Dialectes tragen, wenn im Süden, so wird es die der südlichen Sprache zeigen. Nun aber erweist sich das slavische im Romanischen als slovenisch und musste zufolge der Continuität der Wohnsitze überall da, wo rutenisch, und slovenisch sich von einander unterscheiden, dem rutenischen folgen“. Aceasta este o falsificare intenționată a adevărului istoric, desmințită de toate izvoarele raportate, și dacă Roesler eră convins de teza ce o susțineă, ce nevoie să recurgă la asemenea mijloace pentru a o întemeia?

chiar acea a părților lor muntoase, adăpostul poporului românesc, este amestecată cu numiri slavone. Apoi împrejurarea că limba înfățișază în partea ei lexicală un număr îndestul de însemnat de elemente slavone, fără îndoială cel mai bogat din toate elementele străine. Ea explică apoi cum de mai multe din așezămintele poporului românesc au un caracter slavon, și în sfârșit cum de chiar reîntoarcerea deplină a poporului nostru la viața așezată, prin întemeierea de orașe și întinderea îndeletnicirilor agricole se face sub înriurirea slavonă. A trebuit deci ca Slavonii să stee alături cu Românii, să ducă viața împreună cu ei, nu să vină numai în o trecătoare atingere, precum o făcură popoarele germane și mongole, spre a putea lăsa urme atât de pronunțate în sinul poporului românesc. Vom studii deocamdată acele elemente ale înriuririi slavone care apar chiar dela început ca aduse de ei în viața poporului român, lăsând cercetarea așezămintelor pentru mai târziu, când va veni rândul expunerii formațiilor politice zămislite de el.

1. INRIURUIREA SLAVONĂ.

Nomenclatura geografică. — Năvălirea Avarilor care nu atinse pe Români în munții în care ei stăteau închiși, nu avu asupra lor o mare înriurire, cu toate că acest popor locuî în părțile Panoniei, deci în preajma Daciei, vreo 250 de ani. Aceasta nu însemnă însă că, în acest lung răstimp, Românii să nu fi venit niciodată în atingere cu noii barbari huni. Ceea ce însă va fi putut rămânea în limba lor, din atingerea cu Avarii, nu se poate controlă astăzi, din cauză că nu ne-a rămas absolut nici un document al limbei avarice; apoi această limbă, fiind înrudită cu acea a Ungurilor, a treia ediție a năvălirii hunice, cele câteva cuvinte ce ne vor fi rămas de la Avari, se vor fi confundat mai târziu cu acele împrumutate de la Unguri.

Cu totul altfel stau lucrurile cu Slavii. Aici înriurirea, înscrisă în munte, imprimată în valurile fugătoare ale apelor înconjură pe Români mult mai de aproape. Să cercetăm înainte de toate nomenclatura țărilor locuite astăzi de Români, spre a ne putea da sama de întinderea și puterea acestei înriuri.

Nu numai șesul Daciei, care încunjură cetatea Carpaților și în care Românii s'au coborît când încetară furiile năvălirilor și anume atât acel ce se întinde spre răsărit către Marea Neagră, cât și acel ce se întinde dela baza munților apuseni

către Tisa, dar și munții până în piscurile lor cele mai înalte sunt presurate cu numiri slavone. Să lăsăm la o parte pe acele ce ar fi putut proveni în urmă, din elementu slavon al limbei românești, precum Vaduri, Vădeni, Bălți, Bălteni, Bălțești, Cârlișătura, Cârlișăți, Cârliși, Cracău, Cracoani, etc., care vin dela cuvintele române de origine slavă : vad, baltă, cârlig, crac, și să cercetăm numai acele numiri de origine slavonă, care *n'au nici un înțeles în românește*, și care fiind păstrate astăzi în gura Românilor, dovedesc învederat că sunt o moștenire *neconștiută* lăsată de Slavii care cândva locuiau în Dacia, în limba Românilor ce i-au desnaționalizat.

Vom enumăra mai pe larg apele, ca unele ce străbat o întindere mai mare de loc, și indică deci așezări mai însemnate de poporație, care cuprindeau aproape tot lungul curgerei lor; căci altfel, dacă numele slavon ar fi fost dat numai în o mică parte a cursului, atunci el ar fi dispărut cu timpul înnaîntea altor nume, maghiare, germane sau române, pe care riul le-ar fi purtat în partea sa cea mai însemnată. Pentru ca numele slavone să fi învins, se cere neapărat ca cea mai mare întindere a cursului riurilor să le fi purtat dela început.

Astfel *Prutul*, al cărui nume este vechiu, are ca afluenți, pe lângă mai multe riuri de nume române, un număr tot atât de însemnat de cele slavone. Pe stânga primește afluenții *cu numiri românești* sau de acele a căror etimologie nu poate fi stabilită nici în limbile slave, sau sunt formate de Români din cuvinte slavone pătrunse ca cuvinte comune în limba română : Ciuciurul, Vladnicul, Răchitna, Costina Larga, Căldărușul, Girul Mare, Călmățuitul, Lăpușna, Sărata, Tigheciul; *cu numiri slavone* : Cerniava (cerna-negru), Suhăul (suhoiuscat), Șovița (șov-cusutură), Gasinca (gasea-șerpe), Velija (velichi-mare), Lopatenca (lopatia-vui), Racovățul (rac-rac), Camianca (câmena-piatra), Solonețul (sol-sare), Dolija (dolvale), Brătuleanca (brat-frate) și Nirnova (niriște-peșteră). În dreapta Prutul primește afluenți de nume rom : Ceremușul, Derechluul, Bășăul, Prutețul (cu subafluentul său Hușul), Elanul cu subafluentul pârăul Balotescului, Hurmuzul și Chiinezul; *de nume slavon* : Trebnicul (trava-iarbă), Bereșnița (bereja-mal), Brușnița (numele slav al plantei numite pe franțuzește Canneberge), Hlinița (clin-mesteacăn), Corovia (corovavacă), Volovățul (volovii-bou), Sitna (curgere), Meletinul (meliat-a risipi), Bahluul (bahna-noroiu) și Moșna (pungă).

Dacă regiunea Prutului înfățișază un număr atât de însemnat de numiri slavone, la ce trebuie să ne așteptăm mai spre răsărit, către câmpia Nistrului? De aceea nu vom arăta numirile din stânga Prutului, ci ne vom îndrepta către munte unde aflarea de numiri slave în terminologia geografică înfățișază un mai mare interes, ca unele ce se întâlnesc în do-

meniul propriu al rasei românești și pot deci lumina mai bine atingerea intimă a acestor două elemente, cel slavon și cel român, până în ascunzișurile cele mai retrase ale acestuia din urmă.

Ca afluenți ai Siretului, al cărui nume l-am adevărat a fi străvechiu, încă depe timpul Sciților, enumărăm pe stânga lui cu *nume slave*: Bialca (-alb), Hibiciocul (hleb-pâne), Mihodra și Mihoderca (mih-sac); pe dreapta Siretul primește bogății afluenți ai Carpaților, de *nume rom.*: Sirețelul, Suceava, Șomuzul, Caricnul, Zăbrăul, Pârăul Tătarului, Moldova (gotic), Buzău (nume vechiu) și Troțușul (unguresc); cu *nume slavon*: Mihova, Bistrița (bistrii-repejune), Șușița (șușița-pădure neumblată, sușe-uscăciune), Putna-vas de apă și Râmnicul (ribnic-heleşteu de pește).

Trecând la subafluenții Siretului, ei înșii riuri mari, găsim vărsându-se:

În *Suceava* a cărui nume pare a fi vechiu (Sucidava) cu *n. rom.*: Sucevița iar cu *n. slav*: Sădăul (sad-plantă), Talcăul (talka-iarbă călcată), Bielca, Brodnia (brod-vad), Putna, Dubnicul (dub-gaură), Solca și Solonțul (sol-sare).

În *Moldova*, a cărui nume l-am văzut a fi de origină germanică gotică, se varsă cu *n. rom.*: Moldovița (care primește la rândul ei subafl. de *n. rom.*: Argelul, Ciumorna, Dragoșul și de *n. sl.*: Putna), Pârăul rău, Moiša, Neamțul și Neagra și cu *n. sl.*: Sadova, Dobra (dobre-bun), Homora, Putna, Suha, Voronețul și Topologul (topol-plop)

Bistrița de nume slavon (-repede) primește afl. de *n. rom.*: Pârăul Conescului, Cimpoiul, Cârlibaba, Cvejdiul, Cracăul, Pârăul Inicului, Pâr. Lelei, Pâr. Haitei, Bârnarul, Neagra, Schitul, Tarcăul, Calul și Iapa, iar de *n. sl.*: Veleștina (veliki-mare), Bahna, Dorna (dol-vale) cu subafl. și de *n. rom.*: Neagra, de *n. sl.* Cerna), Bisca, Bistricioara ca subafl. și de *n. rom.*: Saca, de *n. sl.*: Putna, Brateșul și Nekidul.

Troțușul de nume ungueresc, din ținutul Secuilor, are ca tributari de *n. rom.*: Pâr. rece, Târhoășul (unguresc), Asăul, Galbenul, Uzul și Oituzul (vechiu, peceneg), Cașinul și Căiuțul; de *n. sl.*: Camenca (kamenă-piatră), Tăzlăul (?) cu subafl. săi de *n. sl.*: Cerna, Sușa, Doftianca și Slănicul.

Putna afl. Siretului de nume slavon primește de *n. rom.*: Zabala și Nerușa²⁶ de *n. sl.*: Teșița (tesc-teasc), Milcovul și Râmnicul.

Râmnicul, ultimul afluent al Siretului din Moldova, de nume slavon, este apă cu pâraiele de *n. rom.*: Largul, Moțocul și Pâr. Baiananului, iar de *n. sl.* cu Slimnicul (-Slănic).

²⁶ Cu toate că numele e format cu sufixul slavon *ša*, derivă din românescul Neagra, *Nera*.

Buzăul, afluentul Siretului din Muntenia al cărui nume este de origine veche, primește ca tributari de *n. rom.*: Chilnăul și Sircul iar de *n. sl.*: Crasna (crasnii-frumos), Bisca mare și mică, Slănicul, Zeletinul (zlot-aur) cu Râșca (recikariu) și Nișcovul.

Trecând la riurile ce se varsă în Dunărea din Muntenia, întâlnim întâiu pe *Ialomița*, cu nume de origine slavon²⁷, ai cărui afluenți sunt, de *n. rom.* unul singur, Apa, iar de *n. sl.*: Prahovița (prah-praf²⁸), cu Cricova și Cricovățul (krug-cerc), Prahova cu Doftana, Teleajna (telega-căruță) și Pociovaliștea.

După Ialomița vine un șir de bălți, legate între ele prin pârăul *Mostiștea* (moska-zamă) de *n. sl.* Tot de *n. sl.* pare a fi brațul *Borcea* al Dunărei.

Al doilea afluent mai mare al fluviului din Muntenia este *Argeșul*, al cărui nume este probabil de origină veche²⁹. Apele sale sunt sporite cu următoarele riuri, de *n. rom.*: Vâlșanul, Argeșelul (cu subafluentul său de *n. rom.* Doamna), riul Târgului, Sora, Chircinăul, Baba, Potopul, Cobra, Bașconul, Moțocul și Dâmbovița (format din slavo-românul Dâmb); iar de *n. sl.* cu: Șuța, Rostaca, Sabara (cu afl. ei de *n. rom.* Ciorogârla), Ilfovul (în vechime numit Elhovul), Colentina, Neajlovul și Dâmbovicul (forma slavonă a Dâmboviței).

Un soi de canal care leagă balta numită Ezerul Grecilor cu Dunărea poartă numele, după cât se vede autochton, de *Muira*.

În *Olt*, afluentul cel mare al Dunărei care iese din Transilvania și al cărui nume este vechiu, afară de multe pârâe mici ce iese din țara Secuilor sau din regiunile locuite de Sașii Transilvaniei, și cari au primit în decursul timpurilor nume ungurești sau germane, se aruncă următorii afluenți mai mari: cu *n. rom.*: Pârăul Lazarului, Negrul (în ungurește Fekete-Ugy), Terzanul (ung. Tatrang), Mălina sau Mălinii prefăcut în ung. în Malom), Bârsa, Mândra, Lunca, Oltul Mic, Săbiul (cu afl. său Siliștea), Lotrul, Luncavățul, Mamul, Oltetelul (cu afl. săi de *n. rom.*: Nerea, Geamartele și Frăția și Pesteana; de *n. sl.* Cerna și Cernișoara). De *n. sl.* se varsă în Olt: Dreptianca (trepet-tremurare), Otasăul, Covarna, Doftana (-mare, gras), Homorodul, Șinca, Topologul, Tesluiu, Bistrița, Pișcana și Bisca.

În *Vedea* se varsă cu *n. rom.*: Vedița, Heniele cu Dănoasa și Teleormanul (peceneg) iar cu *n. sl.*: Cotmana (cot= pisica), Burda, Clanița toate pe stânga ei. În dreapta un singur pârâu, numit iar Vedița.

²⁷ Asupra existenței și a slavonismului acestui nume vezi mai sus p. 52.

²⁸ Asupra legăturii între praf și apă vezi mai sus, p. 17.

²⁹ Mai sus, Vol. I, p. 28.

După Vedeia vine un mic curs de apă ce se varsă în Dunăre și care poartă un nume probabil autocton de *Călmățuiul*, care primește în sine un pârâu cu un nume de același fel, *Urluiul*.

Ultimul mare afluent al Dunărei din Muntenia, *Jiul*, al cărui nume este probabil deasemenea vechiu, primește în el riuri de *n. rom.* pe: Jirivadia, Gilortul (cu subafluentii săi de *n. rom.* Ciocadia și Calnicul și cu acel de *n. sl.* Planița (planina-munte), Amaradia cu subafluentii săi de *n. rom.*: Plosca, Jaleșul, Salcia și Frumoasa), Motrul (al cărui nume e vechiu cu subafluentii de *n. sl.*: Brebina (brebu-sprinceană), Coșuța și Ușnița) și Curzul. De nume *slavon* sunt următorii afluenți ai Jiului: Sada, Șușița, Tismana (tispinul) cu Bistrița, Suhodolul, Bilța, Cepla, Planița, Șița, Dobrica, Izverna (izvor-izvor, forma e însă slavonă), Omorna, Șovarna (șov-cusutură) și Liama.

După un riușor de *n. rom.* *Desnățuiul*, ce se varsă în Dunăre, se mai aruncă în ea pe teritoriul Olteniei cele depe urmă riuri ale Munteniei, *Topolnița* și *Bahna*, ambele de nume *slavon*.

Până aici am cercetat riurile acele ce vin în afară de cetea munților, scurgându-se din poalele lor către Dunăre, la cari riuri întâlnirea de nume slavone ar părea mai explicabilă. Cu toate acestea câteva din ele au obârșia chiar în centrul cetății, precum Oltul, Jiul și câțiva din afluenții Siretului, cari străbat prin cursul lor superior, cele mai înalte ramuri ale Carpaților, și am aflat și la aceste cursuri de apă un număr destul de însemnat de numiri slavone, și anume chiar la început către obârșia lor, deci în partea muntelui. Să pătrundem acuma mai adânc peste munți, în Transilvania și celelalte cantoane locuite de Români, spre a vedea dacă se află și în regiunea care a fost în totdeauna sălășluința poporului român, riuri sau pârae cu numiri slavone.

Tisa cel mai mare afluent al Dunărei, al cărui nume l-am aflat a fi vechiu și care primește în sine nenumărate riuri și pârae ce se cobor din imensul masiv al Carpaților către latura lui apusană, este formată chiar la originea ei în munții Maramureșului, una din ascunzăturile cele mai retrase ale neamului românesc de pârâu de *n. rom.* Tisișoara și de pâraiele de *n. sl.*: Stanislaul, Dorinca și Lascina. Până la orașul Hust, unde *Tisa* iesă din Maramureș, către câmpia maghiară și până unde curge prin un ținut aproape curat roemânesc, ea primește deadreapta ei afluenții de *n. rom.*: Cașăul, Șopârca, Apșița, Talaborul, Agul mare, iar de *num-slavon*: Svidovățul (svid-corn), Strinececul (mai mulți afluenți ai Nistrului cu silaba începătoare *stri*), Toracul (torac-zale), (care are de subafl. de *n. sl.*: Lazansca (Lazna-baie), Tonsova,

Crăsnioara, Teresulca, Plaisca, Bertianca, Ianovățul și Mocrenea (Mocrina-umezeală) și numai unul de *n. rom.* Turbatul). În Talabor se varsă apoi subafl. de *n. sl.* Ugulșca (ugolcot); iar în Agulmare altul tot de *n. sl.* Cehovița (cehov-capră). Ceilalți afluenți de *n. sl.* din dreapta riului Tisa până la Hust sunt: Bistra, Ciorna, Replinca și Boliatinca. Afluenții Tisei din stânga îi vom enumăra pe tot parcursul ei, cu unii ce curg din masivul Carpaților, patria și sălășluința poporului român, pe când pe celea ce vin din dreapta ei, le-am urmărit numai până la Hust, de unde Tisa, intrând în câmpia maghiară, numele riurilor din dreapta, care sunt și puțin însemnate, nu mai înfățișează pentru scopul nostru nici un interes. Dintre acelea ce se varsă pe stânga Tisei enumerăm de *n. rom.*: Tisa albă (cu afluenții ei de *n. rom.*: Bălțatul, Bogdanul, Știaul și de *n. sl.* Stohovățul și Hovârla), Vizăul al cărui nume nu vine dela ung. *viz-apă*, ci dela *viză* un soi de pește (cu subafl. săi de *n. rom.*: Dragoșul, Neagra, Spinul și de *n. sl.*: Crasna, Rîșcova, Cîsla și Cruhla), Rănișoara, Mara (Nume vechiu cu afl. de *n. rom.*: Cașăul, Iza, Izvorul Raiului, Saiul, Pârăul Secuiului, Slătioara, Secătura, de *n. sl.* Iodul), Valea Mireșului, Sameșul, Crișul, Mureșul (aceste trei din urmă nume vechi), și Bega. Afluenții din stânga Tisei de nume *slavon* sunt: Saplonta și Tarna (Tarnița-șeaua de lemn).

Dacă cercetăm afluenții Tisei găsim:

Că în *Sameș*, riu cu nume vechiu, compus din două brațe Sameșul Mare și Sameșul Mic, se varsă în Sameșul Mare, de *n. rom.*: Pârăul Merlului, Sameșul Rece și Răcătăul; iar de *n. sl.*: Râșca (riscati-alergă) Borșa (bors-borșul), Sorca (soroca-ciocănătoarea) și altă Râșcă. În brațul Sameșului Mic de *n. rom.*: Leșul, Saiul (cu afl. săi de *n. rom.*: Budaclul, Valea Balașului și de *n. sl.* Galațul și Bistrița), Lunca Cherzului, pârăul Runcului, Negrilescul și de *n. sl.* Zagra. În Sameșul întrunit se mai varsă de *n. rom.*: Gapoul, Almașul, Dragul, Agrișul și Lapoșul iar de *n. sl.*: Dobrichi (dobre-bun), Cosna (coșniță, paner) și Crasna (-frumoasă).

Crișul, iar nume vechiu, se alcătuește din trei brațe Crișul alb, Crișul Negru și Crișul Repede. În cel Alb se varsă afluenții de *n. rom.*: Grohășelul, Ponorul, Cicul (cu afluenții săi de *n. vechiu* Bârsava, ca și afl. Timișul și Almașul, iar de *n. sl.* Milcovul (melecom=repede); de *n. sl.* se varsă: Desna (afl. pe stânga Niprului) și Bucșavița (Bucșe=bucșa dela roată). În Crișul Negru se varsă afluenți numai de *n. sl.* precum: Pitsa, Cozia cu Suhodolul și Vida cu Revul.

Mureșul, nume deasemenea vechiu, în lungul său curs tocmai prin centrul Daciei Traiane, prezintă prin nomenclatura afluenților săi un interes deosebit. Mai multe din părțile cele mici care-l îmbogățesc cu apele lor, poartă numiri ungurești

sau germane, pe lângă acele românești paralele ce răsună din gura poporului român. Ne vom ocupa însă numai de acei tributari mai mari cari au păstrat denumirile lor cele vechi, slavone sau române, chiar și în gura popoarelor domnitore ale Transilvaniei. Acei de *n. rom.*: sunt Gurghiul (cu subafluentii săi de *n. rom.*: Lăpușna, Tanciul și Istirăul, de *n. sl.*: Tirca și Gasva). Valea Șomuțului, Sebeșul cu Pârâul Morței, Secașul Strugarul, Streiul (cu afl. săi den. *rom.*: Corbăul, Densușul și Puturoasa, de *n. sl.* Ohaba), Valea Groșilor, Secul Valea Șarului, Căpușul, Ludașul nume ung.), Sărătura, Sulița, Arieșul³⁰, Gârbova, Ompoiul (nume vechiu), Slatina și Valea Roșie. Tributari de nume slavon, Mureșul primește: Miaradul, Putna, Borșova, Racta, Târnova, (târn-spin), (cu afb. de *n. sl.* Târnova mică și Ohaba, de *n. rom.*: Căpușa, Viza și Secoșul), Dobra, Ohaba, Cerna, Gavralovățul, Ovolva, Toplița, Ilva, Ratoșnia, Casova și Cladva.

Dintre ceilalți afluenți ai Dunărei avem întâiu de nume român:

Bega care primește afluenți numai pe dreapta lui și anume, după cât se vede cu numiri ce nu sunt de origine slavonă: Sasa, Lunca mare, Minișul, Subseul, Bengosul și Matia.

Timișul, nume vechiu, adăugat cu afluenții de *n. rom.*: Secașul, Dumbrava, Bârsava (nume vechiu), Pârâul rece, Slatina, Riul lung, Sebeșul și Nadragul; iar de *n. sl.* cu: Rucosnița, Buhinul, Bocaru., Cerna cu Corganul, Poganișul, Teregovița, Balvașnița și Bistra (cu afl. ei de *n. sl.*: Micola, Bistra Morului, Marga, Rușchița, Lozna și de *n. rom.* Rugul).

Se mai întâlnesc în rețeaua nedescurcată de ape, bălți și canale cari se întind pe cursul inferior al Timișului numele românește ale apelor Valea Mică și Birda, precum și ale slavone; Moravița (dela Morava) și Clopodia.

În *Cara*, nume probabil autohton, se varsă pârăele de *n. rom.*: Veșnicul, Lupacul și Bereagul și acele de *n. sl.* Dognosca (dogon-fugă) și Gusasca (gus-gâscă).

În *Cerna* (numele vechiu dar slavizat al Tiernei), se varsă de *n. rom.*: Mehadia (nume vechiu), Luncavățul și Cornișul, iar de *n. sl.*: Craiova, Launa, Bielarca, Ohaba (ohaba-baltă), Verendinul, Sordinul, precum și două de origine necunoscută: Iocdasica și Sacrsitica.

Dacă cercetăm această enumerare, constatăm că aproape toate rurile mari poartă numiri vechi, iar cele de a doua mână sunt în o bună parte de origine slavonă. Nici un curs de apă însă mai însemnător nu poartă numiri ungurești sau germane. Singurele cari par a face excepțiune sunt: *Arieșul* al cărui nume chiar în gura Românilor este format din ungurescul *Aranyos*. Aceasta însă se poate explica prin influența

³⁰ Numele acestui riu va fi explicat mai jos.

dominației maghiare care, traducând vechiul nume al Auranului (dela aurul ce-l duce în valurile sale) în ungurescul Aranyos, acest nume apoi s'a impus și Românilor prin întrebuințarea lui deasă în gura stăpânilor lor. A doua excepție numele de *Mühlenbach*, dat de Germani riului Sebeșului este numai aparentă, întru cât acest nume este întrebuințat numai de Germani, și chiar Ungurii îl numesc tot cu numele românesc. Ungurii și Germanii au dat unele numiri la pârâe de tot neînsemnate care străbăteau adeseori proprietățile lor, ceea ce nu eră decât prea firesc.

Cu totul altfel stau lucrurile cu numirile slavone. Acestea le-am văzut egalând uneori în număr chiar numirile românești, pe lângă că unele din cele românești sunt luate tot din elementul slavon al limbei lor, și aceasta ori unde vom îndreptă privirile noastre, fie în șes, fie la munte. Într'adevăr putem constata că chiar afluenții acei ce vin lângă obârșia riurilor, obârșie care este mai totdeauna în munte, poartă adeseori numiri slavone. Amintim afluenții Bistriței, Buzăului, Jiului și ai Tisei, cari se află în partea superioară a cursului lor, în munții cei mai înalți ai țărilor române. Din Banat și munții intermediari între șesul Tisei și Transilvania amintim iarăși afluenții Cernei, Carei, Nerei, Timișului și Crișului, precum și acei ai Sameșului mare. Dacă am expune și nenumăratele pârâe de tot mici cari concurg la formarea riurilor mai mari, ne-am convinge încă și mai mult, despre adevărul, că nomenclatura obștească a tuturor regiunilor în care astăzi locuiesc Români este în o bună parte de origine slavonă³¹.

Această răspândire atât de însemnată a denumirilor slavone în terminologia geografică a țărilor române se întinde nu numai la riuri, ci și la munți și la numirile așezărilor omenești, cari toate înfățișază aproape aceeași proporție între numirile slavone și cele române, încât nu mai găsim de lipsă a le enumără cu aceeași amănunțime cu care am urmat la arătarea apelor.

³¹ Enumerăm aici pârâele unui singur riu, al Sebeșului, punând cu cursive numele slave: Valea Slatinei, V. Crăpătorei, V. Spinului, V. Atsileului, Pârâul Cărpiniș, Valea Balaurului, V. Ursei, V. Caselor, V. Netodului, V. *kakovei*. V. Botei, P. *Tatomir*, V. Brădățulului, P. Carului, V. *Nedeia*, Pârâul *Dobrei*, P. Mânzului, *Dobra*, P. Tilfei, P. Merlei, V. *Bistra*, P. Ciobanului, V. Groapa mare, V. Frumoasa, P. Curzului, P. Serbotei, P. Urleș, P. Tatarului. Aceste pe stânga lui, iar pe dreapta: P. între Cerbi, P. Poticului, P. Costășei, V. Dudului, V. Sârbei, P. *Prizgorei*, P. Balilor, P. Gotului, V. Mirașului, V. *Suga gului*, P. Groșeștilor, V. Mirtina mare, V. Botei, V. *Lomanului*, V. Răchita V. Boilor. (Ignaz Lenc von Trauenfeld. *Geographisches Lexicon Siebenbürgens*, Wien, 1839 s. v. *Sebeșului-Ruu* în Vol. IV, p. 34. Rudolf Bergner, un bun cunoscător al Transilvaniei spune în articolul său *Zur Topographie und Ethnologie Siebenbürgens* în revista *Das Ausland*, 1892. No. 21—22: „Bistritz klingt ebenso unverkennbar slavisch wie die meisten topographischen Zeichen der ganzen von Romänen bewohnten Gebiete Siebenbürgens“.

Vom aduce aici numai numirile piscurilor ale câtorva lanțuri de munți, din aceia care se trag prin locurile ce au fost cu deosebire sălășluința poporului român. Așa în munții Banatului, întâlnim pe lângă numeroase denumiri de caracter românesc, precum : Culmea Ferei, Culmea Bobului, Craclul roș, Cuca, Vârful Socului, V. Brunișorului, Cucuioara, Cioclovaciul, Gașul, Moșul, Juvernata, Pregeta, Moldovița, Balonul, Teul înalt, Plestra, Pleșea, Ponorul, Stupariul, și numiri slavone la piscuri tot atât de înalte. Așa : Piatra Nedei (nedeica vacă stearpă), Gesna, Semenicul, Vârful Nemanului, Coprivul, Omesnicul, Tivla Frasinului, Sviniacea, Domolegtul, Belcovățul, Bregletele, Domanul, Habitul, Doclina, Glava, etc.

În munții Făgărașului, cei mai înalți ai Carpaților românești, întâlnim iarăși alături de nume românești, precum Clăbucetul, Surul, Negoitul Buteanul, Văcarea, Păpușa, Păpoul Boldoviștea, Comarnicul, Masgava, Boița, Strunga, Tretinul, și nume învederat slavone, bunăoară : Budislavul, Racovițanul, Zanoaga, Dobriașul, și altele.

Deasemenea întâlnim foarte adeseori chiar în munte, cu atâta mai mult în șes, numiri de localități de origine slavonă, și anume de acelea ce nu au nici un înțeles în limba română și care deci au fost lăsate de poporul slavon ce le-a botezat pentru prima oară, ca moștenire în gura poporului românesc. Așa cităm din acestea în Maramureș : Dombrovița, Leordina, Rușcova, Crasna, Rușchiava, Novoselica ; în Făgăraș și regiunea învecinată : Grădiștea, Ohaba, Rucova, Ghimboca, Obreșa, Balvașnița, Tincova, Teplica, Doboca, Dobra, etc. Apoi numele districtelor Olteniei, Gorjiu și Doljiu și câte altele.

Această întindere a denumirilor geografice de origine slavă, în țările române dovedește într'un mod neîndoelnic, că aceste țări au trebuit într'un timp să fi adăpostit în toată întinderea lor o populație îndestul de numeroasă de acest neam, care a fost absorbită tocmai de elementul românesc, ceea ce reiese învederat din faptul că astăzi nu se mai întâlnește populație de ginte slavonă în țările Românilor, și că numirile lăsate de ea se regăsesc *cu toatele* în gura acestor depe urmă. Istoria care este menită tocmai de a explica prezentul prin trecutul unui popor, ne arată ce a fost acea întinsă populație de obârșie slavonă care a trăit câtva timp alături de Români pe pământul Daciei, anume *poșoarele slavine* cari au inundat Dacia pe timpul ambelor năvăliri hunice³².

³² Hasdeu comite două erori în păreri ce le rostește asupra nomenclaturii geografice, cu privire la elementul slavon reprezentat în ea. Mai întâiu el susține că „nici un popor slavonic n'a locuit vreodată în Dacia spre apus de Argeș și mai cu seamă în Oltenia”. Nu numai atâta, dar mai adaugă că Oltenia și munții dela Muscel până la Vrancea au fost pururea verguri de orcie împoporate slavă” (*Ist. Crit.*, p. 268), părere imbrățișată și de d. Radu Rosetti,

Că Românii și nu celelalte nații ale Transilvaniei au desnaționalizat pe Slavoni și i-au absorbit în sinul lor, se vede de pe aceea, că numirile slavone, date de ei elementelor geografice, se regăsesc totdeauna în gura Românilor și nu în cea a Germanilor sau Ungurilor, care numesc adeseori acele elemente cu cuvinte formate din propriile lor limbi³³.

Intru cât însă Slavii au fost netăgăduit mai vechi locuitori ai Daciei, decât Ungurii și Germanii. și au fost desnaționalizați de Români, lăsându-le ca moștenire nomenclatura slavă care se regăsește în gura Românilor, și dela ei a fost împrumutată de popoarele străine, este învederat că Românii cari au intrat în o mai strânsă legătură cu Slavii, decât cele-

Pământul, Sătenii și Slăpânii, I, p. 12. Cum rămâne însă cu numirile slavice ale afluenților Jiului și cu munții din regiunea Făgărașului, pe lângă altele numeroase ce sar în ochi la cea d'întâi inspecție a unei mape a Munteniei? Hasdeu găsește ce e drept un mod de a explica prezența unor asemenea numiri și fără a aduce neapărat popoare slave prin aceste locuri. El spune (*Ist. crit.*, p. 275): „în curs de șapte secole de cirilism oficial și eclesiastic în România, până la Matei Basarab și Vasile Lupu, fără să fi fost nevoie de vre-o intervenire etnografică din partea Slavilor, ci curat numai pe calea culturală a fost destul timp pentru a aplica această procedură de traducțiune mai peste toată întinderea Daciei?”. Cu alte cuvinte Hasdeu atribuie prezența unor termeni slavoni în toponimia unor părți din țările române, unei slavizări oficiale și eclesiastice. Mai întâiu dacă ar fi așa, atunci nu înțelegem pentru ce ne-am oprl la unele părți ale Daciei și nu am aplică pe întregul ei această idee. Noi credem că nici este nevoie a arată cât de greșită este o asemenea explicare a topografiei slavice. Cum voim noi ca limba oficială sau eclesiastică să fi dat numele lor Dâmboviței, Bistriței, Ialomiței, dintre care această din urmă există înainte chiar de ivirea în lume a Creștinismului slavon (mai sus. p.) Sunt cunoscute încercările desperate ale Ungurilor de a maghiariză nomenclatura Transilvaniei. Izbutit-au ei a alungă multe nume vechi din gura poporului și a le înlocui cu de cele maghiare? La noi există franjuzismul ca modă cel puțin de 60 de ani. Să ni se arate un singur nume geografic întors pe limba ce ne domină gândirea! Ce a putut face chiar puternicul curent al latinismului ce a stăpânit până odinioară mintea românească? Făcut-a el din Târgoviștea, Târgul Vestei, sau din Bahluiu, riul Bacului? Existența nomenclaturei slavone ne dovedește, alături cu mai multe cuvinte ce nu s'au putut introduce pe calea religioasă, precum bună oară cele obscene, că a trebuit să fie între Slavi și Români un contact *dela popor la popor* în care Slavonii au pierit, iar Românii s'au îmbogățit din peirea lor.

³³ Așa găsim că Românii au păstrat numirile următoare date de Slavonii alături cu acele date de Maghiari sau Germani:

Român slavon	Maghiar	German
Belgrad	Karoli Fejervar	Karlsburg
Ocna	Vizakna	Salzburg
Bran	Törczvar	Törzburg
Cetatea de Baltă	Küküllövar	Kokelburg
Șabenița	Gorgeny-Soakna	Salzhau
Gerla	Szamos-Ujvar	Armenierstadt
Orăștia	Szasvaros	Broos
Pleșa	Uvegsur	—
Grădiștea	Varhely	—

alte popoare conlocuitoare, sunt și mai vechi locuitori ai țărilor carpatine decât Ungurii sau Nemții. Ei sunt însă mai vechi și decât Slavii. Sunt matca mării în care aceștia revărsară îmbelșugatele lor valuri; dar precum riurile nu pot preface oceanul, astfel nici Slavonii nu putură schimbă firea română.

Eră un timp când se privia ca un păcat în contra naționalității române de a se susține înrîurirea slavă asupra Românilor, căutând prin toate mijloacele a o încunjură în expunerile istorice. Eră poate bună această exagerare în un timp când lumea europeană ne privia ca Slavi sau Turci sau Greci, numai ca Români nu. Acuma însă când naționalitatea noastră latină este recunoscută de toți, nu mai avem nevoie de asemenea meșteșuguri pentru a o dovedi³⁴.

Terminologia păstorală și agricolă. — Elementul slav a înriurit nu numai asupra numirii locurilor în cari se mișcau Români. Așezarea lor între dânșii a însoțit totodată o schimbare petrecută în forma vieții lor, anume întărirea îndeletnicirilor agricole și prefacerea poporului românesc din unul mai ales păstoresc în unul cu deosebire agricol.

Deaceea întâlnim în terminologia pastorală a Românilor cuvinte în deobște latinești, precum: *bou, vacă, vișel, taur* (Buhaiu e turcesc), *berbece, ariete, oaie, miel, cal, iapă, mânăz, armăsar*³⁵, *capră, ied, porc, scroafă, caș, chiag, staul*³⁶, *turmă, unt, zăr, păcurar*³⁷, *păstor*; apoi cuvinte probabil de origină

³⁴ Nici slavistul Hasdeu nu a scăpat de această frică (vezi nota 31 mai sus). Cel dintâiu care a îndrăznit să mărturisască pe față înrîurirea adâncă a Slavilor asupra Românilor a fost G. Panu în articolul său: *Studii asupra atârnrării sau neatârnrării Românilor în deosebite secole în Convorbiri literare, 1872.*

³⁵ *Mânăz* dela mansuetus; *armăsar* dela *admissarius*. Cihac, *Dictionnaire d'etymologie daco-romane*, I, p. 17 și 157.

³⁶ *Chiag* dela *coagulum*; *staul* dela *stabulum*. Idem, I, p. 53, 263

³⁷ Așa se numește *ciobanul* în Ardeal și la Macedo-Români, unde *cioban* este necunoscut. *Cioban* vine dela turcescul *Tschuban*, luat el însuși dela Perși și a fost introdus de Turci la popoarele cucerite de ei (la care întâlnim același nume: în grec. *τσοπάνης*; sârb. *ciobanin*; alb. *tsohan*), mai ales prin faptul că ei aveau totdeauna nevoie de carne de oaie, mâncarea lor favorită și deci veniau în deasă atingere cu păzitorii de oi. Credem că înainte de a cădea Muntenia și Moldova sub Turci, și la Români din aceste părți există termenul de *păcurar*, dovadă existența unor numiri de localități ca *Păcurărești*, sat în județul Tutova, unde această denumire nu poate veni dela *păcură*, care nu se află în acele părți, ci numai dela *păcurar*, vechiul nume al *ciobanului* la Români. Mahalaua *Păcurari* din Iași vine chiar dela o fântână ce se afla în părțile ei și care purtă din vechi numele de fântâna lui *Păcurar* (*Leopiseștele*, I, p. 232). Credem deci că Hasdeu (*Columna lui Traian*, 1874, p. 103) greșește când atribuie cuvântului *cioban* o origine dacică, când atunci ar fi trebuit să se întâlnească tocmai în Transilvania, iar nu să fie și în Moldova de origine mai nouă, precum o dovedește aici faptul că al a înlocuit pe *păcurar*.

dacă, precum *baciu*, care se află și la Albanezi în înțelesul de tovarăș, și la Sârbi cu aceeași însemnare ca și la Români, pe când lipsește dela toate celelalte popoare slave. *Stână*, albanez *stan* gr. mod. *στάνη* sârb. *stan*; la celelalte popoare slave *stan* înseamnă lagăr, (castra). *Urdă* la sârbi *urda* și la Cehi *urda*, transmisă după cât se vede de Români prin mijlocirea unei populații române care altă dată trăia în Moravia, acuma cu totul slavizată, dar care a rămas păstoare până astăzi³⁸. *Urda* nu se află în celelalte limbi slave. *Traista* la alb. *trasa* sau *traste*, la Macedo-Români *traistură*, nu există nici la Slavi, nici la Unguri. Cu toate că *baciu*, *stână*, *urdă* se află și în limba maghiară, nu se poate ca Românii să le fi împrumutat dela Unguri, ci prezența lor în limba acestora se explică prin o înriurire românească, de oare ce de altfel, cum s'ar explica aflarea lor în forme identice aproape cu acele românești la popoare așa de îndepărtate în privirea geografică de Unguri, precum Albanezii, Macedo-Românii sau Grecii și chiar Bulgarii, cu cari Ungurii nu au fost niciodată într'o atingere nemijlocită?³⁹

Ori cum ar stă însă lucrul cu elementele dace ale păstoriei române, este neîndoelnic că elementele slavone sunt puțin numeroase în această sferă economică a traiului poporului românesc, căci întâlnim numai câteva cuvinte de origine slavonă, precum *șap*, *slog*, *cireadă*, *izlaz*, care acest depe urmă există numai ca cuvânt îndoit, pe lângă altul de origine latină, *pășune*. Când au venit deci Slavonii asupra Românilor, viața păstorească eră întemeiată; toate noțiunile privitoare la ea erau botezate cu numiri indigene, încât nu mai fu de lipsă a le alipi câte o denumire străină. Chiar de se întâmplă și aici vreo întunecare a unui cuvânt vechiu prin unul al noilor năvălitori, aceasta fu un fenomen excepțional, și din fapte de aceste izolate și adeseori așa de caprițioase ale limbei, nu se poate deduce nici o încheiere.

Totuși observăm că de pe atunci cată să se fi introdus cuvântul slavon *dobitoc* în limba română, care însămnă *animal* și vine dela cuvântul slavo-bulgar *dobyti*-a câștigă, de

³⁸ Jirecek, *Entstehung christlicher Reiche im Gebiete des oesterreichischen Kaiserstaates*, Wien, 1865, p. 225.

³⁹ De și derivația filologică a mai multor altor cuvinte, prelinse de Hasdeu ca dace, precum *dulău*, *mosoc*, *șurcă* nu ne pare la adăpostul unor critici întemeiate, pentru acele raportate în text credem că Hasdeu are chiar filologicește dreptate a le pretinde ca dace. (*Columna lui Traian*, 1874, No. 5, 6, 7, și 9). Pentru origina dacică, ne pare hotărâtoare împrejurarea că aceste cuvinte nu aparțin nici unui popor cu care Românii au venit în atingere: nici Romanilor, nici Solavonilor, nici Ungurilor; apoi faptul că se întâlnesc aceleași forme în limbile macedo-română și albaneză.

unde s'a tras apoi și cuvântul *dobândă* adecă avere, de oarece animalele erau pe atunci aproape singura avuție a Daco-Romanilor ⁴⁰.

Altfel stau lucrurile cu agricultura. Aici influența slavonă este puternică. Cel puțin jumătate, dacă nu mai mult, din termenii întrebuințați în agricultură sunt de origine slavă, încât trebuie numai decât admis că Slavonii cari determinară în o așa de mare parte terminologia agricolă la Români, avură un rol însemnat, dacă nu putem zice la întemeierea, cel puțin la întărirea lucrării pământului.

Că agricultura, îndeletnicirea economică singură în onoare la Români, n'a fost nici odată părăsită cu totul de Daco-Romani, chiar după retragerea lor în munți, ne-o dovedește întâiu faptul că o parte din terminologia agricolă în limba română are caracterul latin. Astfel sunt, afară de numele de animale aduse mai sus, și care se pot raporta și la viața păstorească, următoarele noțiuni cari se referă numai la agricultură *arie*, *agru* (pe lângă *ogor*), *ară*, *semănă*, *trieră*, *aratru*, *jug*, *jurcă*, *secere*, *falce*, *grâu*, *secară*, *orz*, *mălaiu* sau *meiu*, *rașiță*, *spic*, *paiu*, *neghină*, *mezuină* sau *mejdină* ⁴¹ *moină* ⁴². Paralel cu aceste cuvinte cari arată o învederată îndeletnicire cu agricultura, ne spune istoricul bizantin Nicetas Choniates, că împăratul Isac Angel în expedițiile pe cari le făcu în mai multe rânduri în muntele Hemus contra Românilor revoltați, dădu peste girezi de grâu cărora el le dete foc ⁴³, pentru a și răzbună de pustiirile comise de Valachi în împărăția sa, încât vedem că nici Români din munții Hemului și ai Pindului, pe cari îi vom cunoaște ca de o natură mult mai puțin așezată decât acești de dincoace de Dunăre, nu părăsiseră cu totul, încă fiind în munții lor, viața statornică a agriculturii. Pe lângă aceasta însă mai posedăm tot din limba română un argument hotărîtor, că Românii nu lepădaseră cu totul cultura pământului, odată cu retragerea lor în munți, anume împrejurarea, că aproape toată terminologia vinicolă este de origină latină, ceea ce dovedește că cultura viei n'a încetat nici un moment la Românii din Dacia. Așa avem, afară de cuvântul *vin*, care nu prea este hotărîtor în chestie, din cauză că vinul s'a putut importa, următoarele cuvinte, a căror aflare în limba ro-

⁴⁰. Aceeaș părere a rostit-o după noi d. Iustin Lupus, *Apropierea fondurilor rurale*, 1910, p. 11. D. Lupus aduce ca analogie: *peculium* din *pecus*.

⁴¹. Termniul cu care se înseamnă brazda ce desparte două ogoare și care vine dela latinescul *medium*.

⁴². Pământ lucrat, dela *mollis* latin, în opoziție cu *țalină* pământ neînceput, cuvânt de origine slavă.

⁴³. Nicetas Choniates, Ed. Bonn, p. 487: «*πορι δὲ τὰς θημονίας τῶν καρπῶν παραδοῖς*».

mână cere numai decât cultura neîntreruptă a viței în Dacia, de la colonizare până în zilele noastre. Mai întâiu însuși cuvântul *vie*, pronunțat pe alocurea *vinie* și scris astfel în textele vechi, care vine dela latinul *vinia*; *viță* dela *vitis*, *poamnă* dela *poma*, *strugur* dela elinul *tryga*, *auă* (în texte vechi) dela *uva*, *must* dela *mustum*; (mustul nu putea fi importat, ci trebuia pregătit pe loc.). Deasemenea ne-a mai rămas în terminologia vinicolă două cuvinte tot vechi, derivate din limba elină: *harag* și *aguridă*⁴⁴.

Să se adauge către aceste dovezi, scoase din limbă, și păstrarea colindei cu plugușorul la anul nou, în care se pomenește numele lui Traian, și nu se va putea tăgădui, că Românii de și strămutați în muntele cel atât de nefavorabil agriculturii, nu părăsiră niciodată această îndeletnicire a vieții lor civilizate de altă dată. Românii erau doară păstori, nu prin stadiul culturii în care se aflau, ci prin o nenorocită reîntoarcere din o viață cultă și înaltă la această treaptă inferioară de desvoltarea omenească. Fiindcă istoria nu întoarnă niciodată pe un popor îndărăt, chiar atunci când îl duce spre povârnișul decăderii, de aceea Românii nu putură să lese cu totul în părăsire amintirile pururea vii ale traiului roman. Ei se îndeletniciră deci cu cultura pământului până și în găturile munților, și unde găsiu numai puțința de a stoarce din pământ hrana lor de toate zilele, nu lăsau neîntrebuințat un asemenea mijloc.

Însă cu toate că poporul daco-roman rămăsese cu aplecări agricole, puține erau locurile din munți în cari el să poată pune în lucrare o asemenea îndeletnicire. Pe tăpșanele nu prea înalte, puțin meiu, orz sau seară; în văile cele adânci și expuse la soare, precum în *Valea Vinului*, dela hotarul Transilvaniei către Bucovina, grâu și câteva vițe de vie, iată tot rodul agriculturii în această perioadă a vieții poporului românesc. Principala lui îndeletnicire rămase tot păstoria; și dacă coborârea de mai târziu dela munte la câmpie, întinse și lăți dedarea lui la agricultură, parte din populația română, rămasă în munte, urmă înainte a se ține de păstorie, ceea ce face încă până în ziua de astăzi.

Cu venirea Slavilor pare a se fi dat un zbor mai mare lucrării pământului. Această lățire a agriculturii proveni desigur din cauză că Avarii, după o locuință mai îndelungată în Panonia, pierdură din sălbăticia lor primitivă, astfel că Românii și Slavonii retrași în munți, putură să scoată cape-

⁴⁴ Hasdeu, (*Col. lui Traian*, 1874, No. 4 p. 91—92) vrea să găsească și doi termeni daci: *gordin* și *ravac*. Asupra *gordinului* se poate discuta; dar *ravacul* vine învderat dela turcescul *ravaq*=miere liquidă. (Cihac, *Dictionnaire*, II. 607).

tele afară din vizuinele lor și să se coboare mai către vale, unde se putea mai cu folos lucra pământul. Că întinderea agriculturii la Români, corespunde cu așezarea Slavonilor în mijlocul lor, ne-o dovedește însemnatul contingent slavon de termenii privitori la agricultură, pe cari îi întâlnim în limba română.

Astfel enumerăm, pe lângă *aratrul* latinesc, pe mult mai lățitul *plug*; apoi părțile acestui instrument precum: *cobilă* (traineiro delà charue), *grindeiu* (axe delà charrue), *cormană* (oreille), *plasă* (tailloir)⁴⁵. *Rariță* sau *Raliță*, un soi de plug fără roate, al cărui nume vine delà un alt cuvânt slavon însemnând plug, *rale*. Mai însemnăm apoi *brazdă*, *răzor*, adică brazda care desparte două câmpuri, și care la Românii din Ardeal se numește *mezuină* sau *mejdină*, termen latinesc ce vine delà *medium*, *țalină*, slavon alătura cu *moină* latin delà *mollis*, *toloacă*, *miriște*⁴⁶, *pârloagă*, a *îmblăți ogor*, delà slavicul *ogarieti*—a arde împrejur un câmp ce este a se cultiva. alătura cu latinul *agru*, *tárnăcop*, *polog* (blé couché et coupé, a se *pologi*—verser, des blés), *greblă*, *lopată*, *snop*, *claie*, *căpiță*, *grapă*, *coasă*⁴⁷, și altele încă.

Deși deci nu se poate susține că Românii să fi învățat agricultura delà popoarele slave⁴⁸, totuși este netăgăduit că influența acestui popor asupra agriculturii românești a fost însemnătoare, și că această îndeletnicire a început a fi mai căutată de Români, delà așezarea Slavonilor în mijlocul lor, epocă ce cade împreună cu o lăsare a lor mai în jos din înaltele regiuni ale muntelui.

Coborirea Românilor delà munte la câmp. — Coborirea Românilor delà munte la câmpie se făcu foarte încet și ținut un timp foarte îndelungat. Pe cât fuga spre adăpostire le fusese grabnică, pe atâta de greu le veni să părăsască o viață, ce e drept grea și plină de lipsuri, dar care cel puțin le asigură exis-

⁴⁵ Cihac, *Dictionnaire*, II, p. 66, 129. Cihac deduce însă *Corhană* sau *Cormană* delà Ung. *Korhany*, pe când el vine inviderat delà slavicul *Kormiti* a îndreptă, de oarece plugul se îndreaptă prin coarnele sale. Nu Românii care erau agricultori, la venirea Ungurilor, au împrumutat acest cuvânt delà niște barbari care nu aveau nici o noțiune de agricultură, ci Ungurii l'au împrumutat delà Românii uniți cu Slavonii. Vezi și Fr. Damé, *Terminologie populară română*, 1901. sub Voc.

⁴⁶ Cihac, *Dict.*, II, p. 596, îl derivă delà ung. mera, merat—pășune.

⁴⁷ Vezi și Hasdeu, *Originile agriculturii la Români*, în *Col. lui Traian*, 1874, No. 3. p. 49—53.

⁴⁸ Așa susține Hasdeu, I. c., „Ne fiind latină, care să fie originea plugariei române? aproape totalitatea terminologiei agricole a Românilor este curat slavică”. Dar *arie*, *agru*, *aratru*, a *trieră* și alte cuvinte caracteristice nu dovedesc ele că agricultura eră practică, fie ori cât de restrâns de către Români, înaintea atingerii lor cu Slavii?

tența. În vale îi așteptă mana și bogăția, dar și primejdia eră să bată la ușile lor. Deaceea totdeauna când Românii fură atacați, ei căutară o scăpare în sinul ocrotitor al muntelui.

Ieșirea în număr mai mare a poporului românesc către șes se făcù pe timpul descălecării. Atunci elementul românesc, comprimat în Carpați prin așezarea Ungurilor în Transilvania, își făcù vânt către locurile deschise, și roiul său fù așa de bogat încât umplù în curând acele două grădini ce se întind la poalele Ardealului. Până la descălecarea însă Românii nu îndrăzniră să se întindă departe în afară de cetatea Carpaților. Partea cea mai mică a poporului lor se cobori în văile interne, anume elementele mai îndrăznețe și mai doritoare de schimbare a traiului. Majoritatea poporului rămase însă în munte care și astăzi încă adăpostește în încrețiturile sale o bogată populație română.

Care fù influența acestei vieți în munții Daciei asupra poporului românesc?

Am arătat mai sus cum năvălirea barbarilor și retragerea locuitorilor din orașele și satele Daciei în munți, avù de urmare stângerea neapărată a ori cărei vieți mai civilizate, și nimicirea totală a organizării politice sub care Daco-Romanii trăiseră până atunci. Dacă însă sistemul ocărnuirii romane dispărù din mințile Românilor în lungul răstimp cât ei stătură adăpostiți în încrețiturile munților, ci însă păstrată aproape neatinsă în sufletele lor o moștenuire mult mai de preț: limba, obiceiurile și moravurile străbune, părțile acele intime și trănice ale vieții cari închiagă în un tot popoarele, le dau o fizionomie și un caracter particular.

S'a observat de mult și cu drept cuvânt că, în elementul său latin, limba noastră se apropie cel mai mult de graiul Romanilor, în unele mai mult chiar decât limba italiană, cea vorbită pe pământul însuși ce fu primordiala patrie a poporului roman. Cu toate elementele străine care împetrițază vocabularul ei și care dau limbei române un caracter atât de original, gramatica i-a rămas latină, păstrând mai ales în formele conjugării o asemănare foarte pronunțată cu limba latină, din care a ieșit. Nu mai puțin extraordinară este împrejurarea că mai toate pronumele, conjucțiunile și prepozițiile, adică tocmai particulele relaționale ale limbei sunt de origine latină.

Dintre toate elementele etnice care, prin atingerea lor cu poporul român, au contribuit la făurirea naționalității lui, afară de cel latin care rămâne trunchiul intelectual pe care s'au altoit toate celelalte, numai două, cel trac și cel slav avură prin contopirea lor cu Daco-Romanii o înriurire constituțională asupra graiului și deci asupra minții lui; căci aceste două elemente singure au modificat formele grama-

tiale, fonetismul, semasiologia și formarea cuvintelor prin alipire de sufixe și prefixe: mai mult după caracterul trac, mai puțin ceva după cel slav. Toate celelalte elemente nu au avut decât înriuriri lexicale. Ele au îmbogățit tezaurul cuvintelor, fără a ataca însă partea constitutivă și logică a limbei. De aceea cu drept cuvânt Românii pot revendica astăzi locul lor sub soare în marea familie a gîntei latine care „măreț îndreaptă pașii săi, vărsând lumina în urma ei”.

La această păstrare atât de credincioasă a timpului graiului strămoșesc, contribuî mult retragerea Românilor în adăpostul munților Carpați. Elementele străine ce se alipiră de limba română, intrară într'însa după ce se fixaseră și se hotăriseră formele ei. Deaceea numai cât îi îmbogățiră vocabularul, fără a atinge esența chiar a limbei, țesătura, canavaua pe care vorbele se înșiră, pentru a deveni organul exprimării cugetărei.

Slavii mai avură o înriurire și de altă natură asupra spiritului Românilor. Este cunoscut că Romanii aveau puțină aplecare către poezie, și mai ales de o poezie poporană nu prea poate fi vorba la ei. Din contra la Români această înflorire estetică a minții neculte încă, este de o bogăție și de o adâncime de simțiri uimitoare. Aceste însușiri trebuie atribuite altui element constitutiv al ființei sale decât celui latin. Despre cel trac nu se știe alta, decât că Geții puneau în versuri legile lor, pe când Slavii au și ei o bogată muză poporană. Este cu atât mai firesc a atribui Slavilor deslănțuirea demonului poetic în sufletul românesc, cu cât muzica poporului român aduce în accentele ei foarte de aproape cu cea a Slavilor și că între muzică și poezie este, prin vers și mai ales prin rimă, o strânsă legătură. Apoi o sumă de legende, de povești, de zicători și de proverbe sunt la Români de origină slavă, încât din toate aceste se vede ce adâncă înriurire a avut elementul slavon asupra sufletului românesc. Inriurirea slavă însă pe care am constatat-o în acest capitol, nu s'a mărginit numai aici. Ea s'a reînnoit încă odată sub altă formă, cea bulgărească, pe calea religioasă, pe care o vom studia în capitolele ce urmează.

Chiar dacă, după o nouă teorie filologică, fonetica slavă a limbei românești ar avea un caracter medio-bulgar, aceasta nu ne-ar îndreptăți a coborî originea înriuririi slave în deobște la Români tocmai în veacul al IX-lea, când începe pentru limba bulgară caracterul căruia s'a dat numele de medio-bulgar; aceasta din cauză că limba română stînd în decurs de mai multe veacuri sub înriurirea vie a limbei bulgărești, fonetismul ei a trebuit să se prefacă împreună cu acel al acestei limbi, și formele din urmă bine înțeles că întunecară pe cele mai vechi, așa că fonetismul limbei române trebuie să înfățișeze astăzi ultimile întipăriri lăsate de limba bulgară în el, și de aceea nu va fi decât

prea firesc de a întâlni în acest fonetism, forme limbisite care se găsesc în limba medio-bulgară. Este aceeași observație pe care am făcut-o și la unele schimbări fonetice în numele proprii, care nu s'ar putea explica prin o derivare directă a lor din formele daco-romane sau latine în graiul de astăzi, și, cer, pentru a fi explicate trecerea lor prin formele slave. Aceasta nu însemnă însă că acele numiri geografice ni le-au păstrat Slavii și ni le-au transmis ei dela strămoșii noștri, ci numai atâta că în transformările fonetice îndeplinite în decursul veacurilor, a lucrat asupra lor și înriurirea slavă modificând unele forme fonetice și sensul slavismului.

Rămân dar statornicite două lucruri: întâi, că înriurirea etnică a Slavilor cade împreună cu petrecerea acestui neam de oameni în sinul naționalității române de prin veacul al VI-lea până la deplina lui absorbire de elementul românesc prin veacul al XII-lea; al doilea, că numele geografice rămase din vremuri vechi în gura poporului român i-au fost transmise de străbunii lui pe pământul Daciei adecă de Daco-Romani, cu toate că astăzi ele nu mai înfățișează în gura lui, o formă neînriurită ⁴⁹.

49 Miklosich, *Die slavische Elemente im Rumunischen*, 1861, care reproduce părerea lui Schafarik, admite ca punct de plecare al înriuririi slave asupra graiului român, năvălirea Slavilor în Dacia. Tot așa face și Cihac, *Dictionnaire d'Etymologie daco-romane*, 1879. D. I. Bogdan, în discursul său de primire în Academia Română, *Istoriografa română*, 1905, admite tot veacurile VI—X adăugând că „fără această înriurire slavă nu poate fi vorba de poporul român”. Tot așa susține și O. Densușianu, *Hist. de la langue roumaine*, 1901, p. 241. Hasdeu cum am văzut mai sus (p. 63—64) vrea să reducă înriurirea slavă numai la cea bulgară bisericească și oficială, comp. *Ist. Crit.*, I, 1, p. 276, iar slavistul care aduce teoria nouă cu medio-bulgarismul este d. Ilie Bărbulescu, *Problema capitală a Slavisticii la Români*, 1906 și *Fonetica alfabetului cirilic*, 1904.

CAPUL IV

CREȘTINISMUL LA ROMÂNI.

700—900

I

BULGARII.

1. NĂVĂLIREA BULGARILOR.

Slavonizarea Bulgarilor. — Năvălirea acestui popor n'a lovit Dacia deadreptul, ca acea a popoarelor studiate până aici. Inriurirea sa asupra Românilor este de o natură cu totul alta, și provine din împrejurări particulare. Innainte însă de a arăta caracterul acestei înriuriri, să cercetăm cine sunt Bulgarii și cum au ajuns ei să între în legătură cu Românii din Dacia Traiană.

Bulgarii, popor de rasă finică¹, ca și Hunii și Avarii, se pun în mișcare după cât se vede odată cu Avarii și par chiar a fi fost împinși de aceștia asupra Europei, din regiunile de lângă Volga, unde locuiau la început. Astfel ei trec încă în anul 495 și pustiază pentru întâia oară Tracia și Iliricul², pe când Avarii apar abea în anul 560 în valea Dunărei. De cum se înfruptară cu dulcele prăzi făcute în aceste provincii, ele nu mai putură

¹ Unii autori, Ruși mai ales, susțin că Bulgarii ar fi fost de rasă slavă. Dovada cea mai bună că ei aparțineau rasei finice, reiesă din catalogul principilor lor celor vechi, scris în limba slavonă, însă conținând nume din limba veche a Bulgarilor și care nu au de loc apropiere cu slavona (vezi *Jirecek, Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 127, nota 1). Apoi s'a păstrat de Constantin Porfirogenitul înțelesul unui cuvânt al limbii kazare *sarket*=casă albă, cuvânt ce se găsește și astăzi cu același înțeles în limba finică a *Tșuvașilor*. Kazarii însă erau de aceeași rasă cu Bulgarii. (vezi Louis Léger, *Cyrille et Méthode*, Paris, 1869, p. 64 și 80.

² Theophanes, ed. Bonn, I, p. 222, Cedrenus, Bonn, I, p. 628.

hălădui de răul lor, așa că împăratul Anastase se vede silit a ridica zidul cel lung între Marea Neagră și Selibrium pe Propon-tida, pentru a se apăra de năvălirile lor. Sub Iustinian ei lovesc în repețite rânduri Impărația Bizantină, și chiar un număr de familii se așază statornic în ea³.

Bulgarii însă intră, probabil odată cu Avarii, și în Pa-
nonia, unde în curând ei ajung atât de influenți, încât întâmplân-
du-se să moară Chaganul Avarilor, Bulgarii pretind ca noul
Chagan să se aleagă din nația lor. O luptă cumplită se încinge
între Bulgari și Avari, în care acești din urmă rămân învingători,
și 9000 de familii bulgare sunt nevoite să părăsească Panonia⁴

Lupta între Bulgari și Avari dupe un manuscris slavon din Vatican.

(630). Câteva din ele scapă în Italia, și regele Longobarzilor Grimoald le rânduiește ca locuri de așezare orașele Bovianum și Aesernia în munții Abruzilor, unde încă pe timpul lui Paul Diaconul, istoricul regatului longobard, se auzia vorbindu-se limba bulgară⁵. Totuși Bulgarii nu dispărură cu totul din Panonia,

³ Procopius, *de bello gothico*, IV, 19, (Bonn, II, p. 555).

⁴ Fredegar, *Historia Francorum*, c. 72, (serie către 660).

⁵ Paulus Diaconus, *Hist. Langobard.*, V, 29 (serie către 787).

căci în anul 625 se văd Bulgari în armata Avarilor care asediază Constantinopolea.

Cu toate acestea căderea Bulgarilor și precumpenirea avară în aceste regiuni nu ținū mult timp. Puterea Avarilor slăbită prin luptele lăuntrice, scădeă neconținut. În 634 ducele Bulgarilor, *Cubrat*, care recunoșteă până atunci, de și numai nominal, ca și Slavii din Dacia, supremația Chaganului, scutură în totul autoritatea acestuia și se proclamă neatârnat. Cubrat trimite la împăratul Heracliu între anii 634 și 641, pentru a încheiă pace cu el și a-i oferi slujbele sale. Împăratul, prea mulțumit de această propunere, trimite lui Cubrat daruri bogate și titlul de patriciu.

Ducele Cubrat muri între anii 660—668 și lăsă cinci fii după el. Cel mai mare din ei, *Babaias*, rămase în țările părintelui său; al doilea, numit *Cotrag*, trecu Nistrul și se așeză în fața frăține-său. Al treilea și al patrulea dintre frați apucară spre Panonia, din care unul se puse sub autoritatea Chaganului Avarilor, iar celălalt trecu mai departe până în Italia, la Ravena, supunându-se acolo regelui longobard. Al cincilea fiu, *Asparuch*, trece peste fluviile Nipru, Nistru și pune mâna pe regiunea numită *Onglu*, la nordul Dunărei în o poziție tare, apărată din față de bălți și pe laturi de riuri, ceea ce ne indică sudul Basarabiei actuale ⁶.

Bulgarii de aici se răpăd în 678 și pradă Tracia, ceea ce împinge pe împăratul Constantin Pogonat să treacă Dunărea spre a-i bate în însuși țara lor. Împiedecat însă de a înaintă din pricina mlăștinilor, și împăratul fiind nevoit să părăsească expediția, din cauza unei dureri de picioare de care suferiă, Bulgarii iau această plecare a monarcului drept un semn de teamă, și atacă ei pe Bizantini, îi resping peste Dunăre, unde trec apoi ei singuri, așezându-se în partea răsăriteană a Bulgariei de astăzi, în o poziție strategică din cele mai bune, apărați din față prin munții Balcani, dindărăt prin Dunărea și despre răsărit de talazurile mării.

Când Bulgarii puseră stăpânire pe această țară, o găsiră împoporată cu neamuri de rasă slavonă, *Sclavinii*, cari locuiau aici, împărțiți în șapte ginți, pe cari Bulgarii le orânduiră să locuiască părțile țării mai dinspre nord și apus, până la marginile Avariei; iar pe tribul Severanilor îl strămutară dela pasul Beregava spre țărmurile mării. Acești Sclavini pe cari i-am văzut ocupând și Dacia în toată întinderea ei și

⁶ Theophanes, I, p. 546: «τὸν Δάναβρον καὶ Λάναστριν περᾶσας καὶ τὸν Ὀλγον καταλαβὼν βαρσιτότερος τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ». Numele de Olgos sau Oglos vine dela slaviecul vechiu *agla* = unghiu. Mai târziu Turcii numiră această regiune *Buglak* = tot unghiu. Vezi Jirececk, *Geschichte der Bulgaren*, p. 129.

cari coborându-se din vechile lor locuinți dela nordul și răsăritul Carpaților, se apropiaseră de Dunăre încă depe timpul strămutării Goților, trecuseră cu încetul fluviul, când singuri, când împinși sau întovărășiți de Huni, Avari sau Bulgari, și ocupaseră aproape întreaga peninsulă a Balcanului.

Bulgarii, în număr nu prea însemnat, așezându-se între Scлавinii dela sudul Dunărei, deși dădură țării ocupate de ei numele de Bulgaria, pe care'l păstrează până astăzi, își pierdură limba lor finică și împrumutară pe cea a Slavonilor, devenind un popor slavon prin graiul lui, însă cu o fire și un nume bulgar. Astfel se întâmplară lucrurile și în Rusia, unde Waregii Scandinavi pierdură naționalitatea lor germană în sinul triburilor slavone supuse de ei politicșete, dar cari primiră numele de Ruși. Tot așa în apusul Europei, Normanii, de nume german, fură desnaționalizitați de poporul francez în sinul căruia se așezară, dând însă provinciei ocupate de ei, numele de Normandia, rămas în uz până în zilele noastre. Și Lombardia primi numele ei de la Longobarzi, care, cu toate acestea, se pierdură în rasa italiană.

Slavonii deci inundară din Dacia atât peninsula Balcanului cât și câmpiile maghiare, și curând veni timpul, când limba lor fu vorbită în dialectele cele mai deosebite din văile Arcadiei până în pasurile Carpaților Bucovinei, și de la malurile lacului Balaton până la Marea de Marmara. Pe atunci ei locuiau și în Ungaria, Transilvania, Valahia și la sudul Dunărei, în Moesia, Tracia, Macedonia și multe alte regiuni devenite de atunci grecești sau albaneze. Partea nordică a Slavonilor fu absorbită de Maghiari și Români; cea sudică trăește încă și astăzi sub numele neslav al Bulgarilor⁷, apoi sub acel al Sârbilor, Bosnia-cilor, Muntenegrenilor și a celorlalte popoare slave din Peninsula Balcanului.

Faptul că masa aceasta de Slavi fu spartă numai la nordul Dunărei de cele două insule de popoare: Ungurii și Români, dovedește într'un chip învederat precumpenirea etnică a acestor două rase asupra elementului slav. Dacă Slavii nu se pot menține neatinși la nordul fluviului, cum au făcut-o la sud, este că aici au dat sau au fost copleșiți mai târziu de straturi compacte de Români și Maghiari cari i-au absorbit păstrând în sinul organismului lor urmele adânci ale atingerii lor cu Slavii.

Prin urmare când e vorba de Bulgari, trebuie să înțelegem un popor finic, prin sângele și apucăturile fundamentale ale caracterului, dar slavon prin graiu, și fiindcă ceea ce un popor transmite prin înriurirea din afară este limba, obiceiurile și așăzămintele, pe când firea lui lăuntrică poate fi împărțită numai prin

⁷ Jirecek, Gesch, der Bulg. p. 83.

încrucişare, deaceia înriurirea bulgară și de Stat asupra Românilor este o reînnoire a înriuririi slavone.

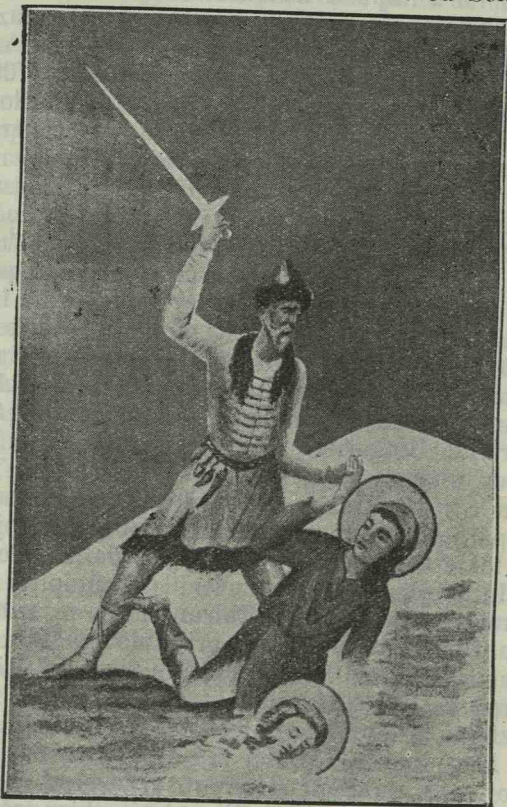
Prin aşezarea Bulgarilor în Moesia, Impărăția Bizantină, primise o lovitură din cele mai grele. Barbarii cari până acum veniau din afară în împărăție pentru a o prădă se introduseră chiar în sinul ei; nu mai erau împiedecați în năvălirile lor de marele fluviu al Dunărei și de cetățile ridicate pe malurile ei, cari opuneau oardelor lor o împotrivire adeseori greu de străbătut.

Asparuch domnește până pe la 700, și întemeiază trainica stăpânire a Bulgarilor la sudul Dunărei, prin mai multe lupte norocoase cu Bizantinii. Urmașul său, *Terbeliu*, (700—720), se amestecă chiar în luptele pentru tron, a pretendenților bizantini. În anul 717 Bulgarii dau ajutor Bizantinilor contra asediului Constantinopolei de către Arabi. După doi principii neînsemnați vine *Cormesiu* (753—760), pe timpul când în Constantinopole bântuie furia iconoclasmului. După mai multe lupte cu izbândă împărțită între Bizantini și Bulgari, aceștia din urmă bat pe dușmanii lor cumplit, în îngustimile pasului dela Beregava, și dacă n'ar fi izbucnit grele turburări, în statul bulgăresc îndată după această luptă, poate că ar fi fost numărate zilele Impărăției Bizantine. După mai mulți principii, a căror istorie nu poate să ne intereseze, dar între cari întâlnim pe unul *Sabin* și altul *Pagan* cu nume ce par a fi romane, se urcă în anul 802 vestitul *Crum* pe tronul Bulgarilor.

Crum dă un nou avânt luptelor cu Bizantinii și ieă Sofia din regiunea Strimonului, care până atunci fusese stăpânită de greci. Împăratul Niceforus intrând în Bulgaria, ajunge până la reședința lui Crum, pe care o ieă și o arde. Regele Bulgarilor lasă să se întâmple aceasta, uneltind o cumplită răzbunare; închide anume toate pasurile Balcanilor și prinzând întreaga armată bizantină, face în ea un groaznic măcel, căzând între victime însuși împăratul Niceforus. Din titva lui își face regele barbar o cupă de băut, din care închină la mesele mari. Crum pentru a răzbună arderea Capitalei sale, pătrunde, după izbândă, în Tracia și Macedonia, le pradă și ieă poporația în robie, iar în anul următor, 812, pune mâna pe orașul Mesembria și asediază, după o nouă luptă victorioasă cu Bizantinii, chiar orașul Constantinopole. Incepându-se tratările de pace, Grecii îi întind, la întrevedere ce avu loc spre acest scop, o cursă, în care Crum era aproape să-și piardă viața. Infuriat pe Greci, pentru gândul lor trădător, regele bulgar pustiază împrejurimile orașului. Frațele său ieă între aceste Adrianopolea, constrânsă prin foame a se predă, face o mulțime nenumărată de prinși cari, cu averile și vitele lor, sunt transplantăți de Crum în regiunile dela nordul Dunărei, pe cari le vom găsi supuse tot Bulgarilor. Acești prinși izbutesc pe timpul domniei lui Mortagon, urmașul lui Crum, în anul 836, a scăpa de peste Dunăre, cu ajutorul unor corăbii

trimise pe această apă de împăratul Theophil, și a se întoarce în patria lor, din care împrejurare se confirmă încă odată stăpânirea Bulgarilor la nordul Dunărei.

Bulgarii se întind la nordul Dunărei. — Acestea sunt însă singurile arătări conținute în autorii bizantini, privitoare la stăpânirea Bulgarilor pe malul nordic al Dunărei, asupra țărilor unde locuiau Daco-Românii în unire cu Sclavinii. Cauza

Bulgar ucigând un martir creștin *).

pentru care Bizantinii nu conțin mai multe științi asupra Bulgariei de dincoace de Istru, este că pe ei, interesându-i numai luptele întreprinse de Bulgari contra împărăției lor, pe ele le descriu, cu ele se îndeletnicesc cu amănunțime. Este însă mai

*) cu toate că miniatura de pe un manuscris slavon din veacul al XI-lea vrea să reproducă pe un bulgar păgân ucigând pe un creștin totuși figura fiind din veacul al XI-lea reproduce un bulgar slavizat și creștin, cum erau Bulgarii în acel veac. De aceea tipul Bulgarului este mai mult aric de cât finic.

presus de ori ce îndoială că Bulgarii, mai ales pe timpul puter-
nicului Crum, trebuiau să și fi întins stăpânirea asupra țărilor
așezate la nordul Dunărei, întru cât aceste nu erau pe atunci
supuse nici unei stăpâniri⁸. Intr'adevăr puterea Avarilor fusese
nimicită de Carol cel Mare la 797 care eliberase popoarele sclavine
ce zăceau sub autoritatea lor. Acestea, dușmane de moarte
ale Avarilor, văzându'i căzuți, îi taie și îi omoară în toate părțile,
în cât nenorociții Avari sunt siliți a căuta adăpostire la Franci.
La nordul Dunărei inferioare nu există însă pe atunci nici un
alt Stat care să fi putut împiedeca lățirea Bulgarilor către această
parte; căci Francii, de și bătuseră pe Avari, se opriseră cu întin-
derea stăpânirii lor, la Dunărea mijlocie, și nu se coborâseră
asupra Daciei, către Dunărea inferioară. Apoi când vedem că
Bulgarii își întindeau spre sud împărăția lor cu atâta izbândă,
încât puneau în primejdie existența Impărăției Bizantine, pu-
tem noi stă un moment la îndoială că ei să nu fi întins mâna
spre a pune stăpânire, aproape fără luptă, pe țările locuite de
Români și Slavoni împreună la nordul Dunărei, cu atât mai
mult că aceste țări, prin minele lor de aur și de sare, au atras
întotdeauna stăpânirile străine.

Această întindere a Bulgariei asupra Daciei Traiane explică
însă, într'un chip firesc și nesilit, introducerea bisericei bulgă-
rești la poporul român. Nu este deci decât conform cu logica
istoriei, după care fie ce faptă omenească își are cauza și ex-
plicarea sa, dacă întâlnim o Bulgare la nordul Dunărei în scrii-
torii bizantini.

Tocmai din această pricină, protivnicii stăruinței Româ-
nilor în Dacia Traiană își dau toate silințele putincioase, spre
a demonstra că stăpânirea Bulgarilor nu s'a întins niciodată
la nordul Dunărei; căci dacă aceasta n'a avut loc, atunci — așa
înceie ei —, este neapărat ca Românii să fi împrumutat forma
slavonă a ritului lor la sudul Dunărei, în Imperiul Bulgăresc⁹.
Se înțelege deci de câtă importanță este desbaterea acestui punct
în chestia stăruirii Românilor la nordul Dunărei. Partizanii
lui Roesler, aduc pe rând, ca niște armate la bătaie, argumentele
lor: întâiu acel cu elementele elinești ale limbei române; apoi
acel dedus din elementul albanez; în al treilea rând lipsa stăru-
inții topografiei vechi; al patrulea, cu elementul slavon al lim-
bei românești, care toate le-am văzut că se reduc în fum și nu pot
stă față cu o critică pătrunzătoare și o expunere conștiințioasă
a faptelor istorice. Să vedem dacă sunt mai norocoși cu tăgăduirea

⁸ Vom aduce dovezile acestei întinderi mai jos în cap. *Bulgaria nord-dunăreană*.

⁹ Vezi d. e.: Roesler, p. 205 Hunfalvy, *Ansprache*, p. 33. Intrebarea întinderii stăpânirii bulgărești la nordul Dunării va fi tratată cu toate amănunțimile în capitolul următor: *Bulgaria nord-dunăreană*.

stăpânirii Bulgariei la nordul Dunărei, care ar nevoi o petrecere a Românilor la sudul fluviului, ca explicare a introducerii ritului bulgar la Românii din Dacia Traiană.

Este de observat că istoricul grec atâta ne spune pentru determinaera acestei părți de pământ, ocupată de Bulgari la nordul Dunărei, că eră *dincolo de Istru*. Să cercăm a arăta mai cu deamănuntul dovezile existenței stăpânirii bulgărești la nordul fluviului, precum și regiunea până unde se întindea.

2. BULGARIA NORD-DUNĂREANĂ.

Dovezile din geografi. — Geograful Ravenat, scriitor anonim, care alcătuiește geografia lui pe la sfârșitul veacului al VII-lea, după strămutarea Bulgarilor în Moesia, arătând regiunile pe cari acest popor le-ar ținea în stăpânire pe timpul lui, cuprinde în aceste și țările Daciei. El spune: „In Tracia sau Macedonia și Mysia inferioară locuiesc acum Bulgarii cari au ieșit din sus pomenita Scitie-Maior; în care Mysie aflăm să fi fost mai multe cetăți, din cari voim să însemnăm pe câteva precum: (urmează o enumerare a cetăților Moesiei propriu zise, a Bulgariei de astăzi). Deasemenea *dincolo de Dunăre* sunt următoarele cetăți ale Mysiei inferioare: Porolissos, Certie, Largiana, Optatiana, Macedonica, Napoca, Potaissa, Salinis, Brutia (Brucla tabulei Peutingeriane și a lui Ptolomeu), Apulon, Sacidaba (Suzidava), Cedonia, Caput Stenarum, Betere (Ponte-vetere), Aluti (Pons-Aluti), Romulas. Deasemenea lângă Cedonia se află cetățile Burticum (fără îndoială trebuie să fie Dorticum), Blandiana, Germizira, Petris (?) Aquas, Sarmazege (Sarmizagethusa), Augustonia, Augusti (Pons Augusti)¹⁰. Toate aceste cetăți le-am văzut că aparțineau Daciei celei cucerite de împăratul Traian. Intru cât Geograful Ravenat arată părțile pe unde se aflau aceste cetăți ca supuse Bulgarilor, el înțelege că *Dacia Traiană s'ar afla sub ascultarea lor*. Numele de Mysia sau Moesia inferioară, dat de Ravenatul părților dela nordul Dunărei, nu este conform cu granițele cari, pe timpul Romanilor se dădeau provinciei Moesiei dunărene, și care se mărginiă la sud cu muntele Hemus care o despărția de Tracia și la nord cu Dunărea care o despărția de Dacia¹¹. Moesia se împărția însă în *Moesia Superioară* și *In-*

¹⁰ Ravennatis anonymi, *Cosmographia et Guidonis Geographica*, ed. Pinder et Parthey, Berolini, 1860, p. 185. Asupra acestui loc, important pentru hotărârea existenței stăpânirii Bulgarilor la nordul Dunărei, a atras pentru întâia oară luarea aminte D. Onciul în *Convorbirile literare*, XIX, p. 330. Comp. mai sus, vol. I, p. 138 și urm.

¹¹ Ptolemeus, III, 9, 10. Plinius, *H. N.*, III, 26 și 29.

*ferioară*¹², după cursul Dunărei, astfel că Moesia Inferioară veniă mai către răsărit. Se vede că pe timpul lui Ravenat se ștersese precizia însemnării acestor despărțiri geografice, de oarece îl vedem arătând ca aflându-se în Moesia Inferioară, cetăți cari sunt însemnate pe harta lui Ptolemeu și pe Tabula Peutingeriană ca existând în Transilvania, centrul Daciei romane¹³.

Pentru Geograful Ravenat care numără Transilvania la Moesia, provincia Dacia propriu zisă se întindea numai în Banat, unde se află după el, „niște țări foarte întinse cari se numesc *Dacia Prima* și *Secunda*, numită și *Gepidia*, în care acuma locuiesc Hunii, ziși și Avari, în cari patrii ale Dacilor, cetim că s'ar fi aflat în vechime mai multe cetăți, din care însemnăm : Drubetis, Medilas, (ad Mediam), Pretorich (Pretorium), Panoniis (ad Pannonios), Gazanam (Gaga), Masclunis, Tibis (Tibiscum), care se unește (prin un drum) cu cetatea Agmonia a Moesiei. Deasemenea din altă parte mai sunt în acele Dacii cetățile : Tema (rău cetită pentru Tierna), Tiviscum (pus încă odată pe lângă Tibis de mai sus, care este același oraș), Gubali (Caput Bubali), Zizis (Azizis), Bersovia, Arcidaba, Canonla, Potula, Bacaucis ; (aceste trei din urmă nearătate în Tabula Peutingeriană). Prin aceste țări ale Dacilor trec mai multe fluvii între altele acel ce se chiamă : Tisia, Tibisia, Drica, Marisia, Arine, Gilpid și Grisia”¹⁴.

Se vede ușor că denumirile provinciilor au la Ravenatul alt înțeles decât la autorii romani propriu ziși : că el mărginește numele de *Dacia* (Dacia) numai la părțile dela apusul Transilvaniei, unde se întâlnesc toate orașele, nu mai puțin și riurile arătate de el ca curgând prin Dacia ; iar că Transilvania și părțile răsăritene, *atât la nordul cât și la sudul Dunărei*, el le înseamnă prin numele de *Moesia inferioară*. Intru cât el arată însă că Moesia inferioară ar fi pe timpul său locuită de Bulgari, este învederat că ei aveau în stăpânire Dacia Traiană, stăpânire care se întinsese înainte de a trece Bulgarii Dunărea, atunci când Bulgarii se revoltaseră contra stăpânirii avare, sub ducele Cubrat. E probabil că această răscoală avu un efect mai întins decât acel al emancipării Bulgarilor de sub ascultarea nominală a Avarilor ; că ei se substituiră chiar în dominația acestora asupra regiunilor ce se întindeau dela Banat până în Carpații orientali, Transilvania actuală, și asupra căreia singure, din pricini geografice, Avarii putuseră avea o dominare efectivă. Deaceea și anonimul Ravenat arată că în Dacia propriu zisă, adică în Banat, ar mai locui, pe timpul său, încă Avarii cari, în curând după aceea,

¹² Ptolemeus, II, 2 : « ἡ ἄνω, ἡ κάτω Μοισία ».

¹³ Vezi harta din Vol. I.

¹⁴ Ravennatis, *Cosmographia*, p. 202.

fură împrăștiati de armele lui Carol cel Mare. Imperiul avar a primit deci întâia lui lovitură dinspre răsărit dela Bulgari, și apoi a fost nimicit de Franci, care'l atacară dinspre apus.

Cum vine geograful Ravenat să schimbe astfel harta Daciei vechi, despre care se vede — după numirile cetăților scoase din izvoare vechi — că aveă bună cunoștință, și să pună Ardealul cu Valachia la *Mysia inferioară*, țara Bulgarilor? Nu aflăm altă cauză decât că aceste țări se țineau pe timpul lui deasemenea de țara Bulgarilor, numită de el *Mysia inferioară*. Tot dintr'o așa pricină și țara Avarilor dintre Tisa și Dunăre este numită *Dacia*, după numele Daciei avare, „*Mysia transdunăreană*” a geografului Ravenat dela sfârșitul secolului al VII-lea, este deci identică cu *Bulgaria transdunăreană* dela începutul secolului IX-lea, a scriitorilor bizantini”¹⁵.

Să mai întărim încă faptul stăpânirii bulgărești la nordul Dunărei cu arătarea altui geograf.

Geograful Bavarez, care scrie pela sfârșitul veacului al IX-lea, enumără popoarele cari ar locui pe *țărml septentrional al Dunărei*, și începând dela nord de lângă Dania (Danemarca) înșiră mai multe popoare slavone; apoi după ele, vorbește de Boemi, Moravi și Bulgari, *considerând deci și pe aceștia ca locuitori ai râpei nordice a fluviului*. Mai adaugă după aceea Geograful Bavarez, că aceste popoare împreună cu Bulgarii se mărginesc cu împărăția noastră.¹⁶, adică acea a Francilor Carolvingeni, și ne întrebăm, cum s'ar putea aceasta, dacă Bulgarii s'ar fi mărginit la nord cu Dunărea inferioară, de oarece niciodată Imperiul Franc, nici chiar în timpul celei mai mari întinderi a lui, nu ajunsese până la râpa stângă a Dunărei inferioare, din jos de Porțile de fier. Să se observe în sfârșit, că Geograful Bavarez înșiră pe Bulgari îndată după Moravi. Aceasta nu se putea altfel decât dacă ambele popoare se atingeau prin nordul Transilvaniei; căci Moravii nu au locuit niciodată până în preajma Dunărei, așa că fluviul să'i fi despărțit de Bulgari. Deaceea nu este decât conform cu adevărul, când Geograful Bavarez arată pe Bulgari, ca ocupând și nordul Dunărei.

Cronici și documente. — Cercetând izvoarele Veacului de Mijloc ne lovește întâiu o împrejurare, anume aceea că mai multe din cele mai vrednice de credință, arată pe Bulgari ca vecinii

¹⁵ D. Onciul, *l. c.*, p. 331.

¹⁶ Reprodus în Schafarik, *Slavische Altertümer*, II, p. 673: „*Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii. Isti sunt... Behaimare (Boemi) in qua sunt civitates XV, Marharii (Moravii) habent civitates XI, Vulgarii, regio est immensa et populus multus, habens civitates V... Iste sunt regiones, que terminant in finibus nostris*”. Onciul în *Conv. lit.*, p. 332.

Impărăției Francilor, și anume, după ce Carol cel Mare cucerește țara Avarilor, adică Panonia. Așa mai întâiu ne spune Suidas, că Crum supusese pe Avarii ce erau greu împresurați de Franci, știre care nu se poate raporta decât la Avarii din-Panonia, asupra cărora deci Crum își întinsese stăpânirea. Apoi *Ekkhard* în *Chronicon universale*, după ce spune că împăratul Francilor sfărâmasse pe Avari, adaugă că „pe Bulgari s'au oprit de a'i lovi, fiindcă stângându-se puterea Hunilor (Avarilor), ei nu puteau face nici un rău”¹⁷. Sub urmașii lui Carol cel mare întâlnim necontenite solii de ale Bulgarilor în Imperiul Francilor. Așa în 824 regele bulgar *Mortagon* (sau *Omortag*) trimite o ambasadă la *Ludovic cel Bun*, spre a regulă marginile ambelor împărății¹⁸. Ce ar fi avut ei de regulat, dacă i-ar fi despărțit Dunărea? În 832 pe când împăratul *Ludovic* se afla în *Hamburg*, venirea la el solii bulgari cu daruri¹⁹. În 867 *Ludovic Germanicul* care domniă în partea numită *Germania* a desfăcutului imperiu al lui *Carol cel Mare*, după un sfat ținut cu nobilii și prelații săi, hotărăște să înceapă o predicare a Creștinismului în *Bulgaria*²⁰. În 892, după desăvârșita împărțire a Impărăției France, găsim pe regele *Germaniei*, *Arnulf de Carinthia*, că reînnoește contra lui *Zventibald* ducele *Moravilor*, vechea prietenie cu *Bulgarii*²¹.

Reiesă învederat din toate aceste locuri că Impărăția *Bulgariei* se învecină cu acea a *Francilor*. Atingerea lor nu se putea însă face decât pe o linie spre răsărit, și anume pe la riul *Tisa*, până unde, după căderea *Avarilor*, se întindea stăpânirea *Francilor*. Din această pricină, se și întâmplă mai multe neînțelegeri între *Bulgari* și *Imperiul Francilor*, nedespărțite de orice relații de vecinătate. *Analele Fuldense* raportează mai multe lupte întâmplăte între *Bulgari* și *Franci*²². *Eginhardt*, în *analele sale*, arată că *Bulgarii* într'un rând ar fi pătruns în *Panonia*, pustiind totul cu foc și cu sabie și, alungând pe ducii *franci*, așezară peste poporul cucerit ocârmuitori *bulgari*²³. Aceasta nu s'ar fi putut întâmplă, dacă *Bulgarii* n'ar fi fost vecini *Panonei*. Că *Bulgarii* veniau spre răsăritul *pomenitei țări*,

¹⁷ Suidas, I, p. 1017: «οτι τοὺς Ἀβάροσ κατακράτωσ ἄρδην ἐφάντισασ οἱ αὐτοὶ Βούλγαροι: ἠρώτησε δὲ κρῆμ τοὺσ τῶν Ἀβάρων αἰχμαλώτωσ Ekkhard, în *Pertz, Monumenta Germaniae historica*, VIII, pag. 162, rând 45.

¹⁸ Herimanni *Cronicon*, în *Pertz*, VII, p. 103, r. 5-15. Aceeași arătare este repetată de *Ekkhard*, *Pertz*, VIII, p. 172, r. 1. și *Annalista Saxo*, Idem, VIII, p. 573, r. 39.

¹⁹ *Annal. Saxo*, în *Pertz*, VIII, p. 574, r. 19.

²⁰ *Annal. Saxo*, în *Pertz*, VIII, p. 579, r. 64.

²¹ Herimanni *Chronicon*, în *Pertz*, VII, p. 110, r. 33.

²² *Ann. Fuld.*, în *Pertz*, *Monum.*, I, ad annos 818, 822, 824, 825—829, 863.

²³ Einhardi, *Annales* ad. a. 827, în *Pertz*, *Monumenta*, I, p. 216: „Bulgari expulsis eorum ducibus, bulgaricos super eos rectores constituerunt”, cf. Idem, p. 359.

reiesă dintr'un loc al anelelor Fuldense, în care *Bulgarii sunt arătați ca venind asupra Francilor din spre răsărit*, în ajutorul Slavilor Moravi ²⁴, ceea ce indică și mai precis o vecinătate răsăriteană a Bulgarilor cu Panonia. Aceeași mărginire către răsărit a Bulgarilor cu Panonia este arătată și de Constantin Porfirogenitul, împăratul scriitor din Constantinopol către 952. El spune asupra așezării Ungurilor, că s'ar mărgini „despre răsărit cu Bulgarii de care îi desparte fluviul Istru numit și Danubiu, de către nord cu Pacinații, de către apus cu Francii, de către sud cu Hrovații”. Și într'adevăr dacă cercetăm cursul Dunării găsim că ea merge dela sud spre nord între Milanovici și Orșova, formând pe această distanță o graniță răsăriteană a Ungariei dinspre Bulgaria. Porfirogenitul nu putea indica cursul Dunărei mai superioară ca margine despărțitoare răsăriteană, de oarece pe timpul lui, Ungurii ocupaseră cel puțin țărele dela Tisa și Transilvania apusană, și el însuși îi arată ca locuind în regiunea riurilor Timișului, Mureșului, Crișului și a Tisei ²⁵.

Stăpânirea Bulgarilor asupra Transilvaniei reiesă și din un alt loc al Analelor Fuldense, unde la anul 892 se spune că : „Arnulf regele Germanilor ar fi trimis o solie către Vladimir regele Bulgarilor, rugându'l a nu mai vinde sare Moravilor, cu care ar avea războiu ²⁶”.

Deunde putea să exporte Bulgaria sare către Impărăția Moravilor? De peste Dunăre, din peninsula balcanică fără îndoială că nu, pentru cuvântul cel foarte firesc că în această parte de loc nu se află ocne de sare, afară de acele cu totul neînsemnate ale Bosniei și care sunt nu de mult descoperite. Și astăzi Bulgaria, Sârbia și celelalte țări transdunărene importează sare din România. Cum eră dar cu puțință ca Bulgarii să exporteze sare și anume așa departe, în Moravia, dacă nu ar fi posedat în apropierea ei chiar, bogatele mine de sare ale Transilvaniei? La sare de mare, fabricată pe țărmurile Mărei Negre, nici că se poate gândi, întru cât un material așa de greu ca sarea n'ar fi suportat un transport atât de îndepărtat; apoi dacă eră vorba de sare de mare, Moravii cari pe atunci, sub domnia lui Svia-

²⁴ *Ann. Fuld.*, ad. ann. 863, Pertz, I, p. 34: „Interea rex collecto exercitu specie quidem quasi Rastizen Maharensium Sclavorum ducem, cum auxilio *Bulgarorum ab oriente venientium*”.

²⁵ Const. Porphyr., *De admin. imp.*, Ed. Bonn, III, p. 174: «οἱ δὲ ποταμοὶ εἰσιν οὗτοι ποταμὸς πρῶτος ὁ Τιμήσης, ποταμὸς δεύτερος ὁ Τοῦτης ποταμὸς τρίτος ὁ Μορήσης, τέταρτος ὁ Κρίσος, καὶ πάλιν ἕτερος ποταμὸς ἡ Τίτσα. Πλησιάζουσιν δὲ τοῖς Τούρκοις πρὸς μὲν τὸ ἀνατολικὸν μέρος οἱ Βούλγαροι, ἐν ᾧ καὶ διαχωρίζεται αὐτοὺς ὁ Ἴστρος, ὁ καὶ Δανοῦβιος λεγόμενος ποταμὸς, πρὸς δὲ τὸ βόρειον οἱ Παρτινικίται, πρὸς δὲ τὸ δυτικώτερον οἱ Φράγγοι, πρὸς δὲ τὸ μεσημβρινὸν οἱ Χρῶβατοι». Cf. D. Onciul, *Originele Principatelor române*, p. 130.

²⁶ Pertz, I, p. 408: „(Arnulfus) misso etiam suos inde ad Bulgaros et rege eorum Laodamur ad renovandam pacem cum muneribus mense Septembri transmisit et ne coemptio salis inde Maravanis daretur exposcit”.

topluc, posedau și Panonia până la țărmurile Mărei Adiraticce, n'aveau decât să o extragă din această mare, mult mai bogată în sare (4%), decât Marea Neagră (1½%).

Este sigur apoi că salinele Transilvaniei au fost totdeauna exploatare, din epoca romană până în zilele noastre, și că totdeauna au alimentat Panonia cea săracă în acest mineral. Pe timpul Romanilor am întâlnit în Dacia mine de sare ale cărora produse erau coborâte de companiile plutașilor pe Mureș către Panonia. Acelaș lucru este dovedit că se petrecea pe la anul 1006 pe vremile lui Ahtum, șeful unui Stat bulgăresc din Transilvania, care păstrase domnia sub suzeranitatea Ungurilor²⁷. Anume în viața Sf. Gerhardt se spune despre acest principe, că el își însușiă pe nedrept stăpânirea asupra *sărurilor regești ce coborau Mureșul*, așezând vămi și păzitori în schelele aceluia fluviu până la Tisa, și supunându-le pe toate la dări²⁸. Este învederat că această coborire a sărei pe Mureș se urmă încă cu mult timp înaintea lui Ahtum, de vreme ce el uzurpă un drept regesc care ființă din vechi. Iată deci că se apropie data când aflăm lucrute salinile Transilvaniei, de anul 892, în care se pune de Analele Fuldense, solia amintită cu cererea ca Bulgarii să nu mai vândă sare Moravilor, și deci este învederat că această rugămintă nu putea avea în vedere alte saline decât acele din Transilvania, cari nefind în stăpânirea Bulgarilor, ei puteau opri exportul produsului lor.

Cronicile poporului unguresc nu lipsesc apoi de a arăta existența mai multor ducate bulgare în Dacia, pe vremile năvălirii maghiare. Așa afară de Anonimus Notar care amintește ducatele lui *Glad, Gelu și Menumorut*, găsim o asemenea pomenire în Thurocz, unul din izvoarele cele mai vrednice de credință asupra istoriei Ungurilor. El spune la domnia lui Ștefan cel Sfânt, regele Ungurilor, despre luptele acestuia cu *Kean ducele Bulgarilor*, următoarele: „După aceea a pornit armata sa împotriva lui Kean ducele Bulgarilor și al Slavilor, care ginte ocupă niște locuri întărite prin natură, pe care duce l'a bătut și ucis numai după grele ostenele și sudori războinice, și a luat de la el nestimată mulțime de comori, mai ales aur și pietre scumpe. Ștefan așază acolo pe un moș al său cu numele Zoltan, care după aceea moșteni acele părți transilvane, și cari de aceea se numește în limba vulgară Erdely Zoltan”²⁹. Acest Kean

²⁷ Despre Ahtum mai multe, mai jos, capitoul *Ungurii*. Adaoge mai sus vol. I, p. 187.

²⁸ Katona, *Historia critica*, unde se reproduce *Viața sf. Gerhardt*, I, p. 134; „Et usurpabat (Achtum) sibi potestatem super sales regios descendentes in Morosio, constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Tisiam tributarios et custodes, conclusitque omnia sub tributo”.

²⁹ Thurocz, II, 30, p. 39 Mai multe asupra lui Kean, mai jos la cap. *Ungurii*.

este deci invederat un duce bulgar de dincoace de Dunăre, căci țara lui este arătată ca așezată în munți, pentru care este descrisă ca întărită de natură; apoi se spune anume că ea făcea parte din țara numită mai apoi Erdely, adică Ardealul; prin urmare eră așezată în Transilvania. Mai sus am întâlnit asemenea principatul bulgar al lui Ahtum. Intocmirea acestor principate la nordul fluviului până la un punct neatârnat de Imperiul Bulgăresc de la sudul Dunărei, își găsește explicarea în decăderea puterii bulgărești după moartea țarului Simion (927). Urmașul său Petru este un principe slab, sub care Bizantinii care până atunci tremuraseră înaintea Bulgarilor, încep iarăși a'i domina, și în anul 971 împăratul Ioan Zimisces cucerește chiar Bulgaria dunăreană, supunând-o împărăției de Răsărit³⁰. Curând apoi trebuia ca întreaga Impărăție Bulgărească să cadă strivită sub loviturile puternicului braț al lui Vasile Bulgaroctonul (1018). Decăderea puterii centrale a Bulgarilor emancepează din ce în ce statele mici românești ce se organizaseră la nordul Dunărei sub suzeranitatea Bulgarilor și cari state cad apoi sub acea a Ungurilor. Un astfel de Stat este și acel al lui Kean.

Thurocz, spune că din averile cele multe luate dela Kean, Sf. Ștefan înzestrează mai multe biserici și mai ales pe cea din Alba. Fără îndoială că amintirea acestui războiu se va fi păstrat de preoți, ca unii ce erau datori să pomeniască în biserică atât pe gloriosul donator cât și strălucitele sale fapte. Prin aceasta însă spusele lui Thurocz capătă o puternică întărire.

Această stăpânire a Bulgarilor la nordul Dunărei avu mult timp drept urmare că în Veacul de Mijloc țările Daciei purtau numele de Bulgaria. Astfel Viețele Sf. Ștefan spun că pe timpul acelui rege, 60 de familii peceneghe veniră cu toată averea lor, *din părțile Bulgariei*, în Panonia³¹. Peceneghii însă au locuit numai în Muntenia, nici odată în chip statornic în Bulgaria propriu zisă de dincolo de Dunăre. Bulgaria aici în-samnă deci Valachia. În o scrisoare din 1237, a lui Bela al IV-lea către papa Grigoriu al IX-lea, regele maghiar îi spune că „de cât-va timp ar fi crescut foarte mult poporația în țara Severinului *ce vine către părțile Bulgariei*”³², și această țară a Severinului ne

³⁰ Jirecek, *Gesch. der Bulg.*, p. 171.

³¹ *Sancti Stephani regis legenda minor*, c. 8, în Endlicher, *Mon. Arpadiana*, p. 160: „sexaginta viri Byssenororum quorum superius mentionem habuimus, cum universono apparatu suo, de partibus Bulgariae egressi ut terminos Pannoniorum apprehenderent”. Cf. Hartuicii episcopi *Vita sancti Stephani*, c. 17, în Endlicher, p. 181. Că *Bessii* nu înseamnă cumva poporul omonim din Tracia, (m. sus, Vol. I p. 132) ci *Peceneghii*, vezi *Legenda maior* c. 14, Endlicher, p. 150 și Hartuicius, c. 15, p. 179. Peceneghii deveniră Bessi prin următoarele scurtări: Pecenghii, Picenati, Picieni, Bissenii, Bessi.

³² Pray, *Annales*, I, 218: „terram Zemram, circa partes Bulgariae”. Intr'o diplomă din 1239: „circa partes Bulgariae, in terra quae Zemram nominatur” (Fejer, IV, 1, p. 114).

este bine cunoscută din o diplomă a aceluiași rege din 1247, că se întindea până la fluviul Olt³³, și nu era deci decât Oltenia actuală care era arătată ca ținându-se de Bulgaria adecă de Muntenia actuală.

Pe de altă parte cronicarul persian *Fazel Ullah Raschid* spune că în anul 1240 „principii Mongolilor trecură munții Galiției, pentru a intra în țara Bulgarilor și a Ungurilor; Orda care mergea spre dreapta, după ce a trecut țara aceasta îi iese înaintea Bazarambam, cu o armată, dar e bătut. Cadan și Buri au mers asupra Sașilor și i-au învins în trei bătălii. Bugek din țara Sașilor trecu peste munți, intrând la Kara-Ulaghi și a bătut popoarele ulaghice”³⁴. Este învederat că sub numele de țara Bulgarilor și a Ungurilor, Raschid înțelege Transilvania, căci el o arată ca fiind așezată îndată după munții Galiției și înaintea de a ajunge la Sași și la munții sudici, peste cari trecând au dat de Valahii pe cari îi vom afla în acel timp locuind în partea nordică a Munteniei. Această arătare a lui Raschid corespunde pe deplin cu faptele, întru cât am văzut mai sus că în Transilvania erau mai multe ducate bulgare cari fură supuse pe timpul lui Sf. Ștefan, și deci se putea ca numele de țara Bulgarilor să fi rămas în amintirea locuitorilor până pe la 1240, de când datau documentele pe baza cărora scriea cronicarul persan.

Și că într'adevăr amintirea stăpânirii bulgărești se păstrase până pe acel timp, ne-o dovedește alt document din 1231, în care se spune că „moșia Boia megieșită cu moșia Sâmbăta și care astăzi se află în însăși țara Valahilor, fiind stăpânită din timpuri mai vechi decât amintirea omenească de către mai marii, bunii și străbunii lui Trul fiul lui Cioru, fusese alipită către pământul Făgărașului încă din vremile pe când țara Valahilor era țară bulgărească”³⁵. Această amintire care întrecea în

³³ *Fejer*, IV, 1, p. 448: „damus et conferimus illi et per eum dictae domui totam terram de Zeurino cum alpibus ad eam pertinentibus,.... pariter cum kenezatibus Ioannis et Farcasii usque ad fluvium *Oltae*”, Mai mult asupra acestei diplome, mai jos: capitolul *Muntenia și Moldova înainte de descălecare*.

³⁴ Citat de Hasdeu, *Ist., Crit.*, p. 68. Mai jos (Cap. IV, No. III) vom analiza mai pe larg acest text interesant din mai multe puncte de vedere, și vom constata exactitatea acestui izvor atât de îndepărtat și corespondența lui din punct în punct cu cronicile indigene maghiare.

³⁵ *Teutsch und Firnhaber. Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, No. XLIX: „quod terram Boie terre Zumbuthel conterminam et nunc in terra Blachorum existentem, qualiter eadem terra a tempore humanam memoriam transeunte, per maiores, avos atavosque ipsius Trulh filli Choru possessa et a temporibus iam quibus ipsa terra Blachorum terra Bulgarorum extitisse fertur ad ipsam terram Fugros tenta fuerit”. Hasdeu, *Ist. Critică*, p. 11, înțelege acest loc astfel: „numai de când se zice că au venit Bulgarii în această țară a Românilor”. Traducerea este cu totul arbitrară și schimbă radical înțelesul locului. *Exsto, exstare vra să zică a fi, a fi fost* și deci înțelesul nu poate fi altul decât acel din text. Tot ca noi înțelege locul și D. Onciul, *Originile Principatelor*, p. 413

1231 memoria oamenilor, se referă fără îndoială la vremile dinaintea anului 1018, data nimicirii întâiului Imperiu Bulgăresc, când tot pe atunci cucerirea maghiară puse un capăt ducatelor neatârinate bulgărești dela nordul Duănei; prin urmare la o stare de lucruri ce apusese acum de mult. Și pentru Moldova găsim atestată această denumire de Bulgaria. Anume o listă rusască de orașe adăogată la *Voskresenskaia Litopisă* numește Hotinul pe Nistru oraș bulgăresc și românesc (bulgarskyii voloskyi goradokă)³⁶.

Denumirea nepropie de Bulgari dată Românilor dela nordul Dunărei ține până adânc în timpurile Veacului de Mijloc. O mapă catalană din 1375 dă României Dunărene numele corput de *Burgaria*, păstrând acel corect de *Bulgaria*, pentru regiunea dela sudul fluviului³⁷. Intr'un document dela Mateiu Corvin găsim chiar pe Valahii din Brașov și din țara Bârsei desemnați ea Bulgari³⁸. În sfârșit până în ziua de astăzi Maghiarii numesc *Bolgarszek*, adică scaunul Bulgarilor, o parte din orașul Brașov, în care locuiesc tocmai Românii și nu se întâlnește nici o urmă de popor bulgăresc.

Conform cu toate aceste împrejurări, am aflat pe un scriitor bizantin spunând că Crum regele Bulgarilor transportă pe mai mulți prinși dela luarea Adrianopolei în *Bulgaria de dincolo de Istru*, ceea ce pentru unul ce scria în Constantinopole însemnă pe partea stângă a fluviului, undeva în țările române. Acești prinși Greci izbutiră a scăpa de aici sub domnia lui Mortagon, urmașul lui Crum, cum am arătat mai sus, ceea ce dovedește că și pe timpul acestuia Bulgarii stăpâneau regiunile de la nordul Dunărei³⁹.

Dacă nu ne înșelăm, întinderea stăpânirii bulgărești și la nordul Dunărei este pusă prin toate aceste dovezi mai presus de orice îndoială, și arătarea existenței unei Bulgarii la nordul Dunărei în scriitorii bizantini se justifică pe deplin. Fiind țările locuite de Români supuse stăpânirii bulgărești, introducerea

³⁶ Citat de D. Onciul, *Ibidem*, p. 156.

³⁷ *Notices et Extraits des manuscrits publiés par l'Institut royal de France*, XIV, 2 (1841), p. 1 și 77. Comp. Hasdeu, *Ist. Crit.*, p. 12. Acest nume de Burgaria nu se rapoartă la data hărții 1375, când țările române purtau acuma numele de Valahia și Moldavia, ci este o reminiscență mai veche.

³⁸ „Bulgari in civitate nostra Brassoviensi et terra Barcza commorantes temporibus divorum regum Hungariae praedecessorum nostrorum de ovibus eorum nunquam aliquos proventus quinquagesimales solverint”. (Document publicat de Hasdeu în *Col. lui Traian*, 1874, p. 127). Fiind vorba de păstori de oi se indică invederat Români.

³⁹ Di Leone Bardae filius incertus scriptor, p. 345, ed. Bonn: εις Βουλγαρίαν ἐκείθεν τοῦ Ἰστρου ποταμοῦ». Un scriitor bizantin mai nou Nicephor Gregoras, p. 391, (Bonn) vorbește prin opoziție de «Βουλγάρια ἐντὸς Ἰστρου». Pentru cele întâmplate sub Mortagon, vezi Leo Grammaticus (Bonn), p. 231 și G. Monachus. (Bonn) II, 184.

liturghiei bulgărești în biserica Românilor din Dacia și a limbei bulgărești în Statele și în relațiile lor oficiale nu va mai părea neexplicabilă. Tot așa primară și Statele germane ale Apusului, izvodite pe ruinele Imperiului Roman, limba latină în biserica și oficiile lor, cu toate că aici introducerea acestei limbi străine fu datorită mai mult unei inriuriri culturale și religioase decât uneia politice.

Nu este deci de nevoie a alerga la ipoteza unui traiu îndelungat al poporului român în *sinul națiunii bulgărești dincolo de Dunăre*, pentru a explica aflarea bisericii slave la el sub forma ei bulgară, precum nu este de trebuință această ipoteză spre a explica elementele slavone ale limbei românești, de oarece am văzut că popoarele slave ce inundară Dacia și se amestecară aici cu Românii erau de obârșie *sclavină*, adică *slovenă*, ca și acele ce ocupară peninsula Balcanului, încât este firesc lucru ca elementul slavon al limbei românești să înfățișeze caracterele dialectului sudic vorbit de popoarele slavone și nu acel al raselor nordice cari nu veniră cu Românii decât în relații de vecinătate, dar nu se contopiră în masa populației lor ⁴⁰. Tot așa am văzut că nu este neapărat a recurge la ipoteza unei alcătuirii sub-dunărene a naționalității române spre a explica la ea aflarea de element elin și albanez în graiul ei, sau încă și aceea a Creștinismului de după Constantin cel Mare cu terminologia religioasă a celui timp precum cuvântul biserică; ci toate aceste înriuriri i-au fost aduse pe calea culturală care se putea transmite și la distanță, dela acele elemente către nordul Dunărei, de unde Daco-Românii nu se strămutaseră niciodată ⁴¹.

⁴⁰ Existența unei Bulgarii la nordul Dunărei este combătută cu cea mai mare înverșunare de protivință stăruinței Românilor în Dacia Traiană. Modul cum ei combat această chestie arată însă că ei urmăresc, în lucrările lor, altă țintă decât stabilirea adevărului istoric. Așa bună oară Roesler, de și cunoaște *Analele Fuldense* și le citează în mai multe locuri, spune că: „nirgends begegnet auch nur eine Erwähnung das die Bulgaren östliche Nachbarn Pannoniens gewesen” (*Rom. stud.*, p. 203), ceea ce am văzut că tocmai acele anale raportează *ad litteram* la anul 863 (mai sus. p. 82), loc ce n’a putut scăpa din vedere lui Roesler, dar pe care l’ tace cu scop. Cu prilejul sărei vândute de Bulgari Moravilor, Hunfalvy emite părerea cea absurdă că să fi fost această sare de cea marină culeasă pe țărmurile mării Negre (*Ansprüche*, p. 81). Nici unul nici altul nu pomenesc nimic despre ducatul lui Kean din Transilvania, care fără îndoială că a trebuit să le fie cunoscut, întru cât se află în izvoarele studiate și citate de ei.

⁴¹ Vezi mai sus, vo. I, p. 129, 132. Pentru *biserică* vezi num. următor, II, 2.

III

CREȘTINISMUL LA ROMÂNI.

1. CREȘTINISMUL PRIMITIV AL DACO-ROMANILOR.

Terminologia creștină-latină. — Creștinismul își întinse valurile sale din centrele cele mari unde se întărise, pentru Europa mai ales Roma și Constantinopole, tot mai departe în spre hotarele Imperiului Roman. În răsărit, noua religie se lăți întâiu în Iliria, Dalmatia, Panonia, Noric și după aceea cuprinse Moesia Superioară și Inferioară precum și Sciția Minor; ba se constată în chip neîndoelnic că religia lui Hristos trecuse și la nordul Dunărei, în câmpiile Munteniei ocupate de Vizigoți, unde episcopul lor, Ulfilas, le propoveduia, noua învățătură, traducând și biblia în limba gotică, iar episcopul Sava fusese înneecat de Atanaric în riul Buzău¹. Creștinismul s'a apropiat deci tot mai strâns de populația daco-romană din Dacia. Cu toate acestea nu există aproape nici o dovadă scrisă contemporană despre împărțirea Daco-Romanilor la religia lui Hristos, și ar fi cu neputință de susținut istricește că Creștinismul s'a infiltrat în sufletul Românilor încă din epoca romană a istoriei lor, dacă nu am posedă o dovadă mult mai puternică decât orice mărturisire istorică: termenii religioși de obârșie latină ai Creștinismului român, cari sunt cele mai încheietoare resturi contimpurane, păstrate până astăzi în graiul însuși al poporului român. Cele câteva texte ce se pot citi în favoarea existenței Creștinismului în Dacia Traiană sunt nesigure. Așa sunt spusele lui Tertulian care, în un avânt exaltat asupra întinderii celei mari ce luase Creștinismul, aduce și pe Daci între popoarele ce s'ar închină lui, fără însă să se poată preciza de care Daci este vorba: din Dacia Traiană sau din cea Aureliană. Deasemenea rostirea episcopului Paulinus

¹ Ulfila a predicat 7 ani la nordul Dunărei, până când prigonirile Goșilor Creștini din partea regelui Atanaric l-au făcut a trece fluviul în Moesia. V. Pârvan *Contribuții epigrafice la istoria Creștinismului daco-roman*, 1911, p. 149. Despre Sava *Ibidem*, p. 156, Vezi Vol. I, p. 229.

din Nola în poemul său asupra misionarului Nicetas, când spune că acesta a predicat la Goți și la *ambii Daci*; de oarece prin *ambii Daci* se pot înțelege și aici aceia din cele două Dacii Aureliane: Ripensis și Mediteranea².

S'a mai aflat și o inscripție a căreia dată poate fi fixată pe la 235 și este originară din Napoca. În ea se vede unul Aurelius Babus veteran punând, ca tată, o piatră funerară fiicei sau poate femeii sale Aurelia Marina, de 17 ani, și copilului ei, de un an, Aurelius Marinianus. Cu toate că inscripția începe cu formula păgână D. M. (Diis Manibus), se sfârșește cu monogramul creștin care conține formula iarăși creștină: să'ți fie țărâna ușoară (sit tibi terra levis. S. T. T. L.)³.

Să trecem însă la dovada cea mare a existenței Creștinismului la Daco-Romanii din Dacia lui Traian.

Graiul românesc cuprinde în sine un număr îndestul de însemnat de cuvinte de origină latină cari reproduc astăzi noțiuni privitoare la religia creștină. Pentru ca un cuvânt să primească și să păstreze o însemnare oarecare, se cere neapărat ca înțelesul ce l-a luat, să fi căzut odată cu formarea lui; cu alte vorbe, odată cu turnarea formei, limba a modelat în ea și cuprinsul cuvântului. Se poate ca un cuvânt să primiască în decursul timpului și alte înțelesuri; aceste vor fi însă totdeauna derivate sau secundare. Înțelesul principal, fundamental, al cuvântului a trebuit să fie dat, odată cu țâșnirea lui din graiul omenesc, într-un cuvânt nu este decât întruparea materială a ideii sau noțiunei. Intr'adevăr, cum ne-am putea închipui ca limba română să fi luat mai târziu elemente latinești, pentru a le aplică la noțiuni privitoare la religia creștină? Mai întâiu ar fi natural

D . M
AVRELIA . m a R i N A
V I X . A N N . X V I I . A V R
M A R I N I A N V S . F I L
E I V S . V I X . A N N O . I
M . I I I I . A V R . B A B V S
V E T . P A T E R . P

² Tertullianus, *Adversus Iudaeos* p. 75, „Iam Getulorum varietates et Maurorum multi fines et Hispanorum omnes termini et Galliarum diversae nationes et Britanorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita, et Sarmatorum et Dacorum et Germanorum et Scytharum et abditarum multarum gentium in quibus omnibus locis Christi nomen qui iam venit, regnat”. Asupra lui Nicetas și Paulinus din Nola, vezi Pârvan, l. c. p. 158 și urm. cu toate amănunțimile asupra lui, Uterque Dacus”.

³ Reprodușă de V. Pârvan, l. c., p. 76 (cu un foarte bogat și bun comentariu. O. Densușianu *Histoire de la langue roumaine*, p. 13, este însă de părere că: „Nous ne trouvons pas la moindre allusion au culte chrétien dans les inscriptions de la Dacie”.

ca, dacă aceste noțiuni au fost cu toatele împrumutate dela popoare străine, să le găsim însemnate cu cuvinte luate din limbile acelor popoare, precum am văzut mai sus că uneltele și noțiunile de plugărie împrumutate de Români dela Slavoni, au venit în viața română, împreună cu cuvintele luate din limba acestora. A se presupune însă că Românii, de și ar fi primit noțiunile lor creștine dela popoare mai târzii, totuși s'ar fi întors la elementul latin al limbei lor pentru a le numi, este cu neputință, întru cât acest element se contopise în limba română după formarea ei, și deci n'ar mai fi avut de unde să'l reîmprospăteze. Prin urmare cuvintele creștine de origine latină ale limbei românești sunt neexplicabile, dacă nu admitem că ele au luat naștere *în minți ce erau tot odată și creștine și romane*. Să cercetăm aceste cuvinte :

Mai întâiu acel de *Dumnezeu*. Romanii de și primiseră în locul politeismului lor, monoteismul evreo-creștin, totuși a numit pe singura ființă supremă a Creștinismului, cu termenul aplicat la supremul zeu al păgânilor, Jupiter, *Deorum Dominus*, de unde a făcut, de oare ce eră unul singur, pe *Dominus Deus*; *ital.* Domeneddio, *span.* Dondio, *vechii fr.* Domdieu, și *Damdiu, rom.* Dumnezeu. Forma contrasă a lui Dominus în Domnus se vede din analogia numelui împărătesei Iulia *Domna* și din mai multe inscripții ⁴.

Sânt, de origină latină, din *sanctus*, prin lepădarea lui *c* înainte de *t*, alătura cu slavonul *sfânt* dela *sfeti*, care a fost naralizat tot prin înriurirea lui sânt. Termenul latinesc se vede a fi mai vechiu, fiindcă se întâlnește în combinațiile mai tocite ale limbei, pentru însemnarea unor sărbători: Sâmedru (sântul Dimitrie), Sântămăria (sânta Maria), Sâchetru (sântul Petru), Sânzieni (sântul Ioan), Sânvăsiu (sântul Vasile); Sânnicoară, Sân-Toader, Sânt-Ilie. Din aceste se vede însă că termenul *sfânt* a înlocuit pe *sânt*, pe unde acesta nu eră unit cu alte cuvinte într'un singur trup, rămânând neatins în cele din urmă. Deaceea el se află în scriptele cele mai vechi ale limbei române, alternând cu cuvântul slavon, pe când din cele mai nouă a a fost cu totul delăturat și nu se mai reafă de cât în formele literare nouă ⁵.

Inger, dela Angelus, care cuvânt prezintă toate formele cele mai vechi de schimbare din limba latină în cea română, cu *a* înainte de *n* prefăcut în *á*, *g* rostit ca *dj*, și *l* între două vocale prefăcut în *r*, ceea ce dovedește că acest cuvânt a trecut în limba română, în epoca cea întâi a formării sale. Alătura cu el avem forma grecească *Anghel*, ca nume de bărbat, *Anghelina*

⁴ V. Pârvan, *l. c.*, p. 101. și urm. (p. 104).

⁵ Ioan a lui G. Sbiera, *Codicele voronejan*, Cernăuți, 1885, vocabular s. v. *sfânt*.

ca nume de femeie și *Archangel*, care aceste de pe urmă sunt intrate în limba română după fixarea formelor sale. Atunci când ea nu mai avea puterea primitivă de schimbare a sunetelor, care o deosebește în timpurile vechi. Imprumutarea vorbelor de pe urmă s'a făcut din limba grecească, dovadă păstrarea lui γ (*ἄγγελ*) prin sunetul *gh*.

Creștin, cu *e* radical, care vine dela latinul *Chrestianus* și nu dela grecescul Χριστιανός . Forma *Chrestianus* eră o stricare latină poporană a cuvântului grecesc, căci ne spune Lactantius, că „forma acestui nume propriu vine dela greșala neștiutorilor, cari schimbând litera, obișnuiesc a zice *Crest*”⁶. Tot așa dojenește Tertulian pe poporeni săi, spunându-le că „rău pronunță numele de *Chrestianus*, așa că nici măcar numele nu știu cum îi este într'adevăr”⁷. Forma *creștin* vine deci dela latina poporană care eră vorbită și în Dacia, încât avem aici o dovadă din cele mai clare despre existența cuvântului, deci și a noțiunii în gura poporului daco-roman. Mai amintim că forma întreagă latinească, nefocită cum e în cuvântul comun creștin, s'a păstrat în numele propriu al unui munte din Transilvania: *Muntele Crestianilor*⁸.

Alături cu cuvântul creștin, avem acel de *păgân*, care vine dela latinescul *paganus*—om de țară; căci Creștinismul răspândindu-se în orașe, după proclamarea acestei doctrine drept religie a Statului roman, sili pe Romanii ce nu voiau să o primească, să caute adăpostirea idolatriei lor prin sate, de unde apoi cuvântul care însamnă pe omul de țară, *paganus* deveni sinonim cu închinător de idoli⁹. Deaceea găsim buna oară o lege a lui Valentinian I din 368 care numește cultul vechiu: *religio paganorum*¹⁰. Înțelesul acestui cuvânt de necredincios, se vede în toate limbele romanice. Așa *frances* *payen*, *ital.* *pagano*, *port.* *pagão*, *span.* *pagano*, *prov.* *pagan*, *pagan*, *paian*, *român* *păgân*. Prin urmare în românește n'a putut veni dela slavonul *pogan*¹¹. Dela acesta avem cuvântul *pogan* în senzul de scârbos, desgustător, iar nu *păgân*, care este, ca și în celelalte limbi, surori, o rămășiță curat latină.

Terminul *biserică* vine dela latinul *basilica*, prin schimbări fonetice regulate ale limbei române. El nu vine dela grecescul

⁶ Lactantius, *De vera sapientia et religione*, Lipsiae, VII: „Sed exponenda huius nominis ratio est propter ignoratiam errorem, qui cum immutata littera *Chrestum* solent dicere”.

⁷ Tertullianus, *Apologeticus III*: „Sed et cum perperam aut *Chrestianus* pronuntiat a vobis (nam nec nominis certa est notitia apud vos)”. Vezi și *Suetonius* in Claudio XXV: *Chrestiano*, *Chrestiani*.—Aceste citate le-am împrumutat din studiul lui G. Chițu, *Cuvintele creștine în limba română în Columna lui Traian* pe 1882, p. 452 și 607, pe care l-am urmat în toate cuvintele acele ce conține și articolul lui, adăogând și altele omise de dânsul.

⁸ Vezi Vol. I, p. 225.

⁹ Du Cange, *Glossarium* s. v. *Paganus*.

¹⁰ Cod. *Theodosianus* XVI, II, 18.

βασιλική dela care se trage însă cuvântul latin din care derivă cel românesc, încât biserică derivă, nu direct din limba greacă, ci indirect prin mijlocirea celei latine, precum francezul *église* provine, nu din grecescul *ἐκκλησία* ci din latinescul *ecclesia*, care bine înțeles se trage și aici din cuvântul grecesc. Basilicile la Romani se numiau însă niște localuri cari slujiau pentru a împărți dreptatea în numele împăratului. Când Creștinismul deveni religie de Stat în Imperiul Roman, și se învoi deci libertatea cultului lui, Creștinii neputându-se hotărî să se închine Dumnezeului lor în templele cari adăpostiseră pe zeii și sacrificiile păgâne, transformară în localuri de închinare basilicile romane, ale căror nume rămase apoi alipit de templele creștinești. Isidor Hispalensis (sfârșitul veacului al VI-lea), stabilește astfel originea acestui cuvânt: „Basilice se numiau mai întâiu locuințele regilor, de unde își au ele numele. Acuma însă deaceea se numește basilică templul dumnezeesc, pentru că acolo regelui tuturor, lui Dumnezeu, se oferă închinarea și jertfele”¹². Este curios că dintre popoarele romanice, afară de toate grupele de Români (*macedo-rom.* băsearică și *istr.* baseriche) numai Rumanșii din valea Engadinului îl mai posedă sub forma *baseilgia*. Precum acest cuvânt n'a putut veni Grisonilor din limba grecească, cu care aceștia niciodată n'au venit în atingere, astfel nu se trage el nici în românește din acea limbă, de oarece în cuvintele luate din grecește, limba română păstrează pretutindeni pe *υ* inițial grecesc: *văpsea* dela *βάπτω*, *varvar* dela *βάρβαρος*, *Vasilicale*, *Vasile* dela *Βασιλικά*, *Βασιλεῦς*.

O parte din biserică, anume acea care se întinde între altar și public se numește *tâmplă*, derivat din vechiul *templum* și anume dela pluralul *templa*, și arătând, ca și cuvântul Dumnezeu, cum Romanii transportaseră în Creștinism noțiunile și cuvintele păgânismului.

Altar care există în toate limbile romanice, derivă deasemenea din latinul *altar*. Sub înrăurirea slavonă, Românii au dat naștere unei a doua forme a acestui cuvânt, *oltar*, în care *a* latin a fost prefăcut în *o*.

Cruce dela latinul *crux*.

Mormânt dela *monumentum* prin rotacizarea lui *n*, adică prefacerea lui în *r*, ca în fereastră din fenestra.

Botez, care vine dela latinul *baptiso* și nu dela grecescul *βαπτίζω*, pentru temeiurile arătate la cuvântul biserică.

Un cuvânt care, deși astăzi nu are un înțeles religios, este este dedus totuși din un termin religios, e acel de *martur*, derivat

¹¹ Cum susține *Cihac, Dictionnaire*, II, p. 237.

¹² Isidorus Hispalensis, *Collectio canonum ecclesiae hispalensis*, Lib. XV cap. IV, 11: „Basilicae prius vocabantur regum habitacula, unde et nomen habent. Nunc autem ideo divina templa *Basilicae* nominantur quia ibi regi omnium, Deo, cultus et sacrificia offeruntur.”

din elinul *μάρτυρος*; căci acei cari atestau credința creștină, și ca o urmare erau chinuiți, erau numiți *μάρτυροι*¹³. Acest cuvânt, trebuie să existe în limba română dinaintea lui Constantin cel mare, când încetară martirii creștini, și de aici se explică și pentru ce el nu mai are astăzi în românește înțelesul de martir, care a fost înlocuit mai târziu prin cuvântul slav de *mucenic*, introdus prin literatura bisericească slavonă, iar cuvântul *martur* a rămas numai cu înțelesul de *témoïn*.

Taina cea mai înaltă și cea mai veche a bisericii creștine, *cuminecarea* sau *împărtășenia*, este reprodusă în românește prin două cuvinte, ambele de origine latină. Dacă însă cuvântul *împărtășenie* putea fi format și mai târziu din cuvântul latin de *parte*, încât prezența lui nu poate hotărî nimic asupra vechimei la Români a noțiunii la care se rapoartă, nu este tot astfel cu celalt termen de *cuminecare*, *cuminecătură* care se trage din latinescul *comunico-are* și nu din slavonul *comercati*, căruia îi lipsește silaba caracteristică *ni*, pe care nu înțelegem cum ar fi introdus-o limba română, întocmai după tipul latin, dacă această limbă ar fi luat cuvântul din graiul slavon. Dimpotrivă, Slavonii l-au împrumutat dela Romani, poate chiar dela Români, lepădând silaba *ni* și scurtând cuvântul.

Lege în înțelesul de *religie* (acest depe urmă este un neologism, necunoscut limbei noastre popoarne) care se coboară dela latinul *lex-legis*, și fiindcă ideea de lege dispărură curând după năvălire, la Români cei ce pierduseră toate noțiunile vieții de Stat, apoi acest cuvânt de *lege* s'ar fi pierdut și el, dacă n'ar fi fost, încă din timpul Romanilor, alipit de noțiunea de religie, pe care Români păstrând-o, ținură cu ea și cuvântul de *lege*.

Legea scrisă numită *Sânta scriptură* dela latinescul *Sancta scriptura*, identic în mai multe limbi romanice.

Păcat, termen religios care înseamnă tocmai călcarea legii, derivă dela latinescul *peccatum*, și este întrebuințat în atâtea locuțiuni precum : *a'și trage păcatul, a paște păcatul pe cineva, păcat de el, păcat!* încât fără îndoială este de origine veche în limba română.

Păreasime, adică cele 40 zile de post înaintea Paștilor, numite și în biserica latină *quadragesima*, și care conform fonologiei limbei române a schimbat pe *q* în *p*, ca în *patru din quattuor, poturniche din coturnix*.

Preut din latinul *presbyter*, împrumutat el însuși din grecescul *πρεσβύτερος*. Această derivație din latinește se adeverește, dacă asemănăm celelalte dialecte române, și limbile romanice : *mac.-rom.* preftu, *istr.* prevtu, *francez* prêtre, *milanez* prevet, *neapolit.* prevete, *sicil.* previti, *sp.* prebitero, *catalan*, probere, *prov.* preveire, *albanez* prift¹⁴.

¹³ Du Cange, *Glossiarum ad scriptores mediae et infimae latinitatis s. v.* «μάρτυροι dicti qui fidem christianam ejurare jussi omnia veritatis dicendae ac testificandae causa propetiebantur».

¹⁴ Cihac, *Dict.*, I, p. 216.

Latin este și al doilea cuvânt care înșamnă pe servitorul bisericesc: *papa* dela latinul *papa*, sacerdote însărcinat cu tăierea jertfelor. Fiindcă el mănâcă adeseaori din cărnurile tăietei, apoi ca adjectiv are în latinește înțelesul de bine hrănit din cărnuri. Deaici se explică epitetul de *popaventer* din Persius¹⁵, care corespunde așa de bine cu românescul *pânțece de popă*.

Sărbătoare care vine dela epitetul latin *conservator* dat la o mulțime de zei romani și în special la cei amintiți în Dacia, ca Aesculap și Hygieea, *dii conservatores*; deus Azizus bonus puer *conservator*, Hercules *conservator*, în sensul de zei apărători. Din *conservator* s'a scurtat în *servator*, *dies servatoria*, din care a ieșit sărbătoare¹⁶.

Paști, cuvânt întrebuițat numai la plural. Originea lui este evreească dela *pascha* și se reafă în grecește *πάσχα* și în latinește *pascha*. Dovadă însă că cuvântul românesc se trage din latinește, ca și francezul *Pâques*, stă în faptul că în ambele limbi cuvântul se află la plural. Latinii numiau de obicei această sărbătoare: *Pascharum dies* (Symmachus), pe când în grecește el este neutru și în numărul singular, *τὸ πάσχα*; deasemenea și în limbile slavice este pretutindeni la singular.

Secriu, dela latinescul *scrinium*, de unde vine și *scriin*. Este învederat că cuvântul maghiar *sekreny* este împrumutat dela Români, și nu Românii l-au luat dela Maghiari.

Deasemenea și cu cuvântul *cimitir*, *șimitir*, de unde prin metateză s'au făcut *șintirim*, care vine de la latinescul *coemeterium*. Cuvântul maghiar *cintirim* care nu și găsește etimologia sa în limbile turanice, este învederat împrumutat el dela un popor romanic, adevă dela Românii, cu cari Ungurii veniră mai întâiu în atingere, și nu în mod invers¹⁷.

Drac, principiul răului, care vine dela *draco* latinesc, alătura cu *diabol*, care vine dela elenicul *δ:αβολος*, de oarece au păstrat în românește pe *v*, pe când în celelalte limbi Romanice cari l-au moștenit din latină, întâlnim pe *b*, pe care și Românii l-au păstrat în cuvintele care l posedau în limba latină, precum biserică, botez. Astfel în *fr.* *diable*, *sp.* *diabolo*, *port.* *diabo*, *prov.* *diabolo*, numai în *italienește* după o dispoziție specială a acestei limbi de a schimbă pe *b* în *v*: *diavolo*.

Cășlegi, dela *caseum ligare*.

Carneligi dela *Carnem ligare*.

Frupt dela *fructus*.

Duminecă, care provine din latinescul *Dies dominicus* sau *dominica*, întrebuițat chiar de primii părinți ai bisericii creștine, precum de Tertulian. Deasemenea și toate celelalte nume ale zilelor săptămânei, de și de origine păgână: Luni=

¹⁵ Persius, *Satir*, VI, 72.

¹⁶ Inscripțiile doveditoare în. V. Pârvan, *l. c.*, p. 123 și urm.

¹⁷ Cum susține Cihac, *Dict.* II p. 535.

ziua Lunei, Marți=a lui Mart, Mercuri=a lui Mercur, Joi=a lui Iov, Vineri=a Vinerei, Sâmbătă dela evreescul Sabbath, sunt toate acestea introduse și la Români tot prin canalul religiei creștine romane, pentru care ele se și află cu numiri identice la celelalte popoare romanice, pe când la Germani și Slavoni ele se deosebesc.

*Rusalii*le : Penticosta dela latinul *Rosalia* prin intermediul unei forme grecești *Ῥουσαλία*.

Comândare dela *commendare* care chiar în Veacul de Mijloc căpătă înțelesul de pomană prin rugăciuni făcute în amintirea răpostaților ¹⁸.

Crăciun care pare a fi și el de obârșie latină dela *creatio* sau *calatio* (calationem) ¹⁹.

Tot privitori la biserică sau la acțiuni săvârșite sub acoperământul ei sunt și termenii :

Ruga, rugăciune dela *rogare*, *rogatio*.

Inchina, închinare dela *inclino-are*.

Insură dela *uxorare*.

Mărită dela *maritus*.

Nuntă dela *nuptum*.

Căsătorie dela *casa* ²⁰

Celelalte înriuriri : slavonă și grecească. — Toate noțiunile deci principale ale religiei creștine se află reproduse prin cuvinte latinești . Cele ce s'au adaos în urmă de biserică slavonă sau de cea grecească, nu au importanța acestor d'intâi. Astfel dela Slavoni ne-au rămas numele treptei superioare bisericești, *vładica* ; câțiva termeni pentru însemnarea diferitelor părți ale slujbei dumnezeiești și a obiectelor întrebuintate în biserică, de o origină mai târzie, precum *cristelniță*, *clopot*, *strană*, *tămăie* ; titlul dat fecioarei Maria de *precistă* ; câteva numiri particulare pentru unele stări bisericești : *stareț*, *schivnic*, *mucenic* ; mai multe ornamente și haine bisericești : *nebederniță*, *naracliță*, *potcap* și câteva alte cuvinte, precum : *moaște*, *spovedanie*, *capişte* (templu păgân în deosebire de biserică), *sobor*, *prohod*, *propovăduire*, *pristăvire*, *blagoslovenie*, *pogrebanie*, *pravoslavnic* și *bogdaproste* ²¹.

¹⁸ L. Săineanu, *Semasiologia limbei române și Revista p. Istorie Arheol. Filol.* VI, p. 257.

¹⁹ Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*. p. 262 ; V. Pârvan, *l. c.*, p. 108 ; Papahagi în *Conv. lit.*, XXXVII, 1903, p. 670.

²⁰ V. Tomaschek, *Zur Kunde der Haemushalbinsel*, p. 52 ; G. Chișu, *Cuvinte creștine în limba română în Columna lui Traian*, 1882, și 1883.

²¹ Acestea sunt aproape toate cuvintele introduse în timp de 800 de ani a predominării bisericii slavone la Români. Influența slavonă asupra limbei și a terminologiei creștine a fost deci foarte mică. Deaceea nu înțelegem cum a putut susține Miklosich (*Allslavonische Formenlehre*, 1874, p. XXV) și după el Jirecek (*Gesch. der Bulg.*, p. 225) că *terminologia creștină* a Românilor și întrebuintarea până mai târziu a limbii slavone ca limbă bisericească, învoeste încheierea că Români s'ar fi creștinizat destul de târziu.

Inriurirea grecească nouă, sub care, după cum vom vedea, biserica română căzu de timpuriu, adause un mai bogat număr de cuvinte în limba română, aproape toate însă de o însemnătate secundară, încât întâietatea rămâne tot elementului latin, ca elementul predominant al religiei creștine la Români.

Grecești sunt: *aghiasmă*, necunoscut în Transilvania unde se numește apă sfințită, și *Evanghelie*; apoi o numeroasă serie de demnitari bisericеști, necunoscuți în timpurile mai vechi: *patriarh*, *mitropolit*, *episcop* (biserica mai veche română nu cunoaște această deosebire; pentru ambii nu are decât termenul de *vădică*, pentru care, și la introducerea noului termen, se da titlul de mitropolit și episcopilor inferiori lor în ierarhie), *egumen*, *arhimandrit*, *exarh*, *ierarh*, *iereu*, *ierodiacon*, *proestos*, *protiereu*, *protopop*, *protosinghel*, *eclisiarh*, *catihet*, *arhondar*, *psalt*, *anagnost*, *călugăr*, *sahastru*, *schimă*, (monacală). Câteva obiecte referitoare la ornamentica sau slujba bisericеască precum: *aer*, *patrajir*, *comănac*, *mitră*, *metanie*, *catapiteazmă* (care în vechime se numia *tâmplă*), *anvon*, *colivă*, *disc*, *mir* adică undelemnul sfânt, de unde *mironosițele*. În sfârșit câțiva termeni cu deosebire înțelesuri, precum: *mănăstire*, *meloc*, *apostol*, *arhanghel*, *hirotomisire*, *litanie*, *octoih*, *panahidă*, *panaghie*, *pascalie*, *pentecostar*, *proschinitar*, *polileu*, *triod*, *satana* și *dimon*²².

Baza fundamentală a religiei creștine la Români este deci îmbrăcată în cuvinte latinești. De unde rezultă într'un chip învederat, că Românii au primit această religie încă din perioada romană a existenței lor.

Stăpânirea Imperiului Bizantin la nordul Dunărei. — Aflarea în limba Daco-Românilor a unor cuvinte latino-creștine a căutat să fie întrebuintată tot ca argument pentru sprijinirea teoriei părăsirii Daciei de coloniștii romani, pe timpul lui Aurelian, și de dovadă că limba română ce se vorbește astăzi la nordul Dunărei, s'a format, la început, la sudul acestui fluviu. Sprijinitorii acestei păreri raționează anume astfel asupra faptului:

Dacia Traiană a încetat de a mai face parte din Imperiul Roman la anul 270, înaintea ca Constantin cel Mare să fi înălțat religia creștină la rangul de religie a statului roman. Intru cât unele din cuvintele creștinești de origine latină nu s'au putut introduce în limba română decât învederat după Constantin cel Mare, și pe acest timp Dacia Traiană nu se mai ținea de Imperiul Roman, este învederat că trebuie ca populația de mai târziu a acestei regiuni să fi locuit și după Constantin cel Mare în limi-

²² Aceștia sunt aproape toți termenii creștinești de origine grecească în limba română. Deși numeroși au în deosebire puțină importanță pentru ideile religioase. Religia creștină ar fi putut exista la Români și dacă ar fi lipsit mai toți.

tele Imperiului Roman, pentru a putea primi în limba ei asemenea cuvinte. Cel mai caracteristic din ele este cuvântul *biserică*. Am văzut anume că acest cuvânt fu aplicat de Creștinii romani, la localurile ce slujiau mai înainte pentru darea dreptății, și cari fură prefăcute de închinătorii lui Hristos în case de rugăciune. Când se putu face aceasta? Nu rămâne nici o îndoială, că numai după ce religia creștină deveni cea oficială a Imperiului Roman, și nu înainte, când eră persecutată, prin urmare după anul 313, data edictului dela Milan prin care se recunoaște religiei creștine caracterul de religie a Statului Roman. Cum e cu putință, se întreabă protivnicii stăruinței Românilor în Dacia Traiană, ca Daco-Romanii cari nu mai făceau parte din imperiu dela 270, să aibă în limba lor un asemenea cuvânt, „afară decât dacă vroom să punem în danț cele mai extravagante combinații”²³?

Acest argument, atât de puternic în aparență, cade înaintea unei singure întâmplări foarte firești. Deși Românii din Dacia Traiană nu mai făceau parte din Imperiul Roman, pe timpul când cuvântul *biserică* a putut intra în limba lor, ei puteau primi înrâuriri de peste Dunăre, și mai ales propaganda creștină putea pătrunde la dânșii, cu totul neatârnat de împrejurarea dacă mai erau sau nu sub stăpânirea împărăției; căci o înrâurire culturală nu are numai decât trebuință de cadrul Statului spre a se pune în lucrare. Preoții și misionarii creștini din provinciile creștine ale Împărăției de Răsărit au putut trece Dunărea și pătrunde la Daco-Romanii din Dacia, cu toate că ei nu mai făceau parte din Statul roman. Ne mirăm cum de protivnicii stăruinței Românilor nu și-au dat seamă de acest fapt atât de elementar, că pentru a suferi înrâurirea unui element, nu este neapărat a fi supus lui. Intreaga istorie a lumii adeverește această împrejurare. Pentru a ne mărgini numai în cadrul istoriei Românilor, amintim înrâurirea grecească introdusă la noi încă înaintea de a fi supuși politicește acestui element, și acea franceză care nu ne-a atins decât ca idee, fără atingere de Stat.

²³ Acest argument nou a fost adus de Tomaschek, după neexplicabila lui întoarcere la teoria lui Roesler, el care la început eră unul din protivnicii ei cei mai roștiți. Vezi *Zur wallachischen Frage in Zeitschrift für oesterreichische Gymnasien*, 1876, p. 312 și *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, Wien, 1882, p. 51: „wenn mann nicht einen Hexentanz der abenteuerlichsten Combinationen aufführen will”. Asupra trecerii lui Tomaschek din tabăra protivnicilor în cea a sprijinatorilor teoriei rösleriane, vezi a mea *Teorie a lui Roesler*, p. 15 și în ediția franceză *Les Roumains au Moyen-Age, une enigme historique*, Paris, 1885, p. 10. Asupra modului cum combat protivnicii stăruința Românilor și procedează în apărarea ideilor lor, băgăm de samă că ei nu ieau deloc în considerație argumentele aduse contra sprijinirilor lor, ci le repetă dela început, ca și când nimeni nu ar fi răspuns la ele.. Așa face bună oară Doctorul Emil Fischer în cartea sa *Die Herkunft der Rumänen* 1904 care aduce, ca și când ar fi ceva nou, argumentul tras din cuvântul *biserică*.

Sunt însă oarecari fapte din cari se poate deduce cu siguranță că țările dela nordul Dunărei n'au fost cu totul subtrase chiar de la autoritatea Imperiului Roman, cel puțin în răstimpuri, și deci de la o înrăurire chiar oficială a bisericei creștine de peste Dunăre.

Constantin cel Mare pe care l'am aflat unind, ambele maluri ale Dunărei cu un pod de piatră²⁴, nu construisese în zadar o așa de trainică legătură între împărăția lui și țările dela nordul fluviului. Istoricii timpului chiar mărturisesc că Constantin ar fi întreprins această expediție pentru a „venera virtutea crucei”²⁵. Ca o urmare a propagandei creștine făcute din inițiativa lui pe malul stâng al fluviului, o mare parte din Goți se întoarseră la religia creștină, încât în conciliul dela Nikeea, 325, găsim figurând și un episcop al Gotiei *Teofil*, căruia urmează vestitul *Ulfilas* 350, traducătorul bibliei gotice. *Sfinții Sava* și *Nichita* apar apoi puțin după aceea ca martiri creștini la Goți, din care am văzut că cel întâiu este ucis prin înecare în râul Buzăului, după anul 355²⁶. Este foarte firesc de admis că propaganda creștină a lui Constantin cel Mare se va fi întins și asupra fostei Dacii Romane.

O a doua întreprindere făcută de un împărat constantinopolitan pentru a creștina nordul Dunărei, este cea a lui Iustinian care, într'o novelă a lui, adresată lui Castelian, arhiepiscopul Primei Iustiniane, locului său de naștere, așezat la Tauresium, lângă Procoplye de astăzi în Sârbia sud-estică²⁷, îi spune „că astăzi având cu ajutorul lui Dumnezeu astfel întinse marginile împărăției, încât ambele maluri ale Dunărei sunt ocupate cu cetățile noastre, și atât Viminaciul cât și Recidua și Literata (Lederata) cari (aceste două din urmă) sunt dincolo de Dunăre, sunt iarăși venite în stăpânirea noastră, am socotit de cuviință a strămuta prefectura care eră în Panonia, în însăși patria noastră, Prima Iustiniana, fiindcă Dacia Mediteranea (în care se află Prima Iustiniana) nu este îndepărtată de Panonia secundă”. Este evident că Iustinian pune această strămutare a prefecturei în Prima Iustiniana, în legătură cu lățirea stăpânirii sale peste Dunăre, care va fi fost întrebuintată, mai ales spre întinderea credinței, căreia îi eră un așa de fierbinte închinător. De aceea tot el ridică la rangul de mitropolit pe epi-

²⁴ Asupra podului lui Const. cel Mare, vezi vol. I, p. 108—109.

²⁵ Theophanes, Bonn, I, p. 40: «Τούτω τῷ ἔτει (318) Κωνσταντῖνος ὁ μέγας κατὰ Γερμανῶν καὶ Σαρματῶν καὶ Γότθων στρατεύσας νίκην ἤρατο κραταίων διὰ τῆς τοῦ τιμίου σταυροῦ δυνάμεως, καὶ τούτους ἐρημώσας εἰς ἐσχάτην αὐτοῦς κατήγαγε δουλείαν». Cedrenus, Bonn, I, p. 517. repetează cuvintele lui Theophanes: «διὰ τῆς τοῦ σταυροῦ δυνάμεως Cf. și *Chronicon pascale* Olymp. 277, Ianuario et Iusto coss.; (L) de la Hr. 328.

²⁶ Vezi Vol. I, p. 229.

²⁷ D. Onciul, *Originele Principatelor române*, p. 136

scopul din patria lui, Prima Iustiniana, punând sub eparhia lui provinciile Dacia Mediteraneană, Dacia Ripensă, Mysia Secundă și parte chiar din Panonia Secundă”²⁸.

Dar chiar dacă aceste relații în orice caz trecătoare, nu ar fi îndestulătoare pentru a explica prezența Creștinismului latin la Români din Dacia Traiană, vom găsi în legăturile în cari aceștia au stat cu elementul roman din peninsula Balcanului o explicare, prisoselnică chiar, a prezenței Creștinismului în Dacia, în forma în care l aflăm.

Peninsula Balcanului eră pe atunci în legătură neîntreruptă cu Imperiul Roman de care eră legată prin șosele și nu eră împărțită ca astăzi în o mulțime de State cu poporație de obârșie deosebită. Aceste legături se transmiteau și poporației dacoromane prin poporația romană din orașele dunărene. De aceea și trebuie să cercetăm care eră starea și întinderea elementului roman în peninsula Balcanului și ce efect au produs asupra lui năvălirile barbare.

Elementul roman din Moesia. — Intr’adevăr, provincia Moesia, de la cucerirea ei sub August, se umpluse pe încetul cu colonii și element roman. Se întâlnesc în ea o sumă de nume romane de cetăți cari au dispărut mai toate, ca și acele din Dacia Traiană, în timpul furiilor năvălirii. Astfel era *Singidunum* (Belgrad), cvartirul legiunei a IV-a Flavia felix, *Tricornium* sau *Tricornia castra*, *Mons aureus*, *Margum*, cetate întărită pe malul Dunărei, deci locul de staționare al unei garnizoane romane, *Viminacium* (Custolatz), oraș însemnat, legat cu Constantinopole prin o cale romană ce trecea pe la *Naissos*, așezat tot lângă Dunăre și cvartirul legiunei a VII-a Claudia, *Bononia* (Widin), loc întărit din nou de Justinian, prin urmare prevăzut cu o garnizoană, *Ratiaria* mare oraș lângă Dunăre, locul de stațiune a legiunei a XIV-a Gemină și a unei flotile depe Dunăre (astăzi Arzer-Palanka). Aceste toate pe marginea fluviului. În lăuntru țării încă se întâlnesc orașe cu nume roman, prin urmare locuite de coloniști: *Municipium*, *Horreum-Margi*, *Præsidium-Pompei*, *Medianum*. Pe lângă acestea marele oraș *Naissos*, patria lui Constantin cel Mare și locul său favorit de petrecere, deci poporat de Romani. Distrus fiind de Atila, este rezidit și întărit de Justinian.

Moesia Inferioară, așezată mai jos pe cursul Dunărei, nu eră mai puțin bogată în așezări romane decât cea Superioară. Mai întâiu găsim lângă fluviu: *Regianum*, *Augusta*, *Variana*,

²⁸ Novella XI: „Quum igitur in praesenti Deo auctore ita nostra respublica aucta est, ut *utraque ripa Danubii iam nostris civitatibus frequentetur et tam Viminacium quam Revidia et Literata, quae trans Danubium sunt, nostrae iterum ditioni subiectae sint, necessarium duximus, etc.*”

Oescus, cvartirul pentru câtva timp al legiunei a V-a Macedonice, deasemenea întărit de Justinian, *Nicopolis* zidit de Traian în amintirea cuceririi Daciei și deci impoporată cu coliniști romani, care păstrează până astăzi vechiul său nume, *Novae*, *Sexanta*, *Tigrae*, *Transmarisca*, *Durostorum* (Silistra), cvartirul legiunei a XI-a, *Troesmis* (Iglita), unde s'au găsit rămășițele unui lagăr roman și multe inscripții, *Noviodunum* (lângă Isaccea) cvartirul legiunei a II-a Herculee, sau după alte izvoare a legiunei I-a Jovia, întărit din nou de Justinian. Pe lângă aceste orașe de origine și de poporație latină, se întâlnesc câteva și de origine grecească, precum mai multe colonii pe țărmurile mării, iar mai în lăuntru, spre coastă, *Nicopoli* de lângă Hemus (alta decât cea de lângă Dunăre) și *Marcianopole*.

Fără îndoială că toate aceste orașe cari prin numele lor arată că erau colonii romane, sau prin aceea că erau stațiuni de legiuni, trebuiau să numere multă poporație romană, dovădesc că elementul latin era îndestul de bogat reprezentat în vechea Moesie care era o provincie romanizată.

Alături de provincia Moesia și în continuitate cu dânsa găsim și provincia Dalmația, pe țărmurile Mării Adriatice, pe deplin romanizată; mai ales în partea nordică pe unde se atingeă cu Panonia Inferioară, pe malurile râurilor Drava și Sava, încât se vede că întregul curs al Dunărei, din sus de Porțile de fier și până aproape de vărsarea ei în mare era însoțit de cetăți și de poporație romană²⁹.

Constantin Porfirogenitul spune că toată partea nordvestică a peninsulei balcanice, dela sudul Dalmației, spre apus până în Istria și spre răsărit până la mare, era înaintea de venirea Slavilor, adică pe la începutul veacului al VII-lea, impoporată cu Romani. El adăugă că această poporație, a cărei origine o atribuie el greșit numai unei colonizări făcute de Dioclețian, se numea încă pe timpul său *Ρωμαίοι*³⁰, în care cuvânt el îi dă o numire deosebită de aceea pe care o purtau în de obicei Romanii, în scriitorii bizantini, anume *Ρωμαίοι*.

Credem că împăratul scriitor reproduce prin acest cuvânt chiar numele actual de *Români*, care poate pe atunci nu întunecase sunetul vocalei *a* în *â*. Prin laturea apusană a acestei regiuni, prin Istria, se atingeă lumea romană orientală cu cea occidentală. și această atingere teritorială este neapărată, pentru a explica analogiile surprinzătoare ce există între limba română și surorile ei latine apusene³¹.

Nu numai aceste provincii mărginașe erau romanizate, ci încă și centrul peninsulei, pe unde se întindea Tracia. Astfel Procopiu, scriitor din veacul al VI-lea, dă numele mai multor lo-

²⁹ Jung, *Die romanischen Landschaften des römischen Reichs*, Innsbruck, 1881, p. 366 și urm.

calități din Tracia, cari au toate un caracter latin, aproape chiar românesc : Βέρσανα (Bârsana), Κοβέγκιλες (Cobencile), Δουρβουλίη (Turbure), Δαβούτζα (Lăbuță), Τρεδεκτιλίους (Trei zeci de tei), Σεπτεκάσας (Septe case), Αργεντάρες (Argintari), Λουποφάντανα (Lupu-fântâna), Στίνες (Stână), Τζερτσενούτσας (Țerțanuța), Στρώγγες (Strunga), Σκάρες (Scara), Κλεισοῦρα (Clisura, clausura) Αρίνα (Arina), Γεμελλομούντε (Gemelomunte), Αλτίνα (Altina), Δουσμάνες (Dușmanii), Μαβρεβάλλε (Mavro-vale), Οὐλμετῶν (Ulmăt), Λούτσολο (Luțul), Πρεσίδια (Praesidium poate acelaș cu Praesidium Pompei de mai sus, Καστελλόνουβο (Castelul nou), Σκουάνες (Scaunul), Φλορεντιάνα (Florentiana Μουντσια καστέλλον (Castelul Muntean), Ρομανιάνα (Romaniana), Ρωμουλιάνα (Romuliana), Ζυντουκόρτου (Cortul lui Zintu), Μουντερεγίνες (Munte Regina), Καστελλῶνα (Castelul)³².

Observăm în aceste numiri câteva forme cari arată că prin veacul al VI-lea, limba romanică răsăriteană începuse a se formă și a se deosebi de celelalte limbi romanice, după cum se vede aceasta din prefacerea îui *o* în *u* în cuvântul munte și postpunerea articolului în Luțul și Cobencile. Tot pe atunci ne spun alți autori bizantini, că generalii Martinus și Comentiolus, vroind să lovească pe Avari în Tracia lângă Balcani, în anul 579, fură împiedecați prin o spaimă năpraznică care apucă armata lor. Căzând o sarcină depe spatele unui catâr, un soldat strigă către stăpânul animalului : „torna, torna fratre”, și oastea luând această chemare drept un strigăt de alarmă, o rupse de fugă. Aceste cuvinte, observă Teofanes, ar fi fost rostite în limba patriei³³; așa dar eră limba care se vorbea obișnuit în apropierea Balcanilor. Apoi dacă în lăuntrul Moesiei se vorbea o limbă romanică drept limbă comună, cu cât mai mult trebuia să se facă aceasta în orașele Dunărei, pe cari le-am găsit împoporate cu un puternic element roman?

Din cele spuse rezultă că partea nordică, cea apuseană și mare parte chiar din centrul peninsulei balcanice erau acoperite de un strat compact de element roman. Numai partea răsăriteană pe lângă Marea Neagră și cea sudică, pe țărmurile Mării Egee erau împoporate cu element grecesc, din care pricină în aceste părți acel roman nu putuse pătrunde. În partea romană a penin-

³⁰ Cons. Porphyr., II, p. 125, 126 și 141. Comp D. Onciul *Orig. Pr. rom.*, p. 117.

³¹ Gaston Paris, în *Romania* 1872, p. 11.

³² Procopius, *De Aedificiis*, Bonn, p. 268—308. Comp. A. Densușanu, *Istoria limbei și literaturii române*, Iași, 1885, p. 45—46. Sbiera, *Contribuțiuni istorice*, I. 275 aduce încă și alte nume, din care însă multe îndoelnice. Și aceste din text sunt însă îndestulătoare.

³³ Theophanes, Bonn, I, p. 397! «ἐταῖρος τοῦ δεσπότου τοῦ ζῶου προσφωνεῖ τὸν φόρτιον ἀνορθώσας τῇ πατρίᾳ φωνῇ: τὸρνα, τὸρνα φράτρε». Theophylact, Bonn, p. 99. dă strigătul prin cuvântul βετόρνα.

sulei Balcanului, elementul domnitor eră atât de puternic, încât mai mulți împărați ce se suie pe tronul Romei, erau originari din aceste provincii. Așa Maximianus, Gratianus și Flavius erau din Panonia, Claudius II, Probus, Carus, Diocletianus din Iliria, Aurelianus, Galerius, Valerianus din Moesia, Flavius Valerius din Dardania, Maximinus Trax din Tracia. Această repetată urcare pe tron a unor împărați din regiunile ilirice a avut de urmare predominarea lor în Imperiul Roman. Legiunile făceau și desfăceau pe împărați și Iliricul înlocui pe Italia în conducerea Statului roman.

Romanizarea mai deplină a provinciilor răsăritene explică de o parte rolul cel mare jucat de ele în viața împărăției, pe cât pe de alta parte acest rol mai însemnat făcea să înainteze mai repede romanizarea. Nu numai deci Dacia Traiană, ci și țările cari se întindeau la sudul ei, pe lângă Marea Adriatică și, în lat, din Dunăre până în inima Balcanilor, alcătuiau o pânză deasă de element roman care cuprindea în parte tocmai acele țări, în care răsună astăzi dialectele limbei românești: acel daco-român, acel macedo-român și acel istro-român³⁴, încât astfel regăsim în această continuitate teritorială a elementului roman, în părțile unde se vorbește astăzi limba română, origina comună a acelor trei dialecte. Dacă ele samănă mai mult între ele, de cum samănă toate trei, cu limbile surori latine din apusul Europei, această potrivire a lor mai intimă provine din împrejurarea, că elementul roman oriental a stat mai mult timp în legătură într'un singur tot, de cum a păstrat el atingerea cu elementul roman occidental. Pe când Occidentul a fost despărțit de Orient depe la 406, (epoca adevărată a dispariției Imperiului Roman de apus, când Galia, Spania și Africa intră în stăpânirea barbarilor, iar Italia este copleșită și inundată de ei), sfărâmarea unității Latinilor orientali se face mai târziu, cu aproape 300 ani, dela năvălirea bulgară înainte, 678. Am văzut că, în tot acest răstimp, Românii din munții Carpați au stat, în mare parte și prin păstorit, în legătură cu elementul roman dela sudul Dunărei din Moesia și de mai jos, primind dela el nu numai înrâurirea creștină, dar încă și făurind împreună cu el acele forme, în multe puncte atât de asemănătoare, ale graiului comun celor trei grupe ale Latinilor orientali: Românii din Dacia Traiană, acei din Macedonia și acei din Istria.

Efectul năvălirilor asupra Romanilor din peninsula Balcanului. — Să cercetăm deci ce înrâurire au avut asupra elementului roman, astfel precum l-am constatat că există în peninsula balcanică, năvălirile barbare.

³⁴ Este cunoscut că acest din urmă este vorbit astăzi numai de o mică insulă de Români din peninsula *Istria*. Această insulă, nu știm prin ce minune a scăpat de a fi slavizată, precum a fost poporația romană a Dalmației.

Năvălirile barbarilor dela Dunărea inferioară se îndeplinesc în condiții deosebite, după popoarele ce se coborâș din părțile dela răsăritul Europei. Încă dela primele strămutări ale Goților, mai mult încă la venirea Hunilor și mai ales la cea a Avarilor, popoarele slave pe de o parte urcaseră, precum am văzut munții în Dacia, unde se amestecară cu Românii cei refugiați în ei; pe de alta trecuseră fluviul și se așezaseră în provinciile Imperiului de Răsărit, alătura cu elementul roman. Cu toate că și Slavii erau barbari și se vor fi dat fără îndoială la scene de sălnicie, ei nu par totuși a fi inspirat acea îngrozire fără samăn ce cuprindea pe toate popoarele, atât romane cât și barbare, la venirea oardelor de neam mongol, precum erau Hunii, Avarii și Bulgarii.

Elementul roman din Moesia nu pare a fi părăsit deodată și în massă provincia la venirea barbarilor. El stăruie încă aici cât putu, până ce mai ales sălbatecii Bulgari îl speriară și l'alungară în munții dela sud. Se înțelege că mai mult elementul roman fugi înaintea barbarilor; cel slavons, barbar și el, găsi mijlocul de a hălădui sub călcăiul noilor veniți. Astfel am arătat mai sus că Goții, când se coborâră la 375 peste Dunăre unde se și așezară vremelnice, dădură aici peste Slavoni cărora le întipăriră oarecare urme de gotisme în limba lor, primind și dela ei în schimb elemente slave. Deasemenea când Hunii devastară Moesia și anume regiunea Naisului, se aflau în apropierea acestui oraș niște sate cari, după toate probabilitățile, erau locuite de o poporație slavă. Nu mai puțin când Bulgarii se așezară în Moesia Orientală, ei o găsiră atât de plină de Slavoni, încât își pierdură în curând naționalitatea în sinul elementului în cari ei se așezaseră³⁵. Slavii deci se coboriseră în peninsula Balcanului încă de prin veacul al IV-lea, și cu toate acestea în decursul acestuia și a celui următor, mai întâlnim elementul roman încă puternic și numeros în orașele Dunărei. Așa în decursul veacului al IV-lea aflăm pe mai mulți episcopi în acele orașe, precum pe Auxentius în Durostorum, Palladius în Ratiaria (Arzer-Palanka, lângă Vidin), și Ursatius în Singidunum (Belgrad) cari scriau și predicau în latinește³⁶. Episcopii orașelor Moesiei nici nu știau măcar grecește, de oarece la un sinod ținut în Moesia Inferioară, pe timpul împăratului Leon cel Mare (457—474) și la care luară parte următorii episcopi: Marcian din Abinta (?), Petru din Nove lângă Columbaci, în Serbia), Marcel din Nicopoli, Marcian din Appia (?) și Manofil din Durostorum, aceștia necunoscând decât limba latină și nu pe cea greacă, se slușiau în relațiile lor cu Constan-

³⁵ Mai sus, p. 18 și mai jos cap. *Bulgarii*.

³⁶ Vezi citatele în Iung, *Die rom. Landschaften des röm. Reichs*, p. 374.

tinopolea de un translator³⁷. Aşa dar Romanii nu părăsiseră oraşele Dunărene în urma năvălirii sclavine.

Faţă însă cu acea bulgară ei nu mai putură ţineă piept, ei se retraseră din toată Moesia, precum şi din oraşele înşirate pe malul Dunărei (cu toate că aceste cetăţi întărite putuseră opune năvălirii o împotrivire mult mai mare decât oraşele deschise ale Daciei lui Traian), şi o rupseră de fugă încotro putură; cei bogaţi mai în depărtare, cei săraci în munţii ce se învecinău cu ţara lor, şi anume cea mai mare parte spre sud, către munţii Balcanului, Pindului, ai Tesaliei şi Epirului, ajungând unii din ei până în muntele Athos, ba chiar în Elada şi până în Creta şi Peloponez. Parte din ei însă vor fi trecut Dunărea, începând dela Turnu-Severinului în jos, şi vor fi căutat scăpare în şinurile Carpaţilor, alătura cu fraţii lor din Dacia Traiană, începând din părţile Olteniei cari totdeauna au adăpostit o numeroasă poporaţie romană.

Despre fuga elementului roman din Moesia către sud avem mai multe arătări conţinute în deosebite izvoare, toate însă concordante. Astfel Novela a XI-a a împăratului Justinian arată că pe timpul lui Atila, prefectul din cetatea Firmus (Sirmiu) din Iliric fugi în Tesalonic din pricina devastării Iliricului de Huni³⁸, şi fără îndoială că dacă prefectul fugise, tot aşa făcuseră şi o sumă de locuitori.

Viaţa Sfântului Dimitrie, scrisă pe la începutul veacului al IX-lea, arată cum o mulţime de oameni fug din Panonia şi Moesia, ţări numite de autorul acestei vieţi, Dacia şi Dardania, înaintea năvălirii bulgare, căutând adăpostire tot în Tesalonic³⁹.

Apoi viaţa celor 15 martiri din Tiberiopol, care datează din aceeaşi epocă, spune, că Bulgarii aşezându-se în dreapta Dunărei, aduseră o strămutare a poporaţiei din spre miază noapte în spre miazăzi; iar alţii fură împinşi din sud către

³⁷. Le Quien în *Oriens christianum*, XI, p. 1217.

³⁸. Nov. XI: „Quum enim in antiquis temporibus Firmi (adică a Sirmului) praefectura fuerit constituta, ibique omne fuerit Ilirici fastigium tam in civilibus quam in episcopalibus causis; postea autem atilanis temporibus eiusdem locis devastatis, Apennius praefectus praetorio de Termitana civitate in Thessalonicam profugus venerat”.

³⁹. Migne, *Patrologia, cursus completus, series graeca*, T. 116, col. 1338: „Quod omnes circa illam civitates ac provinciae habitatoribus vacuae essent effectae, haec autem (adică Tesalonicul) sola ut dictum est, superesset, omnesque a Danubiis partibus Paunoniae et Dacia et Dardania reliquisque et provinciis et urbibus, transfugas reciperet atque in sinu suo foveret”. Mai jos despre locuitorii Naisului şi Sardiciei adaugă: „alii autem ex eis qui in Naissos et Sardica erant, veluti illorum muros oppugnandi artis experientiam nacti cum lamentis dixerunt unde fugientes vobiscum (adică cu locuitorii Tesalonicului) ut pereamus huc venimus”.

nord⁴⁰. Tot aici se cuvine și un loc conținut într'un manuscris din muntele Athos și anume din notițele istorice ale mânăstirii Costamunitu, care spune că „pe timpul împăraților iconomahi (726—780), popoarele de pe lângă locurile dunărene, având un timp de anarhie, pentru că împăratul Romanilor avea luptă pentru sfintele icoane cu necredincioșii, atunci așa numiții Richini (un trib slav) și mai ales *Vlachorichinii* și *Sagudații*, ieșind din Bulgaira și coborându-se încetul cu încetul către deosebite locuri, au venit și în Macedonia, și la sfârșit au ajuns în Sfântul Munte cu toate femeile și copii lor, nefiind nimeni cari să-i împiedece sau să-i războiască”. Această notiță, importantă prin aceea că arată coborîrea populației romanice alături de cea slavă de la nordul peninsulei, și anume din Moesia cea ocupată de Bulgari, către sud, trebuie îndreptată în privința datei, care este coborită prea jos, și trebuie pusă pe timpul chiar al intrării Bulgarilor în Moesia, dinnaintea cărora fug nu numai Romanii, dar chiar și popoarele slavone. *Sagudații* anume se întâlnesc în Macedonia încă din anul 675 și în 678 se pomenește tot acolo un rigă al Richinilor⁴¹.

O a patra mărturie tot atât de hotărîtoare este aceea conținută în „strategiile” despotului bizantin *Kekaumenos*, din a doua jumătate a veacului al XI-lea. Acest strategist bizantin dă, în scrierea lui, pe lângă mai multe principii privitoare la arta militară și oarecari notițe istorice, între cari acele ce ne interesează sunt cuprinse în capitolele 173—188, unde vorbește și de Valachii Imperiului Bizantin, pe cari îi ocărăște și îi defaimă cu o mare ură, de oarece pățise după cât se vede multe dela ei, pe când trăiau în mijlocul lor. El are chiar un capitol special intitulat „despre necredința Vlahilor” (186) în care se află tocmai importanta notiță pe care voim s'o analizăm aici: „Niciodată neamul Vlachilor n'a păzit credința către nimeni, nici măcar către cei mai vechi împărați romani. Bătuți de împăratul Traian și cu totul striviți, ei fură supuși, și regelui lor Decebalus tăindu-se capul, îl puseră în țapă în mijlocul cetății Romanilor. *Acești Vlahi sunt însă așa numiții Daci și Bessi. Ei locuiau mai întâiu lângă fluviile Dunărei și Savei unde locuiesc acum Sârbii, în locuri tari și greu de străbătut. Răzămăși pe ele, ei fățăriau iubire și devotament către împărații cei mai vechi, și ieșind din țările lor, pustiiu provinciile romane: deci supărându-se Romanii pe ei, îi bătură; iar ei ieșind din*

⁴⁰ Theophylacti Bulgariae Archiepiscopi *Historia martyrii XV martyrurum*. Migne, *Op. cit.*, T. 126 col. 189.

⁴¹ *Tomaschek, Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, Wien, 1882, p. 43 unde se află reproduș și locul din manuscriptul muntelui Athos, după *Uspenski, Vostok Christianskii*, Kiev, 1877, *Istoriia Athona*, III, p. 311.

locurile lor s'au împrăștiat în tot Epirul și Macedonia, cei mai mulți din ei așezându-se în Elada' ⁴².

Să cercăm a pătrunde adevăratul înțeles al incurcăturei ce o spune aici strategul bizantin. Mai întâiu el are în vedere Vlachii ⁴³ ce îl înconjurau și cari locuiau pe timpul lui în Macedonia, Epir și Elada, și, după științele sale, culesse după cum se vede atât din istoria veche (Dio Cassius), cât și din tradiția vie încă pe timpul lui, el caută să și deie samă despre originea lor. Un lucru este constant : că el le atribuie o patrie lângă Dunăre, de unde s'ar fi coborât către locurile ce le țineau pe timpul său. Aceste două păreri ale lui Kekavmenos reiesă într'un mod neîndoelnic. Incurcătura începe numai acolo unde Kekavmenos părește tărâmul faptelor constatate de el sau relatate lui, și caută să găsească o cauză acestei emigrări a Valahilor dela nord către sud, și unde el amestecă știrile culesse și aici dintr'o tradiție ce poate nu mai eră așa de lămurită, cu cetirile sale despre războaiele lui Traian în Dacia. El cunoscuse din Dio luptele marelui împărat cu cerbicosul rege al Dacilor și știă că lupta se sfârșise în defavorul acestuia. De aici până la ideea de a atribui acestei lupte năvălirea Vlahilor, alungați din țara lor, nu eră decât un pas, pe care Kekavmenos îl făcù, respingând tradiția ce i va fi spus poate adevărata cauză a emigrațiilor Valahilor, sau îndeplinind-o în cazul când ea ar fi tăcut în privința explicării istorice a faptului năvălirei. Din amestecul însă a tradiției care fără îndoială arătase lui Kekavmenos de unde venise poporul Vlahilor, anume din Bulgaria și Sârbia actuală, cu studiile sale istorice, se născù confuzia dată de el, că Dacii ar fi locuit cândva în Sârbia de astăzi și că din acele locuri, fiind alungați de Traian se coboriră către țările grecești. Tot din această confuzie vine și amestecul ce l face Kekavmenos între Daci și Vlahi. El nu știe nimica despre colonizarea Daciei, nici despre deosebirea ce ar trebui făcută între Dacii vechi și Vlachii noi, popor de viță romanică. Ba el știind probabil că Vlachii din țările încunjurătoare fuseseră mai înainte numiți Bessi, popor trac ce se romanizase, mai adaugă pe lângă amestecul de Daci cu Vlahi, și acel al lor cu Bessi, încât scrie astfel enigmatică lui frază : *Vlachii sunt Dacii și Bessi*.

⁴² Vassilijewski, *Sowiety raskazy wizantiiskago bojarina XI wieka*. St. Petersburg, 1881, p. 106—107. «Ὅδοι (οἱ Βλαχοὶ) γὰρ εἰσὶν οἱ λεγόμενοι Δάκοι καὶ Βέσσοι: ἄκουσεν δὲ πρότερον πησίον τοῦ Δαγουβίου ποταμοῦ καὶ τοῦ Σάου, ὃν νῦν ποταμοῦ Σάβαν καλοῦμεν, ἐνθα Σερβοὶ ἀρτίως οἰκοῦσιν, ἐν ὄχυροῖς καὶ δυσβάτοις τόποις. Τοῦτοις θάρροῦντες ὑπεκρίνοντο ἀγάπην καὶ δουλωσιν πρὸς τοὺς ἀρχαιότερους βασιλεῖς καὶ ἐξερχόμενοι τῶν ὄχυρωμάτων ἐληΐγοντο τὰς χώρας τῶν Ῥωμαίων ὅθεν ἀγανακτήσαντες κατ' ἀδικῶν ὡς εἴρηται διέφθειραν αὐτοὺς. Οἱ καὶ ἐξεληθόντες τῶν ἐκεῖσε διεσπάρησαν πάσῃ τῇ Ἡπειρῷ καὶ Μακεδονίᾳ, οἱ δὲ πλείονες αὐτῶν ὤκησαν τὴν Ἑλλάδα».

⁴³ Originea terminului de Valah este controversată. Vezi deosebitele derivări ale acestui nume în *Sbiera Contribuțiuni*, p. 287.

Importantă este în spusele lui împrejurarea că el știe că Vlahii sunt Dacii războiți de împăratul Traian, ceea ce arată că pe timpul său existau Daci sau Vlahi în Dacia Traiană; nu mai puțin însă arătarea lui, că Vlahii ar fi venit din locurile de pe malurile Dunărei spre a împopora părțile grecești. Aceste două serii de fapte trebuie despărțite în narația lui Kekavmenos, care le-a întrolocat numai fiindcă, de meserie militar, nu'l prea tăia capul în ale istoriei. Lăsând la o parte punctul întâiu care vine în sprijinul continuității Românilor în Dacia Traiană, și oprindu-ne numai la cel de al doilea, constatăm și la el *existența unei tradiții care strămută în nordul peninsulei, lângă Dunăre, patria cea veche a Românilor din peninsula Balcanului, de unde s'ar fi coborât către sud* ⁴⁴.

Macedo-Românii. — Aceste izvoare deosebite conțin deci, bine analizate și drept înțelese o mărturie netăgăduită despre coborârea locuitorilor români din părțile Moesiei către sudul peninsulei balcanice, și explică provenirea poporului macedo-român, născut din refugiații romanizați ai Moesiei și Traciei în munții Pindului, Rodopului și Hemului ⁴⁵. Fiind însă că regiunile din cari s'a retras poporația în acești munți fuseseră romanizate cu mult timp înaintea Daciei, stratul latin altoit pe substratul trac eră cam deosebit de acel așternut peste Tracii dela nordul Dunărei. Deaceea nu numai că Macedo-Românii, sau cum își zic ei Aromânii, înfățișază o deosebire ceva mai rostită în graiul lor de acel al Românilor din Dacia Traiană, dar chiar *elementul latin al limbei lor este deosebit în multe din părțile lui alcătuitoare*. Așa bunăoară în daco-româna a 12-a parte din an, ca măsură de timp, se numește *lună* (dela latinul *luna*), în macedo-română *mesu* (dela latinul *mensis*; 20 în d.-r. se zice două zeci (duodecem), în m.-r. gingiți (viginti); d.-r. cugetă (cogito), m.-r. mintuesc (dela mens); d.-r. trimite (transmitto), m.-r. petrec (pertrajicio); d.-r. cere (quaerere), m.-r. demandare (mandare); d.-r. sărută (salutare), m.-r. basia (basiare); d.-r. friguri (frigus), m.-r. febră (febra) și așa mai departe la sute de cuvinte, Nu se poate susține în nici un chip identitatea limbilor daco și macedo-române, identitate atât de iubită partizanilor formărei naționalității romane la sudul Du-

⁴⁴ Nu trebuie să ne pună în mirare sprijinirea lui Tomaschek, că locul din Kekavmenos ar conțineă cea dintâiu (și singura) dovadă directă a strămutării elementului roman din Dacia Traiană în Moesia, când Kekavmenos se raportă invederat la elementul roman din Moesia. *Zur Kunde der Hämus Halbinsel*, p. 83.

⁴⁵ Al. Budinsky, *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache*, p. 202. At. N. Marienescu, *Ilirii, Macedo-Românii și Albanezii în An. Acad. rom.*, II, Tom. XXVI. 1904, p. 143 și 149. Din coloniile romane din Dalmația și Istria acele ce nu se slavizaseră alcătuiră Români Istrieni. Vezi și Arginteanu, *Istoria Românilor Macedoneni* 1904, p. 70.

nărei. Un Român din Dacia nu înțelege pe un Macedo-Român și vice-versa fără pregătire⁴⁶.

Tot așa de sigură ca strămutarea populației romanice din dreapta Dunărei către regiunile muntoase ale sudului peninsulei Balcanului este și acea în sens invers dela sud către nord, și anume din dreapta în stânga Dunărei, în Dacia lui Traian. Năvălirile Slavonilor mai ales aveau totdeauna de urmare răpirea unui număr însemnat de familii despre cari izvoarele spun anumit că erau romane și ducerea lor în țările ocupate de Slavoni la nordul Dunărei, mai ales în Dacia. Procopius, istoricul cel mai bine informat, contimpuran cu năvălirile slave întâmplare sub împăratul Justinian, ne spune că „Slavii și Anții devastaseră în modul cel mai crud Iliricul, toată Tracia, Grecia, Chersonesul precum și toată regiunea dela țărmurile Mării Ionice până la suburbiile Bizanțului, și în fiecare din năvălirile lor, mai bine de 100.000 de *Romani* erau uciși sau duși în captivitate”. În anul 548 Slavii pradă Iliria până la Dyrrachium și duc în captivitate fără deosebire tot ce le ieși înainte”. În 550 „după ce Slavii fac măceluri grozave în orașul Topenes de lângă Marea Egee, duc în robie femeile, copiii și nenumărată mulțime de robi”⁴⁷.

Alți scriitori ca Teofilact și Teofan precum și viața Sfântului Dimitrie întăresc spusesele eminentului istoric bizantin.

Anume viața Sfântului Dimitrie spune că Slavonii și Avarii, după ce devastară toată peninsula Balcanului, până aproape de zidurile Constantinopolei, „duseră toată populația de aici spre partea aceea a fluviului Dunărea care este așezată către Panonia și care provincie avuse cândva de capitală orașul *Sirmium*”. Că această parte a Panoniei venia la nordul fluviului, deși avea de capitală un oraș așezat la sudul lui, se vede depe aceea că Viața Sfântului Dimitrie, când povestește mai târziu reîntorcerea acestor populații luate de Avari înapoi în patria lor, spune că ar fi trecut Dunărea. Despre acest popor strămutat mai întâiu la nordul Dunărei, apoi întors îndărăt la sudul ei, Viața Sfântului mărturisește întocmai ca și Procopius că eră de origine romană cu femei și copii⁴⁸.

Amintim că tot așa făcuse și Crum, când, după luarea Adrianopolei, strămutase un mare număr de familii în Bulgaria cea dela nordul Dunărei. Și aici, avem arătarea unei stră-

⁴⁶ Un bun rezumat al deosebirilor ce despart aceste două limbi vezi în Sbiera, *Contribuțiuni*, p. 143.

⁴⁷ Procopius, *Historia arcana* c. 18 în Stritter, *Memoria popularum ad Danubium incolentium* II, p. 25, 34—37. Comp. Radu Rosetti. *Pământul, Sătenii și Stăpânii*, 1907 p. 4 și urm.

⁴⁸ Migne, *Patrologia*, T. 116, col. 1362, în textul original: «τῶν πάντα Ῥωμαίων». col. 1365: πλείστον λοιπὸν οἱ ἐκ τῶν Ῥωμαίων ὄντες, μετὰ γυναικῶν καὶ τεκνῶν.

mutări dela sud către nord. Apoi locul din *Viața celor 15 martiri* din Tiberiopolé raportat mai sus spune, că așezarea Bulgarilor în dreapta Dunărei aduse o strămutare a populației dinspre miază-noapte în spre miază-zi, iar alții fură aduși din miază-zi către miază-noapte.

Dar nu numai aceste strămutări silnice aduceau în atingere pe Români dela nordul cu cei dela sudul Dunărei. Și viața păstorească a Românilor adusă prin retragerea la munte a populației daco-romane înlesniă această atingere; așa că se mănțină pe lângă unitatea cea puternică a graiului românesc dela nordul Dunărei și apropierea mai mare a acestui graiu de acel al Românilor dela sud decât de idiomurile latine apusene. În sensul acesta se poate spune că „a admite că Români au fost păstori în Veacul de Mijloc este a admite *eo ipso* că au trăit și la nordul și la sudul Dunărei”⁴⁹. Tot această împrejurare întărește încă și împrumutările slavone și acele ale Creștinismului sud-dunărean la Români din Dacia Traiană.

Se vede deci ce efect aveau năvălirile barbare asupra populației romane din țările dela Dunăre și din Balcani. Ele strămutau populația așezată a Romanilor în toate direcțiile, când dela nord la sud, când în sens invers. În vălmășagul și neregula stărei produse prin revărsarea barbarilor asupra Impărației Romane, mișcările și strămutările părții până atunci statornice ale populației urmau capriciurile băntuitorilor, și aceeași strămutare neregulată, când spre sud, când spre nord, provocată direct de popoarele barbare, se va fi urmat și dela sine de elementul roman, speriat și gonit din toate părțile, de furia năvălitorilor.

Este firesc lucru ca preoții mai ales, din sudul Dunărei, să fi căutat mai curând adăpost în munții Carpați, unde puteau să aibă o poziție mult mai bună ca propovăduitori ai religiei creștine între popoare ce atunci se întorceau la această credință, decât să fi căutat scăpare alături cu compatrioții lor, Creștini de mult, în părțile sudice ale peninsulei.

Din analiza de până aici rezultă însă că Români din stânga Dunărei au stat în legătură cu frații lor din Moesia încă timp îndelungat după părăsirea Daciei, în care epocă acei de la nord primiră de la acei din sud înriurirea religioasă creștină, și în deobște prin atingerea între ei, se păstră în graiul tuturor o unitate mai puternică decât cu restul Imperiului Roman. Năvălirea Bulgarilor împrăștiind cu totul elementul roman din Moesia, parte către sudul peninsulei Balcanului, parte către nord în munții Daciei Traiane, întreaga lățime a văei Dunărei,

⁴⁹ O. Densușianu, *Păstoritul la popoarele romanite*., 1913 p. 24. Asupra locului din *Viața celor 15 martiri*, vezi mai sus p. 106.

din Carpați până în Balcani, se îterpuse între cele două trunchiuri ale Latinilor răsăriteni, mai pierzându-se o insulă din ei, și pe coastele Mării Adriatice. De atunci atingerea între aceste trei mădulare răschirate ale unui aceluiași neam nu se mai putu înfăptui. Ele se desvoltără fiecare deosebit, și dădură naștere, în limbile ce le vorbiau, la trei graiuri cari se diferențiară îndestul pe baza lor comună, pentru a alcătui trei dialecte deosebite ale limbei românești.

Astfel se explică pe de o parte, cum se face de Români del nordul Dunărei posedă Creștinismul lor vechiu în o formă pe care o putea avea numai după Constantin cel Mare, pe de alta se dă cheea asemănării mai mari între cele trei dialecte ale graiului latin oriental, decât al acestuia cu limbile romanice apusene. Tot cu acest prilej însă am putut lămuri și despărțirea teritorială a grupurilor de Români ce vorbesc acele trei dialecte.

Prin urmare nici prezența grecismelor antice, nici cea a albanismelor, nici elementul slavon (sclavin) al limbei române, nici Creștinismul latin primitiv al Românilor, nici primirea acelu bulgăresc din partea lor, nici în sfârșit pretinsa identitate a limbilor macedo și daco-române, identitate care nu există, nu cer formarea naționalității române la sudul Dunărei; iar părăsirea Daciei lui Traian de poporația ei, la retragerea lui Aurelian, este o poveste iscodită de un scriitor slugarnic pentru a linguși pe primul împărat roman care puse pasul îndărăpt față cu barbarii, și care scriitor a dat naștere unei întregi teorii răutăcioase de care aveau nevoie popoarele dominante ale Transilvaniei spre a desbrăca pe Români de dincolo de piscuri și de drepturile ideale, după ce le răpise, cu drepturile reale, până și pânea de toate zilele.

Suntem deci coborătorii direcți ai Daco-Romanilor și nu am părăsit nici odată Dacia Traiană. Am suferit martirul tuturor oardelor barbare și toate nedreptățile stăpânilor silnice, dar nu ne-am depărtat de pământul pe care am fost zămisliti de energia dacă și de spada romană ⁵⁰).

⁵⁰ Pare că nu, ar fi în destui protivnici ai drepturilor neamului românesc între străinii cari ne incunjură. A trebuit, sub cuvânt de știință obiectivă, să se uniască cu ei și câțiva Români. Între aceștia trebuie să cităm cu părere de rău pe d. Ovid Densușianu care într'o *teorie mijlocie* primește alcătuirea naționalității Romane la sudul Dunărei, dar admite totodată și resturi din poporația daco-romană în munții Daciei (*Historie de la langue roumaine*, p. 288). Atâta putea d-sa, după *dovezile istorice*, să susțină că Dacia Traiană a primit adaosuri de poporație de la sudul Dunărei; dar aceasta nu'l îndreptățește de a conceda protivnicilor neamului românesc alcătuirea naționalității române la sudul Dunărei, pe baza mai ales a unei pretinse identități între limbile macedo și daco-romane—*identitate care nu există*; căci identitatea unei limbi cere numai decât înțelegerea ei de popoarele care o vorbesc. Când înțelegerea nu există, nu se poate vorbi de identitate de graiu. Popoarele nu fac filologie, iar filologii nu se pot substitui popoarelor când e vorba de a se hotări înțelegerea unei limbi. Dar apoi d. Densușianu părăsește oare cum teoria d-sale când spune în *Păstoritul la Români*, vorbele reproduse mai sus, p. 111.

2. CREȘTINISMUL BULGĂRESC LA ROMÂNI.

Istoria bisericii bulgărești. — Românii avură deci înaintea de a cădea sub Bulgari o formă religioasă națională, Creștinismul latin. De cum intrară sub stăpânirea a acelui popor, ei gînră din biserica lor cultul latin.

Încă înaintea de întoarcerea oarecum oficială a Bulgarilor la Creștinism, poporul slavon ce eră sub ei apucase a trece în număr îndestul de însemnat la religia lui Hristos. Astfel este cunoscut că în armatele bizantine se aflau încă de timpuriu ofițeri și soldați slavi cari mai mult decăt sigur nu vor fi rămas păgâni în o încunjurime creștină. Astfel întălnim încă de pe la sfârșitul veacului al V-lea, și înaintea chiar, nume slave de comandanți bizantini ca Onogost, Ostrui, Dobrogost, Vserd, Svarun. Nu numai atăt, dar chiar împărați bizantini se recrutează între Slavoni, precum eră Iustin, a cărui soție purtă numele slav de Liubniki. Mama lui Justinian și sora lui Iustin se numia Viljenica și tatăl acestuia Istok. Iustinian el însuși purta numele Upravda, ce însemnă dreptate, de unde prin latinizare se făcū Iustinian. În veacul al VII-lea, dela 666—680, un slav Nikita stă pe scaunul patriarhal din Constantinopol. În 691 sinodul dela Trul oprește la Creștinii peninsulei elenice sărbătorile păgâne, precum Colindele și Rusaliile. Aceste depe urmă fiind niște sărbători ale Slavilor, este învederat că popoarele creștine de cari este vorba în hotăririle sinodului, erau Slavi întorși de curând la Creștinism, iar Cedren spune chiar că Mortagon (sau Omortag), urmașul lui Crum, văzând că gîntea bulgară se întorcea pe nesimțite la Creștinism, persecută cumplit pe închinătorii noiei religii ⁵¹.

Slavii deci din peninsula Balcanică, în cari se cuprîndeau și Slavii Bulgari, începuseră a se întoarce la Creștinism, încă înaintea de domnia lui Boris (852—888). Se pare că aproape tot poporul supus primise religia lui Hristos și că numai clasa domnitoare a Bulgarilor stăruia încă în păstrarea religiei păgâne. Boris însă eră un principe prea priceput, pentru a nu simți, că va fi greu Bulgarilor a păstră supremația asupra unui popor, de care îi despărția simțimântul religios, și care eră atras în afară către Grecii, a căror religie o împărtășia. Boris se hotărî deci să primiască Creștinismul. Acesta însă nu fu adus deocamdată la Bulgari, cum se crede de obicei, prin apostolii Slavilor Metodiū și Cîril (cari tocmai pe atunci predicau la Moravi, unde fuseseră chemați de regele acestei țări Rastislav); ci tot prin Greci cari introduseră noua religie în sinul păturilor supuse

⁵¹ Jirecek, *Gesch. der Bulg.*, p. 148 Leger, *Cyrille et Methode*, p. 49.

ale poporului din Bulgaria, pătrunse Creștinismul și în acele superioare. După o luptă cu împăratul bizantin, Mihail al III-lea, Boris se împacă cu ei și primi, chiar la locul unde se încheie pacea, botezul, luând numele de Mihail, după acel al împăratului ce-i stătuse nănaș. Mai mulți din *boierii* (nobili) lui Boris, se botează împreună cu el, în 864 sau începutul lui 865. Parte însă din nobili se împotrivesc la schimbarea religiei lor și încearcă chiar o răscoală care este stinsă în sânge și cruzimi de către noul Creștin, care înțelegea să înceapă astfel era domniei între Bulgari, a religiei, blândeței și milostiviei.

La începutul introducerii sale în sânul acestui popor, Creștinismul avuse deci forma grecească. Tot atunci însă spornica lucrare a fraților apostoli, Metodiul, și Kiril, cercă să introducă Creștinismul, sub o formă nouă și neobișnuită până atunci, *acea slavă* la poporul Moravilor. De obârșie din Tesalonic și după toate probabilitățile Slavi de neam⁵², ei traduc cărțile bisericești creștine în limba ce se vorbea împrejurul lor, adică în acea slavonă care primi mai târziu și numele de veche bulgară, și dobândesc chiar de la papă învoirea de a predica Creștinismul în limba slavă, în contra silințelor călugărilor germani cari, voind să pună pe Moravi sub biserica lor, apărau cu mare înfocare dogma trilingvitatii, după care numai în cele trei limbi, întrebuințate în biserică până atunci: ebraica, greaca și latina, ar fi fost învoit a se serba Dumnezeu.

După moartea celor doi apostoli, Germanii izbutiră a atrage pe popor în partea lor, încât ritul slav începuseră a fi persecutat cu mare asprime în Moravia. Ucenicii lui Kiril și Metodiul se retrag atunci în Bulgaria, unde Mihail îi primește cu multă bunăvoință. Șase din cei mai însemnați învățăcei ai apostolilor și anume: Gorazd, Clemente, Laurentius, Naum, Sava și Anghelar devin episcopi în Bulgaria și astfel se urmează de acum înnainte, în Bulgaria, înflorirea și întemeierea Creștinismului slavon care fusese încercat în zadar în o țară a apusului Europei. De aceea cu toate că Creștinismul s'a introdus la Bulgari, neatârnat de silințele lui Metodiul și Kiril, întru cât la poporul lor prinse mai cu osebire rădăcina această nouă formă de închinare creștină, are până la un punct dreptate tradiția, care atribuie creștinarea poporului bulgar propoveduirii apostolilor celor mari ai Slavilor: Metodiul și Kiril.

Fiul lui Mihail, *Simon* (893—927), cel mai mare stăpânitor al Bulgarilor, ia titlul de împărat și orânduiește un mitropolit cu reședința în *Preslav*, vechea Marcianopolis, lângă râul Kamcik (în Bulgaria răsăriteană către Marea Neagră). Lupte victorioase cu Bizantinii întind domnia lui până sub

⁵² Așa susține și cu drept cuvânt Jirecek, *Gesch. der Bulg.*, p. 151; Leger dimpotrivă crede că ar fi Greci, *Cyrille et Methode*, p. 56.

zidurile Constantinopolei, și această dușmănie cu Grecii silește pe regele Simion să iee coroana imperială dela Papa din Roma, care eră bucuros să îndatoriască pe un principe atât de puternic. Fiindcă, după ideile, de atunci, un împărat nu putea să stee fără un patriarh lângă dânsul, Simion ridică mitropolia Bulgariei la rangul de patriarhat. Acest patriarhat schimbă reședința, împreună cu capitalele regatului bulgar, cari fură pe rând *Preslav, Sofia, Moglena, Voden și Prespa*. După cucerirea Bulgariei dunărene de către împăratul grec Zimisces (969—976), regele bulgar *Samuel*, a cărui putere se mărgineă mai ales în Macedonia, alese drept capitală a micșuratei sale țări, orașul *Ohrida*, așezat lângă lacul cu acelaș nume, care oraș deveni în același timp reședința patriarhului bulgar. Patriarhatul neatârnat al Bulgarilor din Ohrida avu însă o viață foarte scurtă. Numai doi patriarhi bulgari se schimbă pe scaunul Ohridei: *Filip* către anul 1010 și *David* 1015—1018. În acest depe urmă an, căzând și Bulgaria Macedoniană sub Vasile al II-lea Bulgaroctonul, el deși menține autocefalia patriarhatului de Ohrida, numește în el un patriarh grec, pe *Ioan de Dibra* 1019 care inaugurează seria arhipăstorilor greci din Ohrida Bulgarilor⁵³.

Ne oprim deocamdată aici cu istoria bisericei bulgărești, pentru a vedeă în ce legături au intrat ea cu Românii Daciei Traiane.

Introducerea silită a Creștinismului bulgărese la Români. — Românii de și intrară sub stăpânirea bulgară dela Cubrat înaintea, fură deocamdată lăsați în pace în privirea religioasă, astfel că se poate da la ei, Creștinismului în forma romană, o viață de vreo 500 de ani (sfârșitul veacului al IV-lea — sfârșitul veacului al IX-lea), în care răstimp se întipăriră atât de adânc noțiunile fundamentale ale Creștinismului roman în mintea poporului și se alipiră atât de strâns de cuvintele latine ce le însemnau, încât aceste nu mai putură a fi desrădăcinate prin nici o înrăurire posterioară.

De cum însă Bulgarii se creștinizară și se introduse la ei forma Creștinismului slavon, începû o propagandă foarte activă pentru lățirea acestei credinți în tot cuprinsul împărăției lor care se întindea la nordul Dunărei asupra Valahiei și a Transilvaniei, locul tocmai unde se adăpostiau Românii. Este cunoscută râvna de proselitism a noilor întorși la o religie. Am văzut pe Bogor cum pedepșeste în chipul cel mai aspru pe boierii de la curtea lui, cari nu voiau să recunoască noua închinare. Slavii apoi au fost totdeauna un popor netolerant

⁵³ Jirecek, *Gesch. der Bulg.*, 211 nota 1. Comp. p. 201.

care a căutat să impună celorlalte popoare religia lor. Ei erau totodată prea fanatici și dedați ideilor religioase, precum dovedește, puțini ani după înrădăcinarea Creștinismului la ei, ivirea din sânul lor a nenumărate secte diferite, dintre care se deosebește mai cu samă acea a Bogomililor care se lăță cu atâta repeziciune și numără atâția martiri. Elementul domnitor sub care zăceau Românii eră din acele ce se aprindeau ușor la ideea religioasă. Eră deci firesc lucru, ca el să considere drept eretici și apostatați pe toți acei ce se închinau în altă formă către Dumnezeu, și să se siliască a'i aduce cât mai curând la forma cultului său.

Încă discipolii lui Metodiu și Ciril, poate chiar din timpul când învățătorii lor predicau în Moravia, prin urmare încă de prin secolul al IX-lea, se încercaseră să introducă forma slavă a Creștinismului la Românii din Dacia, căci o cronică aproape contemporană ne spune, că dintre ucenicii marilor apostoli, Bezrad ar fi propovăduit învățătura lor în Panonia, Wyznog în Polonia, Zadow în Dacia, Nawrok în Rusia, Oslaw în Silesia, iar Moznopon în munții Românilor⁵⁴.

Întoarcerea Românilor dela Creștinismul roman la acel bulgar a fost datorită unei apăsări exterioare, căci nu există nici un motiv care să fi făcut pe Români a *lepădă o formă de religie pe care o înțelegeau, și a luă pe una pentru care nu aveau nici o înțelegere*. Pricepem pe Luterani cari părăsesc Catolicismul, pentru că Luther, îndreptându-se către mintea lor, le dovedi abuzurile și relele acestuia, îndemnându-i a se îndepărta de el și le dădu predica și rugăciunile în limba națională. Lepădarea unei forme religioase pentru a luă pe o alta fu aici efectul lucrării asupra inteligenței și a rațiunii. Ce motiv ar fi putut împinge însă pe Români a înlătură forma poporană a religiei lor și a adoptă una din care nu înțelegeau nici o singură vorbă? Dinaintea puterei însă și a autorității trebuia să se plece acel

⁵⁴ Locul în Stridowsky, *Sacra Moravia, Historia sive vita SS Cyrilli et Methodi Solisbaci MDCCX*, p. 231: „Apostolorum nostrorum missionarii sunt: Bezrad in Panonia, Wyznog in Sarmatia, Zadow in Dacia, Nawrok in Rusia, in Alpibus Walachicis Moznopon, Oslaw in vetere Quadramene Silezia et plures alii”. D. I. Bogdan (*Conv. lit., XXIII*, p. 314—315.) bănuiește autenticitatea acestui loc, spunând că nu s'ar află în nici una din Viețile apostolilor Slavi. D-sa arată că Stridowsky ar fi împrumutat spusele sale din cronica lui Hirschmentzel, călugăr morav din mănăstirea Wellebrad cronică intitulată *Officium de Ss. Cyrilli et Methodi*. Ne posedând această cronică, am întrebat prin scrisoare pe d. Pic, profesor la Universitatea din Praga, care mi-a răspuns că Hirschmentzel spune numai că: „Methodium ad seden Wellebradensem reversus, pastoratus sui munus cum septem coepiscopis quos rex et Cyrillus diversis Sclavoniae et Sarmatiae regionibus praefecerat, solerter obibat”. Stridowsky a putut însă să și ia știrea din altă scriere a lui Hirschmentzel, căci locul e prea precis pentru a putea fi bănuț. El pare a conține o lămurire a citatului comunicat mie de Pic, de oare ce enumără pe cei 7 episcopi pe care citatul lui Pic îi arată că ar fi fost.

supus, și îndată ce câțiva preoți bulgari vor fi găsit o viață ușoară și mănoasă între Români, numărul lor va fi crescut peiece zi : apostolii bulgari se vor fi adaos fără încetare, pentru a răspândi învățătura lor între Români. Astfel în puțin timp, sprijinit pe brațul autorității seculare, pe care totdeauna clerul a știut să'l iee în ajutorul său, s'a lățit și întărit Creștinismul bulgăresc între Români din Dacia Traiană.

Există o tradiție la Români, care ne-a fost păstrată de Dimitrie Cantemir. Ea spune că : „înnainte de sinodul dela Florența, Moldovenii, după exemplul celorlalte nații cari își trăgeau limbile lor din graiul roman, întrebunțau literele latine. Dar fiindcă în acel sinod mitropolitul Moldovei trecuse în partea Latinilor, urmașul său Teoctist, diaconul lui Marcu Efesianul, de neam Bulgar, pentru a desrădăcină cu atât mai mult din Moldova sămânța Catholicismului și să ridice totdeauna tinerilor puțința de a ceti sofismele Latinilor, a încredințat pe Alexandru cel Bun că, nu numai să surguniască din țară pe oamenii de altă credință, ci să scoată și literele latine din toate scrierile și cărțile, și să introducă în locul lor pe acele slavone”⁵⁵.

Că principele Cantemir raportează aici o tradiție, se vede de pe puțină logică a cuprinsului ei. Pentru a se împiedecă lățirea credinței catolice în Moldova, să se alunge *literele, adecă alfabetul latin* ! Dar dacă s'ar fi urmat înnainte a se predică ereziile catolice și prin mijlocirea alfabetului cirilic ? Dacă aceeaș idee ar fi ieșit din mintea lui Cantemir, el ar fi avut cel puțin atâta bun simț de a spune că se alungă *limba* latină din biserica română și se introduce *limba* slavonă. Că principele Moldovei înțelege însă sub litere într'adevăr elementele alfabetului, se vede de pe aceea, că el raportează asemenea spuse sub capitolul „de litteris Moldavorum”.

Legenda este cu toate acestea de o mare importanță, Se vede din ea că poporul moldovenesc pe timpul lui Cantemir, puneă în legătură o ceartă între biserica latină care fusese mai înnainte la el, și cea slavonă, cu schimbarea alfabetului latin în acel cirilic.

Păstrarea acestei tradiții, în o altă formă și pe o altă cale, ne va lumină însă și mai mult asupra adevăratului ei înțeles. In o carte tipărită la Buda în limba bulgară în 1844, intitulată *Țarstvenica*, în care se cuprind biografiile domnilor bulgari, autorul ei, raportându-se la niște manuscrite vechi spune :

„S'au însemnat în niște cărți vechi scrise de mână că după reposarea patriarhului bulgar, Sfântul Ioan carele au ridicat pe Asan la împărăție, a chemat Asan de la Ohrida pe părintele Teofilact, a luminat și a curățit toată Bulgaria de eresurile de cari multe se aflau atunci în ea. După aceea a în-

⁵⁵ Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 152.

vitat pe împăratul Asan de a trecut în Valahia, să o cucerească și să o curățe de eresul roman care pe atunci domnia în ea, și Asan s'a dus și a supus amândouă Valahiile sub stăpânirea sa, și a silit pe Valahi cari până atunci cetiau în limba latină, să lese mărturisirea romană, și să nu cetiască în limba latină, ci în cea bulgară, și a poruncit ca celui ce va ceti în limba latină să i se taie limba, și de atunci Valahii au început a ceti bulgărește”⁵⁶.

Paralela bulgară a legendei române este mai rațională. Ea spune anume că Asan ar fi scos limba latină din biserica română, pentru a îndepărta eresul roman și a introduce limba bulgărească. Mai notăm și că legenda bulgară urcă mai sus în timp înlocuirea Creștinismului latin la Români prin acel bulgar, punând-o pe timpul Asăneștilor.

O asemenea concordanță deplină între două legende păstrate la popoarele române și bulgare cări ambele arată că, înaintea de a fi limba bulgară în biserica română, era cea latină, dobândește o însemnătate mult mai mare decât s'ar conveni a se da unor simple povești. Potriveala cea neașteptată a două izvoare atât de deosebite, dar cari puteau fi atât de bine informate, de oarece se raportau la fapte petrecute între ambele popoare, dă acestor legende valoarea unor mărturii istorice care nu pot fi trecute cu vederea. Putem deci privi ca un punct stabilit, acela că înaintea de Creștinismul bulgar, fusese la Români unul de formă romană, cu limba latină ca limbă a predicării, încât se adeverește și astfel inferența trasă mai sus din cercetarea terminologiei bisericești. Mai departe : mbele legende atribue schimbarea limbei liturghiei din latină în slavonă, unui act de autoritate : cea moldovenească lui Alexandru cel Bun, cea bulgărească lui Asan, împăratul Bulgarilor. Ambele legende conțin însă neexactități istorice. Astfel sinodul dela Florența s'a ținut tocmai în 1437, când Alexandru cel Bun murise acum de 4 ani ; iar împăratul Asan care se răsculase contra Bizantinilor, nu mai de cuceriri nu avea timp la nordul Dunărei. O singură dată trecu el peste Istru „în vecina Scitie”, nu însă cucerind, ci fugind bătut, înaintea împăratului Isaac Angelul⁵⁷. Apoi pe timpul

⁵⁶ *Carstwenika ili istoriia bolgarskaia*, Buda, 1844. Reprodus locul de Melchisedeck în *Ūricarul III*, p. 112. Asupra însemnătății acestei legende bulgărești vezi și D. Onciul *Originele Pr. rom.*, p. 106 și Pic, *Zur rumän. Streitfrage*, p. 61—62.

⁵⁷ Critica adusă de d. I. Bogadn în *Conv. lit.*, XXIII, p. 295 părește mele că slavonismul ar fi fost introdus pe cale silnică la Români, critică ce s'ar rezemă pe lipsa de credință ce ar fi să se dea spuselor lui Paisie din *Carstwenika*—este neîntemeiată. D. Bogdan mărturisește el însuși, că „nu a putut afla de unde a luat Paisie știrea despre stărpirea Catolicismului în Valahia și introducerea pravoslaviei” (*Conv. lit.*, p. 305) și aici e tocmai punctul interesant. Dacă d. Bogdan ar fi dovedit că spusele lui Paisie sunt luate dintr'un izvor nevrednic de credință, demonstrația d-sale ar fi mers; dar întru cât

lui Asan, 1185—1196, nici nu există o Valahie la nordul Dunărei, cu atât mai puțin două, ci numai o Sciție eră cunoscută, încât se vede foarte lămurit caracterul legendar al ambelor arătări, adecă tocmai îmbrăcarea unui adevăr în concepții posterioare, contemporane cu nașterea acestor povești.

Desbrăcând îndoita legendă de partea cea adausă de neștiința poporului, rămâne ca miez al ei, faptul că *înnainte de Creștinismul bulgar eră la Români Creștinismul roman care tocmai fusese scos cu violență de către un împărat bulgar*, ceea ce înșă se petrecu mult înnaintea lui Asan, pe timpul tocmai a regelui Bogor sau a urmașului său Simion.

Atárnarea canonică a Românilor de Bulgari. — Dacă Creștinismul la Român îmbracă forma bulgărească și fu introdus la ei cu violență de către stăpânii lor, Bulgarii de peste Dunăre, este evident că țările române, și cu deosebire Transilvania, trebuiau să fie supuse canoniceste unui scaun bulgăresc. Cu toate aceste în rândul episcopiilor bulgărești enumerate de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul, după răsturnarea întâiului Imperiu Bulgăresc, în hrisovul prin care recunoaște autocefalia mitropoliei din Ohrida, nu se vede trecută nici o episcopie cu reședința dincoace de Dunăre; dar împăratul adaugă în acest hrisov că lasă sub jurisdicția Ohridei și pe *Valahii din toată Bulgaria*⁵⁸, de al cărui scaun trebuiau să asculte cu toții.

Se vede din această dispoziție *specială pentru Valahi*, că pentru dânșii nu existau scaune episcopale deosebite, și că ei ascultau, după cum vom vedeă în curând, direct de patriarhia bulgărească.

Organizarea de mai pe urmă a scaunelor episcopale din țările române, lasă a se întrevedeă această stare de lucruri. Este cunoscut că mitropolitul ortodox al Transilvaniei a fost hirotonisit, până în timpurile mai noue, de către mitropolitul Valahiei, ce poartă încă astăzi titlul de mitropolit al Ungro-Vlahiei și exarh al plaiurilor, adecă al munților Transilvaniei⁵⁹. Apoi în timpurile mai vechi se vede că nici nu se aflau mitroc-

tocmai asupra acestui punct nu se poate aduce nimic, este învederat că avem a face cu o *tradiție bulgărească* cu atât mai vrednică de primit, cu cât Paisie nu a împrumutat-o dela nimeni ci a reproduc numai o tradiție poporană. Versiunea bulgărească este însă cu totul deosebită de cea românească; ceea ce se poate reține din ele ca *element istoric* este siluirea Românilor în primirea slavonismului.

⁵⁸ Vezi originalul hrisovului publicat în Golubinsky, *Kratkii ocerkă istorii pravoslavnihă cerkvei bolgarskoi, serbskoi, romynskoi*, Moskva, 1871, p. 259—263. La p. 263: «τῶν ἀνὰ πάσαν Βουλγαρίαν Βλαχῶν... τῆραν δε ἀυτῶν».

⁵⁹ Şaguna, *Geschichte der griechisch-orientalischen Kirche in Oesterreich*, Hermannstadt, 1862, § 48, unde citează SintagmaŃionul patriarhului Hrisant: ὁδοτος (adică mitropolitul Transilvaniei) ἔχρει ἀναγοράν πρὸς τὸν μητροπολίτην Οὐγγροβλαχίας λόγῳ πατριαρχῆ καὶ ἐξαρχικῆ δικαιοῦ».

poliți sau episcopi în țările de peste munți, de oare ce primul demnitar ce urcă pe această treaptă, amintit în Transilvania, apare abia în anul 1456, când este pomenit în mai multe documente *Ioan de Capha* ca episcop românesc⁶⁰. Pomenirea unor episcopi de ritul grecesc prin episcopatul Cumanilor, făcută în o bulă papală prin 1234, se referă tot la niște episcopi din Valahia, de prin regiunea Milcovului, precum vom vedea mai jos.

Apoi dacă centrul Daciei, chiar în timpuri mai târzii n'avea episcopi, și când îi dobândește, îi găsim sub autoritatea canonică a celor din Valahia, aceasta ne probează într'un mod evident, că biserica creștină din Transilvania n'a avut în timpurile mai vechi propriile sale scaune episcopale, ci eră *pusă sub jurisdicția unui scaun străin*; că deși nu se aflau episcopi, poporul din Transilvania se ținea totuși de religea răsăritului și anume sub forma ei bulgărească, se vede din faptul că Ahtum principele Banatului, de pe la anul 1000 se închină la această religie⁶¹.

În Valahia însă n'au fost în decursul răstimpului înainte de descălecare decât Români ca popor de religie creștină ortodoxă; prin urmare numai la ei se puteau întâlni episcopi de această religie, și deaceea aflăm pe episcopii, de cari pomenește bula papală din 1234, la Valahii din episcopatul Cumanilor; iar mai târziu când prin coborârea din munții Transilvaniei se întemeiază Statele române, atunci se organizează și biserica română sub mitropoliți și episcopi ortodoxi. Dacă Români ar fi avut episcopi încă din vremile stăpânirii bulgărești, atunci ar fi trebuit ca aceștia să se fi aflat în centrul Daciei, Transilvania, și ca ei să fi devenit superiori aceluia ce se întâlnesc mai târziu în țările descălecate. Găsim însă lucrurile stând tocmai dimpotrivă. Deși organizația politică a Munteniei se coboară dela munte la câmpie, organizarea ierarhiei bisericești se urcă dela câmpie către munte, fiind produsul unui timp posterior, de oarece poporația română și creștină se află, în imensa ei majoritate, închisă în munții ce înconjurau centrul Daciei Traiane.

Trebuie să admitem că țările române nu atârnav canoniceste de nici una din episcopiile bulgare depe malul Dunărei, ci erau în supunere directă către scaunul patriarhal bulgar, care și avea reședința la început în Preslav, și care și-o schimbă apoi, împreună cu capitalele imperiului bulgar, în Sofia, Moglena, Voden, Prespa și în sfârșit în Ohrida, ceea ce explică și lipsa episcopilor din Dacia. Această țară eră sub eparhia specială a patriarhului bulgar, tocmai ca țară adusă în chip silit

⁶⁰ Până odinioară se credeă că cel mai vechiu episcop românesc eră *Ioanichie* din 1479. În 1885 am descoperit eu în manuscriptele bibliotecii din Pesta pe *Ioan de Capha*, în 1456. Vezi documentele privitoare la el în *Revista p. Istorie Arch. și Filologie*.

⁶¹ Mai jos cap. IV, No. 1 sub Unguri.

la Creștinismul bulgar, și asupra căreia trebuia deci pusă în lucrare o supraveghere mai de aproape. Deaceia se și pun Români din întreaga Bulgarie sub autoritatea directă a patriarhului de Ohrida de către Bulgarohtonul, nefăcând el în această orânduire decât întărirea unei stări de lucruri existente. Înființarea unei episcopii bulgărești în Dacia putea să aibă de efect desbinarea acestei țări de sub autoritatea bisericeii bulgare. Abia după desființarea Imperiului Bulgăresc, și după ce țările dela nordul Dunării încap sub stăpânirea Ungurilor și a Cumanilor, vedem apărând în ele episcopi deosebiți, precum ni'i arată bula din 1234.

Faptul care vine în sprijinul acestei păreri, că Români erau supuși deadreptul către patriarhia bulgară este, că din timpurile cele mai vechi găsim biserica țarilor române, de îndată ce ea se constituie, supusă patriarhiei bulgărești din Ohrida, și aceasta anume în timpuri când această patriarhie eră cu totul decăzută din cecece fusese mai înainte.

Așa știm că până la 1359 bine înțeles de mai înainte vreme, biserica munteană atârnă de alte patriarhii decât de cea constantinopolitană; căci în anul arătat Alexandru Basarab cere dela aceasta din urmă ca să'i sfințească un mitropolit, lucru la care patriarhul consimte numai sub condiția expresă, ca pe viitor să nu mai ceară țara mitropolit de aiurea decât dela Constantinople⁶². Că această *altă patriarhie* de care atârnase până atunci Muntenia, nu eră decât Ohrida, se vede depe aceea că câțiva ani mai târziu, în 1390, patriarhul grecesc adresându-se lui Mircea voevodul Munteniei îi vorbește de „arhiepiscopul *vostru* de la Ohrida⁶³. Pe cât se vede Muntenia se întorsese în curând iarăși la vechea ei ascultare de scaunul Ohridei, după ce stătuse desbinată câtva timp, trecând sub acel de Constantinople.

Tot pe atunci găsim și pe Iuga vodă domnul Moldovei, că trimete la Ohrida, „spre a luă blagoslovenie, ca să așeze în Moldova un mitropolit”⁶⁴.

Rezumând cercetările de până aci asupra bisericeii bulgărești la Români din Dacia Traiană, încheiem: 1) că forma bulgară a Creștinismului s'a substituit în chip violent celei vechi romane; 2) că Români fură menținuți sub autoritatea directă a patriarhului bulgăresc, fără a li se constitui niște episcopi

⁶² *Acta patriarchatus Constantinopolitani*, ed. Miklosisch et Müller, Wien 1860, I, p. 383—388, anno 1359.

⁶³ *Ibidem*, II, p. 230: ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἡμῶν ὁ Ἀχριδῶν.

⁶⁴ *Letopisițele țarei Moldovei* publicate de M. Kogălniceanu, Iași, 1852, I, p. 102. Notița conținută în îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 403: „Aceasta se scrie în pravila lui Mateiu Vlastari că și Moldo-Vlahia a fost supusă Ohridenilor” ar fi foarte însemnată, de oarece Mateiu Vlastari a comentat dreptul canonic pe la 1335. Cercetând însă întregul comentariu al lui Vlastari, n'am găsit niciări o asemenea indicație.

speciali, până după căderea Imperiului întâiu Bulgar și trecerea țărilor române sub altă stăpânire, când atunci apar și episcopi români la nordul Dunărei; 3) că din aceste legături vechi ale Românilor cu patriarhia bulgară, al cărei depe urmă scaun fu Ohrida, se explică supunerea ierarhică a bisericilor române, constituite mai târziu, sub această patriarhie ⁶⁵.

Iniurierea bisericii bulgărești asupra minței și desvoltărei poporului român, care ținū aproape opt veacuri fu din cele mai dăunătoare. Devenind, prin o urmare fatală, și limba Statului și aproape singura scrisă și cetită, limba bulgară împiedecă cultivarea graiului național pentru acest răstimp atât de îndelungat. Atare predominire a Bulgarismului la Români nu se poate asemăna cu acea a limbei latine în biserica și Statele apusene; căci aici, deși o limbă străină slujiă la început pentru transmiterea gândirilor, această limbă străină conțineă cheia unei comori întregi de idei înalte, de forme măestre, de învățături prețioase, cari pătrunseră în curând, tocmai prin acest canal, mințile mulțimei, și desțelinindu-le, le făcură destoinice pentru civilizare și pentru spornica rodire de mai târziu a graiului național. Limba latină fu o școală pentru limbile poporane. La noi slavismul, tâmpit, orb și lipsit de orice idee, apăsă ca un munte asupra cugetului poporului român, fără să-i aducă nici un folos, îngroșind tot mereu întunerecul care-i cuprinsese mințile, în loc de a-l împrăștiă. Limba slavonă înnăbuși gândirea românească.

Deaceea pe când în apusul Europei, întrebuițarea limbei latine aduse și efecte pozitive și rodnice asupra cugetărei omenesți, la Români predominarea slavismului distruse numai cât, fără a creea nimic. Înrrurirea ei pozitivă, urmele lăsate de ea în conștiința românească sunt aproape nule. Cuvintele slavone introduse prin biserică, sunt acele ce s'au prins mai slab de graiul poporului român, deci acele ce s'au deslipit mai ușor în timpurile mai noue. Ele nu pătrunseră în organismul viu al limbei, nu se întrupară în ea, nici nu făcură cu ea o parte întregitoare. Suprapuse adeseori cuvintelor romanice, ele au fost aruncate departe de graiul poporului, îndată ce struna română atinsă de degetul regenerărei, zbărni puternicul său sunet. Cu totul alta este înrrurirea directă slavonă, stabilită prin contactul de la popor la popor. Aici cuvintele împrumutate de la Slavi rămaseră contopite în limbă, astfel că astăzi ele sunt cu neputință de alungat din ea, fără a o sărăci, fără a rupe din arborele ei multe frunze grase, multe flori mirositoare. Aici vedem din potrivă o înrrurire firească, primită de bună voie și plăcere, de limba și simțul poporului. Dincolo una măestrită

⁶⁵ Altă ipoteză asupra felului introducerii slavonismului la Români a fost susținută de Hasdeu, *Limba slavică la Români în Traian*, 1869, p. 168, Ghendie Enăceanu, *Creștinismul în Dacia*, 1875, p. 110. D. I. Bogadn, *Conv. lit.*, XXIII, p. 295 se abține dela orice părere.

și silită, suferită de graiul și de mintea Românilor timp de veacuri întregi, dar pe care, la un timp dat, o scutură și o respinse.

În lucrarea de regenerare a naționalității noastre pe care cu un mare avânt a întreprins-o timpul în care trăim, și care are drept prima ei țintă curățirea limbei, să băgăm de samă a nu ne atinge de cuvintele chiar străine ce au devenit un trup și un sânge cu noi; să luăm aminte ca tăind uscăturile, să nu atingem ramuri verzi ce vor putea produce frunze și flori. Numai pedanții cred că o limbă se poate fabrica; poporul adevărat, natura vie nu'i ascultă.

Și să nu ne temem că prin cuvintele slave ce le cuprinde limba noastră, am deveni Slavi, tot atât de puțin pe cât Francezii devin Germani prin elementul german al limbei lor, sau Spaniolii Arabi, prin acel arab. Limbile se caracterizează, nu după tezaurul lor de cuvinte, ci după țesătura intimă a gândurilor, și aceasta e romană; căci în toată întinderea ei, gramatica limbei noastre este latină.

Inchegarea naționalității române. — Am ajuns la capătul istoriei începuturilor neamului românesc și la pragul întemeierii vieții sale politice. În lungul răstimp de 1400 de ani (500 în. de Hr.—900 după Hr.) studiat până aici am desfășurat un șir de fapte însemnate care a contribuit la formarea naționalității române. Trei sunt factorii mai de samă ce au contribuit la crearea acestei noi individualități istorice: trunchiul aric și anume tracic al popoarelor ce au locuit în Dacia înaintea de cucerirea romană, compus din rămășițele Agatirșilor și ale Scitilor așezați, absorbiți de Geți și de Daci.

Pe acest substrat mai mult fiziologic al naționalității române se altoi puternicul și absorbitorul vlăstar al rasei latine care prefăcui cu totul coroana arborelui împlântat pe el, păstrând numai din sălbatecul trunchiu pe care fusese răsădit, energia fără samăn și al vieții trainice.

Peste această îmbinare astfel alcătuită din Traci și Latini, se adăugiră în vremile năvălirii, înrăuirile aduse de popoarele barbare asupra naționalității române. Am văzut însă că din toate popoarele năvălitoare, Slavonii fură aproape singurii ce puseră în lucrare o mai statornică înrăuire asupra vieții popoului român. Germanii nu avură aproape nici o atingere liniștită, urmată de vreun efect oarecare asupra caracterului său; tot așa și cu numeroasele neamuri de obârșie mongolă cari izbutiră, chiar în Transilvania, unde veniră în o atingere îndelungată cu poporul românesc, a introduce numai în limba lui câteva cuvinte din graiul lor. Pe cât însă de slabe și neînsemnate fură înrăuirile lăsate de celelalte neamuri, pe atât de puternică fu aceea a rasei slavone, care fu pusă în lucrare pe calea atingerii etnice, apoi pe aceea a religiei și culturii, care ținū mai mult de 700 de ani, un timp uriaș! Cât de puternic însă a trebuit să fie stratul roman, înterpus între fundamentul

trac și suprapunerea slavonă, spre a predominii pe ambele aceste două elemente, și a da în rezumat naștere unei populații de caracter romanic.

De aceea ca rezultat al frământărei îndeplinite în timp de veacuri pe pământul mânos al Daciei Traiane, avem un popor de rasă latină⁶⁶, care ca atare se afirmă la viață, ca atare vrea să trăiască și să păstreze neatinsă comoara sufletului său. Din momentul ce acel element nobil și generos pătrunse în constituirea ființei sale, el se crezută ca pe deplin alcătuit. Se supuse înriurilor ce mai veniră peste el, neputându-le înlătură; însă se apără cât putută de a lor copleșire, și își aduse totdeauna aminte, chiar în timpurile acele de mai grea răstărite, despre înalta origine din care se trăgeă. Ca melcul își retrase trupul în scoica ce'i slujia de adăpost, munții Carpați, și când îl scoase iar la lumină, spre a se „îndreptă către Dunăre, și-a bea apă turbure”, cum spune un cântec copilăresc, el se afirmă ca o odraslă a poporului roman. Aceasta fu ideea mântuitoare ce'l apără pe el în tot timpul furtunosului său traiu. Mai întâiu, sub formă de instinct care'l împiedecă, într'o măsură însemnată, de a'și uni ființa cu popoare de alt neam; mai târziu, sub formă de idee conștientă, totdeauna originea lui romană îi slujă de scut și de apărare. Și în timpurile mai noue, când fu dat a renaște la viață și la propășire, tot din această idee sorbi el puterile ce'i erau de lipsă spre a înflori.

Astfel din lunga perioadă al cărui studiu l'am încheiat, poporul român ieși alcătuit din elementele sale fundamentale, împreunate așa fel, încât acel roman să rămână ca predominant, și acest proces de fierbere și contopire a părților sale alcătuitoare se îndeplini în cetatea Carpaților.

Am sfârșit cu expunerea constituirei naționalității românești, pe care am văzut-o învingând în cumplita luptă pentru viață, asupra tuturor elementelor cu care venise în ciocnire. Acuma ne trage rândul să cercetăm a doua fază a acestei debateri a poporului român din noianul timpurilor, din care'l vom vedeă la sfârșit, după nespuse zbuciumări, ieșind iarăși învingător. Dacă ar fi fost menit să piară, de mult ar fi dispărut el de pe suprafața pământului. Tocmai însă greutatea cu care și el a ajuns să ocupe locul său la soare pe acest îngust pământ, unde neamurile neîncăpătoare se zdrobesc și se înghit, ne însuflă puternica credință, întemeiată pe prelungirea seriilor, că soarta îi păstrează încă un viitor îndelungat.

⁶⁶ In ce înțeles trebuie luată rasa latină, anume ca rasă intelectuală, vezi studiul nostru *Politique de races* publicat în *Cronaca della civiltà elenolatino* Roma 1903.

CARTEA II.

ISTORIA MEDIE

EPOCA SLAVONISMULUI

de la năvălirea Ungurilor până la jumătatea veacului al XVI-a,

900—1650.

În această a doua carte a istoriei poporului român vom desfășura soarta lui dela năvălirea poporului unguresc asupra Daciei, năvălire care cade împreună cu primele încercări de viață de Stat și cu predominarea culturii slavone asupra Românilor, până la surparea acestei forme de cultură care se întinse din biserică asupra întregii vieți culturale scrisă a Românilor, surpare adusă de către Grecism dincoace de Carpați și de Apuseni dincolo de ei.

Această epocă este destul de întinsă, cuprinzând aproape opt veacuri din viața poporului român. Ea conține mai mult mișcări politice și sociale decât de acele petrecute în minte. În ea se va desbata poporul român din noianul veacurilor care l'innăbușiseră până atunci și se va sili, după ce ieșise ca o formație etnică deosebită din frământările lui începătornice, să înjghebe o viață de Stat. Bine înțeles că o asemenea încercare nu se putea înfăptui fără lupte duse mai întâiu pentru mănținerea neatârării, apoi după pierderea ei, pentru a ei redobândire. Dar sforțările Românilor fură zadarnice și ei căzură tot mai adânc sub puterile vecine. Poporul român ajunse deci în Transilvania la peirea lui politică desăvârșită, prin supunerea sub Unguri, iar la sfârșitul epocii Slavonismului, în Statele înjghebate de el în poalele Carpaților, în o situație asemănătoare, sub puterea turcească. Ca dezvoltare intelectuală vom vedea cum, pe lângă o trecere a predominării intelectuale către altă cugetare tot străină neamului, cea grecească, se ivește și licărirea cea d'întâiu a cugetării naționale care îndrumază mersul suitor al dezvoltării poporului român.

CAPUL I

DACIA IN PERIOADA A II-a A NAVALIREI BARBARE.

INCEPUTUL STATELOR ROMĂNEȘTI

900—1290.

I

U N G U R I I

1. STAREA ȚĂRILOR DE PESTE MUNȚI LA VENIREA UNGURILOR.

Românii sub voevozii bulgari. — Dela stingerea puterii Avarilor prin Carol cel Mare (797) până la venirea Ungurilor în Panonia și de aici în Transilvania (898—1037), nu se vede nici un popor barbar să fi năvălit în Dacia Traiană. Mai mult încă, Avarii începură a pierde din putere încă cu mult timp înainte de surparea Statului lor, anume dela emanciparea de sub ei a Bulgarilor (678). Din acel timp deci și până la venirea Ungurilor, mai bine de 200 de ani, duseseră Românii și Slavonii din Dacia Traiană un traiu mai liniștit, dacă îl asemănăm cu furtunoasa stare de mai înainte. Aceste popoare adăpostite până atunci în văgăunile munților, începură a scoate capul la lumină, coborându-se cu încetul pe coastele și prin văile lor, unde puteau duce o viață mai ușoară. Incepură a se întemieca sate și orașe române și slavone în poalele Carpaților. Existența mai veche a acestor sate și orașe decât așezarea oardelor maghiare în Transilvania și a oaspeților germani se poate cunoaște și astăzi, depe faptul că numele lor se văd a fi de origină românească sau slavonă, maghiarizate sau germanizate în urmă¹.

¹ Cităm câteva din nenumărata lor mulțime :

Român slavon	Maghiar	German
Cărpiniș	Kerpenyes	—
Daia	Dalya	—

Românii și cu Slavonii lăsându-se înspre șes, se dădură mai cu stăruință vieții agricole și redeveniră, cel puțin acei ce se coborâseră, cu totul așezați, și deci trebuiră numai decât să înjghebe din nou începăturile unei vieți de Stat.

Această organizare a vieții politice a Româno-Slavorilor se făcù însă sub înriurirea Bulgarilor care se substituiseră Avarilor în stăpânirea asupra țărilor dela nordul Dunărei.

Cu mult încă înainte de organizarea principatelor Valahiei și Moldovei, încă de pe când Românii nu părăsiseră Transilvania sau se coborau numai cu teamă pe coastele exterioare ale munților, întâlnim la ei unele așezăminte cari sunt înverdat de origină bulgărească, de oarece termenii cari le însemnă sunt derivați din această limbă. Astfel găsim organizarea primelor State române, întocmită sub niște șefi numiți *voevozi*. Cuvântul vine dela vechiul dialect slav, vorbit de Slavonii peninsulei Balcanului, *voda* = conducător, *vojavoda* = conducător de războiu, dela *voi* = războiu. Tot cu un cuvânt de origine slavo-bulgară este însemnată și clasa nobililor la Români: *boierii*, care cuvânt vine dela vechiul slavon *boljar* = nobil. Caracteristic este termenul de *boiarin* întrebuințat destul de des de izvoarele noastre vechi ² și care corespunde vechiului slav *boljarin*. Aceste două așezăminte: voevodul adică conducătorul și nobilii, clasă ce se desface de la sine și după un proces de alegere social cunoscut, din sinul unui popor, trebuiau să existe chiar înainte de înjghebarea societăților organizate, întru cât ele sunt chiar condiția ori cărei organizări. Fiind ele însemnate

Rece	Recese	Rätsch
Topârcea	Toporceza	Tschapertsch
Galiș	Galysi	Galisch
Săcel (Sătice!)	Szecscl	—
Telișca	Telisca	Telischen
Valea	Valya	Wallendorf
Mândra	Mundra	—
Sărata	Serata	—
Buia	Bolya	Bell
Vlădeni	Vladyeny	Vladein
Reșinar	Resinar	Reschinar
Porcești	Porcesed	Portsheschtli
Câmpul lui Neagu	Campolnyak	—
Porumbac	Porumbak	Bornbach
Găunoasa	Kaynosza	—
Vulcan	Volkany	Wolkendorf
Rucăr	Rukur	Rukendorf
Adrian	Adorian	—
Buzeu	Bodza	Bodsau

Vezi Trauenfeld, *Geographisches Lexicon Siebenbürgens*, Wien, 1839. Bieltz *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1827.

² Vezi o sumă de documente dela Const. Brancovanu în *Candica logofetiei* depe timpul lui, needită la archiva Statului în București.

cu termeni de origine bulgară, dovedesc încă-odată adâncă vechime a acestei înriuriri la Românii din Dacia. Tot la acest timp primitiv, al întocmirii vieții de Stat, am raportat noi așezământul *knezului* și terminul slav de *bir* întrebuițat la Români pentru a însemna darea pe cap a *pōporului* de rând, ceea ce în latinește se numia *tributum*. Această dare este și ea un element neapărat în constituirea unei societăți, oricât de rudimentară, și deci trebuie să fie contimporană la Români cu boierii, knezul și voevodul.

Asupra vechimii așezământului voevodului la Românii și la Slavii din Transilvania, ne poate îndrumă aflarea lui chiar la Unguri, despre care Constantin Porfirogenitul spune că la venirea lor în Panonia și chiar înainte, erau sub conducerea unor voevozi³. Fără îndoială că Ungurii nu putuseră aduce cu sine din stepele aziatice, acest așezământ bulgăresc, a cărui origine este de căutat la sudul Dunărei, și că atribuirea lui Ungurilor de către împăratul scriitor, încă înainte de a se opri acest popor în Panonia și Transilvania, unde putuse întâlni rudimente de State sub voevozi, trebuie pusă pe socoteala unui anacronism comis de Porfirogenitul care, pe când scria la 952, aflase pe Unguri organizați sub voevozi. Existența unor voevozi la Unguri, îndată după arătarea lor în valea Dunărei și munții Carpați, este o dovadă învederată că popoarele supuse de ei aici, Slavonii și Românii, erau organizate la venirea Ungurilor sub acest fel de conducători.

Să cercetăm cari erau voevodatele ce se aflau în ființă în țările de peste munți din stânga Tisei, la venirea Ungurilor.

Cronica cea mai veche ungurească, scrisă de Anonimus Belae regis Notar, enumără trei: al lui *Menumorut*, dintre Someș și Mureș, prin Crișiana și nordul Transilvaniei, al lui *Glad*, prin Banatul Temișoarei și al lui *Gelu*, în Transilvania. Alte izvoare posterioare mai adaugă un al patrulea principat, acel al lui *Kean*, în sudul Transilvaniei. Să cercetăm dacă existența acestor state se adeverește pentru timpul când părțile locuite de Români au fost supuse de Unguri.

Cel dintâiu din aceste principate, este arătat de Anonimus ca stăpânit de un duce *Menumorut*. Acest ducat eră așezat la nordul Banatului, dela munții Bihorului în sus, (dux Biho-

³ Const. Prophyrogenitul. De *administrando imperio*, c. 38 (Ed. Bonn III, p. 168): «Ὅτι τὸ τῶν Τούρκων ἔθνος πλησίον τῆς Χαζαρίας τὸ παλαιὸν τὴν κατοικίαν ἐποίησε εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπονομαζόμενον Λεβηδία ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου βεβάρδου αὐτῶν ἐπωνυμίας». (numită Lebedia dela cel dintâiu voevod al Ungurilor). Idem, p. 169: «ὀλίγον δὲ χρόνου διαδραμόντος ὁ χαζάνος ἐκείνος ἄρχων Χαζαρίας τοῖς Τούρκοις ἐμήνωσε τὸ πρὸς αὐτὸν ἀποσταλῆναι Χελάνδια τὸν πρῶτον αὐτῶν βεβάρδον». (Helandia întâiul lor voevod, al Turcilor. Așa numesc Bizantinii pe Unguri).

riensis) prin regiunea Crișului, a Tisei și a Someșului, căci Anonimus vorbește de un castel *Bihor* al ducelui și arată aceste riuri ca curgând prin țara sa ⁴; cuprindeă deci regiunea numită astăzi Crișiana, unde Ungurii dau chiar peste orașul românesc *Satul-Mare* ⁵. Anonimus notat eră vasal Imperiului Bulgar de peste Dunăre. Anonimus notat arată greșit că ducatul ar fi fost supus Imperiului Bizantin ⁶ care, pe atunci, tremură el însuși înaintea puterii bulgare, condusă de împăratul Simion și nu avea cum să stăpâniască regiuni dincoace de Dunăre, sărind peste Impărăția Bulgărească. Reiesă deci cu evidență că Anonimus amestecă aici Impărăția Grecească cu cea Bulgărească căreia într'adevăr eră supus ducatul lui Menumorut. Deaceă și cronicarul spune că, atunci când Menumorut fu somat de Arpad a'i cedă teritoriul Statului său, el îi răspunse „*cu o inimă bulgărească*”, că nu se va supune ⁷. Celelalte izvoare mai vechi ale istoriei maghiare confundă pe acest duce Menumorut cu Sviatopluc ducele Moraviei care și el fu bătut de Unguri la cucerirea Panoniei de către ei. Astfel *Keza*, *Thurocz* pe cât și *Cronica Budensă* fac din Sviatopluc un fiu al lui Morut ⁸, spunând că ar domni asupra Bulgarilor și Moesienilor (adică Bulgarilor din Moesia de peste Dunăre), de unde se vede cu siguranță că cronicarul unguresc amestecă pe ducele Moraviei cu un principe bulgar din Transilvania, care eră supus Moesienilor, iar nu domniă peste ei. Poporația stăpânită de acest duce vasal al Imperiului Bulgăresc, eră în parte de origine română, precum se vede a-ceasta din păstrarea vechilor nume ale riurilor Crișul și Someșul

⁴ Anonimus *Belae regis notat*, c. 20, 22, 51 (în *Historiae Hungariae, fontes domestici*, vol. II). In c. 11 p. 12 determină astfel marginile ducatului: „Terram que est inter Thisciam et silvam igfon que jacet ad Erdeuleu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus”.

⁵ Existența Satului-Mare se dovedește cel puțin de pe timpul Sfântului Ștefan, a cărui soție, Gisela, adusese colonii bavareze în acel loc. Fejer, III, 2, p. 211—212, anno 1230: „Andreas... nostris hospitibus teutonicis de *Zathmar Nemethy*, iuxta fluvium Zamos residentibus, qui se dicebant in fide dominae reginae *Keyslae* ad Hungariam convenise”. Cf. *Katona Historia critica*, I, p. 131.

⁶ Anonimus, c. 60 „per gratiam domini mei imperatoris constantinopolitani”. La c. 28 Anonimus spune conform cu aceasta, că Menumorut se pregătia a fugi în Grecia.

⁷ Anonimus, c. 11: „Quod Menumorut, qui duci Arpad prius per legatos *bulgarico corde*, superbe mandato, terram cum pugillo se daturum negabat”. și D. Onciul, *Originele Pr. rom.*, p. 133 admite amestecul Imperiului Bulgarilor cu acel al Grecilor.

⁸ Simon Keza, ed. Endlicher, *Monumenta Arpadiana*, Sangalli, 1849, p. 101: „surrexit tandem *Zuataplug filius Morot*, princeps quidem in Polonia, qui Bracto subjugando *Bulgaris Moesianisque* imperabat, incipiens similiter in Pannonia post *Hunorum exterminium* dominari”. Cf. *Thurocz*, I, c., 24 p. 29 „*Voluere tamen nonnulli quod Hungari in secundo eorum introitu, non Zwa-thepalug sed Marothum patrem illius, in Pannonia invenissent dominantem*”. *Chron. Budense*, ed. Podhradsky, Budaë, 1838, p. 32: „*Quidam princeps Swe-tibolug Marothi filius* in Polonia, cepitque nihilominus et in Pannonia dominari”. *Morot* pe ungurește = Morav.

și din aflarea orașului denumit cu numele românesc de Satu-Mare. E probabil că dela acel ducat se va fi ținut și partea mai muntoasă a Maramureșului care, după ce Ungurii cuceriră regiunea lui mai plană, rămase ca un adăpost pentru Români, sub voievozi naționali pe cari îi vom vedea, că se aflau, ab antiquo, în această regiune dela nordul Transilvaniei.

Al doilea principat amintit de Anonimus, este acel al lui Glad care se întindea în Banatul Temișoarei, dela riul Mureșului până la Orșova, ultima cucerire pe care Ungurii o fac în țara lui Glad, adică până la puntea lui Traian, pe care și Porfirogenitul o arată ca aflându-se la capătul țării cucerite de Unguri⁹. Când Ungurii întreprind cucerirea ducatului lui Glad, ei supun întâi partea cuprinsă între Mureș și Timiș, ceea ce arată că ducatul lui Glad se întindea din jos de Mureș, precum acel al lui Menumort se lăția dela nordul acestui riu. Că și acest ducat eră sub suzeranitatea Bulgarilor, se vede întâiu de pe aceea că ducele Glad este dat ca originar din Vidin; apoi din spusele lui Anonimus că Ungurii, după ce au trecut riul Timiș, au pătruns în hotarele Bulgarilor; în sfârșit din aceea că armata lui Glad constă din Cumani, Români și *Bulgari*. Românii erau poporația băștinașă a Banatului, centrul fostei Dacii; Bulgarii erau stăpânii acestui ducat, al cărui șef însuși eră Bulgar; iar Cumanii sunt introduși de Notar în locul Peceneghilor, de vreme ce apariția Cumanilor în valea Dunării este posterioară cu 200 de ani cuceririi maghiare. Că ducatul lui Glad eră sub suzeranitate bulgărească, se mai cunoaște și de pe aceea că un urmaș mai îndepărtat al lui, numit *Ahtum* care trăește pe timpul lui Sfântul Ștefan, pe când Bulgaria dunăreană căzuse în puterea Grecilor sub împăratul Zimisces, recunoaște supremația acestora, după cum recunoaște predecesorul său autoritatea Imperiului Bulgăresc. Despre Ahtum ne spune viața Sfântului Gerhardt, că deși fusese botezat după ritul grecesc în Vidin, totuși păstră, probabil după vechiul obicei bulgăresc, poli-gamia, având șapte femei. El construiește în orașul Mureșului (Târgul Mureșului de astăzi) o mânăstire în onoarea Sfântului

⁹ Anonimus, c. 11 p. 12: „Terram vero que est a fluvio Morus usque ad castrum Urschia, preocupavisset quidam dux nomine Glad, de Bundyn castro egressus”. c. 44 p. 37—38: „Glad ducem qui dominium habebat a fluvio Morus usque ad castrum Horom, ex cuius etiam progenie longo tempore descendit Ohtum, quem Sunad interfecit... ibi per duas hebdomadas permanserunt, donec omnes habitatores illius patriae a Morisio usque ad fluvium Temes sibi subjugarunt... et cum vellent transire amnem Temes, venit obviam eis Glad,... dux illius patrie cum magno exercitu equitum et petidum, adiutorio Cumanorum et Bulgarorum at que Blacorum... et in eodem bello mortui sunt duo duces Cumanorum et tres kenezzy Bulgarorum.... Adepta victoria, hinc egressi venerunt versus fines Bulgarorum.... dux vero Glad fuga lapsus castrum Kevee ingressus est;... hinc euntes castrum *Ursova* ceperunt”.

Ioan Botezătorul în care așează călugări greci. El se emancipase cu totul de domnia maghiară, uzurpând dreptul de a taxa sările regești care se coborau din Transilvania pe riul Mureș. Teritoriul stăpânit de Ahtum se așterneă întocmai pe acolo, pe unde am văzut mai sus că se întindea stăpânirea lui Glad, ba chiar începând ceva mai de sus de Mureș, dela Criș, până la Vidin și Severin. Și acest ducat însă, deși stăpânit de o dinastie bulgărească, după numele ducilor săi : Glad, Ahtum, eră locuit în mare parte de o poporație românească, ceea ce se vede de pe păstrarea vechilor numiri ale riurilor Crișul, Mureșul a Turnu-Severinului, apoi de pe Vlachie cari formau armatele ducelui Glad. Tot Români trebuia să fie și numeroșii păstori cari pășteau, după arătarea cronicarului, în munții acestei țări, nenumăratele lor turme. Cu toate că Ahtum recunoștea supremația grecească și fusese botezat după ritul grecesc, el eră fără îndoială Bulgar, mai întâiu după nume, apoi prin coborârea lui din ducele Glad, cum arată Anonimus¹⁰.

Al treilea principat arătat de Anonimus ca aparținând anumit Românilor eră acel al lui *Gelu* care este arătat ca întinzându-se în țara de dincolo de păduri, adecă în Transilvania, unde s'ar află riuri din năsipul cărora s'ar culege aur. Totuși acest ducat pare a se fi întins mai ales în părțile nordice ale țării, căci în cele de la sud eră, după cum vom vedeă, alt ducat, pe care îl aflăm mai târziu încă neatârnat, după ce acel al lui Gelu căzuse sub Unguri. De aceea vedem așezată capitala sau castelul ducatului lui Gelu lângă riul Someșul¹¹. Ducatul acesta este arătat de Anonimus ca locuit de Români și Slavoni cari ar fi oamenii cei mai slabi de pe tot pământul, căci n'ar aveă alte arme decât arcuri și săgeți, iar ducele lor Gelu nu ar fi om

¹⁰ *Vita S. Gerhardi* in Endlicher, *Monumenta Arpadiana*, c. 10 p. 214 : „erat quidam princeps in urbe *Morisena* nomine Ahtum... qui secundum ritum Grecorum in civitate Budin fuerat baptizatus... Habebat autem septem uxores, pro eo quod in religione christiana perfectus non fuerat. Regi autem Stephano honorem minime impendebat, confidens in multitudine militum et nobilium suorum... Erant ei et pecora infinita, que omnia habebant pastores suos deputatos... et usurpabat sibi potestatem super sales regio descendentes in *Morosio*, constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad *Ticiam* tributarios et custodes, conclusitque omnia suo tributo. Accepit autem potestatem a Grecis et construxit in praedicta urbe *Morisena* monasterium in honore beati *Ioannis Baptiste*, constituens in eodem abbatem cum monachis grecis... Serviebat namque eidem viro terra a fluvio *Keres* usque ad partes *Transilvanas* et usque in *Budin* et *Zeren*”. Comp. *Anonimus*, c. 44 p. 37. „*Glad*, a cuius progenie *Ohtum* descendit”. *Idem*; *ibid.* „*Glad* ducem ex cuius etiam progenie, longo post tempore, descenderat *Ohtum* quem *Sunad* interfecit”. *Vezi* și c. 11 p. 12. „*Glad* ex cuius progenie *Ohtum* fuit natus”.

¹¹ *Anonimus*, c. 27 p. 24 : Qui (*Gelou*) cum fugeret properans ad castrum suum iuxta fluvium *Zomus* positum, milites *Tuhutum* audaci cursu persequentes, ducem *Geloum* iuxta fluvium *Copus* (*Copsa*) interfecerunt”. Comp. c. 24 p. 23 : „dum coepisset audire ab incolis bonitatem terrae ultra *silvanae* ubi *Gelou* quidam *Blaeus* dominium tenebat”.

de samă; nu ar avea pe lângă sine buni ostași și nu va îndrăzni a se opune Ungurilor, cu atât mai mult că ar fi suferit în re-peșite rânduri pustiiri dela Cumanii și Pacinați¹². Lăsând la o parte apretuirea lui Anonimus asupra valorii poporului românesc, în care părtinirea ungurească se vede chiar de pe des-considerarea armelor române cari erau cu toate acestea iden-tice cu ale Ungurilor, să socotim ce poate fi adevărat din ra-portul lui Anonimus asupra ducatului românesc din Transilvania.

Dovezile documentate ale aflării Românilor peste munți. —

Pentru aflarea Românilor în Transilvania și în doboște în țările de peste munți vorbesc însă, afară de locurile aduse până aici din Anonimus notar, și care îi pomenesc deadreptul, încă și alte împrejurări cari întăresc arătările lui, și pe care voim să le adu-cem, fiindcă de către protivnicii stăruinței Românilor în Dacia Traiană, nu voește a se pune o valoare deosebită pe mărturi-sirile notarului lui Bela.

Anonimus spune anume că Panonia ar fi fost locuită la venirea Ungurilor de Slavi, Bulgari, *Vlahi și păstorii Romanilor*; căci după moartea regelui Atila, Românii numiau țara Pano-niei pășune, fiindcă turmele lor pășteau acolo¹³. Aceeași ca-lificarea a Panoniei de *pășunele Romanilor* se întâlnește în un memoriu vechiu, redactat de părintele Ricardo în 1237. In această scriere se spune: „S'au găsit în *Faptele Ungurilor cres-tini* că ar fi altă Ungarie Mare de unde au ieșit cei șapte duci cu popoarele lor, spre a și căută un loc de așezare, întru cât nu mai puteau încăpea de mulțimea locuitorilor, cari duci au venit în țara ce astăzi se numește Ungaria, iar pe atunci se nu-mia *pășunele Romanilor*, pe care și-o aleseră spre a o locui, după ce au supus popoarele ce trăiau atunci în ea”¹⁴.

¹² Anonimus, c. 25 p. 23—24: „quod terra illa irrigaretur optimis flu-viis... et quod in arenis eorum colligerent aurum... et habitatores illius terrae viliores homines essent totius mundi, quia essent *Blasii et Sclavi*, quia alia arma non haberent nisi arcum et sagittas et dux eorum *Gelcou* minus esset, tenax et non haberet circa se bonos milites et auderent stare contra audaciam Hun-garorum, quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur”. Cu toate că numele ducilor bulgari și acel al ducelui român pot fi închipuite, cum ob-servă și d. Onciul în *Originele Pr. rom.*, p. 126, tradiția existenței acestor te-ritorii dependente de Imperiul Bulgar rămâne în picioare.

¹³ Anonimus, c. 9 p. 10: „Quam terram habitarent Sclavi, Bulgari et *Blachi, ac pastores Romanorum*, quia post mortem Athilae regis terram Pan-ponniae Romani dicebant pascua esse, eo quod greges eorum in terra Panno-niae pascebantur”.

¹⁴ *De jacto Ungariae Magnae* in Endlicher *Mon. Arpad.*, p. 248: „In-ventum fuit in gestis Ungarorum Christianorum, quod esset alia Ungaria Maior de qua VII duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum, eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantium sustinere non posset, qui... tandem venerunt in terram que nunc Ungaria dicitur, tunc vero dicebatur *pascua Romanorum*, quam inhabitandam prae terris ceteris elegerunt, subiecti, sibi populis qui tunc habitabant ibidem”. Reproduș și în Fejer IV, 1, p. 50, anno 1236.

Să se observe că și Anonimus vorbește de cronici anterioare consultate de el, și amintește *Analele Cronice*, cari nu par a fi fost altele decât *Gesta Hungarorum Christianorum* pomenite de memoriul lui Ricardo, și dela care Anonimus se vede a fi împrumutat titlul cronicei scrise de el, și numită tot *Gesta Hungarorum*.

El spune apoi, ca și acea cronică menționată de Ricardo, eă pricina pentru care Ungurii părăsiseră patria lor primordială fusese prea marea sporire a populației¹⁵, și în sfârșit amintește și despre vechea numire a Panoniei ca pășune a Romanilor, explicând mai lămurit oarecum această denumire prin arătarea că provenia dela Romanii cari și pășunau turmele în aceste părți. Arhidiaconul Thomas care scrie către 1266 o Istorie a pontificilor din Salona și Spalatro, zice și el, că: „Ungurii veniră în Panonia și, după ce uciseră locuitorii acelei regiuni, iar pe parte din ei îi reduseră în sclavie, s'au așezat în acel câmp. Această regiune, adaugă el, se zice că din vechime a fost *pășunile Romanilor*”¹⁶.

Cine erau acești Romani și ce însemnau pășunile Romanilor? Despre Romanii propriu ziși nu mai putea fi vorba, ai căror imperiu dispăruse de mult. Tot atât de puțin pot fi înțeleși Grecii din Bizanț care se numiau *Popatoi* întru cât la venirea Ungurilor 898, epoca tocmai cea mare de înflorire a Imperiului Bulgar sub țarul Simion, nici nu puteau fi pomeniți Bizantinii pe malul nordic al Dunărei, și apoi ce aveau să caute pășunile Grecilor din Bizanț, prin aceste părți, ei cari nici nu aveau turme? Acești *pastores Romanorum* nu erau decât *Românii*, cari se coborau uneori din munții lor și pășunau numeroasele lor turme în pustia Avarilor, regiune aproape nelocuită dintre Tisa și Dunăre, Mesopotamia maghiară. Deaceea se și numia această parte de loc *pascua Romanorum*.

Că lucrul este astfel ne-o dovedesc arătările mai multor cronici ungurești, în care se spune că „sub Atila ieșiră cetățenii romani din orașele Panoniei”, retrăgându-se ei în Apulia iar *Valahii, cari fuseseră păstorii și colonii lor, rămaseră de buna lor voie în Panonia*”¹⁷; acei Valahi adevărați Românii cari în-

¹⁵ Anonimus, c. I: „tamen multitudinem populorum inibi generatorum non alere sufficebat”. Vezi și nota precedentă.

¹⁶ *Historia Salonitarum pontificum atque Spalatensium*. Schwandtners *Scriptores rerum hungaricarum*, Vindobonae, 1746: „Interfectis namque incolii regionis illias, aliisque in servitudinem redactis, posuerunt se in planitie illa. Haec regio dicitur antiquitus fuisse *pascua Romanorum*”.

¹⁷ *Chron. Dubnicenze*, ed. Florianus III, 17 și *Chron. Budense*, ed. Podhradsky, p. 24: „Blackis qui ipsorum (Romanorum) fuere pastores et coloni remanentibus sponte in Panonia”. Aceleași cuvinte sunt conținute și în alte cronici ungurești ca *Chron. Posonieme*. Vezi locurile în variantele lor reproduse de D. Onciul, *Tradiția istorică în chestiunea originilor române în An. Acad. rom.*, II, Tom. XXIX, 1907. Vezi și I. Gherghel *Cronicile ungurești despre Români în Revista Tinerimea română*, I, 1898, p. 28 și urm. Ambii susțin o origină mai veche comună a acestor texte.

tr'adevăr, după retragerea părții bogate a populației orașenești, rămăseseră în țările ocupate de barbari și se dedaseră la păstorie. Keza ne spune apoi că Secuții ar fi o rămășiță a Hunilor, cari avuseră împreună cu Valahii soarta de a fi așezați în hotarele munților unde, amestecați cu Valahii, începură a întrebuița literele acestora¹⁸.

Arătările tuturor acestor izvoare ungurești sunt întărite prin spusele concordante ale cronicarului rus *Nestor*, care scrie către anul 1100. El spune că „în anul 898 Ungurii trecură pe la Kiev pe lângă muntele ce și astăzi se numește muntele Ungurilor. Ajunși la malurile Niprului, ei așezară acolo corturile lor, căci ei erau nomazi precum sunt și astăzi Polovții. Ei veniau de la răsărit și trecură niște munți înalți cari s'au numit munții ungurești, și se apucară la luptă cu Valahii și Slavii cari locuiau aceste țări; căci mai întâi se așezaseră Slavii aici; pe urmă veniră Valahii cari supuseră pe Slavi apoi Ungurii alungând pe Valachi și cucerind această țară, se așezară aici lângă Slavoni, după ce îi supuseră. De aici vine numele țării de Ungaria”¹⁹.

Acești Valachi și Slavi ai lui *Nestor*, corespund întocmai cu *Blasii et Sclavi* ai lui *Anonimus*, încât este învederat că ambele arătări se referă la același fapt: supunerea Românilor din Transilvania de Unguri.

Partizanii teoriei imigrării poporului român din dreapta Dunărei, cari răsping mărturisirea lui *Anonimus* ca a unui scriitor ce nu ar merita nici cea mai mică credință, neputând procede tot astfel și cu călugărul *Nestor*, iar pe de altă parte mărturisirea formală a acestuia punându-i în o mare încurcătură, caută să înlăture greul, interpretând pe Valachii lui *Nestor* ca Francii ai Imperiului Carolingilor²⁰. O atare interpretare este cu neputință din mai multe motive:

¹⁸ *Keza*, l. c., p. 70: „Zaculi Hunnorum sunt residui qui... cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blakis commixti litteris eorum uti perhibentur. Cf. și locurile paralele din alte cronici ungurești reproduse de *Onciul și Gherghel l. c.*”

¹⁹ *Chronique dite de Nestor* par Louis Leger, 1884, p. 19.

²⁰ *Roesler*, *Romänische Studien*, p. 80. Asupra valorii lui *Anonimus* ca izvor istoric vezi: *Pic*, *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, Leipzig, 1882, I, „*Anonimus Belae regis notarius*” și a mea *Teorie a lui Roesler* p. 96 (*Les Roumains au Moyen-âge* p. 74) și *D. Onciul Originele Pr. rom.* p. 124. Asupra timpului când a trăit acest cronicar și pe care adversarii continuității se silesc a-l cobori cât se poate mai încoace, sub *Bela al IV-lea* 1235—1270 pentru a slăbi astfel mărturisirile sale asupra timpului cuceririi maghiare (*Roesler* p. 183), aducem un document care a fost omis atât din studiul d-lui *Pic* cât și din al nostru, și din care se vede că cronicarul anonim a trăit sub *Bela al III-lea* 1173—1196: „*Litterae Belae III venditionem praedii Zeles a domino Froa pro palatino Farkasio factam, ac Pauli regis antea notarii, tunc episcopi transilvaniensis chyrographo testimonique (signatum) confirmantis*”. Din colecția comitelui *Ioseph Kemeny* în Transilvania IV, 1871, p. 29. Dar ce nevoie au protivnicii stăruinței a cobori data unei cronici care nu merită nici o crezare?

Mai întâi, de și Carol cel Mare purtă titlul de împărat roman, poporul pe care el îl stăpâniă se numia Franci, și imperiul lui eră cunoscut, nu atât sub titlul său oficial eclesastic de Imperiul Roman cât sub acel real de Imperiu al Francilor și este cunoscut că Slavii au dat numele de *Valachi* numai popoarelor de ginte latină, niciodată celor de ginte germană, precum erau Francii ²¹.

Apoi pe timpul venirii Ungurilor în Panonia nu mai rămăsesse decât doară amintirea cuceririi lui Carol și stăpânirea Împărăției France în ea. Moravii sub Sviatopluc pe care'l răstoarnă tocmai Ungurii la venirea lor, substrăseseră Panonia de mult de sub dominarea Francilor cari fuseseră stăpâniți, după Carol cel Mare, de niște principii slabi și nedestoinici ²². Apoi este de observat că, pe timpul cuceririi maghiare, nici chiar titlul de Imperiu Roman nu mai există, încât măcar pe numele acesta zadarnic să se poată bază explicația Valahilor ca Franci. Acel înființat de Carol cel Mare, încetase de a mai fi cu Carol cel Gross, 887, și nu fusese încă reînființat în legătură cu Germania, prin Oton cel Mare, 962. El fusese înlocuit în partea sa răsăriteană prin regatul Germaniei care pe atunci există, în fruntea sa cu Arnulf de Carintia. Unde se poate găsi în o asemenea stare de lucruri, fie și cel mai slab motiv care să fi făcut pe Nestor a pomeni, nici măcar pe Francii lui Carol, ci pe Germanii lui Arnulf, cu numele de Valahi?

În sfârșit este de observat, că Nestor spune în locul raportat mai sus, că Valachii au venit *de s'au așezat între Slavoni*, și el revine de două ori în alte locuri asupra acestei chestii, încât pare a fi fost bine informat în această privire ²³.

Prin urmare nu înțelege a vorbi numai despre întinderea unei stăpâniri a Vlahilor în aceste părți, ci de așezarea acestora ca popor în sinul Slavonilor dela Dunăre. Aceasta însă nu s'a întâmplat pe timpul lui Carol cel Mare. El întocmise în Panonia,

²¹ Martin Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, c. XII: „Polonorum atque Slavorum lingua non modo hi populi verum etiam omnes qui sunt Italici generis Vlassi et Vlossi dicuntur, quod ipsum etiam argumento est Italicam hanc gentem esse”.

²² A. Thierry, *Histoire d'Attila et de ses successeurs*, II, p. 215. Palacky, *Geschichte Boehmens*, Prag. 1844, I, p. 140.

²³ Nestor ed., Leger, c. III, p. 4: „Valachii venind peste Slavii dela Dunăre și făcându-le silnicie, acești Slavi se duseră să se așeze pe Vistula și luară numele de Lechi”. La c. XIX, p. 19 cronicarul rus spune iarăși că „Ungurii trecând peste Carpați, se apucară la luptă cu Vlachi și Slavii cari locuiau în aceste țări”; căci mai întâiu Slavii se așezaseră aici; apoi veniră Valachii care supuseră pe Slavi”. L. c. VIII, p. 8, el adaugă: „Atunci veniră Ungurii Albi și moșteniră țara Slavonilor, după ce alungaseră pe Valachi cari o areau de mai înainte”. Miklosich bănuște că partea subliniată din locul al 3-lea să fi fost intercalată, neaflându-se decât în două manuscrise. De aceea a și fost omisă de el în ediția cronicarului rus publicată la Viena în 1860. Chiar în acest caz, încă rămân celelalte două locuri autentice.

cucerită dela Avari, câteva comitate ocârmuite de Franci, și adusesse chiar câteva colonii pentru a împopora locurile pustiite prin războiu; aceste colonii însă erau „de obârșie germană, ridicate din Bavaria, sau slavone, aduse din Carintia. Numărul celor așezați aici devine însemnat, și astfel se dădă naștere în jurul Vienei și a muntelui Comagene unui simbure de poporație *teutonică*”²⁴. Singura interpretare rațională a spuselor lui Nestor, este de a raporta cuvintele lui la cucerirea romană, pe timpul lui Traian, și la efectul ce această cucerire trebui să’l aibă asupra popoarelor sarmatice, pe cari Nestor le arată ca Slavi, cari locuiau în Dacia alătura cu Dacii²⁵. Prin urmare Valahii lui Nestor, nu pot fi alții decât poporul român din Dacia. Că Nestor nu înțelegea prin Valahi nici pe Franci, nici pe Romani nici pe Spanioli, nici pe Venețieni (Italieni nu erau pe atunci), se vede depe enumerarea popoarelor Europei, făcută de el în capitolul al II-lea al scrierei sale. El spune aici: „de rasă jafetică sunt: Waregii, Suedezii, Normanii, Goșii, Rușii, Englezii, *Spanioli* (Galitzani), Valahi, (Volochi) *Romanii* (Râmleni, românește vechiu: Râmleni), Germanii (Nemtzi), Korliazii (nu se știe ce popor însă), *Venețianii* (Veneditzki), *Francii* (Friagovi)”. Nestor, cunoscând celelalte popoare ce s’ar fi putut numi Valahi și numindu-le cu nume speciale, terminul de Volochi rămâne numai pentru Români, pe cari mai ales Slavonii i-au însemnat cu acest nume, de oarece cu dânșii au venit ei mai cu deosebire în atingere, pe când de celelalte popoare romanice erau despărțiți prin rasa germană. Cât despre rândul în care sunt enumerate aceste popoare și unde Valahii sunt înșirați după Spanioli, din care ar putea să se deducă că ar însemna pe Italieni, observăm că Nestor nu urmează în expunerea lui nici așezarea geografică, nici asemănarea națională; așa el sare dela Ruși la Englezi pentru a trece dela aceștia la Spanioli peste Franci, pe cari nu’i aduce decât la sfârșit, după ce a pomenit pe Valahi, Romani, Nemți și Venețieni. Necunoscând el așezarea popoarelor după cum eră în realitate, el arată numai numele lor care lovise urechile sale. Italienii nici nu existau ca popor pe

²⁴ Thierry, *Hist. d’Attila*, II, p. 194.

²⁵ Deaceea Dlugosz, istoric polon din veacul al XV-lea, reproduce, nu știm din ce izvoare, părerea lui Nestor asupra strămutării Slavilor dela Dunăre, atribuind-o însă anume cuceririi romane, *Historica polonica* I, p. 1122: „Stephano Moldaviae Woivoda apud Walahos mortuo, quorum maiores et aborigines de Italia regno pulsi (genus et natio Volscorum esse fuisse creduntur), veteribus dominis et colonis Ruthenis, primum subdole deinde abundente in dies multitudine, per violentiam expulsis, illam occupaverunt; in Ruthenorumque ritus et mores, quo facillior proveniret occupatio, a proprio degenerantes transmigrarunt”. Această interpretare a locurilor lui Nestor este susținută și de Bielovski, *Leatopis Nestora in Monumenta Poloniae historica*, Liow, 1864 I, p. 839. Vezi și Simion Manguica în *Romänische Revue*, Pesth, III, 1887, p. 178.

vremile lui Nestor și poporațiile de căpitanie ale Italiei în acest timp erau tocmai Venețienii și Romanii pe cari Nestor îi cunoaște și îi numește cu numiri deosebite. În deobște cunoștințele geografice ale lui Nestor sunt din cele mai conuze, precum nici nu puteau să fie altfel la un călugăr rus din veacul al XI-lea. Pentru a da un exemplu despre știința lui geografică, amintim că într'un loc el dă ca margine a Varegilor adică a Scandinavilor spre apus, țara Englezilor, iar spre sud pe aceea a *Valahilor*²⁶. Apoi dacă Valahii lui Nestor ar fi Italianii, iată Scandinavia mărginindu-se cu Italia. Dar nu se potrivește această arătare nici cu Românii? Este adevărat. Deaceia nici nu trebuie cerut dela călugărul rus altceva decât numiri, nu așezări geografice, și am văzut că numele de Valahi nu se poate referi decât la Români.

Alt izvor contimporan cu Nestor este și poema germană a *Nibelungenilor* care, între oaspeții veniți la nunta lui Etzel (Atila) cu Krimhilda enumără pe lângă Ruși, Greci, și Peceneghi și pe *Vlahii cu ducele lor Ramunc*²⁷. Forma dată numelui de Ramunc ne lasă să întrevădem în ei chiar pronunțarea nazalizată a numelui *Român*, de oarece toate dicționarele germane actuale indică pronunțarea cuvintelor nazalizate franceze prin *ung, ong*: Melun: sprich Melung; chatain: sprich chataing. Germanii adaugă un g la sfârșitul unui cuvânt nazalizat, de unde urmează că Ramunc este cuvântul *Român*. Se vede în această poemă o amintire veche a Românilor, de oare ce este strămutată tocmai pe timpul lui Atila. Părțile cele mai vechi ale poemei fiind din veacul al XI-lea, povestea despre Ramunc trebuie raportată tot la timpul lui Nestor.

Concordanța între izvoarele ungurești, cronicarul rus și poema germană, trei izvoare atât de deosebite, dovedește într'un chip neîndoelnic aflarea Românilor în Transilvania la venirea Ungurilor, ceea ce nu este decât conform cu faptul că coloniștii romani n'au părăsit niciodată cucerirea lui Traian.

Odată dovedită existența Românilor în Ardeal, nu avem nici un motiv a ne îndoi că ei nu vor fi fost constituiți într'un stat vasal Bulgarilor, și anume sub principele *Gelu* arătat de Anonimus, precum erau vasale tot Bulgarilor celelalte ducate constatate ca în ființă în țările de peste munți la venirea Ungurilor.

Această constituire a unor State sub conducerea bulgărească eră firească, întru cât s'a dovedit într'un chip neîndoelnic întinderea stăpânirii întâiului Imperiu Bulgăresc la nordul Du-

²⁶ Nestor, ed. Leger, p. 2.

²⁷ *Der Nibelungen not*, ed. Bartsch, p. 222: „Der Herzog Ramunc uzer Vlahenlant-Mit sieben hundert mannen kam er fur sie gerannt". Adecă: Ducele Ramunc din țara Vlahilor cu șapte sute de oameni venise și el grabnic.

nărei. Stăpânirea bulgărească pe stânga fluviului eră întâiu dinastică, întru cât casele domnitoare din deosebitele ducate erau bulgare. Dar și cultura câtă eră, biserica și limba scrisă erau deasemenea bulgare. Poporația alcătuitoare a statelor eră însă românească, întru cât Slavii vechi conlocuitori cu Românii și cu Ungurii dispăruseră în sinul acestora în Transilvania pedeparte, în Ungaria pe alta²⁸.

Românii sunt însă adeveriți și documental aproape dela prima apariție a documentelor ungurești din Transilvania. Astfel găsim întâiu mai multe nume de caracter învederat românesc, cu toată investmântarea lor ungurească, în mai multe documente din veacul al XII-lea. Așa numele Crețu 1135, Mykula (Micul) și vila Myroslov (mirislău) 1219, udvornicii regali Cuzma (Cozma), Bessu, Bud, Bendu 1221, Mic, Barbatuș (Bărbat) 1239; „încola” Nugul, apoi „servi”, Micou și Lazou, Buhtea (Buftea) și Ciobanul Tychu 1246, muntele Vecu, și numele de persoană Budul 1252 și așa mai departe²⁹. Apoi un document din 1227 reproduce conținutul unui altuia mai vechiu, dat de regele *Coloman*, 1095—114, unor Români din ținutul Crasnei, prin care regele confirmă stăpânirea asupra pământurilor lor, și le încuviințează mai multe libertăți. Cu toate că numele acestor Români sunt reproduse cu totul schimonosite de documentul maghiar, totuși recunoaștem în ele mai multe nume cari nu puteau fi purtate decât de Români precum: *Voinea*, *Dinu*, *Vulcan* și *Micul*³⁰. Un alt document din 1763 arată că s'a produs în justiție un document din 1445 în care se confirmă în persoana urmașilor Petru, Mândru, Nan, Costea, Sandrin, Nicolai de Pop și Nicolai din Vizău, donația făcută de regele Sf. Ștefan străbunilor lor, Negrilă și Radomir din Comitatul Vizăului³¹. În sfârșit mai cităm încă un document din 1437, pe care'l vom analiza mai pe larg la expunerea relațiilor lui Mihai Viteazul cu Românii Ardealului, în care țărani români și unguri revoltați cer să li se înapoiască libertățile pe cari le aveau condate de regele Sf. Ștefan³². Toate aceste documente dovedesc

²⁸ Vezi și Onciul, *Originele Pr. rom.*, p. 17.

²⁹ Vezi citatele în N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 213.

³⁰ Doc. din 1227, *Deutsch und Firnhaber, Urkundenbuch I*, p. 41: Andreas rex... quod homines de genere (lipsă) ad nostram accedens praesentiam nobis privilegium *Colomani regis* tulerunt... qui talis est: Colomanus (lipsă) princeps fuit in Kraszon civitate Mesta, cui rex donabat civitatem Kraszon et i (lipsă) non suscepit, sed et ipse petivit ut non daret decimas, terra sua fuit planities bubalorum et mera planities. Seccos sua silva Nepocor, vestem ferens et ipse nepos Nerdino portat (lipsă) dextram apothecam portat non decimas det, non in exercitum vadat, non cum villa debitum persolvat Nerdinus. Nomina vero supradictorum hominum sunt hec: Tota filius Nerdini *Vone Dine* filius Ioan, Stephan, *Volcan*, Poch, Bungi, Vich, *Mic*, quorum petitiones satisfacere volentes etc.". Documentul este aproape neînțeligibil fiind foarte stricat.

însă că Ungurii au aflat pe Români ca locuitori ai țărilor transcarpatine la venirea lor în ele. Alt document care raportează existența Românilor la 1210 este acel al Regelui Bela al IV-lea din 1250 care amintește despre ajutorul dat de tatăl lui Bela al IV-lea, regele Andreiu al II-lea, lui Borilă Asan împăratul Româno-Bulgarilor căruia îi dă numele său adevărat românesc de Burul, contra răsculașilor din Vidin, ajutor pus sub comanda lui Ioachim care și întovărășise pe Sași, pe *Români*, Secui și Peceneghi. Expediția se întâmplă la anul 1210 și urcă deci la această dată existența Românilor în Transilvania³².

Ducatele lui Kean și Salanus. — Al patrulea ducat, și acesta tot vasal al Bulgarilor, este arătat ca existând încă neatârnat pe timpul lui Ștefan I cel Sfânt care îl supune autorității Statului maghiar. Acesta este ducatul lui *Kean*, ducele Bulgarilor și al Slavilor, care ar ocupa o regiune întărită de natură în care Sfântul Ștefan pune pe un unchiu al său numit Zoltan ca duce în locul lui Kean³⁴. Regiunea în care se întindea acest ducat trebuie căutată în sudul și răsăritul Transilvaniei, căci mai întâiu această parte poate fi privită ca cea mai întâ-

³¹ Documentul e conținut în manuscriptul bibliotecii muzeului din Pesta, No. 274 intitulat *Simonchich Noctium Marmatiarum vigiliae*, la p. 19. Reproducem locul extras din el de Hasdeu în *Istoria critică a Românilor*, p. 123, nota 17: „Hujus Urcund filii Nagrile et Radomer dicuntur esse progenitores familiae Tomay-aga, *nobiles Valachi* in Borsa. In cuius probam *autenticam* adducimus *procolorem* comitatus Marmaros extractum qui sic est: *Familliae Tomayaga successores* producent anno 1733 coram legitimario Comitatus foro *Nobilitatis* recognitione Kenderes de Malomvitze Comitis Comitatus ejusdem, de anno 1445, in qua Petrus, Mandra, Han, Koszta, Sandrinus, Nicolaus Pap et Nicola de Viso specificatur, quod *ipsorum primis parentibus Negrile et Radomer vocatis collatio adhuc a St. Stephano facta sit*, pro fidelibus servitiis in Kenezatu de Vizo”. Documentul vorbește anume de nobili valachi și apoi numele de *Mândru, Costea*, formă română, prescurtată din Constantin, *Sandrin* prescurtare din Alexandru, cu sufixul românesc *in, Negrilă* diminutiv din negru cu sufixul rom. *ilă*, întăresc această indicare. Șincai, II, p. 26, cunoaște și el acest document din colecția lui Cornides. Reproducerea documentului de două colecții deosebite, a lui Simonchich și a lui Cornides, întăresc autenticitatea lui.

³² Fejer, X, p. 893 „universitatis regnicolarum Hungarorum et Valachorum, pro reacquirendis reobtinendis pristinis libertatibus, per sanctos reges cunctis huius regni Hungarorum incolis datis et concessis... *quod litteras Sancti Stephani regis* aut successorum ejusdem, in quibus libertates et statuta habebantur, ab imperiali majestate possent impetrare, census annalem solvere, munera dare et servita exhibere hoc modo teneantur”. Mai jos, Vol. V, *Mihai Viteazul și Români Ardealului*.

³³ Revista ungiurească *Szazadok* 1912, Aprilie 15, p. 292. Document aflat de d. Karacsöny în Archiva din Budapesta: „Associatis sibus Saxonibus, *Olachis, Siculis, Bisenis*, in subsidium transmisit”. Notița mi-a fost comunicată de d. prof. I. Ursu. Alte documente vezi mai jos în acest volum, la capitolul *Starea Românilor sub Unguri*.

³⁴ Numele *Kean* redat de unele cronici prin *Kan (Chron Posoniense*, p. 65) este turanicul Chan șef, Principe. Vezi Onciu *Originele Pr. rom.*, p. 128 și 130.

rită de natură; apoi mijlocul și nordul Transilvaniei erau ocupate de ducatul românesc, încât nu rămâne alt loc pentru ducatul lui Kean decât sudul acestei țări. S'ar putea admite că el să se fi întins în Muntenia, fiind apărut astfel prin puternicul lanț al Carpaților, dacă *Thurocz* nu ar fi adăogit că „Zoltan a moștenit acele părți transilvane, de unde apoi se trage numele obișnuit al țării de Erdely Zoltan”, adică Ardealul. Tradiția acestei lupte a lui Sfântul Ștefan cu ducele Kean este cu atât mai de crezut, cu cât fusese păstrată de preoții dela biserica Sfintei Fecioare din Alba Iulia, căreia Ștefan îi dăruise cele mai multe din prețioasele tezaure dobândite dela Kean, și ai cărei preoți erau deci ținuți să pomeniască pe rege și să amintească faptele lui. Și acest ducat eră bulgăresc prin domnia stăpânitorului lui și nu prin poporație, de oarece tocmai în regiunea pe unde se întindea el — sudul Transilvaniei — se întâlnesc cele mai vechi urme documentale despre Români în Țara Bârsei, pe unde se găsește teritoriul numit Terra Valachorum³⁵.

Un al cincelea ducat pomenit de izvoarele ungurești, și mai ales de Anonimus ca aflându-se în Panonia, pe timpul venirii Ungurilor, este acel al lui *Salanus*, a cărui existență este însă supusă îndoielei. El însă nu interesează deadreptul istoria Românilor, întru cât se află în afară de regiunea locuită de ei³⁶.

Mai încheetor poate decât existența acestor ducate bulgare cu poporație română din Transilvania, la venirea Ungurilor, pentru aflarea Românilor în aceste regiuni, vorbește împrejurarea aflării unei poporații românești în Moravia. Această poporație este astăzi cu totul slavizată, dar ea a păstrat numele ei poporan de Vlahi; capitala regiunii se numește Valah-Mezerici și mai multe cuvinte românești împetrițeau graiul ei slav. Toate acestea dovedesc o origine romanică a acestor Slavi din Moravia, „Cum, se întreabă Hasdeu, oare acei Romani ar fi putut ei să nimeriască în Moravia, dacă nu i-ar fi împins într'acolo din Panonia năvălirea Ungurilor?”³⁷.

³⁵ *Thurocz*, II, c. XXX p. 39: „Post haec autem movit exercitum super *Kean ducem Bulgarorum et Slavorum*, que gentes loca naturali situ munitissima inhabitant... Et locavit ibi unum proavum suum nomine Zoltan, qui postea hereditavit illas partes Transilvanias et oide vulgariter dici solet Erdelyi Zoltan... Ex hac itaque gaza multiplici, secundum Rex Stephanus plurimum locupletatus. Albensem Basilcam quam ipse fundaverat aureis altaribus ditavit”. Comp. *Phron*, *Budense*, p. 66, și *Simon Keza*, p. 103: „post haec cum *Kean Bulgarorum duce et Sclavorum* praeliatus est, quo devicto de ipsius thesauro beati Virginis ecclesiam de Alba ditare non omisit”.

³⁶ Vezi argumentele cari vin în favoarea existenței acestui ducat la Onciul, *Critica Teoriei lui Roesler*, în *Convorbiri literare*, XIX, 1885, p. 263.

³⁷ *Stral și substrat în Etymologicum Magnum* III, p. XXIX. Comp. T. Burada *Români din Moravia* în *Archiva din Iași* VI. Hasdeu însă atribuie tot năvălirii maghiare strămutarea Daco-Românilor în Macedonia și Istria, ipoteză cu totul neîndreptățită. Câteva documente din 1643 pomenesc despre Valahi din Moravia, *Hurmuzaki, Doc.*, VIII, p. 509.

Cercetarea stărei Transilvaniei la venirea Ungurilor arată că Românii în această țară se aflau constituiți în mici state, sub niște voievozi vasali Împărăției Bulgare, ceea ce corespunde întocmai cu rezultatele dobândite în capitolele anterioare. Am văzut anume că Românii nu se desțăraseră nici odată din Dacia ; că peste ei au venit Slavonii cari trăiau încă la venirea Ungurilor, alătura cu ei, în țările transcarpatine, nefiind încă desăvârșit procesul de absorbire din partea elementului românesc care'i înghiți mai târziu cu totul, și că ambele aceste popoare începură, dela decăderea stăpânirii avare în Panonia, și înlocuirea ei cu cea bulgară asupra Daciei, a se coborî dela munte la câmpie, apucându-se de o viață așezată și de lucrarea pământului, ceea ce trebuia să aibă de neapărată urmare încheierea vieții de Stat. Constituirea efectivă a Românilor și Slavilor în niște State sub suzeranitatea bulgărească, s'a adevărit și din studiul izvoarelor ungurești. Astfel am dobândit, din combinarea tuturor fântânelor istorice cercetate, un tot armonic precum trebuie în totdeauna să fie adevărul.

2. NĂVĂLIREA MAGHIARĂ

Calea năvălirii maghiare. — Peste aceste țări transcarpatine în care începuseră a se înjgheba niște rudimente de viață organizată, vine puțin timp după ivirea zorilor ei cucerirea maghiară.

Ungurii sunt un popor de rasă mongolă, din ramura finică a acestui trunchiu, de care se țin Finii propriu ziși, Ostiacii și Wogulii, și deci înrudiți cu ramura turcă a aceleiași rase ³⁸.

După ce Ungurii se desfac de trunchiul finic din care se trag, ei locuiesc câtva timp în Rusia de astăzi, prin guvernământul Orenburg, în regiunea numită pe atunci *Ungaria Mare* ³⁹. Abatele Regino din Prum, trăitor în veacul al X-lea, care văzuse el însuși pe Unguri în incursiile lor în Germania, ne descrie astfel pe aceasta a treia ediție a popoarelor hunice : „Ungurii rătăcesc în pustietățile Panoniilor și ale Avarilor și își caută hrana zilnică din vânat și pescuit. Ei luptă mai ales cu săgeți pe cari știu să le arunce cu o mare dibăcie, din arcurile lor de lemn. Nu se pricep a se lupta în o ordine de bătaie sau a asedia cetăți : adeseori se prefac a fugi, pentru a înșală pe dușman.

³⁸ Hunfalvy, *Etnographie Ungarns*, Budapest, 1877, p. 146. Comp. Elisée Reclus, *Nouvelle géographie universelle*, Paris, III, p. 332 și p. 675.

³⁹ Voyage de Rubruquis, c. 23, apud Gebhardi, *Geschichte des Reiches Ungarn*, Pesth, 1802, p. 320. (Leipzig, 1778—1782, I—IV).

Ei nu țin însă mult timp la luptă ; de altfel ar fi neînvinși, dacă stăruința lor în bătălie ar fi deopotrivă cu furia primei lor ciocniri. Se hrănesc aproape în chipul fiarelor sălbatice, cu carne crudă și cu sânge. Inima dușmanilor morți o taie în bucăți și o înghit în chip de doctorie. Ei nu știu ce este mila și cu atât mai puțin cunosc simfiminte motivate prin frica de Dumnezeu sau datorită către rudenii ⁴⁰.

La această descriere trebuie adăose cuvintele lui Ricardo din Cronica raportată mai sus că : „Ungurii trăiesc ca fiarele sălbatice, necultivând pământul, mâncând carne de cal, de lup și de alte animale de acest fel și bând lapte și sânge de cal”. Nu mai puțin spusele episcopului de Freising că : „Ungurii sunt oameni urâți, cu ochii scufundați, mărunți la statură, barbari și sălbateci în năravuri, și în limbă ; un fel de monștri ome-nești” ⁴¹.

Acest cumplit neam de oameni cari ajungeau pe străbunii lor, Hunii, în sălbătecie, strămutându-se din Ungaria Mare, se opresc pentru câțva timp, pe la 830, în regiunea numită *Ate-luzu*, între Nipru și Carpații moldovenești, unde aleg de rege al lor pe *Arpad*, șeful întâei lor dinastii. Ei se pun în legături cu împăratul bizantin Leo, contra lui Simion împăratul Bulgarilor, pradă și devastează cumplit țara acestuia. După aceea ducându-se partea validă a Ungurilor în o expediție către Germania, Bulgarii se aliază cu un alt neam de barbari mongoli, *Peceneghi*, și pustiesc cumplit locuințele Ungurilor din *Ate-luzu*. Parte din cei rămași acasă caută atunci un adăpost în munții dela granița Moldovei, în colțul sudic răsăritean al Carpaților. Din acești Unguri, refugiați aici, se trage poporul *Secuilor*, neam deosebit de Unguri, care împoporează prin excepție munții, pe când dealtmintrelea această rasă a ocupat pretutindeni locurile plane.

Pentru această origine a Secuilor vorbesc mai multe împrejurări :

Aceea tocmai că ei sunt singurii Unguri cari locuiesc în munte, fapt explicabil numai pentru un popor fugit înaintea unei năvăliri, și nu la unul năvălitor.

Imprejurarea că Secuii vorbesc tot limba maghiară, deși ceva mai arhaizată decât Ungurii proprii. Aceasta se explică dacă luăm în considerație că Secuii s' despărțiră de Maghiari cu vreo 60 de ani înainte de așezarea acestora în Panonia, și

⁴⁰ *Chronicon Reginonis* ad, a. 889 in *Pertz, Monumenta Germaniae historica*.

⁴¹ Locuri citate de canonicul Bunea în *Discursul său postum de recepție la Acad. rom.*, p. 4.

că o ramură de popor ce se desparte din masa lui, și se desvoltă mai departe, rămâne totdeauna în limbă cu particularități mai arhaice ⁴².

Ungurii întorcându-se din expediția lor, și găsind locuințele lor din Ateluzu pustiite, adună rămășițele poporului lor, și trecând pe lângă Kiev, pleacă către apusul Europei. Fiindcă fosta lor țară, Ateluzu, fusese ocupată de către Peceneghi, apoi ei trebuiră să apuce către Panonia, pe la nordul Carpaților. Ei cunoșteau această țară din prădăciunile lor anterioare și totdeauna o vizitaseră, apucând drumul prin Galiția, ceceea făcură și acuma. Că aceasta fu calea urmată de ei, se adevărește apoi și din izvoarele maghiare, cari concordă spre puternicia lor întărire, cu spusele cronicarului rus Nestor ⁴³.

Prin urmare Ungurii nu trecură prin Valahia și pasul Turnului-Roș sau Porțile-de-Fier, pentru a pătrunde în Panonia, și nu ocupară deci întâi Transilvania ⁴⁴, ci după cum am arătat, cuceriră centrul Daciei Traiane, câtva timp după așezarea lor în Panonia, unde intrară pe la nord.

Este de luat aminte apoi, că Ungurii nu prea repurtară izbânzi strălucite în primul lor atac în contra popoarelor țărilor dela Dunăre și mai ales ale celor carpatine. Astfel în contra ducatului lui Menumorut, ei fac două expediții, din cari în cea dintâi cuceresc numai pustietatea Nyr, așezată la nordul ducatului. Menumorut se retrage în muntele Igfon, și se împotrivește încă cu destulă putere, pentru a sili pe Unguri să încheie cu el un tratat, prin care *ducele bulgar este lăsat în principatul său*, cu îndatorirea de a da pe fata lui în căsătorie fiului lui Arpad. La moartea lui Menumorut, ne rămânând nici un moștenitor de sex bărbătesc, prin aceasta se întâmplă de trecu ducatul la fiica lui și deci la soțul ei, Zulta ⁴⁵.

⁴² Hunfalvy, presupune că Secuii fură așezați anume în acea parte a Transilvaniei, spre apărarea țării. (Ethnographie Ungarn's, p. 201). Simon Kezas (Ed. Endlicher, p. 70) spune că Secuii ar fi rămășiți ale Hunilor: „Isti Zatul Hunnorum sunt residui”. Identitatea aproape deplină a limbei maghiare cu aceea a Secuilor, exclude această ipoteză, căci limba Hunilor, mai veche cu 500 de ani, trebuia să diferească mai mult de limba actuală a Ungurilor, de cum se deosebește limba Secuilor. Vezi și I. Pușcariu, *Alfabetul Secuilor în An. Acad. rom.*, II. Tom. XXVII.

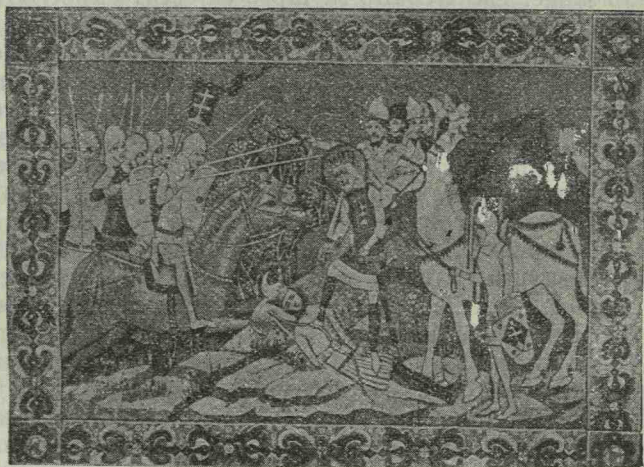
⁴³ Anonimus c. 8 p. 8, Simon Keza, p. 102. *Chronicon Budense* p. 36. Comp. locul din Nestor raportat mai sus p. 137.

⁴⁴ Aceasta este părerea și a istoriografului și colecționarului ungar comitetele Joseph Kemeny. Într'un articol publicat în *Kurz, Magazin* I, 1844, el spune la p. 235: „Obwohl Sibenbürgen schon früher durch die Maghiaren theilweise erobert wurde, so war es bis zur Regierung des Fürsten Gyula von dem ungarischen Mutterlande doch noch immer getrent, und die gänzliche Einverleibung mit Ungarn geschah erst nach der Besiegung des Fürsten Gyula”.

⁴⁵ Anonimus, c. 51 p. 45: „Dux vero Arpad inito consilio suorum nobilium, mandata Menumorut dilexit et laudavit... petitionem Menumorut differe noluit et filiam suam in uxorem Zulte accepit cum regno sibi promisso et mis-

Tot așa de puțin cu efect fu și atacul îndreptat de Unguri contra ducelui Glad, de oarece cu toate că se supune Ungurilor, el nu este scos din domnie, și urmașii lui se găsesc încă pe timpul lui Sf. Ștefan ca duci ai acelei țări. Intâlnim anume pe acel Ahtum care nevoind chiar să mai cunoască supremația regelui maghiar, este bătut de Sf. Ștefan și înlocuit cu un nepot al regelui, numit Sunad ⁴⁶.

Asupra cuceririi Transilvaniei, observăm deasemenea că versiunea păstrată de Anonimus nu o arată ca o izbândă deplină, de oarece după moartea lui Gelu, Tuhutum capul ungar căruia Anonimus îi atribue supunerea ducatului românesc, este ales de poporația țării ca domn în locul lui Gelu. Urmașii acestui

Sf. Ștefan ucide pe Kean ducele bulgar.

cap țin Transilvania până pe timpul regelui Ștefan, când ducele Gyula, strănepotul lui Tuhutum, căutând a se face tot așa de neatârnat ca și Ahtum, provoacă pe regele maghiar a'l bate și supune. Prin urmare dinastia română fusese înlocuită cu una maghiară, iar în celelalte rămăsese tot principatul românesc de mai înainte. Ducatul lui Kean e supus de către Sf. Ștefan, iar sudul Transilvaniei rămâne mai mult timp neatârnat de

sis legatis... mandavit ut celebratis nuptiis filiam Menumorut filio suo Zulte in uxorem acciperent et... Duci Menumorut darent Bihor castrum" c. LII: „Menumorut post illam causam in secundo anno *sine filio mortuus est*, et regnum eius totaliter Zulte generi suo dimisit in pace”.

⁴⁶. Anonimus, c. 11 p. 12—13: „*terram vero que est a fluvio Morus usque ad castrum Urscia preoccupavisset quidam dux Glad, ex cuius progenie Ohtum fuit natus, quem postea longo post tempore sancti regis Stephani, Sunad filius Doboca nepos regis, in castro suo interfecit*”.

Unguri. În deobște cucerirea maghiară a țărilor române din Carpați începe mai cu hotărîre sub Sf. Ștefan și ține până la 1210 când Ungurii o încheie cu supunerea țării Bârsei⁴⁷.

Caracterul năvălirii maghiare. — Năvălirea maghiarilor asupra țărilor transcarpatine are deci cu totul alt caracter decât cele ale popoarelor barbare de mai înainte. Mai întâiu popoarele băstinașe din țările de peste munți, Românii și Slavonii, fiind organizate în niște State sub influența și suzeranitatea bulgară, ele puteau opune o nu slabă împotrivire, pe care o și încearcă până la un punct cu succes față cu oardele maghiare. Aceste nu se putură revărsa neoprite, și pune toată țara sub foc și sub sânge. Ele trebuiră să lupte cu oștiri împotrivoare, iar nu numai să urmărească în goană niște fugari înspăimântați.

Năvălirea Ungurilor este mai mult o *cucerire* a țărilor locuite de Români și Slavoni, și aceasta încă nedeplină. Nu veniseră deci Ungurii ca Goții, Hunii sau Avarii, ca un orcan îngrozitor de popoare prădalnice care prefăceau în pulbere și cenușă tot ce le ieșia înaintea, ci ca niște dușmani, cu cari cei atacați se luptară, și cu toate că supuse, păstrară însă drepturi față de noii lor stăpâni. Iată cum se poate înțelege că popoarele de peste Carpați, cari apucaseră acuma să se scoboare din adăposturile munților, nu avură nevoie a se retrage înaintea năvălirii maghiare înapoi în cetățile lor firești, ci se supuseră cu încetul stăpânirii lor. Ungurii însă începură în curând, intrând în curentul civilizației, a îmbrățișa viața așezată și organizată a popoarelor peste cari căzuseră.

Din această împrejurare se explică însă un fapt capital din istoria Românilor: așerbirea și robia cea ne mai pomenită în care căzură Românii față cu Ungurii. Înșelați prin respectarea dela început, a drepturilor lor, ei rămaseră pe loc, și fură apoi cu încetul reduși în sclăvia cea mai degradătoare, prin o neconținută uzurpare a drepturilor lor de către cuceritorii țării. Dacă Ungurii ar fi năvălit în țările carpatine ca și celelalte popoare barbare, Românii și Slavonii ar fi nimerit îndărăt calea munților, pe care nu de mult o coboriseră, și Ungurii ar fi devenit stăpânii țărilor goale, nu și ai popoarelor de peste Carpați.

Expunerea caracterului cuceririi maghiare, după Anonimus notar, găsește o întărire în faptul că chiar pe timpul lui Sf. Ștefan, o sută de ani după intrarea Ungurilor în Panonia, principatele supuse de năvălitori la sosirea lor, păstrau încă

⁴⁷ Anonimus, c. 27 p. 24: „milites Tuhutum ducem Geloum iuxta fluvium. Copus interfecerunt; tunc habitatores terre videntes mortem domini sui, sua propria voluntate dexteram dantes dominum sibi elegerunt Tuhutum;... a die illo terram illam obtinuit pacifice et feliciter sed posteritas eius usque ad tempora sancti regis Stephani obtinuit”. Vezi un rezumat al înaintării Ungurilor asupra Românilor în Aug. Bunea (l. c. mai sus, nota 41), p. 3.

jumătatea de neatărnare, în care îi lăsase cucerirea. Deaceea vedem pe Sf. Ștefan că este nevoit să lupte contra lui Ahtum, Gyula și Kean, fără a vorbi de țările așezate dincolo de Tisa, și cari trebuiră deasemenea mântinite cu puterea în stăpânirea Ungurilor. Semi-neatărnarea părților de dincoace de Tisa, cari interesează istoria Românilor, se mântine în tot decursul istoriei ungurești, și adeverește astfel spusesele anonimului notar. Astfel p. la 1298 întâlnim pe voevodul *Lorandus* care răpind sub ocărmuirea lui toată regiunea dintre Tisa și Transilvania și făcându-se aproape cu totul neatărnat de regele Andrei al III-lea, acesta este nevoit a duce contra lui o puternică armată⁴⁸. Un alt voevod și palatin, *Dausa*, are în ocărmuirea lui cele 5 comitate de dincoace de Tisa : Bihar, Solonok, Satu-Mare, Zonuk și Crasna pe care le conduce cu ajutorul unei adunări sau diete a numitelor comitate, prin urmare ca niște regiuni nu pe deplin incorporate în regatul unguresc⁴⁹. În Transilvania întâlnim, tot pe timpul lui Andrei al III-lea pe voevodul *Ladislau* care, la stângerea dinastiei arpadiane, refuză a recunoaște pe Carol de Anjou, noul rege al Ungariei, până când papa aruncă asupra țării sale interdictul eclesastic⁵⁰. Tot pe atunci întâlnim în comitatele Maramureșului și al Ugocei pe voevodul *Nicolae*⁵¹, și mai târziu aflăm în aceeași parte de loc alți voevozi români cari se revoltă în contra coroanei. De o cam dată am vrut să arătăm numai cum caracterul cel slab al cuceririi ungurești se reflectă în urmă în organizarea provinciilor alipite pe lângă coroana maghiară, cecea poate totodată fi invocat ca o puternică dovadă a adevărului raporturilor lui Anonimus. Tot în sprijinul autonomiei îndestul de deplină a părților de dincoace de Tisa, se mai poate aduce baterea monezei separat pentru aceste țări, cu o monetărie în Cluj pentru cele

⁴⁸ Kovachich, *Supl.* I, p. 102, 1928; „Lorandus vero, occupato Scepusiensi castro, totam inde usque Transilvaniae limites regionem sub suam redegenerat potestatem”. *Comp. Fejer* VI, 2, p. 26, 1296: „Praeterea quam contra Rorandum Voyvodam et fratres suos, filios Thomae, cum nostrae militiae multitudine armorum processissemus.

⁴⁹ Fejer, VIII, 2, p. 98, 1317: „Magistre *Dausa* comes de Bihor et de Zabolch ac in comitatibus de Zathmar, de Zonuk, de Krazna vice suae personae iudex specialis deputatus”. *Idem*, VIII, 2, p. 52, 1317: „per litteras Magistri *Dausa* in congregacione quinque provinciarum per ipsum”. Alte locuri vezi reproduce în Pic, *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, Leipzig, 1882, p. 111, nota 26.

⁵⁰ Fejer, VII, 3, p. 70, 1309: „Contra saepedictum Ladislauum tanquam contra Hareticorum fautorem et inimicum fidei procedendum et totam terram sibi subiectam et adhaerentium faventium, obdientium vel dantium sibi quoque modo auxilium, consilium vel favorem ultra sylvas et citra sylvas, eclesastico supponimus interdicto”. *Ladislau* este pomenit pentru prima oară ca voevod al Transilvaniei în 1288 (Fejer, V, 3, p. 434).

⁵¹ Fejer, VIII, 1, p. 147, 1303: „Capitulum eclesie Albensis Transilvaniae nobili viro et honesto *Nicolao Voevodae*, filio magnifici Mauriti, comite de Ugocsa et Marmarusio”.

5 comitate, și alta în Săbiu pentru Țransilvania proprie. În sfârșit linia Tisei forma chiar și o graniță vamală, rămașiță a vechiului timp, când Ahtum percepea vamă dela sărurile regești ce treceau peste Tisa în Ungaria proprie ⁵².

3. STAREA ROMÂNILOR LA INCEPUTUL STĂPÂNIREI MAGHIARE.

Cercetarea stărei în care cucerirea maghiară a lăsat pe Români, în cele dintâiu veacuri ale supunerii țărilor lor de peste munți are o îndoită însemnătate: întâiu fiindcă ne arată că această stare eră mult mai bună în vremile mai vechi decât mai târziu și ne va lămuri asupra pricinilor decăderii Românilor de la starea de popor la cea de robi înjosiți; al doilea pentru că ne dă la mână unul din cele mai puternice argumente în sprijinul stăruinței Românilor în vechea lor patrie.

Deși documentele lipsesc asupra timpurilor imediat următoare cuceririi și nu putem aduce dovezile noastre decât din documente uneori cu mult posterioare, această împrejurare nu atinge întru nimic faptul însuși de dovedit. Intr'adevăr, poporul român de peste munți ajunge cu timpul a pierde o sumă de drepturi pe cari le avea mai înainte. El merge decăzând din ce în ce, din o stare înfloritoare în una tot mai degradată. Este deci firesc lucru de a admite, că *pe cât ne vom urcă îndărăpt în timp, cu atât poziția Românilor va fi fost mai bună, deoarece o găsim cu atât mai rea, cu cât ne coborim*. Chiar dacă nu putem face dovada pentru timpul cel dintâiu, îndată ce vom aduce-o pentru o epocă mai apropiată, ea va avea putere cu atâta mai mult pentru aceea ce l'a precedat.

Proprietatea. — Mai întâiu constatăm că Românii și-au păstrat proprietățile sub stăpânirea maghiară. Documentul cel mai vechiu asupra acestui fapt, este din 1227, adevărind stăpânirea pământului din partea Românilor încă depe vremile regelui Coloman (1095—1114), ceea ce se vede depe numele oamenilor arătați ca proprietari: Voinea, Dinu, Vulcan și Micu, învederat nume românești ⁵³.

Proprietatea Românilor asupra teritoriilor ocupate de ei se dovedește apoi în acelaș timp și pentru țara Bârsei și regiunile învecinate. E drept că această țară este arătată în unele

⁵² Pic, *Der nationale Kampf*, p. 172—187. Comp. mai sus, p. 134, și mai jos, Vol. III, cap. descălecarea.

⁵³ Mai sus, p. 141.

documente ungurești ca „deșartă și nelocuită”. Atare rostire este însă neserioasă, întrucât îndată după dânsa se face vorbă de locuitorii acestei țări ⁵⁴.

Din documentele citate nu aflăm însă de ce neam erau locuitorii din țara Bârsei, în momentul când a fost dăruită Cavalerilor Teutoni. Știm însă că în preajma ei locuiau Secuții și Valahii, adică Românii, căci un document din 1222 spune că s'a concedat acelor Cavaleri să nu plătească nici o vamă când vor trece prin țara Secuilor sau prin țara Valahilor. Aceste țări aveau deci mai înainte dreptul de a percepe această vamă pe care regele acum li-o răpise prin actul său de scutire în folosul Cavalerilor ⁵⁵.

Țara Valahilor era o regiune bine determinată, de oarece o vedem arătată ca marginea unei moșii Cuteburg, adaosă de regele Andrei dăruirii anterioare făcută Cavalerilor Teutoni ⁵⁶.

O altă pomenire despre Români având în proprietatea lor o pădure se raportează la altă grupă a acestui popor așezată lângă Săbiu. Privilegiul andrian din 1224 condece coloniștilor germani din Săbiu „a întrebuița spre folosul lor pădurea Blachilor și a Bisenilor, împreună cu acei Blachi și Biseni” ⁵⁷. Că Românii posedau aici afară de zisa pădure și pământ în proprietate, se vede de pe aceea că regele Andrei da în 1223 mânăstirii Cârța o bucată de pământ „luată dela Români” ⁵⁸.

Un document din anul 1231 ne va dovedi însă cu învedereare nu numai că Românii aveau această dată proprietăți în stăpânirea lor, dar că ei avuseră asemenea drept în toate timpurile mai vechi. Prin acest document, un oarecare Vydh de

⁵⁴ Teutsch und Firnhaber, *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens* 1857, p. 9, 1211 (Hurm., *Doc.*, I, p. 56), „*terram Borza nomine, licet desertam et inhabitatam*”. *Ibid.*, p. 20, 1222: „*ad hoc homines qui terram ipsam inhabitabant quando dicta donatio facta fuit*”. *Ibid.*, p. 11, 1213: „*terra Borza vacua et inhabitata... universis incolis eiusdem terrae praesentibus et futuris*”. *Ibid.*, p. 12, 1218: *terram de Burza vacuum et inhabitatam... decimas ipsius terrae ab eis incolis tam praesentibus quam futuris percipiendas*”. D. N. Iorga, *Introducere la Studii și documente*, I, p. X, admite fără cuvânt pustietatea țării Bârsei.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 18, 1222: „*Item concessimus quod nullum tributum debeant persolvere, nec incolae eorum, cum transierint per terram Sicularum aut per terram Blacorum*”. Populi eorum se referă la homines inhabitantes terram Borzam din doc. precedente și întăresc deci nepustietatea țării Bârsei.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 20, 1222: „*Cutebure que procedit usque ad terminos Blacorum*”.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 24, 1224: *Praeter vero supradicta, silvam Blacorum et Bisenorum cum aquis usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis et Bissenis eisdem contulimus ut praefata gaudentes libertate nulli inde servire teneantur*.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 24, 1223: „*Monasterio de Kertz confirmamus in presenti privilegio terram quam primo eidem monasterio contuleramus exemptam de Blacis*”. In 1252 găsim pomenit pământul acesta al Valahilor din Cârța cu limita unei alte posesii. *Ibidem*, p. 70, 1252: „*Terram Zek inter terras Vlachorum de Kerz, Saxonum de Barasu (Brașov) et Sicularum de Sebus existentem*”.

Bord, după cât se vede un German din Flandra, din acei colonizați nu de mult de regele Andrei în aceste părți, cumpără o proprietate dela un Român *Buiul fiul lui Stoia* (nume românești ba chiar articulate cu articolul postpus: *ul și a*), așezat în ținutul Valahilor, dar declară înaintea capitolului bisericei transilvane, că consimte a înapoia această proprietate vechiului ei stăpân *Trul fiul lui Cioru*, dela care primise îndărăt banii ce'i dăduse, fiindcă *Trul dovedise prin numeroși marturi că această proprietate aparținuse din timpuri imemorabile strămoșilor și răstrămoșilor săi, și că fusese alipită de țara Făgărașului încă pe când țara Românilor era țară a Bulgarilor*⁵⁹.

Acest document dovedește într'un chip învederat nu numai că Românii păstrasera proprietatea de pământ pe la 1231, de oarece în acel an găsim pe un Român vânzându'și pământul unui German; dar că acel pământ aparținuse altor Români, din vremuri cari întreceau memoria oamenilor, cel puțin de pe timpul când țara Românilor era sub Bulgari, adică în vremele întâiului Imperiu Bulgăresc (676—1018).

Mai târziu găsim foarte adeseori amintite stăpâniri teritoriale ale Românilor. Așa, într'un document din 1341 găsim o moșie împărțindu-se între moștenitorii români ai magistrului *Neculai*⁶⁰. În 1378 regele Ludovic cel Mare al Ungariei dăruiește fiilor lui Timan Vlahul moșia Patak (Valea), desigur pentru merite militare⁶¹. De aceste dăruiri către Români din partea regilor Ungariei sau din acea a marilor săi locoțiitori, întâlnim foarte des în documentele ungurești; dar fiindcă dăruirea unei moșii atrăgea după dânsa și innobilarea, precum

⁵⁹ *Ibidem*, p. 56, 1231: „Quod accidens nostri in presentiam Gallus filius Wydh de Bord, confessus est coram nobis, quod licet terram Boie terre Zumbuthel conterminam et de presenti in ipsa terra Blacorum existentem, habitam propriis suis justique impensis ab homine *Bujul filio Stoje* coemerit; considerans tamen qualiter eadem terra a tempore humanam memoriam transeunte, per maiores, avos atavosque ipsius Trulh fillii Choru possessa, et a temporibus iam quibus ipsa terra Blacorum terra Bulgarorum extitisse fertur, ad ipsam terram Fugros tenta fuerit, qualiter, is dictus Trulh filius Choru quamplurimum hominum elogiis affirmare adnitus fuerit, hinc ne iurgia temporum in processu enascerentur fraterne mutueque caritatis, dictam terram Boie eidem Trulh filio Choru, accepta eius recompensa in pecuniarum solutione, remisit coram nobis.” Asupra referirii pe timpul stăpânirii bulgare, vezi mai sus, p. 116 *Ch* în documentele maghiare se citește, *ci*: Choru=Cioru, Chaac=Ciac. N. Iorga, *Geschichte des rum. Volkes*, bănuiește fără cuvânt autenticitatea documentului, pe motivul că nu ar coresponde istoriei, ceea ce tocmai se întâmplă cu prisosință.

⁶⁰ *Hurm.*, Documente, I, p. 666, 1341: magister Nicolaus vel sui successores olacos.

⁶¹ *Ibidem*, I, 2. p. 255, 1378: Mychaelis, Johannis et Nicolai filorum petri filij Tyman de genere Olacali, in loco Patak donavit”.

și pierderea stăpânirii de pământ, pierderea acestui rang⁶², de aceea vom aduce mai multe acte când ne vom îndeletnici cu cercetarea nobilimei române.

Cu timpul însă Românii fură deposedați de proprietățile lor și anume aceia ce nu voră să și lepede religia și naționalitatea spre a trece la stăpânitori, Unguri sau Sași, popoarele înzestrate cu mănoase privilegii ale Trasilvaniei. Cei ce păstrară dreptul lor cu acest preț se înstrăinară de poporul de baștină al țării, cum o făcū bună oară mare parte din nobilimea cea mare a Ardealului, pe când altă parte, voind să păstreze cele două paveze ale neamului ei, părăsi moșii și sate și căută dincolo de munți apărarea conștiinței ei (când întemeiară principatele).

Din aceste împrejurări se explică cum de Românii ajunseră la sfârșitul veacului al XVIII-lea a nu mai posedă nici un pământ în proprietate, fapt ce se invoacă de advocații cauzei maghiare spre a dovedi că poporul român ar fi fost de curând imigrat în țările de peste munți.

Pentru Sași avem dovezi cum ei deposedau pe rând pe Românii din regiunile lor, de locurile de pășune, ceea ce împingea pe Români la acte de răzbunare săvârșite pe calea criminală a furtului, prădăciunilor și pojarurilor care sunt prea dese și săvârșite pe o scară prea mare, pentru a fi datorite numai unor porniri rele individuale.

Un document din 1383 care conține o împăcare (?) între Sași și Români, prevede între altele că Românii să înceteze cu pustierile, pojarurile, prădăciunile și despoierile; dar că ei să nu mai poată nici pășuna vitele lor în pământurile Teutonilor, afară decât cu învoirea acestora⁶³. Alt document din același an ordonă Banului de Croația să alunge pe Românii din districtul Sebenicului, căci ei s'ar îndeletnici cu pășunatul, cauzând mari daune oamenilor⁶⁴.

Alt document din 1471 dela Mateiu Corvin vorbește despre nobilii sau orice altă clasă de oameni împosesionați și mai

⁶² Un document din 1447 arată că Petru Viteazul trebuind să restituie lui N. Lehaciu mai multe moșii, acesta îi lăsă una, „nolentens ipsum... penitus ignobilitari”. *Ibidem*, I, 2, p. 733. Că dăruirea unei moșii innobilă pe dăruit, se vede din indentificarea moșiei cu nobleța. Un document (citat mai jos) vorbește de „Cunctis ejusdem nobilitatis utilitatibus videlicet terris arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, sylvis, nemoribus, etc. Nobilitas este inviderat întrebunțat aici ca sinonim cu *possessio* (moșie).

⁶³ *Hurm.*, Doc., I, 2, p. 280, 1383: „nec pecudes in territorio Theutonorum nisi liberrima licentia et admissione... pascerent”. Alt doc. din 1419 învinovățește iarăși pe Români pentru crime contra Sașilor. *Ibid.*, I, 2, p. 507. Alt act de sâlnicie a 70 de iobagi români c. comercianților din Săbiu. *Ibid.*, I, 2, p. 294, 1385 și un alt act de împăcare între Români și Sași pentru uciderea din partea acestora a 6 femei românce. *Ibid.*, I, 2, p. 495, 1403.

⁶⁴ *Ibidem*, I, 2, p. 283, Comp. p. 286.

ales Valahii din zisele părți ale Transilvaniei, cu deosebire din districtele Făgărașul și Amlașul, cari și-ar paște oile, porcii și alte vite ale lor pe locurile concesate Sașilor, și regele oprește pe Români a mai trimite animalele lor pe acele locuri împotriva voinței noilor lor stăpâni⁶⁵. Eră vorba deci de Români *așezați și proprietari* cari sunt oprîți a și mai duce turmele pe locurile concesate Sașilor, și care locuri învederat fuseseră luate de rege dela Români. Asemenea restrîngerî necontenite ale locurilor de pășune scoteau pe Români din fire, și ei răzibunau îngustarea gospodăriei și a singurului lor mijloc de traiu, prin fapte sângeroase și dăunătoare puse în lucrare împotriva veneticilor Sași. Intre aceștia și Români nu se desbăteau pricini criminale, ci un proces istoric, în care dreptatea nu putea fi în partea uzurpatorilor, oricât ar fi fost ei formal acoperiți prin dărui și privilegiu regești.

Nobilimea română. — Cercetarea nobilimei românești va îndeplini științele asupra proprietății, pe lângă că va arată pe Români posedând, în vremuri mai vechi, acest puternic așezământ care le lipsește cu desăvârșire în țările de peste munți, în vremile mai de apoi.

Aflarea nobilimei la Români sub stăpînirea ungară este constatată într'un număr nesfârșit de documente din care numai o mică parte a văzut lumina tiparului. Așa încă în documentul lui Bela al IV-lea din 1247 se vorbește de nobilimea din țara Lytira adevă țara Lotrului care nobilime este arătată cu numele de *maiores terrae*. Acești nobili aveau dreptul recunoscut tuturor nobililor de a putea apelă la curia regească contra sentințelor capitale⁶⁶. Alt document din 1274 rîdică pe mai mulți Valahi păzitori de graniță la rangul de nobili, spunându-se în el ca să intre în rîndul și ceata nobililor din ținutul lor⁶⁷. Regii dăruiesc sau întăresc nobilimea sau stăpînirea de moșii

⁶⁵ *Magazin für siebenbürgische Landeskunde*, II, p.183, 1471: „Quod si aliquis nobilis aut alterius cuius status *possessionati homines et notanter Valachi* dictorum partium transilvanarum et signanter in districtibus Fogaras et Omlas vocatis, commorantes, pastores suos cum gregibus ovium, porcorum et aliorum pecorum suorum ad territoria Saxonum nostrorum, contra voluntatem quorum miserint”.

⁶⁶ Din documentul analizat mai pe larg mai jos Cap. *Muntenia și Moldova înainte de descălecarea* reproducem locul: „Quod si contra maiora terrae (Lytira) aliqua sententia sanguinis effusionis prolata fuerat, si qua senserint se gravari, ad curiam nostram valeant appellare”.

⁶⁷ Fejer, *Codex diplomaticus regni Hungariae*, V, 2, p. 205, 1234: Eodem Petrum, Paulum, Micou, Ioannem, Nicolaum et Egidium de ipso iobbagionatu castrî pure et simpliciter eximendo, cum terris eorum in numerum, coetum et consortium nobilium servientium regalium accepimus”. Numele de *Micou* și mai ales însușirea de *iobagio castrî* (vezi mai jos) arată că e vorba de Români.

unor Români (prin care din urmă fapt ei și sunt înnobilați) : Așa un document din 1269 conține dăruirea lui Ștefan ducele Transilvaniei către Mihail și Neculai Goștian (după nume învederat Români) a dreptului de nobilitate ca mulțămită pentru slujbele făcute în expediția contra Bulgarilor. Un altul din 1296 înapoiază lui Ion Nicola, Român, dreptul de vamă de pe moșia Vașarhely (drept nobiliar⁶⁸). Un alt document din 1326 conferă knezului Stansilau fiul lui Stan moșia Strâmtura (Szurduk) ; altul din 1336 stabilește hotarele moșiei Bedeuhaza a lui Drag și Dragoș, *Valahi*, slugi devotate ale regelui Carol Robert ; alt document din 1343 vorbește despre un proces pentru moșia lui Crăciun cu Bogdan, ambii voievozi din Maramureș ; un altul din același an dă lui Crăciun moșia Bilka. Un document din 1360 dăruiește lui Stan fiul lui Petru, *credinciosul Valah al regelui*, moșia românească Roșia de sus (Felseourouna) „*cu drepturile de cari se bucură nobilii regelui*”. Un altul în sfârșit vorbește de *nobilii români* Sandu, Mihail, Alexa și Nicoară, iar altul de sora Românilor Dragoș, nobila Doamna Stana⁶⁹. *Nobilii și knezii români* din Hațeg sunt arătați ca luând împreună parte la judecarea unui proces între knezii Mușat, Stroia și Zaicu, sub președinția vicevovodului Transilvaniei Petru⁷⁰. În 1399 găsim pe Stiborius Voievodul Transilvaniei și comitele Zarandului adresându-se către toți și către fiecare din nobilii, *atât Unguri cât și Valahi*, castelani sau vicecastelani. Tot nobili Români după numele lor sunt și cei pomeniți de documentul din 1404 : Ladislau și Mihail Ciula, Neculai de Muncel, Barbu sin Leul de Barbatviza (riul Barbatului) și Neculai Baci⁷¹. Un act din 1406 vorbește de nobilii români Balk, Dragoș și Nan din Sarvaș ; altul din același an pomenește pe alți nobili români : Vanea fiul lui Vancea și Vancea fiul lui Slav proprietarii moșiei Apșa, aflată până astăzi în posesia Românilor⁷².

⁶⁸ Doc. din 1269, Hurm., *Doc.*, I, 1, p. 341 ; cel din 1296, *Ibidem* I, 1, p. 528.

⁶⁹ Mihaly, *Diplome maramureșene*, p. 6, 13, 17, 19, 42. Mai vezi un doc. din 1385. *Ibidem*, p. 85 și unul din 1389, *Ibidem*, p. 96.

⁷⁰ Kemeny, *Knezen und Kneziate in Magazin für siebenbürgische Landeskunde*, II, p. 300, 1363 : „Nos Petrus vice-voivoda Transylvanus inter ipsum Mussathe Stroia et Zayk Kenezios iudicium facere deberemus, ambabus, partibus cum eorum instrumentis in facto ipsius possessionis Zalasd, coram nobis et regni nobilibus de comitatu ac *universis Kenesis et senioribus Olachalibus* districtus Hatzag comparandi assignassemus”. Comp. Fejer, XI, p. 503, 1435 „Nos Ladislaus de Chaak vaivoda una cum juratis et *universis nobilibus* ac Kenezis ipsius districtus Hatzak”. Districtul Hațegului era împoparat de Români.

⁷¹ Doc. din colecția Kemeny reprodus de *Transilvania*, V, 1872, p. 173, și de Hurm. *Doc.*, I, 2, p. 433, 1404 : „Barb sin Leel de Borbatvize, cu articolul românesc postpus.

⁷² Mihaly, *Diplome maramureșene*, p. 136 și 143.

În 1409 Sigismund regele Ungariei dăruiește domeniul Hunedoarei din Transilvania lui Voicu, militar al curții regale, fiul lui Sârbu, precum și fiului lui Voicu, Ioan (Corvin de Huniade), numit în alte documente Ioan Valahul (Românul), cuprinzând în acea dăruire și pe frații lui : Voicu, Mogoș și Radul și pe unchiul său, alt Radul pentru strălucitele slujbe militare ale lui Voicu. Rezultă din acest act că aceștia toți erau Români nobili cari slujiau la curtea lui Sigismund, atât din numele lor, din scrierea lui Radul cu articolul postpus românesc și din arătarea anume ca Român a lui Ioan, de unele din ele ⁷³.

În 1411 se judecă Pypo de Ozora cu nobilii Români Farcaș, Ștefan și Ladislau de Mutnuk *arătați anume ca Români* de alt document, pentru moșia Varu, dându-se dreptate acestora, pe motivul prescripției de 30 de ani ⁷⁴.

În acelaș an sunt citați mai mulți Români nobili din familia Macicaș : Dionisie, Andreiu, Farcaș, Costea, Ioan fiul lui Mihail, fiul lui Ladislau de Macicaș, ca proprietari ai moșiilor Ruginoasa, Toplița, Leurdeni și Tincova ⁷⁵. În 1422 se întâlnește Românii „magistrul Stanciul și Drăgan fiul lui Manciu Valahul, din Comiat ca proprietari ai moșiei Vozești din districtul Caransebeșului ⁷⁶. Alt act din 1422 amintește pe nobilul Român Ștefan de Olachy. Unul din 1428 vorbește de nobilul Dan de Doboș. Albert regele Ungariei confirmă pe nobilii Români, Mihail fiul lui Mihail de Ciorna și pe Blaș fiul lui Stoian de Ciorna în posesia moșiilor lor părintești, dispunând să le stăpâneasă cum

⁷³ Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 462, 1409 : „Quod nos consideratis... meritis Voyk filii Serbe aule nostre militis... quendam possessionem nostram regalem Hunyadvar vocatam in comitatu Albensi... habitam simul cum eiusdem universis utilitatibus videlicet terris arabilibus cultis et incultis (urmează formula obișnuită) memorato Woyk militi et per eum Magas, Radul carnalibus ac Radul patrueli fratribus, nec non Iohanni filio suis, ipsorumque heredibus (damus)”. cf. *Ibidem*, I, 2, p. 597, 1435 : „Iohanes Olah, *Ibid.*, I, 2, p. 627; 1437 : „Iohanni Olah filys Condam Woyk de Hwnyad; *Ibid.*, I, 2, p. 648, 1439 : „Iohannis Olah de Hwnyad”. Dovedirea amărunită a românității Corvinilor, vezi mai jos, vol. IV, la *Domnia lui Ștefan-cel-Mare*, cap. *Starea Europei*.

⁷⁴ *Ibidem*, I, 2, p. 473, 1411 : Că familia de Mutnuk eră română se vede din doc. din 1387. *Ibid.*, p. 300, care citează pe unul : Bogdan Olahus filius Stephani de Mothnuk și din un al doilea din 1406. *Ibid.*, p. 448 : „fidelis nostri Wolahi, Ladislaus filii Bogdan de Mothnok”. Că ei erau nobili se vede afară de faptul posesiei de moși, din arătarea anumită a altui document din 1419 *Ibid.*, I, 2, p. 506 : „dictorum nobilium de Muthnok”.

⁷⁵ *Ibidem*, I, 2, p. 478. Comp. întărirea dăruirii, p. 556—558, 1428.

⁷⁶ *Ibidem*, I, 2, p. 519, 1422 : „Quod egregii viri magistri Stanchul filius Baab et Dragoan filius Manchul Wolahy de Komyath aule regie milites pro se ipsis personaliter ac pro Belotha, Daan et Koztha, item Stanchul filio Daan et altero Stanchul filio Draguta similiter Wolahis de dicta Komyath... ab una parte, vero ex altera Stephanus filius Bogdan de Mothnok”. (O transacție între două familii nobile române).

stăpâneau moșiile lor și ceilalți nobili români din Banat⁷⁷. Un document din 1430 amintește pe o nobilă doamnă Stana fiica lui Ioan voevod de Rozalia, a căreia origină românească se vede pe numele ei, apoi din faptul că soțul ei *Gurhu este arătat ca Român*⁷⁸. În 1457 regele Vladislav întărește privilegiile tuturor nobililor *Valahi*, ale knezilor și a celorlalți *Valahi* din ținuturile Banatului, ca mulțămită pentru credința și slujbele pe cari ei le făcuseră nu numai lui ei și predecesorilor lui, regilor Ungariei mai cu samă în apărarea vadurilor Dunărei contra deselor năvăliri ale Turcilor⁷⁹. Deasemenea se mai întâlnește o nobilime română numită chiar în documentele maghiare *boerones* (boieri) în ținutul Făgărașului⁸⁰.

Mai aducem din nenumăratele documente cari constată existența unei bogate nobilimi române în țările de peste munți în vremile mai vechi, încă următoarele: Unul din 1442, dania lui Vladislav regele Ungariei, făcută Românilor Ștefan și Mihail din Crăciunești pentru slujbele aduse în zilele împăratului Sigismund și ale regilor Albert și Vladislav, danie ce se face în condiții în cari *in deoște Români posed moșii in Maramureș*⁸¹. Când se introduc Români în moșii câștigate prin judecăți, formula obișnuită este că ei au fost reintroduși în *curțile lor nobiliare*⁸². Alt document din 1511 dat de Conte de Thomor

⁷⁷ Actul în 1422. *Ibidem*, I, 2, p. 522; cel din 1428. *Ibidem*, p. 552: „Stefan de Rozgon comes Themisienis nobis dilecto nobili et honorabili viro Ladislao filio Dan de Doboz. „Doc. lui Albert. *Ibid.*, I, 2, p. 649, 1439: „sub illis modis... et condicionibus... quibus ceteri eis fideles *Wolachi nobiles*... tenere et possidere consueverunt”.

⁷⁸ Mihaly, *Dipl. maram.*, p. 280.

⁷⁹ Maniu. *Disertație istorico-critică*, Temișoara. 1857, p. 541, 1457: „Ladislavus universorum nobilium et Kineziorum nec non aliorum *Valachorum*, de districtibus Logos, Sebes, Mehadia, Almas, Krasoffi, Borzafii, Komiaty et Illud, quod ipsi in confiniis regni nostri collocati, in custodia et tuitione vadurum Danubii contra crebos incursus *Turcorum*”. Alte două doc. din 1494, Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 358 și p. 362. Acești nobili Români din Banat sunt amintiți în numeroase documente. Vezi câteva din ele reproduse în Pic, *Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880, p. 153.

⁸⁰ Vezi colecția de documente a lui Aron Densușanu publicată în *Columna lui Traian*, IX, 1882, p. 10, 1556. „Nos memoriae commendamus quod nos una cum juratis hujus pertinentiae nostrae, *boeronibus* sedis nostre judicarie assessoribus pro faciendo iudicio causantibus consedissemus, tunc honorabili *Stan, Popa, Algye* et *Raduly* filii quondam agilis *Stanislav boeronis*, item *Man* et *Macul* filii agilis quondam *Barsan boeronis*, item (mai urmează alte nume de boieri), tribus terminis sedium nostrorum ab consuetudine observatis etc.” *Idem*, p. 161, 1630: „Nec non honestum virum *Alde Niegre* nominatum genitorem seu patrem ejusdem de dicta Posorita, ab antiquo in numero verorum et indubitatorum istius districtus terreque nostrae *Fagaras nobilium boeronum* existitisse”.

⁸¹ Mihaly, l. c., p. 310, 314, 1439 și 1442: „more et ad instar caeterorum *Valachorum* in dicto comitatu *Maramorisium* possessiones habentium”.

⁸² Mihaly, l. c., p. 419, și 420; 1458 și 1459: *Nobilii români* *Grigore Goryo* și *Ioan de Ieud* din *Maramaruș* sunt reintroduși „in dominium qua-

capitanul Făgăraşului, confirmă pe Vulcan şi pe Vasile fii răposatului Comşa, pe alt Radul fiul răp. Stoica şi pe Stanislau Karabel fiul răp. Şandru de Viştea în averea moşiilor şi în oficiul de boieri pentru Viştea de sus şi de jos şi $\frac{1}{2}$ satului Arpaşul de jos şi peste 17 Ţigani, boierie ce o căpătase strămoşul lor dela Mircea voevodul Munteniei şi Banul Severinului⁸³. Altul din 1513 dăruieşte lui Neculai vice-voevodul Transilvaniei moşiile nobilului român Petru Ladu din Slatina, mort fără moştenitori⁸⁴. Un alt document din 1518 conţine un schimb de proprietăţi între nobilii Ladislau (Vlad) Racoviţă şi Petru de Zylvas (din Slivaş) cari se văd a fi fost Români, de pe numele de familie al celui dintâiu şi acel de moşie al celui din urmă. Prin alt document din 1519 regele Ludovic dăruieşte nobililor români Ladislau şi Ludovic Fiat şi Ladislau Racoviţă pădurea Lojna ca mulţumită pentru vitejia lor în luptele cu Turcii. În sfârşit, mai aducem din miile ce se află încă, un alt document din 1540 prin care se pun pe picior egal nobilii români cu cei unguri, spunându-se în el că: „acelaş lucru şi pentru nobilii români este de înţeles şi de ținut, aşă numai ca Românul nobil împreună cu nobilii unguri să verifice depunerea jurământului şi să'l îndeplinească⁸⁵”.

Aceşti nobili români se bucurau de toate privilegiile nobleţei maghiare, adică de a fi judecaţi de curia regească şi de a fi scutiţi de plata dărei numită *tribut* adică a birului. Ei mai dobândiau adeseori dreptul săbiei asupra făcătorilor de rele pe cari îi prindeau pe moşiile lor⁸⁶.

rumdam septem sessionum iobbagonalium ac duarum curiarum nobilitariarum”. Mai amintim şi pe Sandrul Valahul care posedă moşia Feldul de sus, Petru fiul lui Stan Valahul moşia Crimca, Ladislav fiul lui Sandu Valah din Bezere, mai multe moşii în Banat (Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 596 (1435); p. 693 (1443) şi 732 (1447). Asupra românităţii lui Bezere vezi *Idem*, p. 646 (1439): „Ladislai filii Lado Valacho de Bezere”. Foarte multe documente dovedesc prin numele persoanelor originea lor română. Câteva au fost aduse ca text, altele ar fi acelea din Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 517 (1421), 519 (1422), 520 (1422), 528 (1424), 537 (1426), 561 (1429), 562 (1430), 565 (1430), 582 (1433), 591 (1434). Dar câte nume româneşti au devenit necunoscute sub schimonosita ortografie şi transcriere maghiară!

⁸³ N. Densuşianu, *Monumente pentru istoria Făgăraşului*, p. 8-9, reprodus şi în Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 9.

⁸⁴ Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 135.

⁸⁵ 1514 Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 292; 1519, *Ibidem*, p. 309; 1540, *Ibidem*, II, 4, p. 222: „Et hoc idem eciam de Valachis nobilibus est intelligendum atque tuendum, ila tamen ut Volachus ipse nobilis cum Hungaris nobilibus etc.”.

⁸⁶ Consultă Pesty, *Szöreny Bansag es Szöreny Varmegye Törtemele*, 1878, p. 117, 1494: „Dominus Sigismundus consideratis fidelitatibus et serviciis per eosdem Valachos in exercitiis expeditonibus contra Turchos, eosdem universos Valachos ab omni solutione *tributaria* de personis rebusque et bonis ipsorum exemisse dinoscebantur”. Cf. Maniu, *Disertatiune*, p. 542, 1457: „Nobiles Valachos instar virorum nobilium regni nostri item Kenezios eorundem Valachorum ex omni solutione tributii exemptos esse volumus.” Asupra dreptului săbiei vezi un doc. din 1373. Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 210.

Odată cu nobilimea Românilor, dispărură și proprietatea pe care o posedă. Această clasă contopindu-se în nația domnitoare, răpi poporului român cea mai mare și mai de samă proprietate a pământului lui. Dar această trecere fu și ea silită, de oarece de la un timp începură să se impună ca condiție a păstrării titlului de nobil și a pământului de moștenire, practicarea religiei catolice⁸⁷. Acei dintre nobili cari nu voiau să se supună acestei condiții erau despoiați de proprietățile lor. Despoierea deveni sistematică după anul 1657, când se institui un fel de comisie, *Forum productionale*, chemat a revizui moșiile fiscale înstrăinate și considerând ca atare proprietățile tuturor nobililor români cari nu puteau justifica titlul de stăpânire. Moșia eră confiscată iar boierul considerat ca *boier căzut*. Mai ales în Țara Făgărașului mai toți boierii vechi români trecură „prin sîta deasă a forului producțional și mulți din ei pierdură pe lângă moșiile lor și libertatea lor personală”. Se purtau procesele pentru aceste moșii timp foarte îndelungat, avocații având interes a le prelungi, așa că unul din ele, acel al boierilor din Gridu și Făgăraș a început în 1650 în limba latină, continuându-se dela 1761 în limba maghiară, pentru a se sfârși abia la 1854 la Curtea din Viena în limba germană⁸⁸. Mulți din nobilii români se lepădaseră încă de mai înainte de moșiile lor, pentru a căuta dincolo de munți pacea sufletească⁸⁹.

Voevozii. — Să intrăm acuma în cercetarea organizării politice particulare a poporului român de peste munți.

Din timpurile cele mai vechi până adânc în Veacul de Mijloc întâlnim la Români două feluri de căpitenii cari alcătuiesc o scară ierarhică: *voevozii* și *knezii*.

Deși capii Statelor celor mici supuse de Unguri în regiunile de peste munți, acelor ale lui Glad, Menumorut, Gelu și Kean, nu sunt indicați în documente sub titlul de voievozi, ei purtau fără îndoială acest nume înlăuntrul Statelor lor, de oare ce vedem că Ungurii ei înșiși după așezarea lor în Panonia, apar în Constantin Porfirogenitul ca întocmiți sub voievozi, așezămînt și nume pe care nu'l puteau avea de acasă de la ei, ci eră desigur împrumutat de la Români și de la Slavii ce'i

⁸⁷ Chestia religioasă mai pe larg, mai jos în Vol. V, cap. *Mihai Vi-teazul și Români Ardealului*.

⁸⁸ Ioan cavalier de Pușcariu, *Fragmente istorice*, Despre boierii din Țara Făgărașului, II, 1904, p. 47—48.

⁸⁹ Paul Hunfalvy, *Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung*, 1886, p. 173, recunoaște că „historisch gewiss ist es also dass viele rumänische Familien in den ungarischen Adelsstand erhoben wurden”. Ceea ce el tăgăduiește este existența unei nobilimi de baștină la Români. Întrebăm numai ce înțeles pot avea *maiores terrae* din doc. dela 1247? Apoi se poate are admite ca numeroșii nobili români să fi fost înnobilați de regi?

întâlniră în regiunea în care ei se opriră din veșnicile lor rătăcirii. Așezământul voevodatului la Români, după cum se vede chiar de pe acest termen de obârșie bulgărească și care însamnă cap militar⁹⁰, trebuie să dateze din vremile întâiului Stat Bulgăresc, când s'au întemeiat sub autoritatea acestuia, cele dintâiu înjghebări politice la Români din Carpați. Astfel de voevozi, deși sunt culeși din timpuri deosebite, trebuie să fi existat în localitatea unde ei sunt arătați și înaintea vremii de când datează a lor pomenire. În afară de voevozii din Muntenia de cari ne vom ocupa mai târziu, întâlnim pe Ioan și pe Vlad voevozi în Banat, pe Milutin voevod în Mehadia, pe Boia și Stoica voevozi în Caransebeș, toate aceste ținuturi locuite de Români; pe Stoica care arată și prin numele său obârșia lui română, apoi pe Bolia și pe Ștefan voevozi în Zarand; pe Iacob în Abrud; pe Neagul, Ioan, Petru, Nicolai și Candea voevozi în Beiuș; pe Stanislau și Balc, Drag și Ioan voevozi în Satu-Mare; pe Vlad și Neculae voevozi la Români din părțile Clujului, Dobocei și a Solnocului; pe Ștefan, Ioan, Bogdan, Balc, Drag și Iuga voevozi în Maramureș; pe Ioan și Ștefan voevozi din Dolha în aceeași regiune și alt Ioan din satul Vaida tot în Maramureș; pe Gheorghe voevod din Bireg; pe Bolia voevod din Cresta, pe Gheorghe, Neculai și Grigore voevozi din Lugoș; pe Negulici din Hodoș; pe Neculai voev. din Gârbăcelul românesc; pe Radu Negru voev. din Făgăraș; pe Neculai voev. din Remetea, pe Stanislau voev. din Siplac; pe Aprod voev. din Tăpuș; pe Ladislau voevod din Bivinis⁹¹ și pe Neculai voevod din Auginas (?); pe Radu voev. din Cuiești. Cu enumerarea acestora însă să nu se creadă că s'a istovit numărul voevozilor români ce sunt pomeniți în documente⁹².

În afară de marele voevod al Transilvaniei, voevozii români chiar sunt numiți adeseori cu titluri foarte pompoase, precum acela de comiți și palatini și cu epitetele de magnifici-

⁹⁰ Lucius, *De Regno dalmatino*, I, 0. 251: „Voyvoda vero exercitus ductorem significabat—ut apud Italos capitaneus”. Dlugosz, *Hist. polonica*, I, p. 58: „Woiwodas id est exercitum ductores”. *Glasnic*, Statuta Valahorum de re militari, art. 2: „Vojvodae sunt viri militares” (citate luate din N. Densușanu, *Rev. lui Horia*, p. 40, nota 1); *Registrum de Varaa*, 1201—1235 în Endlicher, *Monumenta arpadiana*, p. 716, art. 304: „Cum voevoda comes de Doboka perviderat exercitum suum”.

⁹¹ Satul Bevini este amintit în Transilvania pe la 1332. Vezi N. Densușanu, *Rev. lui Horia*, p. 44.

⁹² Culeși din N. Densușanu, *Revoluția lui Horia*, 1884, p. 40 și urm. Adaogă doc. 1349 *Revista lui Gr. Tocilescu*, V, p. 166; Theiner, *Mon. Hun. historica*, I, p. 691, 1345; Hurm., *Doc.*, I, p. 304, 1263, (publicat a doua oară sub data 1363. *Ibid.*, I, 2, p. 75); I, p. 598 (1324). I, 2, p. 166 (1370). I, 2, p. 761 și 764. Adaogă și Bogdan, *Originele Voevodatului la Români* în *An. Acad. rom.*, II, tom. XXIV, 1902, p. 199 și urm.

bărbați nobili, voinici, iubiți ai regelui și altele; unii din ei sunt comandanți ai unor corpuri de armată, alții judecători la curtea regească⁹³. Mai însemnată este poziția voevozilor români, când ei se află arătați drept *comiți ai Secuilor*, adică având autoritate, nu asupra propriului lor popor, ci asupra unei părți din nația stăpânitoare. Așa voevozii români Balk și Drag sunt pomeniți în această însușire⁹⁴.

Atribuțiile voevozilor erau, după cum reiese chiar din cele spuse până aici, mai cu samă militare; ei conduceau trupele rădicate în teritoriile lor, și altele chiar, la caz de trebuință. Despre puterea lor și poziția lor până la un punct neatârnată, ne dau dovadă desele lor răscoale contra autorității supreme a Ungariei, și anume nu numai acele ale voevozilor celor mari, precum eră voevodul Transilvaniei⁹⁵, dar și ale celor mai mici, capii ținuturilor românești. Așa face voevodul Lithuon din Muntenia⁹⁶, iar din țările Carpaților putem cită mai multe cazuri: În 1404 se revoltă voevodul Balk contra regelui Sigismund. Acest voevod împreună cu mai mulți nobili români din Maramureș pustiiră țara și ocupară mai multe cetăți⁹⁷. Exemple mai mari sunt revoltele lui Radu Negru din Făgăraș și a lui Bogdan din Maramureș, cari părăsesc Transilvania și merg să întemeieze Muntenia și Moldova. Vom vedea mai jos cum aceste răscoale sunt imitate de knezi, subalternii voevozilor.

Regii unguri pentru ași asigură supunerea acestor fețe turburătoare, se întreceau a mulțami pe cei credincioși, cu întinse dăruiiri de pământ, întocmai precum făceau și regii Apusului cu seniorii feudali din Statele lor. În afară de cazurile

⁹³ Fejer, VIII, 1, p. 147, 1303: „Nobili viro et honesto Nicolao vaivoda filio *magnifici* Mauriții, *comites* de Ugocha et Marmarusio”, *Idem*, IX, 3, p. 469, 1365 „Ludovicus strenuo viro Balc filio Saas Moldavo vaivoda marmarusiensi”. *Idem*, X, 1, p. 581, 1390: „fidelis noster Dragh comes de Marmaros sua et Valk vaivoda similitur *comites* dicti comitatus”. *Idem*, X, 2, p. 63, 1392. „*Magnificis* Balk et Dragh vaivodis *comitibus* Marmarus et Ugocha”. Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 72, 1363: „dilectum Olachum *comitem*... filium Mușat de Almas in districtu Castri Deva”. *Ibidem*, p. 166, 1370: „Radul vavuoda comes de Kunesd”, *Ibidem*, p. 231 1376: „Comes Iacobus Dragul de Scepus, *iudex curiae* serenissimi et *magnifici* domini Ludovici... regis Hung”. *Ibid.*, p. 333, 1390: „cum ipsis Olachis et Stephano voevoda eorum in regis exercitu”. *Ibid.*, p. 313, 1388: „fidli aule nostre juveni *magister* Iohanni Olacho” (nu e vorba de Ioan Corvin care nu putea fi tânăr în 1388 ci de un alt Iohannes Olahus). Acest Ioan Romanul este arătat de alt document din același an ca „*magister* Agazonum” (corp de armată regească). I, 2, p. 312 (comp. p. 299).

⁹⁴ *Ibidem*, I, r. p. 299, 1387: „*magnificorum virorum* Balk et Drag vaivoda inter ceteros honores *comitum Siculorum*”. *Ibidem*, p. 314, 1388: „Balk et Drag voivodas *comites Siculorum*”.

⁹⁵ Mai sus, p. preced.

⁹⁶ Mai jos. Muntenia și Moldova înainte de descălecare.

⁹⁷ Mihaly, *Diplome*, p. 127. Intr'un rând un nobil român nearătat nici ca knez, nici ca voevod, se opune la executarea unei sentințe. *Ibidem*, p. 77, 1384: altul p. 329, 1444.

aduse mai sus, la expunerea situației noblimei române, mai adăogim încă un caz însemnat: mulțămitele hărăzite lui Balk fiul lui Sas, pentru slujbele făcute de el în Moldova, în combaterea trădătorului Bogdan și anume întinsele proprietăți date lui în Maramureș⁹⁸.

Voevozii erau autorități naționale ale Românilor, și când se întâmplă ca ei să fie înlocuiți cu dregători regești, se iveau proteste și arătau nemulțămiri. Așa se întâmplă lucrul cu populația din Bereg în Maramureș. Impunându-i-se un comite regesc în locul voevodului, în contra libertăților ei, regele ascultă de tânguirile oamenilor și le dă voie să și aleagă voevodul după plac⁹⁹.

Voevozii aveau și căderi judecătorești. Așa vedem pe regele Andrei al II-lea sustrăgând în 1221 coloniile săsești de sub jurisdicția voevodului. Nobilii și knezii erau deasemenea scoși de sub autoritatea lor și puși sub acea a comiților, dela cari aveau dreptul a apela la rege, cum arată un doc. din 1441. Alt document din 1370 concede Românilor, ca în procesele pentru moșii să i judece comitele lor, sau în cele mai mici voevodul¹⁰⁰. Voevozii apoi mai adunau toate dările și îndatorau pe locuitori a îndeplini celelalte slujbe ale lor față de rege și de comite¹⁰¹. Aceștia singuri apoi pe lângă marele voevod al Transilvaniei, ca locțiitori regești, puteau ține și congregațiile generale când nu le președea însuși monarhul.

În unele documente, am văzut arătându-se alătura cu voevozii și altă autoritate *knezii*; ba avem un caz, cel mai vechiu, în care aceeași față este arătată în acelaș timp ca knez și ca voevod¹⁰²; altă dată găsim un knezat dat unui voevod. Reiesă din această împrejurare o asemănare între așezământul voe-

⁹⁸ Mai jos, vol. III, cap. *Descălecarea Moldovei*. Nu putem împărtăși părerea d-lui I. Bogdan (l. c. mai sus, p. nota) că: „voevozii români ar fi jucat un rol cu totul neînsemnat în viața Statului maghiar”. Înalta lor situație, atribuțiile lor în conducerea afacerilor și răscoalele lor dovedesc contrariu.

⁹⁹ Mihaly, l. c., p. 55, 1364: „Quod communitas Wolacorum nostrorum de Beregh nobis supplicarunt quia ipsi per officiales comitis de Beregh quos loco voyvode contra liberatatem eorum... ut consuetus, diversas iniurias paciuntur, ideo voyvodam Wolacorum qui pro ipsis.. honestus et utilis videretur, de communi voluntate eis preficere admitteremus,... annuimus eisdem Wolacys nostris ut voyvodam quem communitas wolacorum habere voluerit liberam eligendi... habeant facultatem”.

¹⁰⁰ Teutsch et Firnhaber, p. 9, 1211; Maniu, *Disertatie*, p. 542, 1441; Mihaly, p. 63, 1370.

¹⁰¹ Mihaly, l. c., p. 55: „qui (voevoda) omnes causas inter ipsos (Doc. din 1370 restrânge, competența spunând „in alys causis minoribus” afară de causae possessionum) exortas judicare,... omnes proventus nostros et univversa iura ex parte dictorum Wolacorum... idem voyvoda... aministrare debet”.

¹⁰² Documentul din 1247 mai jos Cap. *Muntenia și Moldova înaintea de descălecare*: excepta terra *Kenezatus Lythuon voevodae*. Adaogea un doc. din 1383 cit. de Bogdan (l. c.).

vodului și acel al knezului. Atâta numai că acest din urmă este de sigur inferior voevodului. S'ar părea că knezul care își întindea autoritatea asupra mai multor sate luă numele de voevod; alte ori însă întâlnim câte doi voevozi pentru acelaș sat, caz în care acești voevozi nu sunt decât niște knezi purtând un titlu superior poziției lor ¹⁰³.

Knezii. — Să trecem acuma în vedere și acest așezământ al knezilor.

Knezatul, cu tot numele lui bulgăresc, eră un așezământ românesc ca și voevodatul; de aceea se și întâlnește el numai la Români. În un doc. din 1451 găsim pe Huniade dăruind moșiile rutene Kușnița și Kereczke nobililor Ambrosiu și Mihail de Dolha după chipul knezatelor românești ¹⁰⁴. Knezul nu eră decât vechiul jude român, singura autoritate rămasă în organizația poporului român, după prăbușirea stărei lui politice în noianul năvălirei barbare, după cum voevodul nu eră decât vechiul duce. De aceea și termenul de jude se menține, ba înlocuește mai târziu din nou pe acel al knezului ¹⁰⁵.

Knezii sunt inferiori nu numai voevozilor, dar și simplilor nobili, de cari ei sunt pureura deosebiți în documente. Puteau însă, ca și orice om de rând, să fie înălțați la rangul de nobili, ceea ce se făcea prin dăruirea proprietății unei moșii, când atunci erau numiți *nobiles Kenezii* ¹⁰⁶. În starea lor ordinară erau

¹⁰³ Documentele în Bogdan (l. c.) p. 198 și 199.

¹⁰⁴ Mihaly, *Diplome*, p. 362: „possessiones... ruthenicales... Kussiczka et Kereczke vocatas... more et ad instar Keneziorum valachialium... damus”. Despre cei 3 Knezi bulgari din oștirea lui Ahtum ducele bulgar din Bnat vezi mai sus, p. 133, nota 9. D. Bogdan în scrierea citată, p. 204, spune asupra originii voevozilor: „Ca și chinezatul, voevodatul este una din aceste vechi instituții slave cari împrumutate de timpuriu de Români, au primit la ei o desvoltare cu totul particulară, națională, rezultată din împrejurări osebite ale vieții lor politice”. D-sa constată că acest așezământ al voevodului, de și de origină slavă, nu se întâlnește la nici un popor slav. *Ibidem*.

¹⁰⁵ Bogdan (l. c.), p. 199.

¹⁰⁶ Fejer, IX, 3, p. 553, 1366: „Si vero communis Olachus aliquem nobilem hominem in publico maleficii inculpans non possit totaliter suam probare actionem, tunc probationem ipsam faciat prout potest, videlicet per nobiles aut per Kenezios, aut per communes homines seu Olachus”. Maniu, p. 541; „universorum nobilium et Kineziorum nec non aliorum Valachorum”. Fejer, XI, p. 504, 1435: „nos una cum juratis et universitate nobilium ac Keneziorum ipsius districtus Hazak”. Kemeny, p. 300, 1363: „coram nobis et regni nobilibus de comitatu Hunyad ac universis Keneziiis et senioribus Olachalibus districtus Hatzag”, etc. Nobiles Kenezii: vezi bunăoară Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 331, 1390: „Petrus filius Dees, nobilis Kenezii de Temeshel”. Comp. Mihaly, *Diplome*, p. 7, nota 1. Inferioritatea knezilor față cu voevozii se vede bunăoară din faptul că, atunci când voevodul Iuga din Maramureș este însărcinat a introduce în moșile sale de care fusese deposedat de Bogdan răsvrătorul, întemeietorul statului moldovan, pe Gyula fiul lui Dragoș, Iuga convocase pe toți knezii Maramureșului să fie față la restituire. Doc. din 1349. Mai jos, Vol. III, cap. *Descălecarea Moldovei*.

niște pristavi ai satelor și, în deosebire de nobili, plăteau tributul alături cu țărani. Și knezii erau însă uneori scutiți de oarecare dări prin o favoare specială, bunăoară de *quingagesima*¹⁰⁷.

Knezii erau îndatorați la slujba militară mai ales pentru apărarea granițelor, și noblețea eră dată aceloră dintre ei cari se deosebiau prin izbânzi vitejești. Sunt mai multe urme păstrate prin documente despre valoarea războinică a knezilor români cari erau și ei tot atât de aprigi luptători contra străinilor, pe cât și de neascultători față cu autoritățile sub cari stăteau, sămănând în ambele privinți cu superiorii lor, voevozii. Așa un document din 1260 conferă dreptul de nobilitate unor knezi din Sirmium, Români după nume: Crețu, Cupisa și Racu, pentru ajutorul dat lui Bela al IV-lea în apărarea lui de puhoiul tătăresc. Un alt document din 1326 arată pe Carol Robert dăruind knezului Stanislau fiul lui Stan, moșia Strâmtura (Surduky) pentru slujbele făcute regelui. Un al treilea document din 1358 dăruiește lui Socol knezul două moșii pentru vitejia lui în luptă. Un al 4-lea laudă pe un knez pentru bărbăția lui în luptele purtate pentru eliberarea reginei Maria. Un al 5-lea, dat de Sigismund, mulțamește knezului Dionisie fiul lui Cerca pentru strălucitele lui merite în expediția din Bosnia. Un al 6-lea din 1420 al aceluiaș rege recunoaște marele slujbe ale knezului Bogdan fiul lui Neculai fiul lui Măgoiu, în lupta de la Severin contra Turcilor¹⁰⁸. În sfârșit un al 7-lea din 1481 întărește lui „Teodor knezul stăpânirea pe moșia Torok, pentru credincioasele lui slujbe și anume pentru că Ioan Corvin, fiind zdrobit de Turci în câmpul Mierlei și căzând de pe cal în focul luptei, knezul Teodor i-a dat calul lui și l-a scăpat astfel de a fi prins”¹⁰⁹.

Am văzut mai sus rolul cel însemnat jucat de knezi în apărarea vadurilor Dunărei și la paza hotarului din spre Moldova¹¹⁰.

Cât despre spiritul răsvrățitor al knezilor el este iarăși adevărat de mai multe documente. Unul din 1358 arată pe knezul

¹⁰⁷ Kemeny, l. c., p. 304, 1387: „In festo beati Georgii *quingagesimam* castellani praescripti castris Mihald per tunc constitutam solvere teneantur, prout de aliis liberis villis ipsorum *kenezialibus* solvere sunt consueti”. *Idem*, p. 310, 1482: „Fidelibus nostris dicatoribus et exactoribus quarumlibet taxarum, censuum et contributionum expositum est nostrae majestati in personis universorum *Keneziorum* nostrorum in pertinentiis castris Hunyad commorantium gravi cum querela... qualiter ipsi antiqua libertatis eorum praerogativa requirente, a solutione quarumlibet taxarum exempti fuerint”.

¹⁰⁸ Hurm., *Doc.*, I, p. 291, anno 1260: „Krecz, Kupissa et Raak”; Mhaly, *Diplome*, p. 6, 1326; Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 53, 1358. Pentru celelalte vezi textele până la 1420 citate de N. Densușanu, *Revoluția lui Horia*, p. 48, nota 1. Pentru cel din 1420; Hurm., *Doc.*, -, I, 2, p. 511.

¹⁰⁹ Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 270.

¹¹⁰ Vezi p. 210 și mai jos, p. 178 Adaogă doc. din 1447: Hurm. I, 2 p. 731 darul făcut knezului Dan din Cinciș; 1435, knezilor Dan, Surca și Gortosan din Săcele; 1406 lui Dionisie Ciuca din Mihălinți. (Hurm., *Doc.*, I, 2, 445). Adaogă I, 2, p. 535, 1426; p. 541, 1 427 și p. 683, 1442.

Basarab din Carașul Mare și pe alt knez tot Basarab din Carașul Mic atacând și dând foc casei knezului Socol (Zokul) care pierdă în acel pojar actul de dăruire al regelui pentru moșia Valea Secașului (Sekaspataka). Un knez Ladislau Lehăcescu din districtul Mehadiei fugi în 1376 depe moșia Balașnița, în Valahia, la dușmanul regelui maghiar, Vladislav Basarab, pentru care regele îi confiscă knezatul și'l dă lui Raicu. Alți trei kneji valahi: Costea, Stanciul și popa Volcul, nemulțămiiți cu domina unguirească, fug în Moldova, după ce pustiesc knezatele lor, pentru care sunt osândiți a pierde aceste knezate, pe cari voevodul Transilvaniei le trece lui Mihail Basarab în 1435¹¹¹. O altă încercare de răscoală este făcută de niște knezi din ținuturile valahe ale castrului Deva¹¹². O răsvrătire mai însemnată este cea din 1408 a knezilor (sau voevozilor, titlul lor nu este dat) Ladislau, Mihail și Dan cari rădică contra lui Sigismund pe locuitorii din regiunea Timișului, luând castelul Vylak ca bază de împotrăvire, și care răscoală este liniștită de rege numai cu greutate¹¹³. Așa erau de obișnuite aceste răscoale, încât imputarea lor se făcea uneori pentru a calomniă și a nenoroci pe knezii nevinovați¹¹⁴.

Cauza acestor necontenite răsvrătiri ne-o dă documentul raportat de Kemeny: anume greutatea slujbelor militare. Mijlocul knezilor de a scăpa de greutățile knezatatului erau, în afară de răsvrătirea și fuga încă și uzurparea titlului de nobil. Un document ne spune că mai mulți knezi valahi copărtași ai unui knezat protestează contra uzurpării titlului de nobil din partea unuia din ei, ceea ce scutindu'l de îndatoririle legate de posesiunea knezatatului, aruncă toată sarcina pe spetele celor rămași¹¹⁵.

¹¹¹ Mihaly *Diplome*, p. 332, 1388; *Col. lui Traian*, 1874, p. 126, 1376. Alt nobil, de astă dată Ladu de Bizere, Român, fugi la Dan Voevod în 1433. Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 583. Fejer, XI, p. 504, 1435.

¹¹² Kemeny, *Knezen und Knezate*, p. 313: „quod nonnulli populi in districtibus olachalibus dicto castro existentes, malesanis ac frivolis keneziorum eorum suggestionibus et consiliis agitati ac inducti, variis sub coloribus se cum manifesto dicti castris nostri detrimento a solitis castris servitutibus subducere conentur”.

¹¹³ Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 457—459.

¹¹⁴ Așa pășiră knezii Ladislau Ioan Neacșu. Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 166, 1372.

¹¹⁵ Doc. citat de Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, p. 111. Un al doilea exemplu de uzurpare a nobilimei din partea unui knez este conținut în un doc. din 1408 citat după Martinus Schwandner de Radu Rosetti, *Pământul, Sătenii și Stăpânii*, 1907, p. 26, nota 2. Un alt doc. din 1377, Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 241, dă mai multe amănunțimi asupra încercărilor knezilor de a și îmbunătăți starea, ceea ce nu se putea face decât pe calea fără-de-legilor, de oarece acea legală le era dăunătoare. Doc. spune: „Kenezii terras, prata et silvas Keneziatu ipsorum, titulo ex concessionne eiusdem episcopi et capituli temporaliter tentas et possessa aliis pro lubitu vendere et in filios heredesque suos... transfundere, ceteros subditos Olachos novis, inauditis que exactionibus vexare ac damnificare... semet ab onere debite terrestralis subjectionis fraudulentem sub variis coloribus subducere conentur”.

Slujba către casteluri eră cu atât mai grea, cu cât ea eră îmbinată cu dări îndestul de împovărătoare, anume de fiecare casă din satul sau satele knezului câte 3 groși dare ce eră de sigur garantată și împlinită în caz de lipsă de averea knezului. Afară de aceasta, quinquagesima din oi, dijma din porci și albine. Knezii apoi mai datorau o taxă regelui câte o marcă de argint de knezat, după cum reiese lucrul din un proces între knezii Dragotă și Ioan din Riul Alb și Ianusca Basarab și Costea, knezi din Riușor dela plata acestei taxe. Knezii mai erau datori să facă și poliția moșiei¹¹⁶. Așa un kneaz Toma este osândit în 1342 la gloaba de 3 mărci, pentru că nu adusese față pe furul unui cal la vice-comitele din Caraș¹¹⁷.

Cari erau drepturile și foloasele knezilor? Mai întâiu ei puneau în lucrare un drept de judecată care, de și mai restrâns decât acel al voevozilor, trebuia să le aducă destul de bune foloase legale și pe delături, cum eră obiceiul în acele timpuri¹¹⁸. Așa concesiia knezatatului către familia Mutnuk (Iuga și Bogdan) asupra unui sat nou așezat, conținea dreptul de judecată asupra locuitorilor, exceptându-se furtul, prădăciunile și dările de foc. În afară de acest drept dela care trăgea foloase prin $\frac{1}{2}$ din amenzi, mai erau scutiți de oarecari dări, precum de însemnata contribuție quinquagesima. Aveau și oarecare privilegii în privința pășunatului; dar dacă aveau și zile de clacă ale țărănilor, cum eră în Galiția, nu se poate ști¹¹⁹. Knezii erau de obicei scutiți de contribuții, cel puțin unii din ei, precum bună oară acei din ținutul Hunedoarei. Unii knezi însă se văd supuși la dări. Scutirea nu eră deci un așezământ obștesc, ci o favoare¹²⁰.

Knezatul mai dădea și oarecari folosinți asupra pământului mai ales de pășuni și de păduri; nu conferea însă prin el însuși, nici da dreptul de proprietate asupra satului concedat unui knez. Lucrul reiese cu învedere din un document din 1419 care conține expunerea unui proces între Români Sandu și Petru cari arată că strămoșii lor: Sărăcin, Neculai și Luca fiii lui Crăciun, căpătaseră dela regele Ludovic în 1350 două sate românești: Lipcea și Hernicea cu dreptul de knezat; dar că după aceea adăosese către acel drept și pe acel de proprietate, pretinzând la judecata ce se face în Vissegrad, să li se recunoască

¹¹⁶ Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 301, 1387: „de qualibet sessione (proprietăți, case) singulos tres grossos et... quinquagesimam castellanis praescripti castris Michael solverent sunt consenti”. Așa eră bună oară obligat keneziatul lui Dobrea Valachul pomenit în 1394. *Ibid.*, I, 2, p. 354. În ce constau prestațiile și munca p. castele, vezi în doc. citat.

¹¹⁷ *Ibid.*, I, 2, p. 397, 1398. *Ibid.*, I, 2, p. 276—277, 1382.

¹¹⁸ Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 246, 1377: „Knezii... ceteres subditos Vlachos novis inauditibus exactionibus vexare ac dampnificare”. Un doc. 1545 vorbește de „siye” Kenezium aliquid furum deprehensum. *Ibidem*, II, I, p. 374.

¹¹⁹ *Ibid.*, I, 2, p. 28. Asupra foloaselor celorlalte ale knezilor vezi Bogdan despre knezii români în *An. Acad. Rom.*, II, Tom. XXVI, 1903, p. 18 (6).

¹²⁰ Scutire 1482. Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 273.

asupra acelor sate nu numai dreptul de knezat ci și acel de proprietate¹²¹. Regele Sigismund întărește în 1387 această despărțire a knezatului de proprietate, de oarece prin un document din acest an, regele dăruiește lui Ștefan de Mutnuk, Valahul, pentru credincioasele lui slujbe, proprietatea moșiei Almafa pe care până atunci o deținuse ca knezat, lămurind în actul lui de dăruire că i dă dreptul a se folosi de pământurile cultivate și necultivate, de munți și de șesuri, de păduri și de câmpii, de pășuni și de poieni și așa mai departe, adecă de deplinătatea proprietății acelei moșii. Același monarh întărește pe alt Mutnuk (Bogdan)¹²² în proprietatea a două moșii, Muciova și Dobragostea din districtul Castrului Sebeș, pe cari moșii până atunci Bogdan le deținuse cu titlul de knez, dându'i anume toate drepturile de proprietate locurile cultivate și necultivate, apele, cursul apelor, munții, pășunile. Tot așa face și Ion Corvin de Huniade, când dăruiește nobilului Dan, fiul lui Iaroslav din Ciuciș (Khonaka) și fraților lui : Voicu, Petru, Ciorbea și Ioan, această moșie pe care până atunci o deținuse sub numele de knez¹²³.

Să nu ne înșelăm prin destul de numeroasele documente cari, spunând că dau knezatul, dau într'adevăr moșii în deplină proprietate. Așa un document din 1453 specifică între drepturile unui knezat locurile, arabile cultivate și necultivate, ogoarele, câmpiile, apele, fluviile, pădurile, văile, viile, cursul apelor și a toate foloase ce se țin de knezat"¹²⁴. Aceste foloase sunt însă acele ale proprietății moșiei care sunt totdeauna cuprinse în o astfel de formulă, pe când drepturile knezatului propriu zis sunt totdeauna mai răstrânse: „cu toate foloasele, drepturile și pertinențele ce se țin de dânsul”¹²⁵. Este învederat că

¹²¹ Mihaly, *Diplome*, p. 186: „tamen quia... non solum Knezatum sdet verum dominium praedictarum possessionum... in perpetuum contulisset”. Cf. doc. din 1350. *Ibidem*, p. 30. Pentru drepturile de folosințe ale knezilor vezi pagina precedentă.

¹²² Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 300, 1387: „Quod nos pro... fidelitatibus serviciis Bogdan Olahi filii Stephani de Mothnuk... quandam possessionem nostram sub ipsius Keneziatu seu officiolatu hacenus habitam, Almafa vocatam, ... pleno iure conferimus, etc.”.

¹²³ Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 356, 1394 și p. 727, 1446.

¹²⁴ Mihaly, *Diplome*, p. 369. Comp. p. 240 și 245.

¹²⁵ Compară formula dăruirii moșiei Mutzen și a nobilității, lui Ioan Iuga din Vizău (Mihaly, *Diplome*, p. 482, 1468: „Iohannis... Iuga de Vizo... nobilitatem in possessione Majzen habitam cum cunctis ejusdem... utilitatibus... videlicet: terris arabilibus cultis incultis, agris, pratis pascuis, sylvis, memoribus, montibus vallibus, aquis... et omnibus aliis”)—cu acea a knezatului ordinar dat lui Roman și Ladislau fiii lui Sturza. (Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 167, 1370: „Quod Roman et Ladislaus filii Sturza fideles Olachi nostri... poss. Muthnuk... sub nomine Knezatus dudum ibidem locatas... cum omnibus ipsarum utilitatibus, juribus, fructuositatibus et pertinenciis universis donavimus. Cf. formula identică la darea knezatului lui Stan dictus Fejer Olachus) *Ibidem*, I, 2, p. 68). Când se da proprietatea moșiei unui knez înnobilit se pune formula cea referitoare la foloasele moșiei. (Vezi mai sus).—Documentul din 1468 arată, dacă nu ne înșelăm, pe cel dintâi Sturza din care se trage familia de mai târziu din Moldova.

termenul de knezat este luat în formula întâi ca nepropriu, de oarece, cum am văzut, această însușire a unui individ îi dădea dreptul la jurisdicția îmbinată pe atunci cu oarecare foloase materiale, însă nu la proprietatea moșiei.

Dăruirea moșiei însăși, unui knez, asupra căreia el avea până atunci numai dreptul de knezat, îl ridică la rangul de nobil. El încetă de a mai fi knez, cu toate că păstră titlul acesta și deacolo înnainte. Jurisdicția pe care el o avuse asupra locuitorilor satului în puterea knezatului, o puneă acuma în lucrare în însușirea lui de proprietar nobil, rânduind pe alți knezi în locul lui, pentru a se îndeletnici cu trebile mărunte ale ocăruierei satului. Knezii români ridicați la starea de nobili dispăreau deci din rândurile clasei lor pentru a îngroșă pe acea a nobililor și a se strânge împreună cu dânsa în sinul nației cuceritoare.

Knezii erau deci, la început, pristavii satelor libere — *villae liberae* — locuite cum vom vedea de iobagionii castrelor, îndatorați la slujba militară și, pe lângă castele, la întreținerea acestora. Knezii însă căzuseră împreună cu satele lor în stăpânirea nobililor, devenind niște subalterni ai acestora. Ei mănțineau ordinea, strângeau dările, ridicau oștirile și făceau micile judecăți dintre oamenii satului ¹²⁶. De această îndatorire a knezilor erau legate oarecari foloase, dar cari erau departe de a avea greutatea și întinderea acelor alipite de nobleță, cauză pentru care găsim pe knezi încercând fără încetare a se lepăda de knezat și a și apropria titlul nobiliar.

Din cercetarea făcută până aci rezultă că erau două feluri de knezi: cei ordinari și cei înnobilăți cari, cum am văzut, rămâneau knezi mai mult cu numele. Această deosebire eră făcută între ei și de dreptul de procedură care stabiliă că knezul nobil să aibă, în jurământul lui, valoarea unui nobil, pe când oamenii de rând — documentul explică, adevă Români — nu erau primiți decât pentru $\frac{1}{4}$ de parte, adică $\frac{1}{4}$ de nobil în procesele cu cojurători ¹²⁷.

Concesia knezatului eră sau timporară sau ereditară. Se vede că ea eră mărginită la viața knezului pe moșiile particulare sau ale episcopilor, și că eră dimpotrivă ereditară pe domeniile regești.

¹²⁶ Ce erau knezii pe moșiile nobililor, se vede bunăoară din documentul regelui Vladislav prin care dăruște lui Ioan Corvin de Huniade moșia Boșard din Banat cu toate satele ei ținute de knezi. Hurmuzaki, *Doc.*, I, 2, p. 666, 1440: „cum cunctis eiusdem villis tenentis kneziatibus”.

¹²⁷ Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 120, 1366: „unusquisque Kenezus per nostras litteras regales in suo Kenezatu roboratus pro uno vero nobili acceptetur; communis autem Kenezus pro villico fidei unius fertonis computetur et communes homines seu Olahi recipiantur pro hominibus fidei medii fertones in approbatione prenotata”.

Un documentat citat mai sus care conține plângerile unui episcop contra uzurpărilor knezilor, arată între aceste uzurpări și încercările knezilor de a transmite foloasele teritoriale alipite de knezat copiilor și moștenitorilor; regele însă adaugă că se obișnuiește asemenea transmitere de moștenire a knezatu-lui, numai în posesiile regești ¹²⁸. Și se înțelege de unde provine această favorizare specială încuviințată knezilor regești. Eră o compensare pentru greutățile mai mari alipite de aceste knezate, prin îndatorirea slujbelor și dărilor la castele; apoi eră totodată pentru rege un mijloc de asigurare a perpetuității acestor slujbe ¹²⁹.

Knezii erau adeseori însărcinați cu împoporarea unor locuri pustii. Așa regele Carol Robert dăruiește knezului Crăciun (nobilitându'l) moșia Bilka, pentru că fiii lui aduseseră oameni pe moșiile nelocuite până atunci: Lepeca și Hernicea, cari moșii să asculte de acum înainte de ei ca de knezii și stăpânii lor ¹³⁰. Alt document conține scutirea knezilor din Hațeg: Stanciul, Berivoi, Dragomir și Vlad, de toate dările și slujbele kneza-telor lor, pentru că împoporaseră satul Poiana lui Achim (Vas-kapuk) ¹³¹.

Împărțirea knezilor în cele două clase: ordinari și nobili, explică stângerea acestui așezământ primitiv politic al poporului român. Cei pe cari însușiri sufletești superioare sau alte forme ale întâmplărei, ca norocul sau împrejurări fericite, îi înălțaseră în rândurile nobililor, dispărură împreună cu ei, fie în cobo-rirea către Muntenia și Moldova, fie în sinul nației ungurești; cei mici însă cari rămaseră în mijlocul iobagilor pe cari îi ocăr-muiseră, împărțășiră vitriga lor soartă, stângându-se prin să-răcirea și decăderea materială, morală și intelectuală a poporului, cum se stănge o candelă săcătuită de untdelemn.

¹²⁸ Document din Hurmuzachi, citat mai sus: „Alios (Kenezos) in aliis dis-
districtibus olachalibus tanquam pertinenciis castrorum nostrorum regalium in
prehabitis eorum Keneziatibus relinquere et in filios filiorum confirmare con-
suevimus”.

¹²⁹ Sunt foarte numeroase documentele prin care regii conferă knezate
ereditare: Kemeny, *Magasin*, II, p. 306, 1361 (Hurmuzachi, *Doc.*, I, 2, p. 68):
„Kneziatum medietatis eiusdem possessionis *olachalis* Ozon vocatae in... Mara-
marosiensi quem Kneziatum prius Stan dictus Fejr Olachus conservare dig-
noscebatur,... filiis Locoloi eorumque filiis et posteritatibus universis, sub
eisdem... utilitatibus quibus... Stan eundem conservasse donavimus”. Alte do-
cumente vezi în Hurmuzachi, *Doc.*, I, 2, p. 167, 1370 (knezul Sturza), p. 196,
1372 (knezul Neacșu); p. 300, 1337 (knezul Petru fiul lui Deșu): „ut etiam
inantea ad ipsam serviciam eo magis animentur”; p. 354, 1394 (knezul „Do-
bre Olahus filium Iwan de Lesnek”); p. 428, 1404 (knezii Kenderes, Barbu
și Costea), p. 436, 1404 (knezul Bogdan de Muthnuk), p. 461, 1408 (knezul
Gheorghe), etc., etc.,

¹³⁰ Mihaly, *Diplome*, p. 30, 1350: „tanquam Knezios et seniores vestros
in medium vestri acceptando... tanquam aliis Kineziis predecessoribus ipsorum
obedivistis.

¹³¹ Hurmuzachi, *Doc.*, I, 2, p. 464, 1409.

Dreptul obișnuelnic. — Paralel cu această organizare originală a poporului român sub voievozi și knezi, cari se păstraseră din vechime, ca niște așezăminte folositoare însuși cuceritorilor, aflăm pe Români de peste munți regulați în daraverile lor prin un *drept obișnuelnic valah*.

Știrile mai amănunțite ce le avem asupra acestui vechiu drept, arătat de documente *ca drept românesc — jus valachicum* — sunt cuprinse în documente polone. Prin veacul al XIV-lea regii poloni căutau să atragă coloniile române din Transilvania, în Galiția, spre a spori populația țării. Ei dădeau privilegiile celor ce vor coloniza locurile pustii. În 1378 se face cea dintâiu pomenire a dreptului românesc cu prilejul privilegiului dat de Vladislav, principe de Opolia în Galiția, lui *Ladomir Moldovanul*, asupra câmpului Godle ca să-și facă sat după *dreptul moldovenesc*.

Alt privilegiu, al doilea în dată, este din 1424, dat de Boleslav, knez al Cernigovului, lui Vlad Dragoerinovici care capătă în dar satul (de astădată așezare locuită) Cosovo „cu movilele, cu arăturile, cu fânețele, cu lucile, cu pășunile, cu apele și cu izvoarele lor, cu riurile, cu pâraiele, cu fântânele, cu heleștaele, cu bălțile, cu mocirlele (pentru îmmuiat cânepa), cu toate apele curgătoare și stătătoare, cu pădurile, cu dumbrăvile, cu pădurile negre (dese) cu lemnele tăiate (lemnul uscat), cu stejerișurile, cu mestecănișurile, cu stupii din arbori (scorburi de copaci), cu prisăcele, cu tufișurile, cu sălciile, cu dealurile mari și mici, cu văile și cu loviștele de fiare și de pești” — o bogăție de enumerație în adevăr uimitoare și pe care am trecut-o numai de curiozitate, spre a se vedea ce spornici erau la vorbă, chiar unde nu trebuia, oamenii aceluia timp. Locul însă interesant pentru chestia dreptului românesc vine după această fantastică enumerare: „iar acest sat sus numit are să ne dee, după *dreptul moldovenesc*, veniturile ce ni se dau dela plaiuri și anume: de fiecare țaran câte doi groși leșești bătuți în Cracovia, pe fiecare an; deasemenea mai sus numitul Vlad are să ne slujască pentru acest sat, când vom avea nevoie, cu o lance și cu doi arcași”¹³².

Documentele posteroare poloneze dau înai multe amănunțimi asupra îndatoririlor knezilor colonizatori și a drepturilor lor față de sătenii aduși de ei. Adeseori se pomenește *dreptul valah*. Așa knezul român avea o bucată de pământ, moara și crâșma, dreptul de prisacă, aceluia de a face iazuri și pescui peștele, a reține pentru el a treia parte din gloabele impuse cum și o

¹³² Ambele documente publicate din nou de I. Bogdan, după original în chip corect în *Indatoririle militare ale knezilor și boierilor moldoveni în Analele Academiei române*, II, Tom. XXIX, 1907, p. 614-616 (2-4).

parte din dările încasate pentru principe. Îndatoririle knezilor constau în adunarea dărilor regești și slujba militară.

Țăranii aveau, după documentele poloneze, câte o întindere de pământ mult mai mică ca aceea a knezilor; aveau dreptul a țineă vite, dând o zeciuială din ele sau din produsele lor; făceau câteva zile de muncă pe an knezului; plăteau contribuțiile către rege, fiind scutiți de ele numai pentru câțva timp, după înființarea noului sat. În timp de războiu darea se adăoga, și mai erau îndatorați a face cărături și alte munci manuale în slujba oștirilor. Când se dădea țăranilor mai mult pământ decât li se convenia după dreptul valah, atunci se înmulțiau și îndatoririle lor. Locuitorii satelor românești colonizați în Galiția aveau în sfârșit dreptul de a fi judecați după obiceiul românesc, conform sistemului timpului, a respectului dreptului personal, care făcea ca și coloniile germane să fie judecate după dreptul german ¹³³.

Se naște acum întrebarea: dacă toate aceste dispoziții aparțineau dreptului obișnuelnic valah, sau dacă nu cumva mai multe din ele erau concesiile și dispoziții speciale, luate nu numai în privința Românilor, ci în deobște în aceea a tuturor coloniștilor, și atunci ar fi de nevoie a se alege, din aceste dispoziții, acele cari se țineau de dreptul românesc și acele cari erau străine de el ¹³⁴.

Deosebirea este aproape cu neputință de stabilit, și trebuie să ne mulțămim cu oarecari îndrumări date de documente. Așa judecata țăranilor se făcea de knezi ajutați de alți oameni buni și bătrâni, cum spun documentele ungurești mai noue, și anume gloabele pentru abateri se impuneau după normele dreptului românesc. Tot acest drept hotără veniturile cunite regelui de la coloniști și aici sta autonomia îndestul de mare a satelor românești.

Tot după normele dreptului special valah se hotără și echivalentul în pământ pe care regele sau knezul îl puneă la îndămana țăranului. Aceste reguli culese din documentele Poloniei, cu anume arătare că aparțineau dreptului valah, vor fi fost puse în aplicare și în Ungaria, deși nu sunt pomenite în actele din această țară. Alte reguli luate din documentele ungurești însăși sunt bunăoară aceea privitoare la taxa de plătit pentru moștenire și care, după dreptul valah, eră de un vițel de

¹³³ Vezi amărunchimile în Radu Rosetti, *Pământul, Sătenii și Stăpânii*, 1907, p. 56-70, unde sunt citate toate documentele.

¹³⁴ Asupra acestei chestii și a altora multe, vezi lupta cea omerică încinsă între R. Rosetti și G. Panu (cel prea timpuriu răpit științei), în G. Panu, *Cercetări asupra stărei țăranilor*, 1910. R. Rosetti îi răspunde prin articolul *O agresiune publicat în Viața Rom.* Panu replică prin volumul său *Încercarea de miștificare*, sfârșit cu puțin timp înaintea morței lui în 1910, iar Rosetti răspunde din nou în *Viața Românească*, 1911, No. 6. și 7 „Pentru adevăr și dreptate”.

trei ani sau un bou curățit ¹³⁵. În procedură care, ca și fondul dreptului aplică tot normele valahe, se aduceau dovezile, se alegeau jurații ¹³⁶, se așteptau trei termeni de judecată, când cel chemat nu venia, înainte de a se hotări pricina, și alte chestii de procedură nespecificate mai de aproape ¹³⁷. Reclamațiile de iobagi mai ales se judecau după dreptul românesc ¹³⁸. Tot după dreptul valah se urmau în Transilvania și punerile în posesie a moșilor câștigate prin judecată. Mai multe documente spun că „confirmarea sau introducerea în stăpânire să se facă sub condițiile și drepturile de posesie obișnuite în districtele Românilor. Și jurătorii se dădeau tot după vechiul drept românesc ¹³⁹.

Congregațiile. — Mult mai însemnată pentru caracterizarea situației politice a poporului român, eră împărțirea lui la adunările sau dietele — numite în documentele ungurești *congregationes* — cari puteau fi sau ținutale, chemate de comiții ținuturilor, sau obștești ale întregii țări sub președinția regelui sau a voevodului Transilvaniei. Astfel de State generale sau de convocări ale nobililor sau ale nobililor și knezilor se îndeletniceau cu felurite treburi; căci despărțirea ce s'a pus astăzi între autoritățile ocârmuitoare și cele judecătorești nu există pe acele vremuri. Se înțelege însă că judecarea proceselor eră treaba cea mai obișnuită a acestor adunări cari uneori sunt arătate ca chemate anume pentru împărțirea dreptăței. Găsim bunăoară congregația generală convocată în 1291 în Februarie 22, îndeletnicindu-se și cu chestii monetare, de ocârmuire, orânduirea dărilor, și cu cercetarea unui proces ¹⁴⁰.

Documentul care a preocupat cel mai mult luarea aminte a istoricilor și în jurul căruia s'au încins debaterile cele mai pătimașe între partizanii acelor ce susțineau că poporul român se bucurase de drepturi în trecut, și protivnicii, Sași și Unguri, cari sprijiniau părerea că ei fuseseră în totdeauna o turmă de robi furișai odată cu Țigani în Transilvania ¹⁴¹, este acel pri-

¹³⁵ Duliscovits, *l. c.*, II, p. 21, 1493: „si aliquem Keneziorum sive Valachorum mori contigeret, antiqua eorum lege et consuetudine vitulum... exigatis”.

¹³⁶ Pesty, *l. c.*, III, p. 138, 1500: „iure volachiae coram nobis probare potuerunt. *Idem*, p. 145, 1500: „certos probos nobiles vires iuxta ritum volachiae eligant”.

¹³⁷ *Doc. Făgărașului în Col. lui Traian*, 1882, p. 10, 1556: Tribus terminis ab consuetudine observatis (eră vorba de o judecată între Români). Comp. Mihaly, *Diplome*, p. 34, 1345: „ab iustitia consueta more Valachorum exhibere”.

¹³⁸ Col. Kemeny reproduc de *Transilvania*, V, 1872, p. 42: „olachaly iustitiae complementum preberi postulassent”.

¹³⁹ Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 19, 20, 22: „sub eisdem condicionibus... quibus... in districtibus Valachorum... donari consueverunt”; 1478, *Ibidem*, p. 248.

¹⁴⁰ Teutsch und Firnhaber, p. 139.

¹⁴¹ Așa susține Hunfalvy.

ritor la o altă congregație ținută la Alba-Iulia în acelaș an 1291. În acel act se spune anume că ea fusese convocată, compusă fiind din toți nobilii, Sașii, Secuii și *Valahii* din părțile Transilvaniei, pentru a se reforma starea acestora, și că în această congregație se sculase magistrul Ugrinus, reclamând două moșii ale sale : Făgărașul și Sâmbăta ce'i fuseseră luate fără drept. După o cercetare făcută de regele Andrei cu acei nobili, Sași, Secui și Valahi, moșiile au fost restituite magistrului Ugrinus¹⁴². Documentul de care ne ocupăm spune lămurit două lucruri : 1) că congregația fusese chemată nu numai pentru cercetarea procesului magistrului Ugrinus care numai se folosise de dânsa spre a „se scula în mijlocul ei” și a'și reclama moșiile ; 2) că se convocase la ea nu numai cele trei nații privilegiate ale Transilvaniei ci și a patra nație, aceea a Românilor care fu degradată mai târziu la rangul de popor supus, tolerat și mântinit în țară numai spre folosul celorlalte. Și reprezentanții poporului Românilor nu sunt chemați în această congregație numai de formă ci ca elemente active ale adunării, de oarece ieau parte la hotărârea procesului lui Ugrinus. Documentul însă spune că au fost convocați pe lângă celelalte nații : Sașii, Secuii și Valahii, nu Ungurii, ci nobilii. Am văzut însă că în clasa nobililor Transilvaniei erau și mulți Români, așa că poporul românesc eră reprezentat în congregație prin două din elementele sale : nobilii lui și Olahii de rând.

Se credea de apărătorii situației mai înfloritoare a Românilor, că acest document eră singurul act pe care se putea sprijini împărțșirea Românilor la ocărmuirea Transilvaniei ca nație, deci cu drepturi egale acelor ale națiilor declarate mai târziu de singure stăpâne ale acestei țări. De atunci însă și până astăzi s'a mai dat la lumină un număr de alte acte de același fel cari dovedesc, că Români și mai ales clasele lor mai superioare, precum nobilii și knezii, erau adeseori convocați, fie numai ei, fie iarăși în unire cu reprezentanții celorlalte nații, în adunările obștești ale Transilvaniei.

Voim să reproducem arătările acestor documente cari sunt cel mai mare sprijin în dovedirea situației juridice a poporului

¹⁴² Teutsch und Firnhaber p. 167, 1291. Martie 11 : „No Andreas — quod cum universis nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transilvanis apud Albam Iule pro reformatione status eorundem congregacionem cum iisdem fecissemus, de consilio omnium prelatorum et baronum regni nostri, eo tempore nobis asistentium, magister Ugrinus suas possessiones *Fugros* et *Zumbathely* vocatas, iuxta fluvium *Olth* existentes, asserens a se indebite alienatas, surgendo in ipsa congregacione nostra sibi per nos reddi et restitui postulasset. Tandem nos de facto dictarum possessionum magis clarificari volentes, utrum ipsius magistri Ugrini fuerint, nec ne, ab eisdem nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis diligenter inquiri fecimus si dicte possessiones ad ipsum magistrum Ugrinum dinoscantur juste et legitime pertinere, etc.”

român, situație ce făcea din el un element politic al țării, și care numai cât mai târziu, prin silnicii și nedreptăți, a fost prefăcut în adevăr în o turmă de robi.

Innainte de a reproduce documentele constatătoare ale ținerii și altor congregații *obștești* cu popoarele Transilvaniei, cuprinzând și pe Români, decât acel din 1291, să trecem în revistă împărțirea Românilor la congregațiile *ținutale* cari erau în principiu tot atât de însemnate ca și cele generale, de oarece și ele ținteau la activitatea cea mai de samă, poate chiar și a adunărilor generale, anume împărțirea dreptăței.

Mai întâiu cităm un document din 1357, care vorbește de congregația ținută la Turda cu nobilii, Sașii, Secuii și *alți oameni*¹⁴³. Rostirea, deși nehotărîtă, se referă evident la Valahi. Un document din 1317 conține arătarea unei congregații *speciale* ținută de magistrul Dausa comite de Bihor și Zobolc, cu nobilii și oamenii comuni din zisele comitate, în scopul împărțirii dreptăței¹⁴⁴. Intre nobili erau fără îndoială și Românii din Maramureș și tot de același neam erau și oamenii de rând chemați de comite. Un alt document din anul 1363 raportează judecata făcută înaintea „voevodului Transilvaniei Petru și înaintea nobililor regatului din comitatul Hinedoarei și înaintea tuturor *knezilor* și *nobililor români* din ținutul Hațegului”, dovedind astfel că la aceste judecăți luau parte nu numai nobilii dar și knezii, adică clasa cea mijlocie între nobilii și țărani români. Un alt document din 1370 conține iarăși judecata unor iobagi învinuiți de crime și cari sunt osândiți la pierderea pământului lor într-o congregație ținută de palatinul Ladislau „dux Opulye”, în comitatul de Caras, cu nobilii și alți oameni de orice stare și condiție din acel comitat. Carasul este însă un ținut românesc; prin urmare luau parte la congregație nobili și alți oameni din poporul român. În 1391 Neculai Banul Severinului convoacă pe nobilii și pe knezii districtelor românești Sebeș, Lugos, Caran și Comiat ca să judece procesul dintre knezul român Bogdan de Mutnuk cu orașenii din Caransebeș, pentru o parte din pământ de lângă Timiș. Această congregație eră intermediară între cele ținutale și cele generale, de oarece se întrunesc elemente judecătorești din 4 din cele 7 scaune ale Banatului. Ținuturile Banatului fiind absolut românești,

¹⁴³ Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 45, 1357: „ab omnibus Nobilibus Siculis et Saxonibus, *alisque hominibus*, in tribus congregationibus Thordae celebratis”.

¹⁴⁴ Fejer, VIII, 2, p. 98, 1317: „Magister Dausa comes... in congregatione nostra speciali quam coram venerabili patre domino Emmericho... et coram nobilibus et *communis hominibus* comitatum praedictorum... causa justicia faciendā, celebravimus”. *Comunes homines* nu erau decât Români numiți totdeauna *Olachi*, *Walachi* în documentele ungrești, în unul din ele chiar *Olachi Romani* (Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 97, 1345) ceea ce nu poate însemna altceva decât numele lor național de *Român*.

urmează că nobilii și knezii convocați de Ban erau Români, ceea ce se vede și din faptul că erau convocați în ea knezi, instituție absolut românească¹⁴⁵. Altă congregație ținutală se adună în 1410 în ținutul Beiușului, compusă de astă dată numai din knezi români, ca să judece procesul dintre Bogdan și Merideu deoparte, Moga și Șerban de alta¹⁴⁵.

Tot o congregație mai mare a Banatului prezidată de castelanul din Orșova, și compusă din knezii și nobili români din cele 4 districte, judecă procesul orașului Caransabeș cu nobilii și knezii din comuna Mutnuk pentru niște pământuri și păduri de lângă apa Mutnuk¹⁴⁷. Altă congregație a nobililor, a knezilor și juraților districtului Hațeg ținută de Ladislau Ciac, voevodul Transilvaniei, judecă procesul de trădare a celor trei knezi: Costea, Stanciul și popa Volcul cari își pustiiseră knezatele și fugiseră în Moldova, osândindu-i la pierderea acelor knezate, pe cari voevodul le dăruiește lui Mihail și Ioan Basarab (alți Români din comuna Riușorul, ca mulțumită pentru slujbele făcute contra Turcilor și mai ales pentru moartea cu vitejie a tatălui lor în acele lupte¹⁴⁸. În anul 1439 găsim o altă congregație ținută de comiții timișeni cu universitatea nobililor și a knezilor români din ținutul Sebeșului, care reabilitează pe Românul nobil Lado de Bizere de învinuirea de trădare ce i se adusese. Părerea este întărită cu pecețile nobililor tot Români: Ioan de Mutnuk, Ioan de Macicaș și Ioan de Bizere¹⁴⁹.

După ce am găsit pe Români luând parte la congregațiile ținutale, unele din ele înglobând chiar mai multe ținuturi, să trecem acuma la cele câteva documente cari pomenesc congregații generale în felul aceleia din 1291 care nu este deci singura în care s'ar pomeni Români între elementele ei alcătuitoare.

Două din aceste documente se raportă la Banat, pomenind de astădată de niște congregații generale ale acestui ducat, ținute cu nobilii bărbați judecători și cu toți vecinii și conlocui-

¹⁴⁵ Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 164, 1370 și p. 340, 1391. *Ibidem*, I, 2, p. 73 1363: „coram nobis et regni nobilibus de comitatu Hunyad ac univrsis Kenezis et senioribus olachalibus districtus Haczak comparandi assignassemus”.

¹⁴⁶ *Ibidem*, I, 2, p. 469, 1410: univrsi Kenezii et jurati depertinenciis eiusdem Belenes (Beius).

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 508, 1419: „Nos Sigismundus de Losonch etc. castrorum Orsva Myhald, Sebes et Sydowar castellanus una cum Nobilibus et Kenezys, Sebes, Lugos, Karan et Komyath, causas cunctorum coram nobis litigancium”.

¹⁴⁸ *Ibidem*, I, 2, p. 592, 1435: „Nos Ladislaus de Chac vayvoda Transylvaniae... una cum juratis et universitatae nobilium ac Keneziorum ipsius districtus Hatzak”. Comp. mai sus asupra acestor kneji răsculați p. 165.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 646, 1439: „Comitis Themesiensis univrsitas nobilium et Keneziorum districtus Sebes in modum proclamatae congregacionis”. Asupra lui Bizere vezi mai sus, p. 157, nota 82.

torii celor 7 scaune valahe adunați în congregație generală¹⁵⁰. În 1428 Sigismund regele Ungariei și împărat al Germaniei ține în Myhald o congregație generală a Transilvaniei convocând în ea nobilii și knezii districtului Myhald în care „sculându-se în mijlocul ei” (aceiași rostire ca și în actul din 1291) Ștefan fiul lui Radoslav, Raiu și Dobrea, knezi din Keralmezy, cer dreptate contra lui Deșu și Ladislav fii lui Petru și alții, pentru moșiile Zablanița și Zalyu. După ce ascultă pricina, regele spune că „noi, luând sfat dela acei jurați, asesori și nobili nu mai puțin și de la knezi” am dat acele moșii lui Deșu și Ladislav fiii lui Petru¹⁵¹. Deși congregația pare a fi ținută numai cu nobilii și knezii ținutului Myhald, ea este numită generală fiind prezidată de regele însuși, și acesta este punctul însemnat, fiindcă autoritatea supremă a Statului lucră împreună cu nobilii și knezii români la restabilirea dreptăței. Alt document; care indică și el participarea Românilor la o congregație generală deși nu’i numește pe față este acel din 1356 dat de Andrei voivodul Transilvaniei care convoacă dieta la Turda, spunând că în acea congregație obștească vor lua parte, pe lângă universitatea nobililor, și oameni din orice treaptă și stare a părților Transilvaniei. Intre nobili erau fără îndoială o majoritate de nobili români, iar ceilalți oameni de orice stare și treaptă ce puteau ei fi alta decât poate și Sași, și Secui, dar de sigur Români? Congregația judecase un proces între mănăstirea Clujului și un nobil, probabil ungar, Marton, fiul lui Ioan de Kalyan¹⁵².

În afară de aceste întruniri ale nobililor români pentru a pune la cale afacerile țării, în care întruniri ei îndeplineau de obicei și rolul de judecători, mai întâlnim pe nobilii români delegați de voevodul Transilvaniei ca judecători rânduinduși anume pentru cercetarea unei pricini. Așa Ioan Zapolia însărcinează pe nobilii români Radul de Barbatviza (riul Barbat,) Stanciul de Magzsed (Stanciul din Mățești), Dionisie din Pestyn (din

¹⁵⁰ Pesty, l. c., p. 61, 1451: „Iohannes de Hunyad nobilibus viris iudicibus nobilium septem sedium valachalium, universis vicinis et commetaneis praescripti castris ceterisque nobilibus comprovincialibus praescriptorum septem sedium valachalium in eandem sedem nostram iudicarium, per modum proclamante congregationis generalis”. Idem, p. 63, 1452: „ad oppidum Seves vocatum, sedem scilicet iudicariam principalem septem sedium nobilium valachalium, more proclamante congregationis generalis”.

¹⁵¹ Harm., Doc., I, 2, p. 553, 1428: „Nos Sigismundus... rex memoriae commendamus quod in congregatione nostra generali universitatis nobilium, Keneziorumque ac alterius status, districtus nostri Myhald, vocati, in oppido nostro similiter Myhald... per nos celebrata, Stephanus... de aliorum medio personaliter exurgendo... Igitur nos eorundem juratorum, assesorum et nobilium nec non Keneziorum assumpto consilio”.

¹⁵² Ibidem, I, 2, p. 43, 1356: „Nos Andreas vayvoda transylvanus et comes de Zonuk... in nostra congregatione generali universitati nobilium et cuiusvis status et condicionis hominibus partis Transilvaniae... Thorda celebrate.

Peșteni), Petru din Riul Alb și Ladislau din Ruzor (Vlad din Riușor) ca judecători pentru împărțirea moșiilor între Românul Candrea (Străbunul familiei ungurești Kendefy) fiul papei Vlad din Siret și frații lui ¹⁵³. Tot așa stă lucrul cu numirea din 1464 a judecătorului din Orăștia, Matei, fiul judecătorului Vladislav, „ales cu învoirea întregii comunități adevă a Sașilor, Ungurilor și *Valahilor* ¹⁵⁴.

Organizarea militară a poporului român. — Românii pe cari îi găsim mai târziu cu totul îndepărtați dela portul armelor, sub pedeapsă chiar a pierderii mânei drepte, în caz de nesupunere la această oprire, numărau în vremile cele dintâiu ale stăpânirii maghiare, o clasă bogată de militari, nu numai în straturile lor mai superioare: nobilimea, voevozii și knezii, dar chiar și în cele de jos, în massa cea mare a țăranilor. Despre rolul militar al nobilimei, voivozilor și knezilor, ne-am îndelnetnicit mai sus. Ne trage acum rândul a expune și pe acel al clasei țăărănești.

Țăranii în părțile de peste munți alcătuiau, ca și acei din principate, două feluri de sate: de acele libere (răzeșii și moșnenii de dincoace) și de acele supuse nobililor, mănăstirilor sau knezilor înnobilați. Cei liberi trăiau mai mult pe domeniile regești, mai ales pe lângă castelele și cetățile numeroase ale țărilor de peste munți, cari aveau pe lângă țăria lor firească nevoie și de unele lucrări omenеști, pentru a se putea apăra de necontenitele năvăliri ce cădeau asupra lor. Erau însă și sate de țăranii liberi pe lângă proprietățile nobililor și ale mănăstirilor. Țăranii supuși purtau numele de *villici* iar cei slobozi acel de *iobbagiones, iobagiones castri sau castrorum*.

Încă din 1260 se pomenesc mulți Valahi în oștirea dusă de Bela al IV-lea contra regelui Boemiei Ottocar ¹⁵⁵. Un document din 1275 arată pe mai mulți iobagi din Făgăraș, țară de margine și expusă la lovitură, rădicați la rangul de nobili pentru slujbele purtate de ei în războiu. Un altul din 1287 înalță pe iobagul Dionisie de lângă castelul Ung la nobleță, pentru vitejia lui în lupta cu Cumanii. Un al treilea din 1301 ordonă încetarea apăsării țăranilor români din Odorheiul secuiesc și scoaterea lor de sub jurisdicția knezului lor, pentru a putea

¹⁵³. Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 268.

¹⁵⁴. Hurm., *Doc.*, XV, 1, p. 60: „Mathaeum... voluntate, cum totius sedis scilicet Saxonum Hungarorum et *Walachorum* decrevimus eligendo nostrum in iudicem”.

¹⁵⁵. Fejer, IV, 3, p. 21, 1260: „innumeram multitudinem inhumanorum hominum Cumanorum Hungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorum quoque et *Valachorum*, *Bezzeninorum* et *Ismaelitorum* gessimus”.

mai bine îndeplini îndatoririle lor militare la castelul regesc din Odorheiu ¹⁵⁶.

Iobagionii nu erau ținuți a îndeplini alte slujbe decât acele militare. Registrul de Varad dintre anii 1201 și 1235 conține notița că „Petru iobagionul castelului Borsod voia să oblige pe Castrenzii acelei cetăți a păzi închisorile, la care ei răspunseră că nu ar fi îndatorați decât a merge la războiu, iar nu la prestarea unei astfel de slujbe” ¹⁵⁷. Iobagioni ai castrelor sunt amintiți foarte des în documentele timpului care pomenesc despre îndatoririle militare ale Românilor ¹⁵⁸. Așa un document din 1383, actul de împăcare al Românilor cu Sașii, îndatorește pe cei dintâi a „păzi munții dela Tălmaciu până la Săcenii”. Alte documente coboară acest rol al Românilor mult mai adânc în timpurile mai noue. Așa unul din 1427 amintește îndatoririle Românilor din ținuturile românești de lângă castelul Deva, la slujbele manuale trebuitoare pentru păstrarea lui, precum rădicarea de întărituri, săparea de șanțuri, tăerea lemnelor, după vechiul și lăudabilul obicei. Alt document raportat mai sus vorbește de îndatoririle Românilor din Banat întru apărarea vadurilor Dunărei contra deselor năvăliri ale Turcilor ¹⁵⁹. În 1456 găsim pe Episcopul Matei al Transilvaniei că dă voevodului Românilor din satul Gărbăul o moșie a mânăstirei, cu condiție ca voevodul să meargă în oastea Episcopului în expedițiile ce ar face. Se înțelege că voevodul comandă oștirea românească ridicată din acel sat ¹⁶⁰. Alt document din 1462 vorbește de datoriile knezilor și oamenilor de rând din satul Bereg de a face paza către hotarul Moldovei precum și cercetări înăuntrul acelei țări. Un al 5-lea document din 1452 invită pe Români a face slujbele la castelul Huniade după cum a urmat și până atunci. Există din 1554—1556 o listă a comunelor românești care îndeplineau această slujbă militară, arătând un număr de 51 de sate cu 1642 de iobagioni militari. Un alt document din 1551 vorbește de iobagii din comitatul Bihorului cari nu ar putea veni la rădicarea cetăței Solnocului din cauză că abia întorși din războiu nu se odihniseră, și apoi fiindcă tre-

¹⁵⁶ Hurm., *Doc.*, I, p. 327, 1265: „*Iobagionum et conditionarii de Fagarasch in cetum et numerum liberum servientium etnobilium regni nostri accepimus*”. *Ibidem*, p. 430, 1287: „*de iobagionatu eximemus et nobilitaverimus in medio baronum nostrorum*”. Mai vezi și p. 553, 1301.

¹⁵⁷ Endlicher, *Monumenta arpadiana*, p. 642, art. 40, „*ad belligerandum, non ad carceres custodiendum*”.

¹⁵⁸ *Ibidem*, art. 102 p. 664 „*Castrenses de Zathmar*”; art. 144: „*universos castrenses de Bihor*” (Satu mare și Bihorul sunt românești).

¹⁵⁹ Mai sus p. 157, nota 79. Comp. Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 281, 1383: „*Valachi custodiam servandam in omnibus Alpibus*”. Vezi și Kemeny, *Magasin*, II, p. 315, 1427.

¹⁶⁰ Kemeny reproduc de *Transilvania*, VI, 1873, p. 115, 1450: „*Nostri Nicolais Wayvoda Walachorum nostrorum de Olah Gorbo*”.

buiiau să îngrijască de lucrurile de nevoie pentru hrana lor, a soțiilor și copiilor lor ¹⁶¹. În sfârșit un act cu mult mai nou, din 1664, ordonă din partea Anei Bornemisa ca Românii Sandru, Candrea, Stanciul și Stoica să facă slujbele datorite la castelul Făgărașului ¹⁶². Tot la această prelungire a existenței iobagionatului militar până în timpurile mai dincoace, duce un document din 1535 care enumără pregătirile războinice pe care erau datori să le aibă acești oșteni, anume cei cu 6—8 boi, un arc și 32 de săgeți, cei mai săraci o lance și o secure, iar cei mijlocii și un scut. Altă dispoziție din 1552 edictă ca iobagii cari vor avea moșii (erau deci printre ei proprietari de pământ) să aibă câte o pușcă, un scut, o sabie și un arc cu 32 de săgeți ¹⁶³.

Potrivit cu acest rol militar, iobagul se bucură de o situație încunjurată de cinste. Un document din 1362 osândește pe un iobag care jignise libertățile Bisenilor la pierderea tuturor averilor, „așa că nici el, nici urmașii lui să nu se mai poată bucura de *onoarea iobagionatului*” ¹⁶⁴. Acest document ne arată totdeodată că poziția de iobag era legată de stăpânirea de pământ, de oarece osânditul pierde această onoare odată cu pământul lui. Găsim apoi pe un trimis al regelui către țările dinafară, desemnat ca iobag ¹⁶⁵. Câtă deosebire de ceea ce ajunge a fi termenul de iobag în timpurile mai nouă, un termen de dispreț și de ocară aplicat unui popor întreg căzut în cea mai degradătoare robie!

Condiția de samă a iobagilor în vremile vechi îi făceau foarte îndrăzneți. Ei cutezau să ocupe pământuri de ale nobililor, de unde trebuiau să fie izgoșiți cu puterea ¹⁶⁶.

Îndatoririle militare ale iobagilor erau mai grele la început pe domeniile regești, decât pe acele ale nobililor. De aceea iobagii și cu knezii lor se încercau să scuture aceste îndatoriri, refuzând uneori slujbele impuse, ba alte dăți chiar răsculându-se și părăsind țara. Mulți iobagi se strămutau pe proprietățile nobililor, adăugând clasa iobagilor de aici. Regii din hatâr către

¹⁶¹ Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 251.

¹⁶² Fejer, X, 6, p. 796, 1462: „Kemeny, l. c., p. 311, 1482. N. Densușanu, *Monumentele Făgărașului în Columna lui Traian*, 1882, p. 219, 1664.

¹⁶³ Observăm că între iobagi erau și Unguri, cu toate că iobagionatul, knezatul și voivodatul erau instituții mai ales românești. Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 226, 1375: „iobagiones Ungari videlicet et Walachi”, 1552. *Ibidem*, II, 5 p. 17.

¹⁶⁴ Fejer, III, 1, p. 285, 1362: „ita quod ne ipse, nec aliquis successorum honorem iobagionum possit adipisci”.

¹⁶⁵ Teutsch und Firnhaber, p. 28, 1223: „si rex vero in propria persona iverit, si vero extra regnum iobagionem miserit.”

¹⁶⁶ Hurm., *Doc.*, I, p. 335, 1267.

nobili nu prea opuneau mari stavile la asemenea strămutări ¹⁶⁷. Regii chiar desființau iobagionatul, tot în folosul nobililor, dovadă o diplomă a lui Matei Corvin care silește pe trei knezi din satul Lupșa să se lepede de knezat, regele dând după aceea satul numit, orașului Offenbanya ¹⁶⁸.

Această încercare a iobagilor de a-și îmbunătăți starea dădă cu desăvârșire greș, căci proprietarii cei mari căutau să reducă pe iobagii depe moșiile lor la starea de villici adecă de țărani supuși, întrebuintând adeseori mijloace piezișe pentru a-și ajunge scopul, cum o dovedește tocmai documentul citat prin care un număr mare de iobagi sunt despoiați de proprietățile lor prin osândire pentru crima de furt, prădăciuni și falsificare de monede. Ceeace ne face a crede că aceste imputări nu pot fi adevărate este tocmai numărul prea mare de învinuiri care este de 55. Acești iobagi sunt arătați ca stând pe domeniile castrelor sau în sate libere regești, sau pe moșiile nobililor ¹⁶⁹, încât documentul adeverește aflarea de iobagi pe toate aceste feluri de proprietăți.

Dela o vreme și iobagii nobililor cercau să se substragă, prin strămutarea lor pe alte proprietăți, de sub aspra purtare a stăpânilor lor față cu dânșii. Se stabilise obiceiul că, pentru a se putea strămuta, iobagii să plătiască o despăgubire către domnul moșiei, despăgubire numită *teragiu*. Se vede însă că această regulă nu eră respectată de stăpânii moșiilor, de oarece regii sunt nevoiți în repețite rânduri, să ordone nobililor ascultarea de acest obicei. ¹⁷⁰ Iobagii la rândul lor fugeau adeseori fără a plăti teragiul și erau readuși cu puterea în sate, cum se face bunăoară cu iobagul Dragul lui Dunca care fugise

¹⁶⁷ Un document din 1370 (*Ibidem*, I, 2, p. 164) enumără pe mulți iobagi dați în judecată pentru crime și osândiți la pierderea pământurilor. Acest document arată pe unii din iobagii regești strămutați pe moșiile particulare de pe *pertinențiile castrelor*. Alt doc. din 1405 (*Ibidem*, I, 2, p. 441) arată pe mai mulți iobagi ai castelului regesc și care erau fugiți de pe moșia lui Ștefan fiul lui Petru din Remetea: „Pipo de Ozora castellanis Crassofoiensibus... quosdam iobbagiones... de ipsis possessionibus regalibus ad possessiones... magistri Stephani clandestine... se transferentes”. Pipo ordonă ca acești iobagi „nullatenus abducere cel abduci facere debeant, nisi tales qui propria voluntate habita licentia iterum ad possessionem regales reverti vellent”.

¹⁶⁸ Kemeny reprod. de *Transilvania*, VII, 1874, p. 8, 1487: „utraque possessiones Lwpsa... quae solum modo Keneziatu honore Nicolao, Stephano et Mathiae de Lwpsa pertinebant eo iure quo ad ipsos pertinere dinoscitur, relicto et dimisso, pro civibus, incolis et laboratoribus civitatis Offen-Banya perpetuo possidentes”.

¹⁶⁹ *L. c.*, „Un document de împărțală a unor moși (Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 317-321, 1389) enumeră o mare mulțime de iobagi așezați pe ele.

¹⁷⁰ Hurm., *Doc.*, I, p. 639: „suo terragio persoluto ad possessionem alii nobili vel alias quo placuerit cum omnibus suis rebus se transferre valeat”. Alt ordin identic. *Ibidem*, p. 576, 1317; altul *Ibidem*, I, 2, p. 245, 1377; altul al regelui Sigismund, *Ibidem* I, 2, p. 470, 1410.

depe moșia lui Ștefan fiul lui Petru din Remetea ¹⁷¹. Adeseori se văd iobagi sequestrați și urmăriți cu puterea de nobilii ce aveau drepturi asupra lor. Așa în 1376 găsim pe un iobag din Secaș al familiei Kun din Golonia sequestrat și strămuat cu puterea de knezul Neacșu în comuna Cuiestii ¹⁷². Iobagii pierduseră, prin acest sistem de plată de teragiu, și alipirea lor de moșia pe care se aflau, și libertatea, după ce pierduseră pământurile ceace îi coborâse, din rândul de adevărați iobagi adică de oameni liberi, la acel de villici adică de șerbi, mai păstrând ei, ca prin ironie, în condiția lor înjosită, tot vechiul și onorabilul lor nume de iobagi.

Acești iobagi de felul nou sunt supuși tot la mai multe îndatoriri către proprietarii moșiilor, așa că poziția lor se îngreuiază necontenit. Dela un timp, nu se știe de când, îi vedem supuși la darea de dijmă din produsele lucrate de ei. Așa un document din 1394 regulează neînțelegerile dintre nobili și episcopul de Alba-Iulia dela dreptul asupra dijmelor iobăgești.

Asupra scopului urmărit de națiile stăpâne ale Ardealului față cu țărani români, ne dă o foarte prețioasă deslușire un document din 1398, în care nobilii cerând regelui să le concedă lor dijmele Românilor de lângă Alba-Iulia, regele răspunde că întrucât capitolul mănăstirei din Alba-Iulia este îndatorat a da un corp de oștire, el trebuie să și scoată cheltuiala *prin stoarcerea Românilor* ¹⁷³.

În sfârșit mai dobândiră nobilii și dreptul de judecată asupra iobagilor lor, prin care căderea acestora sub stăpânii moșiilor deveni desăvârșită.

Mai găsim apoi că Sașii căutau ca oarecari sate din scaunele lor să fie scutite de taxele iobagiale ale iobagiilor ce stăteau pe moșiile nobililor. Adeseori moșiile iobagilor erau zălogite de proprietari pentru datoriile proprietății. În 1482 găsim 23 de moșii iobagiale zălogite pentru asigurarea plății zestre unei femei. În 1568 aflăm cum soția lui Ștefan Albul zălogește lui Gaspar din Ostiro moșia iobagului Petru Bârsan din satul Var (Mizfalù) pentru 25 de fiorini. În alt rând o altă moșie iobagială este zălogită în 1571. Mai găsim satul Feleacul dat orașului Cluj în 1493 ¹⁷⁴.

¹⁷¹ *Ibidem*, I, 2, p. 411, 1400 : „Dragulyadunka”. Iată cum se schimboșesc numele românești! Mai mult iobagi regești vezi în *Documentele Hurmuzachi*, I, 2, p. 629-632 din 1427 și p. 737 din 1447. Când un iobag se strămută pe locurile Sașilor, ei nu erau îndatorați a-l da înapoi, *Ibidem*, I, 2, p. 740, 1447.

¹⁷² *Ibidem* l. c. p. 277, 1376.

¹⁷³ *Ibidem*, I, 2, p. 400, 1398 : si Capitulum autem... summas pecuniarum ratione exercitu solvere et propter illas expediendas, eorum Valachos *exactionari* habent”. Alt document din 1389 (*ibidem*, I, 2, p. 317) supune pe iobagi la darea celei *a noua parte* a productelor lui în natură sau în bani.

¹⁷⁴ 1482, Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 274; 1568, *Ibidem*, II, 5, p. 655; 1571, *Ibidem*, p. 657; 1493, *Ibidem*, II, 2, p. 336.

Ca toate faptele sociale căderea iobagilor sub nobili se făcu treptat și cu încetul. Tot așa și cu stângerea îndatoririlor lor militare. Pe când parte din iobagi păstrau încă poziția lor onorabilă dar greu de dus pe lângă castelele regești, mulți din tovarășii lor de clasă cădeau tot mai adânc în atârănarea domniilor teritoriale. Încă din anul 1293 un document vorbește de Valahii ce se aflau în stăpânirea nobililor¹⁷⁵ și dacă poate fi vorba aici de villici, se poate ca și iobagi să fi fost amestecați între ei. Cu toate aceste, tocmai pe atunci găsim mândrul răspuns al castrenzilor dela Borsod că ei sunt ținuți numai a face slujbele militare, iar nu a păzi închisorile¹⁷⁶. Se poate prea bine ca ambele aceste stări, cea onorabilă și cea decăzută, să fi coexistat mai mult timp, de oarece seriile istorice se desvoltă adeseori paralel, până când una înghite pe cealaltă, cea bună pe cea slabă, când evoluția e suitoare; cea bicisnică pe cea puternică când ea este coborâtoare.

Iobagionii români apucaseră încă dela început pe clina prăpăstioasă a stărei lor sociale. Ei cădeau alături cu knezii sub care stătuseră în vremile libertății lor. Pe atunci a fi iobag era o onoare și a fi knez o putere. Knezul se amestecă uneori cu voevodul. Mai târziu knezul se tot apropie de iobag, ceea ce nu însemnă înălțarea acestui din urmă, ci aplecarea celui dintâi. Un document, acel care conține osândirea numărului celui mare de iobagi la pierderea proprietăților lor, enunțară printre și ei pe *trei knezi iobagi regali*: Hrănoiu din Zuhor, Ladislau fiul lui Bratu din Soma și Valentin fiul lui Neculai din Borșa¹⁷⁷. Acești knezi iobagi regali nu erau decât foștii knezi căzuți la rândul de iobagi, fugiți depe domeniile regești pe acele ale nobililor și învinuiți aici de furt și de falsificare de monedă, pentru ca prin despoierea de pământul lor să se coboare la ultima treaptă a straturilor sociale, acea a villicilor.

Seriile istorice ale decăderii poporului român de peste munți. — Chiar din întâile veacuri ale supunerii țărilor române de peste munți sub stăpânirea Ungurilor, încolțiseră seriile de fapte cari vor aduce poporul lor de baștină la sapa de lemn în privirea materială și la ruinarea întregii sale vieți naționale. Numai cât voința lui se ascuți tot mai mult, când sufletul lui

¹⁷⁵ *Ibidem*, I, p. 322, 1293 : „universos Valachos in possessionibus nobilium”.

¹⁷⁶ Cum am văzut mai sus p. 178 nota 157.

¹⁷⁷ *Ibidem*, I, 2, p. 165, 1370 : „Hranoya Kenezium iobbagionem regalem... Ladislau filium Brata Kenezum iobbagionem regalem... Valentinum filius Nicolai Kenezum iobbagionem regalem. Alt Knez iobag este amintit în un document din 1486 din colecția Kemeny, Revista *Transilvania*, VII, 1874, p. 7, 1486 : „quomodo superiori anno quidam Nicolaus Kenez iobaggio, suus de possessione St. Marton, non habita licentia neque iusto terragio deposito contra regni consuetudinem ad Kecset se transtullisset”.

simți din nou îmboldirea spre renaștere din cenușa morților.

Deși aceste serii sunt numai îndegetate prin fapte răselețe și neînchegate în legături neîntrerupte, ele pot fi prinse de minte și să ne arăte cari au fost părțile pe cari s'au îndrumat coborârea spre ciuntirea vieței neamului românesc care, la început, fusese numai supus de Unguri politicește, iar nu nimic ca ființă socială și nici periclitat ca alcătuire etnică.

Seria cea mare care domină toate celelalte, este fără îndoială supunerea Românilor sub Unguri — mai apoi și sub Sași și Secui — supunere care trebuia, după împingerea firească a instinctelor egoiste, tot atât de puternice în popoare ca și în indivizi să tindă la așerbirea cât mai deplină a poporului supus de către acele domnitoare.

Slăbirea nobilimei române adusă întâiu prin deștărarea unei părți a ei dincolo de munți, în viitoarele principate, apoi prin trecerea restului ei la religia catolică și la naționalitatea maghiară până la stingerea ei desăvârșită de pe pământul țărilor trans-carpatine, aduse cea mai grea știrbire vieței românești. Prin această descăpățănare a poporului român, i s'a răpit puterea lui cea mai de samă de împotrivire și s'a făcut ca partea cea mai însemnată a avuției lui teritoriale, marile moșii ale clasei sale nobiliare, să treacă în mâna cuceritorilor. Odată cu nobleța română se desființară și organele cele mai de samă ale puterii militare a poporului băștinaș, începând cu voievozii, cari fiind nobili fură înghițiți odată cu clasa din care făceau parte. Acești capi militari încetând de a mai fi Români, nu mai constituiau pentru regii maghiari un element care, dacă le stă-tuse în ajutor în multe împrejurări, în altele foarte grave puseseră în cumpănă autoritatea și puterea Statului unguresc.

Pentru a putea însă pătrunde pe deplin alunecarea spre prăpăstie a Românilor pe calea veacurilor, trebuie cercetate și celelalte serii paralele ale căderei lor.

Autoritatea supusă a voivozilor, knezii, pristavii satelor, cari le închegau în unități politice și dădeau masselor poporului român însemnătatea numărului organizat, dispărură și ei, trași în două părți : cei superiori innobilați prin trecerea lor în rândul nobililor a căror desnaționalizare o împărțășiră ; cei ordinari căzând împreună cu satele pe cari le ocărmuiau în stăpânirea nobililor. Knezii cari, la început, erau mai mari decât iobagii de sub ei, dela o vreme se coborâră în rândurile lor, atunci când nobilii își întinseră tot mai mult puterea asupra satelor de pe moșiile lor, așa că autoritatea capilor comunali, adică a knezilor, fu înlocuită cu cea a stăpânilor moșiilor. Knezul al cărui nume începeu întâiu a se alipi de acel de iobag dând naștere vitregei împreunări de *knez-iobag* căzù la sfârșit în rândul acelora pe cari înainte îi ocărmuia, devenind la rândul său un simplu iobag care nsă uneori păstră, în înjosita lui stare, titlul ce'l mândrise odată.

Iobagionii ei înșiși, adică partea cea mai de samă a țărănilor români, căzură întâiu din starea lor cea bună economică în sărăcie, din pricina grelelor îndatoriri cărora erau supuși. Ei fugiau, depe teritoriile castrelor, pe moșiile nobililor unde îi așteptă însă o soartă și mai rea. Prin deosebite manopere, nobilii despoiară de pământul lor și pe acei dintre iobagi ce mai păstrasera; apoi prin buna plecare a regilor către dâșii, nobilii înlănțuiră tot mai mult viața iobagului, prin dări, jurisdicție și mai târziu prin munci făcute pe moșia stăpânului, încât astfel se reduse și această clasă de țărani liberi — vechi militari — la rândul de villici adică de șerbi. Ei fură îndatorați a plăti o dare grea pentru a se putea strămuta aiurea. Nobilii abuzând de puterea lor, le refuzau ieșirea, chiar când ofereau să plătească *teragiul*. Iobagii ce fugiau depe moșie erau readuși cu puterea la locurile lor, așa că șerbirea începă a se introduce în starea țăranului de peste munți, — șerbire care poartă mai târziu numele de *iobăgie*, numele de cinste al țăranului militar din vechime.

Knezii se coboriseră între iobagi; iobagii se prefăcuseră în șerbi și peste tot se întinse giulgiul cel negru al sclaviei care tindea să înghită și ceea ce rămăsese din poporul român, după ce floarea lui, nobilimea și cu voivozii, fusese culeasă de aprigul grădinar ce cultivă țara Ardealului ¹⁷⁸.

Toate drepturile netăgăduite ale nației românești, păstrate după cucerirea maghiară, dispar mai târziu, și poporul român este redus într'o adevărată robie. O asemenea stare de lucruri însă ne îndreptățește a trage următoarele încheieri:

1. Că cucerirea maghiară nu a fost dela început așa de covârșitoare încât să poată nimici drepturile popoarelor supuse de ea; iar păstrarea unor asemenea drepturi întărește și mai mult arătările lui Anonimus că ducatele supuse de Unguri ar fi reținut în mare parte autonomia lor.

2. Că năvălirea maghiară în țările de peste munți este cu totul deosebită de aceea a celorlalte popoare barbare; că urmările ei îngrijitoare pentru populațiile cucerite, se arată tocmai târziu, când timpul aduse la lumină rezultatele cu atât mai periculoase ale noiei stăpâniri, cu cât ele se întemeiară cu încetul, înrădăcinându-se.

3. Că poporul românesc este peste puțină un popor imigrat în țara Maghiarilor, de oarece atunci nu am înțelege cum *el să se bucure dela început de atâtea drepturi, pe cari le pierde în urmă.*

¹⁷⁸ Minunate teme de monografii ar fi stabilirea mai amărunită a acestor serii, bunăoară: a) aceea a desnaționalizării și stingerei nobilimei române de peste Carpați; b) înflorirea apoi slăbirea și dispariția voevozilor; c) decăderea knezatelor și pierderea lor în rândul iobagilor; d) stângerea rolului militar al poporului român de peste munți.

Firea lucrurilor ar cere dimpotrivă ca un popor imigrat, când se aşază într'o ţară, să fie la *început* asuprit, şi să nu ajungă decât cu timpul a şi îmbunătăţi starea, dobândind în urmă chiar şi oarecari drepturi. Astfel este cunoscut că Țiganii fură reduşi în robie în toate ţările pe unde ei se întinseră. Evreii fură în tot timpul Veacului de Mijloc în o stare din cele mai rele, şi a trebuit să vină veacul nostru de lumină şi de civilizație, pentru ca şi ei să şi îmbunătățească starea care, în unele State, ajunse chiar covârșitoare.

Poziția privilegiată a coloniilor germane din Transilvania este ușor de înțeles. Aceste colonii se aşezară în țară *ca corpuri constituite*, cărora dinnainte trebuî să li se asigure oare cari drepturi, pentru a le atrage în acele părți. Ele nu veniră dela sine, încât să le fi fost regilor de a scăpa de dănsese, ci fură chemate. Nu se prezintă în așa chip, de către partizanii reemigrării Românilor, intrarea lor în Transilvania. Românii sunt arătați ca un popor de păstori, ce s'ar fi furișat cu încetul în Transilvania, în chipul Țiganilor. In acest caz cum să se explice drepturile, de cari îi aflăm bucurându-se față cu nația Maghiarilor, dela cea dintâiu a lor arătare în Transilvania?

Dimpotrivă, dacă admitem că Românii au fost *supuși* de Unguri, explicarea stricărei condiției lor devine din cele mai firești. Un popor supus poate păstră, în primele timpuri, câteva din drepturile sale, pe cari lăcomia stăpânilor săi le răpește în urmă. Uneori chiar cuceritorii au interes, a nu face să se simtă, dela început chiar, toată greutatea jugului pe care îl atârnă țării cucerite, în scopul de a l face mai ușor de primit. Mai târziu, când elementul domnitor a prins rădăcini în țară, el aruncă masca și devine pe fiece zi mai nesățios, mai lacom.

Faptul deci că Românii s'au bucurat la început, în țările de peste munți, de drepturi însemnate pe cari le pierd mai târziu, este unul din argumentele cele mai puternice ale stăruinței lor în Dacia Traiană ¹⁷⁹.

¹⁷⁹ Comp, Pic, *Die Abstammung der Rumänen*, care a atras întâiul luarea aminte asupra acestei împrejurări;

PECENEGHII, CUMANII ȘI TĂTARIIL.

1. PECENEGHII ȘI CUMANII:

Peceneghii sau *Pacinații* sunt iarăși un popor de rasă mongolă, care după ce aliindu-se cu Bulgarii atacă pe Unguri în Ateluzu, îi fac să părăsască aeeastă regiune, unde se întocmesc ei în locul Ungurilor și se lătesc apoi în spre sud, peste câmpia dintre Nistru și Dunăre. Constantin Porfirogenitul descrie într'un chip foarte lămurit migrațiile Peceneghilor. El spune despre ei că „rădicând armele contra Cazarilor, au fost învinși și siliți a'și părăsi țara și a se trage în regiunea locuită de Turci (Unguri). Făcându-se o luptă între Turci și Peceneghi, numiți pe atunci Cancar, armata Turcilor a fost învinsă și s'a despărțit în două părți: una din ele a apucat către orient, spre Persia; cealaltă îndreptându-se către occident, spre locul numit Ateluzu, s'au așezat aici. După câțiva ani Pacinații, năvălind peste Turci, i-au fugărit împreună cu principele lor Arpad. Turcii bătuti, fugind și căutându'și locuri de așezare, veniră la marea Moravie, alungară pe locuitorii de aici și se așezară în locul lor, care țară o țin ei până în zilele de astăzi”¹. (952) Porfirogenitul sfătuește apoi pe fiul său, pentru care el scrie cartea lui, ca să trăiască în pace cu Peceneghii care ocupaseră Muntenia pe timpul lui; căci altfel ei ar putea periclita stăpânirea Bizanțului asupra Chersonезului: apoi ei fiind puternici, ar fi în stare să împiedece incursiile Ungurilor și ale Rușilor în Impărația Bizantină².

Peceneghii erau împărțiți în opt triburi, din care patru locuiau, pe timpul împăratului scriitor, dincolo de Nipru, iar patru dincoace de acest fluviu, dintre care tribul *Giaticopon* eră cel mai apropiat de Bulgaria; prin urmare locuia prin căm-

¹ Const. Porphyrog., *De adm. imperii*, c. 38.

² *Ibidem*, c. 1, 2.

pia munteană, iar alt trib *Gyula* eră cel mai apropiat de Turcia sau Ungaria; ocupă deci banatul Olteniei³. Depe atunci se constată că există în țara Pacinaților, dinspre marea Neagră, *Cetatea Albă*, pe care Porfirogenitul o numește *Aspron*, fiindcă, zice el, ar fi fost zidită din stâncă albă. Nu este de admis că această cetate să fi fost ridicată de Peceneghi, cari erau un popor nomad, ci după numele ei, eră fără îndoială o veche colonie grecească, numită în vechime *Tyra*, și dela care s'a păstrat o piatră ce conține o inscripție, redactată parte în limba latină, parte în cea grecească⁴.

Neamul Peceneghilor este astfel descris de alt autor bizantin *Cedrenus*: „Ginta Pacinaților este scitică, din acei Sciți ce se numesc regești, este mare și numeroasă și nici o altă seminiție scitică nu este în stare a i-se împotrivi. Se împarte în 13 triburi, care în deobște poartă numele de Pacinați; locuiesc dincolo de Istru, în *locurile plane*, dela fluviul Boristene (Nistru) până la Panonia, rătăcind neașezați și locuind de a pururea în corturi”⁵. Deși *Cedrenus* spune că Peceneghii ar fi Sciți, ba chiar încă regești, aceasta nu provine decât din obiceiul scriitorilor bizantini, de a arhaiză numele popoarelor. Am văzut mai sus că Sciții erau niște popoare de rasă arică⁶, pe când Peceneghii sunt învederat Mongoli. Astfel *Ana Comnena* ne spune că Pacinații și Cumanii vorbeau aceeași limbă, și din un vocabular de cuvinte cumanice din 1303, păstrat până astăzi, se vede că limba Cumanilor sămănă foarte apropiat cu limba turcească. Turcii însă sunt o ramură de Mongoli, înrudiți cu Finii și cu Ungurii⁷.

Limita dată locuinței Peceneghilor din spre apus, anume Panonia, trebuie înțeleasă în Oltenia, la Porțile de Fier, căci ei nu ocupaseră Transilvania, în care trec numai atunci, pentru căută adăpostire, când este nimicit poporul lor de către Bizantini.

Depe la 970 Pacinații încep incursiile lor în Impărăția Bizantină, mai întâi în unire cu Rușii și apoi singuri. În acest

³ *Ibidem*, c. 38 (ed. Bonn, p. 166): «τὸ θέμα Γιαξιχοπόν πλησιάζει τῇ Βουλγαρίᾳ, τὸ δὲ θέμα τοῦ κάτω Γόλα πλησιάζει τῇ Θουρακίᾳ».

⁴ Vezi reproducerea ei în Hașdeu; *Arhiva istorică*, I, 1, p. 41. Inscripția e din anul 201 d. Hr. Și geograful arab Al-Edrisi (1099-1154) pomenește *Cetatea Albă* sun numele de *Armoncastros*.

⁵ *Cedrenus*, ed. Bonn, II, p. 581—582.

⁶ Mai sus Vol. I, p. 37.

⁷ *Anna Comnena*, VIII, 5, (Bonn, I, p. 404): «Σκόθας (Peceneghii), τοὶς Κομάνοις ὀνομάζονται». Klaproth, *Vocabulaire latin, persan et coman de la bibliothèque de Petrarcha*, în *Memoires relatifs à l'Asie*, Paris, III, p. 113—256. Vezi o comparație între limba comană, cea turcă și cea maghiară în Roesler, *Romanische Studien*, p. 352—356.

timp un duce al Peceneghilor, *Kegenes*, se răscoală contra Chaganului celui mare, *Tirachus*, este bătut de acesta și fuge într-o insulă a Dunărei, de unde trece în Impărăția Bizantină și botezându-se, ajută împăratului Zimisces contra lui Tirachus. Acesta, supărat pentru adăpostul oferit de Bizantini lui Kegenes, trece Dunărea cu 80.000 de oameni, însă e bătut, prins și primește Creștinismul.

Pe la 1013 ne spune *Ana Comenna* că „*Tselgu* ducele miștii scitice, trecând strămtorile munților, cari stau deasupra Dunărei, cu o armată amestecată din deosebite neamuri, de aproape 80.000 de oameni, parte de Sarmați și de Sciți, parte și de Daci (Unguri), căci și din această ginte nu puțini erau sub conducerea lui Solomon, atacă cetatea Chariopolis”⁸. Din această indicare, s’ar părea că Pacinații ar fi ieșit din Transilvania, de oarece armata aliată este arătată ca trecând strămtorile munților care veniau deasupra Dunărei, adică vreunul din pasurile Carpaților. Noi credem însă că scriitoarea bizantină va fi raportat la întreaga armată, trecerea pasurilor Carpaților, pe care numai Ungurii trebuiau să o facă, pentru a ieși din țara lor către Dunăre și a se uni cu corpul Mongolilor, cu atâta mai mult că însăși *Ana Comenna* arată că numărul Ungurilor, sub generalul lor Solomon, eră însemnat. În același an, același scriitor pomenește și pe Cumani cari deacolo înainte sunt neconținut amintiți. Peceneghii însă puțin după aceea dispar din țările dela Dunăre, între 1083—1096, fiind zdrobiți de Isaac Anghelul într-o luptă la Lebune, asupra rezultatului căreia, fatal pentru Peceneghi, raportează tot *Ana Comenna*, că o ginte nu de zeci de mii de oameni, ci întrecând orice număr, a fost stârpită până la nimicire, cu femeii și copiii”⁹.

După această luptă nenorocită, mare parte din Pacinații rămași în viață, acei prinși, intră în armata bizantină. Câteva pâlcuri, care mai rămăseseră la nordul Dunărei, se retrag în Transilvania, de unde sunt desemnați sub numele de *Bessi*, nume redus din acel al Pacinaților prin următoarele scurtări: *Picenati*, *Piceni*, *Bisseneni*, *Bessi*¹⁰. De la Pacinați, aceste deosebite numiri fură aplicate și la Cumani, și deaceia întâlnim în 1222 acea pădure a Bissenilor în Transilvania, care aparțineă acestora în comun cu Români, și a căreia întrebuintare

⁸ *Anna Comnena*, VII, 1, (ed. Bonn, I, p. 330): Ἐάρος δὲ ἐπιφανέντος διελευσὼν ὁ Τσελγὸς τὰ ὑπερκείμενα τοῦ Δανούβουως τέμπερα.

⁹ *Anna Comnena*, VIII, 4, 5, p. 396—407.

¹⁰ Katona, *Historia critica regum Hungariae*, I, O. 281: „eamdem a Patzinacitis, dictis etiam Picinacis et Picenis”, p. 279: „Bessos item et Bissenos a nostris non raro pro Cumanis et Patzinacitis accipi”. Nu trebuie amestecați Bessii-Peceneghii cu populația de acelaș nume din muntele Hemus, popor de rasă tracică.

regele Andrei o concede Sașilor din Săbiu ¹¹. Încă mai dinnainte Peceneghii văzându-și poziția compromisă față cu Bizantinii și poate neputând suferi înălțarea Cumanilor în fruntea neamului lor, începuseră a se ruga de regii Ungariei ca să fie primiți în Statul lor. Astfel pe la 1021 ne spune *Chartuicius*, autorul unei vieți a Sfântului Ștefan, că 60 de familii peceneghe veniră cu toate averile lor din părțile Bulgariei (Muntenia) către Panonia, rugându-se de regele Ungariei a fi primite să se așeze aici ¹².

Dela poporul Peceneghilor au rămas în țările române câteva numiri geografice, precum un pichet de Dunăre, *Peceneaga* lângă satul *Tufeni*, în județul Teleorman, el însuși cu nume peceneg, încât întâlnirea acestor două nume lăsate de Peceneghi în geografia Munteniei este caracteristică. Tot astfel sunt numite două pâraie cari curg din Dobrogea și se va varsă în Dunăre: *Nov-* și *Star-Peceneaga* ¹³.

Cumanii. — Dela 1057 înainte se ivește pe lângă poporul Peceneghilor la nordul Dunărei și acel al *Cumanilor* care pare a fi fost un trib peceneg, venit, după înfrângerile repetite suferite de dânsii dela Bizantini să iee conducerea neamului. Ei ajung cu timpul la predominare, impunând numele lor întregului popor. Cumanii vorbeau aceeași limbă cu Peceneghii ¹⁴. Bizantinii amestecă ambele popoare în numele arhaic de Sciți. Cumanii joacă un rol însemnat în revolta Valaho-Bulgarilor contra împăratului de Constantinopol, Isaac Anghelul, precum și în tot timpul cât au ținut luptele noului Stat cu împărații latini din acel oraș. Cumanii erau și ei nomazi ca și Peceneghii. Ei nu cultivau pământul, ci cumpărau grânele ce le trebuiau din Chersonезul Tauric. Ei se lățiră deci, ca toate popoarele nomade ce înneacă șesul oriental al Europei, până la bazele munților Carpați, cuprinzând toată Moldova și Țara Muntenască până dincolo chiar de Olt. Pe la 1239 o armată franceză vine în ajutorul lui Baudouin de Courtenay, împăratul latin al Constantinopolei, cel atacat de Grecii din Azia, sub conducerea împăratului Batașe din Nicea. Pentru a ajunge la Con-

¹¹ Mai sus, Document din 1224: „silva Blacorum et Bissenorum” Comp. Biographus Ladislai în Katona, II, p. 549: „Unde Cunos seu Cumanos cum Bissenis seu Picens aut Patzinacitis in unam gentuem coaluisse iam alias ostendimus”.

¹² Chartuicii episcopi *Vita S. Stephani regis*, c. XVII, în Endlicher, *Monumenta arpdiana*, Sangali, 1849, p. 181: „Sexaginta viri Bessorum... cum universo apparatu suo... de partibus *Bulgariae*... terminis Pannoniorum appropinqua-verant”, Despre însemnarea Munteniei cu numele de Bulgaria vezi mai sus, pag. 88.

¹³ Frunzescu, *Dicționar geografic* București, 1872, s. v. Cf. *harta României* publicată de Flemming la Glogau. Este indiferent dacă Teleorman pare a fi fost lăsat de Cumani, întru cât Peceneghii și Cumanii vorbeau aceeași limbă

¹⁴ Anna Comnena, VIII, 5 (Bonn, I, p. 404). Mai sus, nota 7.

stantinopole, capii expediției se pun în bune relații cu Cumanii din Muntenia și cu împăratul Ion Asan al Valacho-Bulgarilor. Cronicarul Alberic, de origine din Belgia, care însă fusese călugăr la o mănăstire din Ungaria și primise aici mai multe informații de la martorii oculari ai evenimentelor, ne spune că doi căpitani ai armatei franceze, de sigur pentru a dobândi ajutor dela Cumani, în lupta lor contra Grecilor, se încuscriă cu regii Cumanilor. Așa Guillaume fiul lui Geoffroy de Mery, conetabilul Romaniei și Baudouin de Haynaut luară de soții pe câte o fată a unui cap cuman, Soronius; iar vestitul Nariot de Toucy care era înrudit chiar cu regele Franței Ludovic cel Sfânt, luă în căsătorie pe fiica craiului Ionas, celui mai mare rege al Cumanilor. Tot acest cronicar ne mai spune că cele două fete ale lui Soronius fuseseră botezate în Constantinopole, fără îndoială după ritul catolic ce predomină pe atunci în acest oraș, și că soția lui Nariot de Toucy, după moartea bărbatului ei, se făcu călugăriță¹⁵. Se vede deci că poporul Cumanilor trebuie să fi părăsit mult din barbaria lui primitivă; că unii din Cumani își trimiteau chiar fetele la Constantinopole, unde ele se creștinizau, și că această religie le devenise atât de iubită, încât fiica unui rege cuman se călugărește, atunci când o ajunge nenorocirea. Se știe apoi cum Cumanii începuseră a îmbrățișa Creștinismul și la nordul Dunărei. Astfel arhiepiscopul Robert din Strigoniu înființase pentru ei anume episcopatul Cumanilor, schimbând în el vechea episcopie a Milcovului din sudul Moldovei.

Căsătoria celor trei capi francezi cu fete cumane avu însă loc în Constantinopole, de oarece Alberic ne spune despre cele două fete ale lui Soronius că erau creștinizate în acel oraș, și despre a treia ne dă iarăși indicația că era creștină. De mai înainte însă se făcuse și alianța formală între Cumani și Francezi, prin săvârșirea a două deprinderi cumanice. Capii armatelor aliate se prinseră frați de cruce, ceea ce se îndeplini prin operația următoare: atât Cumanii cât și Francezii se împunseră la braț și culeseră sângele într'o mare cupă de argint, peste care apoi turnară vin și apă, bând după aceea cu toții din amestec¹⁶. Pentru a întări și mai trainic legăturile între ei, Cumanii scoaseră un câine între armata lor și acea franceză și'l tăiară cu săbiile în bucăți, spunând că așa să fie tăiat acel ce va trăda credința aliatului său¹⁷.

¹⁵ Alberici monachi trium fontium, *Chronicon*, nunc primum editum a G. G. Leibnitio, Lipsiae, 1698-1700 în 4, II, p. 578, ap. Hașdeu, *Originile Craiovei în Olleneștele*, Craiova, 1884, p. 60. Cf. Gibbon, *Geschichte der Abnahme und des Falls des römischen Reiches*, aus dem englischen uebersetzt, Wien, 1791, XII, p. 339 și urm.

¹⁶ Obiceiul frăției de cruce s'a păstrat la Români. Vezi Alexandri, *Poesii populare ale Românilor*, p. 13; Hașdeu, *Olleneștele*, p. 79-91. El era cunoscut încă vechilor Sciți. Vezi Herodot, IV, 70.

E probabil că, deși această alianță se pecetlui în Constantinople prin căsătoriile amintite, ea fusese legată în valea Dunărei, unde Cumanii își aveau sălășluința. Că acest popor locuia în Muntenia și Moldova, se dovedește întâiu, din arătările Dominicanului Aseliu care spune în 1246: „Cumanii se întindeau până la Dunăre și ocupau și regiunile Rusiei inferioare până la fluviul Volga¹⁸, ceea ce se vede, afară de textele autorilor bizantini, care vor fi raportate mai jos la istoria Imperiului Valaho-Bulgar și din numeroasele denumiri geogafice rămase de la Cumanii în gura poporului român. Astfel se află în Moldova și Muntenia vreo 33 de numiri cari amintesc numele Cumanilor, și este cunoscut din documentul dela 1247 și din bula papală din 1234 că Muntenia și Moldova purtau numele de Cumania¹⁹. Afară de aceste denumiri cari amintesc deadreptul numele Cumanilor, mai există în Muntenia mare și alte nume geografice cari amintesc pe Cumanii. Așa în o hotarnică din 1608 a unor ocini din satul Berilești (jud. Brăila) găsim arătat ca margine a lor, drumul lui *Conciac*. Acest nume este cumanic purtat de un trib cuman așa numit după un cap al lui amintit de cronica de Kiev 1169—70: „Sălbatecii Cumanii *Konciac* și neamul lor”²⁰. Al doilea termen geografic de obârșie cumană este *Teleormanul*, numele unui riu și a districțului prin care curge. Etimologia acestui cuvânt se află numai în limba cumanică. El însămnă pădure nebună, adică deasă, nestrăbătută, dela două cuvinte cumanice: *teli* = nebun și *orman* = pădure. Cinnamus ne spune că pe la 1152 Sciții, adică Cumanii, irup în Imperiul Bizantin. Împăratul înaintând însă asupra lor, ei trec înapoi Dunărea, unde Bizantinii îi urmăresc, și înaintând dincoace de fluviu peste un loc întins, ajunseră până la un munte ce se numia *Teniu-orman*, și care eră către hotarele Galiției²¹. Deși numele dat de Cinnamus se referă la o pădure dela hotarele Galiției, și nu la regiunea ce poartă astăzi numele de Teleorman, totuși s'a putut ca el să fie dat de Cumanii și la o pădure din județul cu această numire. Aceste două numiri lăsate de un popor dispărut, în regiunea șesă a Munteniei (jud. Brăila și Teleorman) dovedesc însă a-

¹⁷ Joinville, *Memoires ou histoire et chronique de St. Louis*, ed. Fr. Michel, Paris, 1859, p. 150-152.

¹⁸ Fejer, IV, I, p. 425.

¹⁹ Doc. din 1247: „a fluvio Olth et alibus ultrasilvanis totam *Cumaniam*”. Bullă din 1234: „In *Cumanorum* episcopatu”. Vezi mai jos, Capitolul *Muntenia și Moldova înainte de descălecare*. Cf. *Dicționarul* lui Frunzescu.

²⁰ Hașdeu, *Cuvinte din Bătrâni*, I, p. 171.

²¹ Cinnamus, Bonn., p. 94: «καὶ ἐπὶ ὄρος Τένου Ὀρμον ἦλθον, ὅπερ ἀγχοῦ τῶν Ταυροσκοπιτικῆς ὄριων ἀνέχει». Klaproth, l. c. p. 240. Numele nu este turcesc, deși samănă, Cumanii fiind de același neam cu Turcii, căci în această limbă ar trebui să fie *Deli-Ormon* cu *d*, precum se găsesc la localitățile ocupate de Turci mai multe asemenea numiri.

flarea de poporație așezată de sigur de obârșie slavă care a transmis Românilor numele rămas de la Cumani.

În Oltenia, unde trebuie să se fi stabilit legăturile între Francezi și Cumani, avem dovada aflărei acestui popor în două localități, una pe Olt numită astăzi *Cumanii*, iar în izvoarele mai vechi *Vadul Cumanilor*²², cari arată deci că pe aici au trecut ei pentru a intra în Muntenia Mică, și alt punct numit iarăși *Cumanii* tocmai în partea opusă, pe Dunăre, în fața Vidinului, pe unde Cumanii au ieșit când s'au dus să se uniască cu Francezii, spre a cobori către Constantinopole.

Ajutorul dat însă Francezilor în 1239 fu fatal Cumanilor. Tocmai pe când se luptau alături cu aliații lor contra Grecilor, încotro ei trimiseseră partea cea mai de valoare a nației lor, țările ce le ocupau la nordul Dunărei sunt atacate de cumplita năvălire tătară. Slăbiți și nepregătiți cum erau, sunt cumplit bătuiți de Tătari, și parte din ei fug peste Dunăre spre frații lor ce apucaseră într'acolo; parte însă se adăpostesc ca și Peceneghii în Transilvania. Bela al IV-lea ne putând face altfel, se hotărăște a primi pe Cumani în Ungaria. Asupra acestei împrejurări ne spune *Rogierius*: „Kuthen regele Kumanilor trimise soli anumiți la regele Bela, spunând că el de mulți ani s'ar bate cu Tătarii și obținuse de două ori victoria asupra lor. A treia oară însă, pe când eră nepregătit, ei deodată năvăliră în țara lui, și el neputându-și aduna armata, trebui să dea din înaintea blăstămaților de Tătari, și astfel aceștia pustiiră mare parte din țara lui. Dacă regele ar vrea a-l primi și a-l ține în libertate, el cu ai săi ar fi gata a i-se supune, a intra cu toate avuțiile sale în Ungaria și a primi credința catolică”²³. Că poporul Cumanilor rămăsese nomad până la așezarea lui în Ungaria, ne-o arată același *Rogierius* când spune, că „intrând regele Cumanilor cu nobilii și rusticii săi în Ungaria, având ei o nesfârșită mulțime de cai, începură a mânca și a daună pășunile, fânețele, viile și livezile Ungurilor, pe lângă purtarea brutală a acestui popor barbar”²⁴.

Din această cauză credem noi că nu au putut Cumanii să ridice vreun oraș în țările române, cu atât mai puțin Craiova, al cărei nume este slavon și nu cel puțin cuman. Craiova este forma românească a slavicultului *Kralieva* sau *Kraliova*, formă ce se regăsește ea însăși în izvoarele vechi²⁵, și nu înseamnă

²² Hrisovul lui Dan Voevod din 1385 în *Olteneștele* lui Hașdeu, p. 54-55.

²³ *Rogierius, Carmen miserabile*, c. 2, (în Mon. Arpad) p. 257.

²⁴ *Idem*, c. 3, p. 258. Vezi și o scrisoare a papei Grigorie al IX-lea către Arh. de Strigoniu din 1229 în Fejer, III, 2, p. 153: „Cum autem gens praedicta (Cumanorum) vaga et instabilis, hactenus nusquam certas habuerunt mansiones”.

²⁵ Așa Banul Barbu Basarab din 1494 este numit *jupană barbulă kralovski*. Venelin, *Vlacho-bolgarskaia gramata*, p. 134, ap. Hașdeu, *Olteneștele*, p. 35.

altceva decât a *craului*, formată precum *Bucova* din *buc* = fag, *Sadova* din *sad* = plântă, *Rogova* din *rog* = corn etc. De unde se poate scoate oare fondarea ei de către craiul *Ionas* al Cumanilor socru lui Nariot de Toucy? ²⁶ Tot cu atâta dreptate susțineau *Fotino* și *Tunusli* că Craiova fusese întemeiată de țarul Ioniță al Valacho-Bulgarilor; ba cu ceva mai mult temei întru cât acesta eră împăratul unui popor așezat ce putea deci să întemeieze orașe. Chiar acele localități cari poartă numele Peceneghilor sau ale Cumanilor au fost numite de *Români* sau de Slavonii cei romanizați mai târziu după numele acestor popoare arătând deci coexistența lor pe pământul Daciei, nu însă că acele locuri ar fi fost întemeiate de niște popoare ce erau nomade.

Mai amintim în sfârșit că un trib din Peceneghi sau Cumanii se numeau *Uzi* ²⁷, și că dela dânșii au rămas în gura Românilor numirile riurilor *Uzul* și *Oituzul*, dela care apoi a și luat numele și *Pasul Oituzului*.

2. TĂTARI

Năvălirea în Ungaria. — *Tătarii* sunt cel depe urmă neam de barbari ce încheie pentru Europa răsăriteană lunga perioadă a năvălirilor. Ei locuiau la început regiunea acea din Asia cunoscută sub numele de *Mongolia*, așezată deasupra Chinei proprii, între Tibet, China și Siberia. Este un podiș înalt, mărginit din toate părțile de munți râpoși și repezi pe dinafară, aplecați în lăuntru și pierzându-se pe nesimțite în întinsul deșert Gobi;

²⁶ Această părere este susținută de Hasdeu cu multă erudiție în *Originile Craiovei*, apărute mai întâiu în *Columna lui Traian* din 1876, p. 289 și urm., apoi reproduse în *Olteneștele*, Craiova, 1884, p. 27 și urm. Toate cele spuse de Hasdeu despre Craiul Ionas sunt adevărate; dar în ce legătură stă „acest mare rege al Cumanilor” cu orașul Craiova, iată ceea ce nu reieșă din scrierea lui Hasdeu, și de sigur că acesta eră punctul interesant în *Originile Craiovei*. D-sa singur combate pe Fotino și Tunusli care deduc acest cuvânt dela Craiul Ioan, arătând părerea admisă și în text că Craiova conține în sine cuvântul Craiu nici când însă cuvântul Ioan. Hasdeu care respinge pe Ioniță al lui Fotino ca întemeietor al Craiovei, îi substituie pe Ionas al Cumanilor. Pe ce temei oare? Nu credem că pe baza vocalei a: Craiu Ionas = Craiova. Scrierea lui Hasdeu este foarte instructivă, ca tot ce a eșit din pana lui; asupra originilor Craiovei nu ne dă însă nici o știință.

²⁷ Cedrenus, II, p. 582: «ὄς καὶ πολλὰς ἐπιόνας κατὰ τῶν Πατριάρχων τοῦς Ὀῤζους (γένος δὲ ὀννικὸν οἱ Ὀῤζοι)». Amintirea Uzilor se face de Cedrenus la lupta dintre Bizantini cu Kegenes și Tirachus, așa dar pe la 970, pe timpul când Peceneghii erau în fruntea oardelor mongole. Peceneghii și Cumanii fiind unul și acelaș popor, este indiferent de care din aceste două triburi se țineau Uzii. Un duce cuman din Ungaria după 1241 poartă numele de Uzug. Theiner, *Mon. Hung. sacre*, I, p. 340: „Uzug et Tulon principales Cumanorum” se obligă la mai multe îndatoriri către biserica catolică.

o țară de pășuni lipsită mai cu totul de păduri, a cărei bogăție de căpetenie sunt animalele. Oamenii ce locuiesc acea întinsă regiune, când se întâlnesc, nu se întrebă cum le merge sănătatea lor, și cum stau vitele ce le au. O asemenea regiune eră menită de natură chiar a împinge populația ei la viața nomadă, și astfel a rămas ea din vremile cele mai vechi până în zilele noastre.

Rasa oamenilor ce locuiește această parte a globului este galbenă, înrudită cu chinezii pe de o parte, pe de alta cu Finii și Turcii care o mărginesc. Limba lor e aglutinată și civilizația lor prea rudimentară.

Mongolii, deși n'au propriu vorbind o istorie, au determinat prin năvălirile lor o bună parte din istoria popoarelor civilizate, asemenea cataclismelor pământului, care și ele au avut, prin provocarea strămutărei neamurilor, urmări istorice din cele mai însemnate.

Pe la 1206 ajunge mai mare peste Tătari *Gengis Khan* care îi împinge în afară de regiunea locuită de ei, nu către cucerirea, ci către despoierea lumii²⁸. El pradă și supune China și Azia apusană, și își întemeiază apoi reședința vastului său imperiu care eră menținut în un soi de unitate prin frica de prădăciuni, în *Karakorum*, oraș așezat în centrul Mongoliei. *Gengis Khan* moare lăsând poporul său îndulcit cu noua lui viață care aveă de principiu traiul pe socoteala și din munca altora. Fiul său, *Batu Khan*, întreprinde o expediție asupra Europei, imensa Azie fiind aproape cutrierată toată și prădată în timpul tatălui său. El pătrunde prin știrbitura Uralilor din spre Marea Caspică, pustiază Rusia, orașele Vladimir, Moscova, Kiev, înneacă apoi Polonia, și dă foc Cracoviei. De aici Tătarii se împart în două grupe, din care unul se îndreaptă mai către nord, mergând asupra Sileziei și a Germaniei, ieau Breslau și bat la Lignitz pe Germani, însă cu pierderi așa de mari, că nu voesc să urmeze mai departe rătăcirile lor, ci se întorc iarăși în Azia. Cealaltă ramură, sub conducerea însuși a lui *Batu Khan*, se repede asupra Ungariei.

Tătarii sunt descriși astfel de un martor contempuran și chiar ocular: „Înfățișarea Tătarilor e îngrozitoare, cu măduarele scurte și trunchiurile mari, fața lată și pielea albă (?), obraji lipsiți de peri și nările adânci, ochii mici și îndepărtați unul de altul; desprețuesc hrana cu pâne, se nutresc din cărnuri atât proaspete, cât și putrede, iar drept băutură amestecă lapte încheșat cu sânge de cal. Nici cea mai repede apă nu poate să'i oprească, trecând-o în not călări pe caii lor. Se slujesc de corturi făcute din pânză sau piei”²⁹. *Nicefor Gregoras*,

²⁸ Arhidiaconus Thomas, *Historia salonitarum pontificum*, c. XXXVIII în Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, vol. III: „non pro regnandi cupiditate, sed pro praedonum aviditate”.

²⁹ *Ibidem*.

care trăește deasemenea pe timpul lor, spune despre ei, că „de-aceea ar fi neînvinși, fiindcă nu ar mânca grâu și nu ar bea vin”.

Vestea despre venirea lor asupra Europei se lăți în ea cu mult timp înainte, precum se vestește furtuna prin tunetul cel surd și prin fulgerii scăpărători ce luminează orizontul. Când ei sosiră, sălbateci și neîndurați, lumea plecă capul, căci îi așteptă ca pe o boală molipsitoare, sau ca pe un nor cumplit de lăcuste, care însă nu înghițiă numai semănăturile ci și pe semănători. Se zice că înainte de a pătrunde în negrele păduri ce acopereau Transilvania, ei ar fi consultat oracolii, spre a ști dacă să le treacă sau ba³⁰. Dar ce erau să facă? Din Rusia mâncaseră tot, și trebuiau numai decât să meargă mai departe.

Regele Ungariei, Bela al IV-lea, trimise îndată un corp de oaste care să întărească intrările Carpaților în Transilvania, și mai ales pământul din Bucovina cunoscut pe atunci sub numele de *Poarta Rusiei*³¹, către cari Tătarii își îndreptau oardele lor. Armata ungurească răsturnă în calea Tătarilor păduri întregi de brazi seculari; dar Tătarii trimiseră înainte 40.000 de *purători de securi*, cari să spargă drumul, și unde nu vor putea izbuti cu tăierea, să deschidă cu focul³². Munții fumegau, brazii trăsneau și se risipiau în cenușă, fiarele speriate părăsiau pădurile, și prin această prăpastie a naturii se vestia prăpastia omenească ce eră să se năpustiască asupra Ungariei.

Pe când căpeteniile armatei ungare țineau un sfat de războiu, deodată vine un alergător să le spună că Tătarii au intrat și că sunt aproape (12 Martie 1241)³³. O panică nespusă cuprinde oștirea care o rupe de fugă și nu se oprește decât la Pesta.

³⁰ Rogerius, *Miserabile Carmen*, Cap. XX p. 267.

³¹ Această trecătoare trebuie căutată peste munții Bucovinei, pe unde și mai târziu, pe timpul năvălirilor lor în Transilvania, Tătarii apucau, prin văile Putnei, Bistriței și a Dornei. (Vezi *Letopisițele țării Moldovei*, II, p. 393 și o inscripție pusă de Mihai Racoviță, care va fi raportată la locul cuvenit, în Vol. al IX-lea al acestei scrieri). Locuitorii acelor părți arată și astăzi *drumul Tătarilor*. Izvoarele timpului spun că trecătoarea s'ar afla „inter Rusciam et Cumaniam” și că Tătarii ieșiră la Bistrița (Rogerius, c. 20 p. 267). Arh. Thomas, c. XVI, spune că regele Ungariei ar fi venit spre a întâmpina năvălirea „ad montes qui sunt inter Rutheniam et Ungariam et usque ad confinia Polonorum”. Un alt document, contemporan năvălirii, arată că Tătarii ar fi intrat pe la Rodna, adevărat tot pe la Bistrița: „anno incarnationis domini MCCXLI ipsa die resurrectionis dominice Tartari per alpes et silvas irrupentes Rodanam quoddam oppidum Ungariae intraverunt”. (Pertz, *Mon. Germ. historica, Scriptorum*, T. XXIV, p. 65). Cf. Hurm., *Doc.*, I, p. 188.

³² Arh. Thomas, c. XXXVII: „Habebant 40.000 securigeros qui praebant exercitum, silvas caedentes, vias sternantes et omnia offendicula ab ingressibus removerunt. Quam ob rem indagines quas rex parari fecerat tam facile transcenderunt ac si non ex ingentium abietum et quercum fuissent extractae congerie, sed ex laevibus essent stapulis praeparatae; ita brevi spatio contritae sunt et combustae ut nullum foret obstaculum transcendendi”. Comp. c. XIV.

³³ Rogerius, c. 16, p. 265: „duodecimo die intrante Marcio”. Cf. documentul din Pertz citat în nota de mai sus.

Ungurii pierzând capul, cum se întâmplă totdeauna în marile nenorociri, învinovașesc pe Cumanii, cei primiți de curând în Ungaria, că ei ar fi chemat pe Tătari, șiucid pe regele lor *Kuten*. Această faptă nesocotită adăugă pe lângă grozăviile năvălirii, o răscoală a Cumanilor cari atunci într'adevăr se unesc cu Tătarii și, după ce pustiesc mai multe orașe, trec în Bulgaria.

Batu Khan apucă cu grosul oardelor sale către Pesta, dând în calea lui, toate orașele prin cari trecea, pradă flacărilor, și necruțând nici o viață omenească. Ungurii ieșiră din Pesta sub regele Bela, pentru a întimpină pe Tătari la riul *Saiul*, și se adăpostesc într'un lagăr întărit. Acesta însă e luat de dușmani, Ungurii sunt bătuți și măcelăriți, iar Bela însuși scapă numai cu mare greutate și fuge³⁴. Tătarii însă nu se apucă îndată de pradat, ci urmăresc sfărământurile armatei maghiare, ucigând tot ce le cădeă în mâni. Știeau ei doară că, pentru a pradă în toată libertatea, aveau nevoie de liniște. După ce pun stăpânire pe capitala Ungariei, găsind pecetea regească, ei plăsmuiesc niște cărți în numele regelui, pe cari le trimit în toate părțile, îndemnând prin ele pe popor să nu se teamă, căci de și a pierdut lupta, totuși se pregătește a lovi din nou pe Tătari; aceasta, spre a reține pe oameni de la fugă, a'i găsi și pradă. Astfel întrunind ei șiretenia cu violența, păreau că voiesc să pună un capăt existenței întregului popor, asupra căruia se năpustiseră.

Năvălirea în Transilvania. — Pe când Batu înaintă către Pesta, alte oarde sub capi mai mici cutreierau Transilvania în toate părțile. Astfel regele *Cadan*, îndată ce trecu Poarta Rusiei, mergând prin păduri timp de trei zile, veni la bogata așezare germană *Rodna*, unde erau însemnate mine de argint. Poporul i-se opuse întâi, și Tătarii se prefăcură a fugi, după care, poporația crezând că a îndepărtat pericolul, se puse pe băut, „după cum o cerea furia Teutonilor”. Când însă petreceau mai bine, Tătarii se întorc în cetate, și fac în popor un măcel îngrozitor. După ce pustiesc *Rodna* și *Bistrița*, se coboară prin valea Oltului către Brașov, bătând pe Sașii de aici în trei întâlniri, și trimit pe un căpitan al lor *Bugek*, care trecând peste munții Brașovului, intră în Valahia, unde bate pe Românii ce'i ieșiseră înaintea, spre a se opune.

³⁴ Keza în Endlicher, *Mon. Arpad.*, p. 119: „Bela in Soio... a Mongolis devincitur anno domini MCCXLI, ubi fere tota regni militia est delata, ipse Bela coram eis ad mare fugiente”. *Thurocz*, II, c. LXXIV p. 78 dă același an pentru luptă. Greșește deci Rogerius, c. II, care o pune după 1242. p. 78 Mai compară și Arhid. Thomas, c. XXXVII, și Rogerius, c. 20, p. 267.

Alt roiu de Tătari, sub *Orda*, apucă prin centrul Transilvaniei, și se coboară până la țara Făgărașului, peste munții căreia trec în Oltenia, unde sunt întâmpinați de banul Basarab care și el este bătut.

O a patra grupă se coboară prin laturea exterioară a Carpaților, prin Moldova, sub *Bochetor*. Acesta, trecând Siretul pe la gurile lui, intră în episcopatul Cumanilor care, precum vom vedea, se întindea prin ținuturile Putnei și a Râmnicului de astăzi, și unde locuia o populație compactă de Români, a căreia prezență atrăsese pe năvălitori către această parte. Ei distruseră episcopatul și împrăștiară pe locuitorii lui creștini³⁵.

Ungaria deci și mai ales Transilvania suferi o năvălire din cele mai pustiitoare. Martorii oculari ai cumplitelor scene întâmplăte atunci, ni le descriu în chiar frumuseți de stil prin barbara latinătate ungurească a Veacului de Mijloc. Întâlnim în scrierile lor locuri ca aceste : „Cădeau oamenii goniți de Tătari în dreapta și în stânga, ca frunzele la vântul de iarnă; cadavrele nenorocților acoperiau drumurile; curgea sângele în șiroaie groase ca niște riuri, cari mânjiau pământul nefericitei patrii³⁶. Atâta eră de deasă aruncarea săgeților, încât mai că acoperiau cu umbră pe acei ce luptau, și săgețile sbureau prin văzduh ca lăcustele sau omidele, lipite unele de altele³⁷. Eră o privilește îngrozitoare de a vedea în timpul nopței o câtime atât de mare de cadavre omenești, cari zăceau împrăștiate ca lemnele sau ca pietrele; dar această grozăvie deveni o scăpare pentru vremile de mai târziu. Mai mulți oameni, neîndrăznind să fugă în timpul zilei, se tăvăliu în singele celor morți, și ascunzându-se între cadavre, găsiu astfel cei vii lângă cei morți, scăpare și apărare³⁸. Pe câmpii și pe drumuri zăceau corpurile multor morți, unele cu capetele tăiate, altele sfâșiate în bucăți, multe din ele arse în casele sau bisericile unde căutaseră adăpostire. Această nenorocire, această pedeapsă și grozăvie ținea cale de două zile, și tot pământul eră acoperit cu sânge. Și zăceau corpurile pe fața pământului ca turmele la păscut, sau precum stau răspândite în cariere fărâmurile de piatră”³⁹.

³⁵ Drumurile apucate de Tătari, sunt arătate de călugărul Rogerius, care concordă de minune cu expunerea unui istoric persian Fazel-Ullah-Raschid. Vom reveni asupra acestor texte încă odată în capitolul următor, unde vom determina regiunile locuite de Români, înainte de descălecare, în Muntenia și Moldova. Numele capilor tătari sunt întărite de călugărul Plano-Carpini trimis spre a cerceta pe Tătari în 1246. Hurm., *Doc.*, I, p. 231 : „Filii Thaday sunt *Burin* et *Chadan*, *Buthi*, *Cathan*, *Tyban*, *Buzek*, *Vodu* fuerunt in Hungaria”.

³⁶ Arh. Thomas, c. XXXVII.

³⁷ Rogerius, c. 28, p. 274.

³⁸ Arh. Thomas, c. XXXVII.

³⁹ Despre modul cum selbaticii tratau femeile spune o scrisoare a lui *Ivo* din Carnunt către arhiep. din Bordeaux din din 1242 în *Fejer*, IV, I, p. 239 „Mulieres autem vetulas et diformes antropophagis qui vulgo reputantur, in escam quasi pro diario dabant; nec formosis vecebantur, sed eas clamantes et eiulantes in multitudinem coituum suffocabant”.

Și așa mai departe file întregi pline de aceste tablouri, unul mai înfiorător decât altul, și care departe de a exagera spaî-mântătoarea realitate, erau în neputință a o reproduce.

Timpurile Goților, Hunilor și Avarilor se reîntorseseră. Poporația trebuia să și caute scăparea în fugă, cei bogați cât puteau mai departe; cei săraci adevărat greul poporației, în munți și păduri⁴⁰. Astfel Rogerius spune în mai multe rânduri că oamenii se ascunseseră în păduri⁴¹, de unde Tătarii voiau să i scoată prin înșelăciune, pentru a i putea prădă și robi. Când el scapă din prinsoarea în care căzuse la Tătari, și fuge prin păduri până la Alba Iulia, dă în drumul său peste o grămadă mare de oameni, refugiați în vârful unui munte râpos și înalt⁴².

La început Tătarii păreau că au scopul a înființa în Transilvania o trainică stăpânire. Așa unul din ducii lor, *Cadan*, dă în anul 1242 un edict, pe care l datează din Zuyo, „anul domniei noastre al II-lea”, și în care ordonă ca Secui și Valachii să primiască precum făcuseră și Sașii (Flandri) banii lor, în prețul celor necesare, ca și banii bizantini⁴³. Tătarii văzând că numai cu prada nu se putea întemeia domnia lor, începușeră a lua măsuri de organizare. Firea lor prădalnică însă, neputând îngădui așezarea lor pe loc și o viață liniștită, după ce pustiirea Ungariei nu le mai îndămănează traiul în ea, se hotărăsc să o părăsască, după trei ani de neîncetată jăfuire⁴⁴. După ieșirea lor, o foamete cumplită pune vârful mizeriilor suferite.

Năvălirea Tătarilor, cu toate că a fost de o violență neuzită, nu avu urmări trainice pentru țările de peste munți. Retrăgându-se ei, Ungaria și cu regiunile anexe își reveniră în fire; oamenii se întoarseră la locuințele lor, se apucară de rezidit acolo pe unde barbarii dărâmaseră, de cultivat iarăși ogoarele, de reîntocmit așezările lor cele distruse de năvălire, și în curând sub spornica lucrare a poporului, se reîntregi iarăși fi-

⁴⁰ Mai sus am văzut o femeie bogată, pe mama împ. Maximian fugind din Dacia înaintea Carpilor (mai sus, I, p. 221). Acuma găsim pe o doamnă iarăși bogată, fiica lui Iwalun, soția lui Andrei, din neamul, Ekly, fugind înaintea Tătarilor. Hurm., *Doc.*, I, p. 218.

⁴¹ Rogerius, c. 30, p. 278.

⁴² Rogerius, c. XI, 40, p. 292—296. Mai sus, p. 33.

⁴³ Reproducem acest interesant document, care și el pomenește existența Românilor în Transilvania, la venirea Tătarilor: „Nos Cattan ex stirpe Iedzan in regno Hungariae Kaymakam solis et terrae maximo Khano Syngu Babilonici... hortamur... et committimus vobis Pengas, Bylany, Korn, Kastellani in castris Clusu, Dees, Busdach, quod cum a nobis data potestae ordinare debeatis ut quemadmodum Flandry in initio regni nostri acceptabant nummos nostros vulgo Keser Chunch Tatar Pensa, et dicti Zyely et Blachy per omnia necessaria, quae ad nostram utilitatem pertinent, acceptarent, tanquam nummos byzantinos. Datum in Zuyo anno regni nostri II”. Din colecția comitelui Ioseph Kemeny, reproduc în *Transilvania*, IV, 1871, p. 55.

⁴⁴ Thurocz, II, c. LXXIV p. 78: „Manserunt ipsi Tatari in regno Hungariae tribus annis”.

rul vieții întrerupte. Asupra Ungariei deci și a țărilor române de peste munți, năvălirea Tătarilor nu produse alt efect, decât acel al năpustirii unei uriașe bande de hoți, care avu urmări fatale pentru generația ce o suferi, nu însă urmări istorice pentru acele ce erau să vină.

Asupra câmpiei așternute la poalele munților, năvălirea Tătarilor avu un efect mai însemnat, anume distrugerea sau slăbirea începuturilor de State înjghebate pe aici, și deci înfățișarea puținței de a se întemeia o nouă formație de Stat, pe ruinele formațiilor vechi. Pentru a înțelege însă acest rezultat, trebuie întâiu să cercetăm care eră starea țărilor Munteniei și Moldovei la venirea Tătarilor.

III

MUNTENIA ȘI MOLDOVA.

INNAINTE DE DESCĂLECARE.

REGIUNEA SLAVONĂ IN MUNTENIA ȘI MOLDOVA.

Dacă țările române erau pustii la descălecare. — Mai mulți cronicari și istorici au fost de părere că Muntenia și Moldova ar fi fost cu totul deșarte de locuitori, atunci când ele fură colonizate prin Românii de peste munți. Așa Cantemir susține că „Moldova, de care el se ocupă, ar fi fost lipsită de locuitori la descălecarea lui Dragoș care ar fi împărțit'o toată la tovarășii săi de arme. Ei însă, ținând că este lucru nevrednic, pentru oameni deprinși cu armele, să se apuce de lucrat pământul, fură siliți ca să facă prădăciuni în țările vecine, cu învoirea principelui lor, și răpind de acolo cultivatori de pământ să'i așeze pe ale lor proprietăți?”¹

După Cantemir, populația Moldovei ar fi fost datorită unei îndoite colonizări : cea de peste munți, de origine română și de rang nobiliar, și cea adusă de nobili pe moșiile lor, de origine ruteană sau polonă, popoare ce locuiau în apropierea Moldovei, și cari alcătuiră stratul supus al poporului moldovenesc.

Neculai Costin așisderea spune că „dela Atila și dela Bulgari până la Laslău craiul unguresc, pe vremea căruia s'a descălecat al doilea rând țara, 700 și mai bine de ani, au fost pustii locurile acestea”². Tot așa susține și Miron Costin că „fost-au dar pustii mai bine de 600 de ani, locul acesta unde acum suntem noi, adecă Moldova”³. Deasemenea Ureche arată că „Mol-

¹ Cantemir, *Descr. Moldaviae*, p. 121. Traducerea acestui loc de Hodoș este cu totul greșită. El traduce „connivente principe” prin fraza „cu învoirea domnilor acelor țări”. Ce înțeles ar mai avea atunci : „*raptosque inde cultores terrae in suas transferre sedes*”? căci dacă luarea locuitorilor se făcea cu învoirea stăpânirii țărilor de unde ei erau luați, nu se mai poate vorbi de răpire. In deoște traducerea lui Hodoș este neexactă și nu te poți răzimi pe ea.

² *Letopisele*, I, p. 88.

³ *Ibidem*, I, p. 31.

dova în atâția ani s'a aflat pustie, până când a vrut milostivul Dumnezeu a nu lăsa pe acest pământ fără de oameni, ci cu voia Sfinției sale îndemnându-se o samă de feciori de domni din Maramureș, au venit peste munți”⁴.

Aceeași părere este reprodușă, dintre cronicarii străini, de Ungurul *Thurocz* care spune că : „Bogdan voevodul Valahilor din Maramureș adunând pe Valahii din acel district, ar fi trecut pe ascuns în țara Moldovei, care ar fi fost de mult timp pustie de oameni, din pricina vecinătăței Tătarilor”⁵.

De altă părere sunt boierii Moldovei, cari întocmiră vestita anaforă din 1817, căreia i s'a dat numirea de „Anafora pentru felul proprietăței în țară din învechime”. Această anaforă nu este o lucrare teoretică, ci o socotință a boierilor în un proces al răzeșilor de Vrancea cu biv vel vistiierul Iordache Ruset care dobândise o parte din moșia răzeșilor, ca dar, dela Constantin Alexandru Ipsilanti. Răzeșii vrânceni se tânguieră la domnul Scarlat Calimach, că fără dreptate s'ar fi dăruit acea moșie vistiernicului Ruset, întru cât n'ar fi fost pământ domnesc, ci moșia lor de baștină. Vechilul lui Iordache Ruset în timpină, că răzeșii n'ar posedă nici un hrisov domnesc de dăruire a pământului stăpânit de ei. Răzeșii răspunseră că stăpânirea lor eră mai veche decât înființarea Moldovei, și deci nu puteau aveă hrisoave dela domni, de oarece aceștia veniseră în urma nașterii proprietăței lor. Scarlat Calimach cere de la câțiva boieri, cei mai cărturari ce se aflau atunci, părerea lor asupra acestui punct, părere rostită de boieri prin anaforaua din 1817⁶.

Argumentele pe cari le invoacă această anaforă, pentru a susțineă, că țara a fost locuită din vechime, că pământul Moldovei n'a fost cu totul pustiu pe timpul descălecării, și că deci nu ar fi fost luat în întregimea lui în stăpânirea domnului, devenind pământ domnesc, precum tocmai am văzut că spuneă Cantemir, sunt mai ales următoarele : „Mărturisirea istoricului *Filipide* arătând că Câmpul-Lung din Moldova și Vrancea, mult mai înainte de descălecarea lui Dragoș, pentrucă au fost locuri tari și pentru bărbăția locuitorilor, singuri erau stăpânitori slobozi acestor părți”; al doilea faptul că chiar Alexandru cel Bun, care nu domnește decât 50 de ani după Dragoș, cum-pără mai multe moșii „depe la moșinași, ce le aveau din moși și strămoși”, ceeace nu s'ar puteă înțelege, dacă originea acelor proprietăți n'ar fi fost mai veche decât cu 50 de ani mai în-

⁴ *Ibidem*, I, p. 97.

⁵ *Thurocz*, III, c. XLIX : p. 108 „Bogdan waywoda Olachorum de Maramorosio, coadunatis sibi Olachis ejusdem districtus, in terram Moldaviae, coronae regis Hungariae subiectam, sed a multo tempore propter vicinitatem Tartarorum habitatoribus destitutam, clandestine recessit”.

⁶ Reprodușă de *Uricarul* lui Th. Codrescu, IV, Iași, 1853, p. 323-343.

nainte, „căci atunci cum s'ar fi putut zice, *din moși și strămoși*”? Anaforaua însă nu aduce nici un hrisov de ale lui Alexandru cel Bun în sprijinul acestei păreri⁷. Citează numai niște hrisoave dela Ștefan cel Mare din 1487, 1494 și 1502 și dela Petru Vodă din 1529, prin cari se întăresc vânzări și cumpărături de baștini strămoșești și de împărțeli bătrâne a moșinașilor pământului. Mai invoacă anaforaua și împrejurarea că obiceiul pământului ar respecta în totdeauna stăpânirea din vechime, chiar când ea nu ar putea fi sprijinită pe o scrisoare de dăruire, observând boierii că „dacă ar rămâne a se cere asemenea scrisori depe la moșinașii de toată starea, nici o a mia parte n'ar rămâne moșii cu asemenea urice de danie, și toate celelalte s'ar luă domnești”. În sfârșit mai aduce anaforaua și mai multe întărituri ale domnilor vechi, precum una din 3 Iulie 1424, dela Alexandru cel Bun, alta din 1448, dela Petru Vodă Aron, o a treia din 1483, dela Ștefan cel Mare și încă altele, cari toate arată că întăresc stăpâniri de baștină a deosebiților locuitori, ceea ce nu este decât o repetare a temeiului al doilea.

Dacă însă în timpurile mai vechi putea fi desbatere asupra întrebării dacă țările române erau sau nu împoporate la descălecare, astăzi după starea izvoarelor cunoscute ale istoriei Românilor, nu mai poate fi nici o îndoială asupra acestei împrejurări, și mai multe dovezi, din cari unele conținute în documente sau mărturisiri contimporane, adevărate aflarea de locuitori de baștină ai Munteniei și Moldovei, peste care vine și se suprapune pătura descălecării.

Poporația slavonă. — Poporația care locuie din vremuri mai vechi Muntenia și Moldova, eră de două neamuri : Slavoni în spre șes și Români către munte. Despre locuința popoarelor slave prin partea plană a României libere, fac dovada întâiu numeroasele denumiri de riuri și localități de origine slavonă, fără înțeles în limba vorbită a poporului român, prin urmare date învederat de o poporație slavonă ce acum a dispărut, după cum s'a văzut din nomenclatura cercetată de noi mai sus, din cari acel al Ialomiței este adevărat documental tocmai din veacul al VII-lea⁸.

⁷ Cităm noi pe următoarele, care, de și conțin dovada invocată de anaforă, nu se referă la cumpărături. Un document este din 1428 (*Uricarul*, II, p. 248) și dispune „că hotarele acelor trei sate de mai sus scrise să le fie după hotarele cele vechi, pe unde din veci au apucat”. Altul din 1418, Wickenhauser, *Moldova Beitrage zu einem Urkundenbuch für die Moldau und Bukovina*, Wien, 1862, I, p. 59, nota 7, ordonă ca „hotarele acelor sate să fie așa precum au fost din veci”. Un doc. din 1407 ne dă chiar rostirea mai caracteristică : „două sate cu toate hotarele lor cele vechi ca din veacul veciei”. Melhisedek, *Cron. Hușilor*, Apendice, p. 3.

⁸ Mai sus, p. 50.

Etimologia acestui nume slavon, care vine dela cuvântul *ialov* = sterp, neroditor, ne arată că acest riu își trase numele dela stepa pe care o străbate, *Bărăganul*. Imprejurarea însă că Slavii au dat acestui riu un nume ce și trage originea din observarea că pământul din jurul său eră neroditor, ne arată că acei din ei ce locuiau prin aceste părți știeau să prețuiască rodirea pământului, că deci își trăgeau hrana din el, erau popoare așezate. Constatarea acestui singur nume, pentru timpul când Slavii începură a se mișca spre sud, îndreptățește încheierea că alătura cu el trebuie să fi fost sumă de altele, și că deci numele slave ce le întâlnim în câmpia moldo-valahă sunt toate anterioare descălecării. Căci cum ar putea ele să fie posterioare, când este constat că nici o așezare însemnată de popor slav nu s'a adaos în Muntenia sau Moldova, după întemeierea principatelor?

Pe lângă numirile riuurilor, dealurilor și altor elemente geografice firești, România mai înfățișează și o sumă de numiri de localități de origine invederat slavică care arată că ele au fost întemeiate de Slavoni; dar fiindcă ele astăzi sunt locuite exclusiv de Români, trebuie numai decât admis că populația slavonă a dispărut, absorbită de elementul românesc ce a venit peste dânsa de la descălecarea încoace.

Înșirăm aici câteva din numeroasele denumiri, luate numai dela comunele a două județe, anume din Mehedinți, partea de șes a județului, și Dorohoiu, la cele două capete ale României.

În Mehedinți se află: *Glogova, Jupca, Leorda, Negomiri, Sovarna, Tehomiri, Vidimirești, Zegujani, Gvardinița, Iablanița, Padina, Smadovița, Stignița, Corcova, Jirovul, Miluta, Clenovul, Dobra*, etc.

În Dorohoi, întâlnim: *Herța, Târnauca, Hreața, Buda, Molnița, Oroftiana, Pomârla, Lișna, Hovârna, Crasnaleuca, Horodiștea, Mileanca, Derța, Losna, Zvoriștea, Zamoștii, Rădăușii Catușca, Suhărăul*, etc.

Și așa în toate județele de șes ale României în cari un mare număr din comunele sau cătunele aflătoare poartă numiri slavone, pe când dimpotrivă în județele de munte, deși se află și acolo sate cu numiri slavone, marea majoritate a lor poartă numiri românești.

Aceste fapte neîndoelnice îndreptățesc încheierea noastră că partea șesă a României eră locuită înaintea de descălecarea mai mult de popoare de viță slavonă cari au fost desnaționalizate cu încetul, potrivit cu lățirea elementului românesc tot mai jos către câmpie.

Existența Slavonilor în câmpia moldo-română este însă atestată, pentru vremile anterioare descălecării, nu numai prin topografia țării, ci și de alte izvoare. Așa Miron Costin, în poema

polonă, ne spune că dând Dragoș peste un om în hotarele Moldovei, când rătăcise la vânatul bourului, i se adresă lui cu cuvintele : *bune ome*, la care dânsul răspunse pe rufenește că nu ar înțelege ce i se spune, și atunci Dragoș chemând un tâlmăciu, acel locuitor îi spuse în *limba ruteană* că s'ar numi *Iațcu* și ar fi din Sneatin, că el își așezase de câțiva ani prisaca în acel loc, în care nu venise nimeni până acuma la el⁹.

Mai mult încă, Slavonii în șesul Moldovei, la coborirea lui Dragoș, sunt dovediți și documental. S'a aflat anume un document din anul 1134, care pomeneste despre existența în Moldova către acea epocă, a unui principat slavon, cu reședința în orașul *Bârlad*. Iată cuprinsul acestui document prea interesant : „In numele Tatălui și Fiului și sfântului Duh : eu *Ivancu Rotislavovici*, de prin scaunul de Galiția principe al Bârladului, mărturisesc neguțitorilor din Mesembria ca să nu plătiască vamă la descărcarea în Bârlad, în Tecuci și în celelalte orașe ale noastre, iar la exportarea diferitelor mărfuri : locale, ungare, rusești și boeme să o plătiască numai în Haliciul mic și nu aiurea ; iar plata o va spune voevodul, și întru această promisiune..., dela nașterea lui Hristos una mie una sută treizeci și patru, luna Mai în 20 zile”¹⁰.

Acest hrisov ne arată deci că prin sudul Moldovei se află în veacul al XII-lea un principat, sub un duce *Ivancu Rotislavovici* care eră sub autoritatea ducilor de Galiția, de oarece el arată prin document că ar fi „Kneaz al Bârladului de prin scaunul Galiției” (ot stola galizskago Kneaz berladsky)¹¹. În acest principat se aflau *mai multe orașe*, din cari se pomenesc trei : *Haliciul mic* ce eră, după cum se vede din numele său, o colonie a Haliciului, adică a Galiției ; *Tecuciul*, care în slavonește înseamnă șivoiu și *Bârladul*, a căruia etimologie se deduce dela *berlo* (slavon) = nuiă. De și acest principat este pomenit în o diplomă din veacul al XII-lea, existența lui trebuie să fie mult mai veche, de oarece relațiile sale comerciale erau la acea dată atât de întinse, încât ajungeau până în Mesembria și Boemia¹². Fără îndoială că suzeranul acestui principat, ducatul Galiției, se întindea până la hotarele sale, care vor fi ajuns ceva mai sus de Bârlad, poate până pe la județele

⁹ *Arh. ist.*, I, 1, p. 166.

¹⁰ Vezi reproducerea acestui document, în textul original slavon, în studiul lui Hasdeu, *Diploma bârlădeană*, în *Traian*, 1868 p. 199. El a fost descoperit de tatăl lui Hasdeu, Alexandru Hasdeu, la ViŃcentius Rolsky, coborător din Dimitrie Cantemir. Vezi biografia lui Rolsky în *Traian*, 1868, p. 199.

¹¹ Hasdeu vrea să înțeleagă aceste cuvinte în sensul că *Ivancu* s'ar trage din seminția ducilor Galiției. *Scaunul* însă se referă la puterea, la autoritatea lui, nici de cum la originea familiei.

¹² Nestor (ed. Léger, c. XXXIV, p. 53—54) spune : „je veux vivre à Péréiaslavets sur le Danube ; car c'est là qu'est le centre de mes terres. Toutes les richesses y arrivent. De la Grèce l'argent, les étoffes, les fruits, les différents

Vasluiului, Romanului și Bacăului, încât vedem că norodul Moldovei eră și el sub stăpânirea, cel puțin nominală a Galiției, cea efectivă aparținând popoarele barbare ce ocupau unul după altul câmpia „molde-română”¹³. Prezența unor orașe slavone în sinul popoarelor barbare pe pământul Moldovei, trebuie să ne mire tot atât de puțin ca și aflarea orașelor Kiev, Nowgorod, Moscova în lăuntru Rusiei, și mai adânc în lăuntru lumii barbare. Slavonii erau mai deprinși cu popoarele prădătoare: apoi ei prezintau în sinul Mongolilor elementul civilizator, încât toate nevoile mai culte ale oardelor ce cutrierau Europa răsăriteană găsiu în Slavoni mijlocitorii lor firești. În orașele înființate de Slavoni, cumpărau și vindeau popoarele barbare obiectele de al căror schimb aveau trebuință. Toate aceste orașe slave erau cetăți întărite cari primiau în zidurile lor pe barbarii turani numai atunci când veniau pentru daraverile lor, dar le închideau porțile și le opuneau împotrivire, de îndată ce se apropiu cu scopuri dușmănești¹⁴.

Chiar dacă s'ar bănuia autenticitatea diplomei lui Ivancu Rotislavovici¹⁵ încă existența principatului Bârladului este dovedită și din alte izvoare. Așa cronica numită *Novgorodskaja* vorbește sub anul 1146, 12 ani după data documentului arătat, tocmai despre *Ivancu*, numindu'l principe de Bârlad (kniaza berladsckago). Cronica de Kiev iarăși amintește în mod destul de lămurit alfarea orașelor pomenite în diploma bârlădeană, spunând la anul 1158 că Iaroslav, ducele Galiției, căutând să dobândiască de la Muscali extrădarea principelui *Ivancu* care și el ridicase pretenții la tronul Galiției, acesta căută prin fugă un adăpost în *orașele dunărene* (v gorodiech po dunaiskich)¹⁶.

vins; de la Bohême, de la Hongrie l'argent, et les chevaux; de la Russie, les peaux, la cire, le miel, les esclaves”. Din acest loc se explică comerțul Bârladului pe mare cu Mesembria și pe uscat cu Boemia. Asupra însemnătății comerciale a Mesembriei, ca stație între gurile Dunărei și Constantinople, vezi Const. Porfirogenitul, III, p. 74 și 79.

¹³ O icoană dela o biserică din Lemberg conține o inscripție după care unul *Ioan de Ognasd* ducele Valachiei ar fi căutat în 1150 scăpare în Galiția, alungat fiind din țara lui de o năvălire păgână și ar fi căpătat căpitănia Czehowului (*Buletinul instrucțiunei publice*, II, 1868). Nu știu dacă această icoană, inscripția și data ei sunt într'adevăr autentice.

¹⁴ D-l Pic, în scrierea sa, *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage*, Leipzig 1886, demonștră în capitolul său, *Die altslavische Wehrkraft zu Landkund zu Wasser*, p. 148 și urm. că Slavii obicinuiau a încunjură fiecare oraș al lor cu întărituri, D-sa spune p. 251: „Aus dem eben erwähnten Umstande, dass die Slaven bei dem unerwarteten oder nicht verhinderten Einfalle des Feindes in ihren Burgen Schutz zu suchen pflegten un fanden, geht aber unzweideutig hervor dass dieselben gegen die Mittel der damaligen Kriegsführung genügend befestigt waren und sich im Kriegsfall bewehrten”.

¹⁵ Cum a făcut'o d. I. Bogdan în studiul său *Diploma bârlădeană*. în *A. n. Acad. române*, tom. XI.

¹⁶ Vezi locurile doveditoare în *Traian*, 1869, p. 203—204.

Ce soiu de popor locuia în acest principat al Bârladului? Poate se vor fi aflat și Români, atrași din munții lor către orașe, în cari ei puteau vinde acele mărfuri *locale* de care vorbește documentul.

Întâlnim adeseori numele de *Brodnici*, redat uneori de scriitorii bizantini sub acel de *Bordoni*. Ce neam de oameni vor fi fost nu se poate hotări ¹⁷.

În afară de orașele amintite ca existente în Moldova înainte de descălecare, anume Galați, Tecuciu și Bârlad, o geografie rusască alipită pe lângă *Voskresanskaia Letopis* mai dă încă următoarele orașe din țările române: „lângă Dunăre *Vidicov* (?) cu șapte ziduri de piatră și *Mdin* (Vidin) dincolo de Dunăre. La sudul fluviului *Novoia Selo, Akoliatris*; lângă Mare *Varna, Kavarna* (din jos de Constanța); de această parte a Dunărei (la nord) la gura Nistrului *Belgrad* (Cetatea Albă), *Cern, Askii Torg* (Iași) la riul Prut, *Romanov Torg* (Roman) lângă Moldova, *Nimeci* (Neamț) în munți, *Conojuncnov, Kamen* (Piatra)?, *Sociava, Siret, Bania, Nipusa, Kolomița, Gorodok* pe Ceremuș și lângă Nistru *Cholin* și acesta e un oraș bulgăresc și valah”. Este interesantă mai ales amintirea târgului Iași sub numele de *Askii Torg* din care Românii au făcut Iași cum au făcut *mușiță* din muscă, *lișiță* din slavona *liska* și *ploșniță* din *ploska*, *vârșă* din *verska*. Î final a dat forma plurală, *Iași*. *I* începător, după analogie *iad* din *ad*, *ianot* din *ened* ¹⁸.

¹⁷ D-l Radu Rosetti îi identifică cu Bârladnicii principatului lui Rotislavovici, *Revista Română*, III, 1890, p. 55. D. Onciul, *Originele Pr. rom.*, p. 239, susține că Brodnici erau Români. Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, p. 83, adaugă p. această identificare faptul că Brodnici din diploma lui Andreiu al II-lea, 1222, sunt redați în Bula papală din același an, întăritoare a diplomei, prin *Walachi, Hurm.*, *Doc.*, I, p. 75 și 77; dar noua ediție a documentelor făcută de Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 23, pune în loc de *Walachorum* din bula papală tot *Brodnicorum*, încât argumentul lui Hunfalvy și al lui Onciul dispere.

¹⁸ Geografia a fost publicată în *Polnoe sabranie ruskich Letopisei*, vol. VII. *Voskresanskaia Letopis* merge până la anul 1347, ceea ce ar însemnă că geografia este posterioară acestei date. După enumerarea orașului *Roman* între orașele Moldovei, s'ar părea că este posterioară chiar domniei lui Roman Vodă care a întemeiat acest oraș (Mai jos, vol. III, cap. *Predescesorii lui Alex. cel Bun*). D. Pic, după o scrisoare privată, crede că geografia este din veacul al XIII-lea. Hasdeu bazându-se pe doc. din 1392, *Arh. ist.*, I, 1, p. 18, susține că e din al XIV-lea. În orice caz numele de orașe culese din această geografie sunt din veacul al XIII-lea. Asupra numelui Iașului vezi și Ghibănescu *Originele Iașului în Arhiva din Iași* și N. H. Bogdan, *Orașul Iași*, 1913. Iași I.

2. LOCUINȚELE ROMÂNILOR ÎN MUNTENIA ȘI MOLDOVA.

În Muntenia. — Dacă șesul eră locuit în majoritate de popoare slavone, muntele eră sălășluința aproape exclusivă a Românilor; căci Slavonii cari căutaseră și ei un adăpost alăturarea cu Românii în munții Daciei, încă din vremurile primelor năvăliri, își pierduseră naționalitatea lor în sinul poporului românesc, unde erau să dispară în curând, sub valul ce se coborâ din vârful munților și ceilalți Slavoni cari mai păstraseră încă, în câmpia moldo-română, felul lor de a fi.

O cercetare a documentelor și izvoarelor celorlalte lăsate de timpurile anterioare descălecării, ne va dovedi că întreg semicercul de munți, ce se întoarce către România, eră locuit, cu mult înaintea de descălecare, de popor românesc.

Regele Ungariei Bela al IV-lea, care domnește dela 1235 până la 1270, voind să apere țara lui de reîntoarcerea năvălirii mongole care pusesese în o așa de grea cumpănă Statul ungar, voește să așeze pe marginile Transilvaniei, din spre Muntenia, pe cavalerii Sfântului Ioan din Ierusalim. El dăruiește deci acestor cavaleri pământurile așezate peste munți, în Valahia, prin un document din 1247. În acel document se pomenesc cinci mici State, din cari trei sunt arătate anume ca împoporate cu Români, iar două lasă a se înduce aceiași împrejurare. Regele anume concede cavalerilor toată țara *Severinului*, împreună cu knezatele lui *Ioan* și a lui *Farcaș* până la riul Olt, precum și țara numită *Lytira* (a *Lotrului*), exceptând din această donație knezatul *voevodului valah Lytuon pe care îl lasă Valahilor precum îl avuseră și până acuma*. Mai dăruiește regele, cavalerilor, întreaga Cumanie, dela riul Olt înaintea, afară de țara voevodului *Seneslau, pe care o lasă deasemenea Valahilor precum o avuseră și mai înaintea*. Despre celelalte două principate ale lui *Ioan* și *Farcaș*, de și documentul nu ne arată de ce popor erau locuite, putem induce cu siguranță că erau tot de Români, mai întâiu din faptul așezării lor în regiunea de peste Olt, care în totdeauna a fost unul din adăposturile de căpetenie ale Românilor, apoi din împrejurarea că aceste două State sunt numite knezate, ceea ce am văzut că erau niște autorități în obicei la poporul român de peste munți ¹⁹.

¹⁹ Mai sus. Numele *Lytuon* a fost cetit până în vremile din urmă *Lytioy*; cetirea corectă *Lytuon* este aceea a d-lui *Onciul, Originile principatelor române*, p. 168. Vezi facsimilele, reproduse în *Hurm. Doc.*, I, 1, Tab. III și 110 și urm. Noi datăm documentul din 1247, cea de 1251 admisă de editorul vol. I din *Hurm.*, N. *Densușanu*, și primită și de N. *Iorga, Studii și doc.*, I, p. XVIII este aceea a confirmării lui de papă. Nu putem însă primi cetirea *terra Lytua* în loc de *terra Lytia* cum vra d. *Onciul, Radu Negru*, în *Conv. lit. XXIV* 1890 p. 945 și *Istoricul rus Kryzanowski Ibidem XXIV* 1890 p. 953; căci *terra Lytua* ar însemna tot *terra* lui *Lytuon*, pe când documentul face o deosebire anumită între knezatul lui *Lytuon* lăsat *Valahilor* și *terra Lytira* dată *cavalerilor Ioaniți*.

Regele concedează, prin documentul său, cavalerilor, dreptul de a percepe jumătate din veniturile, foloasele și slujbele tuturor teritoriilor dăruite, și anume a țărișoarelor din dreapta Oltului, precum și din țara lui Seneslau din stânga acestui riu pe jumătate, iar restul Cumaniei în întregimea lor, pentru termenul de 25 de ani. Dacă regele încuviințează luarea în jumătate din veniturile țărilor stăpânite de voevozii Lytuon și Seneslau, atunci ce înțelege poate avea scoaterea lor din donația făcută și lăsarea lor în starea precum fusese până atunci? Pentru a înțelege această aparentă contradicție, trebuie să observăm că veniturile regești din aceste țărișoare erau de două feluri: *biruri* (reditum et servitiorum), în acele supuse direct autorității regelui și dăruite cavalerilor, precum din terra Lytira dela care regele concede jumătate din venituri și foloase ce se culeg dela Valahii din acea țară, și *tributuri* (proventum et utilitatum), dela voevodatele recunoscute ca autonome ale lui Lythuon și Seneslau, pe care regele le lasă afară din donația făcută. Astfel regele putea încuviința cavalerilor jumătate din veniturile sale, cuvenite ca tribut din țările voevozilor români, fără ca să le fi dat vreun drept de ocârmuire asupra lor, pe care nici regele nu'l avea²⁰. Regele renunță însă în totalitate, în favoarea cavalerilor, la unele venituri speciale din țărișoarele date în stăpânirea lor directă, precum dela biserică, atât acele existente cât și dela acele ce s'ar zidi în viitor; apoi dela morile acelor țărișoare, în care regele voia să favorizeze dezvoltarea unei astfel de industrii. Lucru curios, dela morile din țara Lytira, adică a Lotrului, regele crede că nu are nevoie de a încuviința această favoare și își păstrează dreptul la jumătatea veniturilor din ele, probabil fiindcă aici, ele fiind bine întemeiate, regele nu mai avea nevoie să încurajeze înființarea lor. Regele mai concede cavalerilor și veniturile pescăriilor, afară de acele din Dunăre, din care își oprește jumătate.

Valahii din țara Lytira mai sunt îndatorați a face slujba militară, ajutând cavalerilor cu *pregătirea lor războinică*, de câte ori ar fi a se respinge vreun atac exterior, și cavalerii sunt la rândul lor îndatoriți să dea sprijinul lor acestor Valahi în aceeași împrejurare. În sfârșit mai conține documentul, dispoziția, că de câte ori vreun *mai mare* (nobil) al țării Lytira ar fi osândit la moarte, el să poată apela la curia regească²¹.

²⁰ Că această este interpretarea cea adevărată se vede de pe aceea că în documentul din 1289 (vezi mai jos, pagina 212, nota 28) găsim că regele după supunerea revoltei lui Lytuon restabilește *tributul* pe care'l percepea din țara lui „tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restitutum”.

²¹ Reproducem documentul conținut în Fejer, IV, 1, p. 447—454, în părțile cele mai caracteristice: „Nos Bela... damus et conferimus dictae domui totam terram de Zeurino... pariter cum Kenezatibus Ioannis et Farcasii usque ad fluvium Oltae, excepta terra Kenezalus Lyrtioy voivodae quam Olachis relin-

Acest document constată într'un chip neîndoelnic, că existau, pe la începutul secolului al XIII-lea, mai multe țărișoare în regiunea nordică a Munteniei, din care parte erau deadreptul supuse coroanei ungurești, iar parte numai vasale și tributare; că aceste țărișoare stăteau sub niște conducători, voevozi și knezi români; că poporul român ce le locuia eră așezat, având între altele și mori (fiind deci agricultor) și că numără în rândurile sale o clasă de nobili; că în țărișoarele supuse regelui unguresc, Românii erau îndatorați, ca și în regiunile de peste munți, la apărarea granițelor de năvălirile streine; bucurându-se deci în totul de organizarea și de privilegiile pe cari am constatat că le aveă nația românească chiar în limitele Statului unguresc.

Existența acestor principate românești mai este întărită și prin un alt izvor, la care nu ne-am prea puteă aștepta, atât este el de străin și de îndepărtat de istoria Românilor, anume prin un cronicar sau istoric persian, *Fazel-Ullah-Raschid*, care scrie către anul 1300 o cronică a evenimentelor istoriei popoarelor mongolice, după actele oficiale ce se aflau în arhivele hanului mongol din Persia. Asupra redactării acestei cronici,

quimus prout iidem hacenus tenuerunt; ita tamen quod medietatem omnium utilitatum et reddituum ac servitorum de tota terra Zevrini... et Kenezatibus supra nominatis provenientium nobis... reservamus, medietate alia ad usum domus supradicte cedente, exceptis ecclesiis constructis et construendis in omnibus terris supradictis de quarum redditibus nihil nobis reservamus... exceptis etiam molendinis omnibus, infra terminos praenominatarum terrarum ubicunque factis vel faciendis praeterquam in terra Lytira; nec non aedificiis et agriculturis omnibus sumptibus fratrum dictae domus factis, foenetis... piscinis... etiam, praeter piscationes Danubii... quas nobis et ipsis communes reservamus... Concedimus etiam quod medietatem omnium proventuum et utilitatum quae ab Olachis terram Lytira habitantibus... regi colligentur domus hospitalis percipiat... Volumus etiam quod memorati Olahi ad defensionem terrae et ad iniurias propulsandas... quae ab externis inferentur, cum apparatu suo bellico assistere, et e converso ipsi fratres in casibus consimilibus eis subsidium et juvamen iuxta posse impendere teneantur; nec non sententias quas tulerit in eosdem ratas habebimus atque firmas, hoc addito quod si contra maiores terrae aliqua sententia de sanguinis effusione prolata fuerit, in qua senserint se gravari, ad nostram curiam valeant appellare... Ad haec contulimus praeceptori ante dicto a fluvio Oltae et Alpibus ultrasilvanis totam Cumaniam sub eisdem conditionibus quae de terra Zevrini sunt expressae, excepta terra Seneslai voivodae Olachorum, quam eisdem relinquimus, prout iidem hacenus tenuerunt, sub eisdem etiam conditionibus per omnia quae de terra Lytira sunt superius ordinate. Hoc autem nolumus praeterire quod a primo introitu saepe dictorum fratrum usque ad viginti quinque annos omnes redditus Cumanie terre integraliter domus praecipiat iam praefata praeterquam de terra Szneslai ante dicta, de qua tantum medietatem reddituum et utilitatum obtinebit". Vezi și întărirea papală a acestui document (Theiner, *Mon. Hungariae sacra*, I, p. 209-11. Reproduse și în Hurm., *Doc. I*, p. 249). Tera Lytira este pomenită, încă dinaintea acestei donații. Bela principele de coroană al Ungariei, dăruiește în 1233 lui Corlad, moșia Loviștea de lângă apa Lotrului. Fejer, VII, 4, p. 81: „nostre donationi terram Loystha vocatam, ab aqua Lothur vocata que fluit ad aquam Ollh, cum omnibus utilitatibus suis et pertinentiis donavimus”.

iată ce spune autorul ei: „Se aflau în arhivele hanului Mongolilor din Persia niște fragmente istorice de o autenticitate recunoscută, scrise în limba și cu literile mongole; dar puține persoane puteau să le citească. Pentru a pune aceste materialuri la dispoziția publicului, sultanul Mahmud Gazan Khan voi să fie redactate în un corp de istorie și încredință această lucrare în 702 (1303) celui mai umilit dintre servitorii săi, Fazel Ullah fiul lui Abu-l-Kair supranumit Raschid, medicul din Hamadan, care primi ordinul de a consulta, pentru a orându-i aceste materialuri, pe învățații chinezi, indiani, uiguri, kiptșahi și alții, cari se aflau la curtea sa”²². Această prețioasă scriere redactată puțin timp după evenimente, pe temeiul unor documente oficiale, iată ce conține relativ la întrebarea ce ne preocupă: „In primăvara anului 1240, principii mongoli trecură munții Galiției pentru a intra în țara Bulgarilor și a Ungurilor. Orda care mergea spre dreapta, după ce a trecut țara Ilaut, (Aluta, Olt) îi ieși înaintea Bazaram-Bam cu o oștire, dar fu bătut. Cadan și Buri au mers asupra Sașilor și i-au învins în trei bătălii. Bugek, din țara Sașilor, trecu peste munți, intrând la Kara-Ulaghi în țara lui Mischelav (Seneslau) și a bătut popoarele Ulaghice”²³.

Adevărul spuselor lui Raschid poate fi controlat prin mărturisirea cronicelor ungurești, redactate de persoane ce fuseseră contemporane evenimentului. Mai întâi data anului pusă de cronicarul persan corespunde chiar *lunar* cu acea pusă de cei ungurești²⁴, dar și arătările capilor conducători și a drumurilor călcate de ei consună de minune cu aceste din urmă izvoare. Așa Raschid spune, că Tătarii au intrat în Ungaria în primăvară, și anume trecând peste munții Galiției, iar Rogerius în *Carmen miserabile* și arhidiaconul Thomas în *Istoria pontificilor din Salona*, arată ambii, că Tătarii au intrat prin poarta Rusiei, așezată precum am văzut între Galiția și Cumania, în ziua de 12 Martie²⁵. Intre șefii mongoli citați de Raschid aflăm și pe *Cadan*, arătat ca mergând spre stânga de Orda, care apucând spre dreapta, ajunge la țara Oltului și apoi la Bazarambam. Cadan deci cobori pe la baza Carpaților orientali, prin valea Oltului, și ajunse la Sașii Brașovului, de unde

²² D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, la Haye, 1834, I, p. XXXV.

²³ D'Ohsson, II, p. 627—628. Asupra acestui loc au atras pentru prima oară luarea aminte reposatul Alexandru Hasdeu.—Originea familiei Basarabilor este cu neputință de stabilit. Hasdeu, *Etym. magnum*, III, p. 2540 caută să o derive dela Daci, *Sarabo*=cap. Alții dela poporul Bessilor. Emil Staicu în *Revista p. Istorie, Arh. și Filol.*, X, 1909, p. 64 îl scoate din germanicul *die bösen Raben* dat familiei Corvinilor vecini cu patria Basarabilor, țara lui Lytuon (!). Că Mischelav al lui Rashid este Seneslau, vezi Onciul, *Originele*, p. 156.

²⁴ Asupra concordanței datei vezi Hasdeu, *Etym. magnum*, IV, p. XCVII.

²⁵ Mai sus, p. 195, 33.

trecu în Muntenia la Kara-Ulaghi. În tocmai astfel arată și izvoarele ungurești amintite, că Cadan ar fi atacat Rodna, unde eră minele de argint, de unde el se va fi coborât, pe calea arătată, către Brașov și Kara-Ulaghi ²⁶.

Această concordanță surprinzătoare între cronicarii ungurești și unul persian, ne arată că Raschid eră foarte bine informat, din documentele ce le aveă la îndemână, asupra locurilor și a împrejurărilor, și că putem da o deplină crezare și celorlalte arătări ale sale cari nu pot fi verificate prin alte izvoare.

Ce spune cronicarul persian despre Români? Mai întâiu că Orda care mergea spre dreapta, coborând dela nord către sud și trecând prin țara Ilaut, *după ce trece această țară*, îi iesă înaintea Bazaram-Bam care e bătut. Acest Bazaram-Bam nu este decât corumperea titlului voevodului român, unit cu numele său; este *Basarab-banul* care voia să împiedece pe Tătari de a trece din țara Oltului în Oltenia. Eră voevodul aceluiaș Stat pe care documentul din 1247 îl arată ca stăpânit de Lytuon; poate că eră acest Lytuon el însuși care fiind din familia Basarabilor, fusese denumit de Unguri, în documentul din 1247, cu numele său propriu, iar de cronicarul persian cu titlul său și numele de familie.

Ullah-Raschid ne mai spune că, din corpul condus de Cadan și Buri, după ce acela bătù pe Sașii Brașovului, un căpitan Bugek trecu munții, după cât se vede prin pasul Predeal, și atacând popoarele karaulaghice ce'i ieșiră înaintea, le bătù și pe acestea. Este învederat că cronicarul persian are aici în vedere alt grup de Români, decât pe acei ce luptau sub banul Basarab contra lui Orda. Sunt acei amintiți de documentul din 1247 ca locuind în stânga Oltului, în țara voevodului Seneslau, nume schimbat de Raschid în Mischelav ²⁷.

Această împotrivire a ducatelor românești contra năvălirei tătare arată că ele dispuneau de puteri însemnate, spre a îndrăzni să se opună unei năvăliri, înaintea căreia regele maghiar o rupse de fugă, și de aici se explică, cum se face de niciodată călugării Ospitaliți nu luară în stăpânire locurile cedate lor prin diploma lui Bela, de oarece regele își însușise numai niște drepturi închipuite asupra unor regiuni asupra cărora nu aveă nici o autoritate, și dăduse deci ceeace nu eră al lui. Mai târziu întâlnim tot în aceste părți, pe voevodul *Lythen*, (Litean) învederat acelaș cu Lytuon din 1247 din Oltenia și cu Bazaram-Bam a lui Raschid, care se revoltă împreună cu frațele său Barbat contra regelui Ungariei, Vladislav. Cumanul

²⁶ Vezi Rogerius, *Miserabile Carmen*, c. 20 p. 267 și urm. și Arh. Thomas' *Historia pontificorum Salonitarum*.

²⁷ *Kara-Ulaghi* nu pot fi Români din Moldova, cum susține d-l Simion Manguia în *Rom. Revue*, Pest., III, p. 436, ci numai acei din Muntenia, în fața Brașovului. Vezi Hasdeu, *Ist. crit.*, p. 106.

(1272—1290), pe când eră încă minor, la începutul domniei lui, adecă pe la 1272—79, „ocupând” cum spune regele, pentru sine o parte din pământul nostru *de dincolo de Alpi* și nevoind cu nici un chip să ne dea veniturile acelor părți”²⁸. Atât indicația locului unde domnia Litean cât și numele fratelui său, *Barbat*, arată că este vorba de Români din Valahia, și deci de unul din ducatele indicate de documentul din 1247 și de cronica persiană; după numele voevodului, acel din dreapta Oltului.

Din cercetarea de până aici rezultă că atât Oltenia cât și partea muntoasă a Valahiei mari eră locuită de Români înainte de descălecare.

Mergând mai departe pe coastele munților Carpați, întâlnim altă grupă însemnată de Români, locuind în colțul unde acești munți, părăsind îndreptarea lor către răsărit, apucă deodată în spre nord, anume prin ținuturile de azi ale Putnei și Râmnicului, în așa numita *Vrance*.

O bulă papală din anul 1234 spune despre aceste părți următoarele: „In episcopatul Cumanilor, se află după cât știm, niște popoare cari se numesc Valahi. Deși ele se cred a fi creștine, desprețuesc biserica romană și nu primesc sacramentele dela onorabilul nostru frate episcopul Cumanilor, ci dela niște pseudo-episcopi ce se țin de ritul grecesc. Câțiva din regatul unguresc, atât Unguri cât și Sași și alți drept credincioși, zăbovind printre ei, trec la credința lor, și făcându-se una cu acei Valahi, primesc după felul lor sfintele sacramente, în disprețul episcopului Cumanilor”²⁹.

²⁸ Fejer, V, 3, p. 274, 1285: „Cum nos in aetate puerili... regnare coepissemus, Lythen voyvoda una cum fratribus suis per suam infidelitatem *ali quam partem de regno nostra ultra alpes existentem* pro se occuparat et proventus illius partis nullis ammonicionibus reddere curabat; saepe dictum M. Georgium contra ipsum misimus qui cum summo fidelitatis opera circum pugnando cum eodem, ipsum interfecit et fratrem suum nomine *Barbath* captivavit et nobis adduxit... et sic per eiusdem M. Georgii servicium, tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restauratum”. Acest document este întărit prin un altul, în care magistrul Gheorghe mulțamește la rândul său pe unul Petru, pentru ostenelele puse în aceeași expediție contra lui Lythen și Barbat. Fejer, V, 3, p. 397, 1288, reproduș și de Hurm., *Doc.*, I, p. 454 și 483. Recompensa dată lui Omodiu 1290, *Ibidem*, p. 502. Lupta cu Litean se va fi dat pe la 1278. Vezi Hașdeu în *Etym. magnum*, IV, p. CXI, dar se revoltase încă înainte: „nullis ammonicionibus redire curabat”.

²⁹ Fejer, III, 2, p. 399. 1234: „In Cumanorum episcopatu, sicut accepimus, quidam populi qui Valachi vocantur existunt, qui etsi censeantur nomine christiano... Romanam ecclesiam contemnentes, non a venerabili fratre nostro episcopo Cumanorum... sed a quibusdam pseudoepiscopis, graecorum ritu tenentibus universa recipiunt ecclesiae sacramenta et nonnulli de regno Ungariae, tam Ungari quam Teutonici et alli orthodoxi morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem et sic cum eis quasi populus unus factus cum eisdem Valachis eo contempto, praemissa recipiunt sacramenta”. Theiner, *Mon. Hung. sacra*, I, p. 131, dă varianta *Walathi*, după originalul bulei din arhivele Vaticanului.

În episcopatul Cumanilor se vede deci că locuia pe la 1234, o masă compactă de Valahi, cari și aveau organizarea lor bisericească deosebită, și anume sub mai mulți episcopi. Este firesc lucru de a admite că nu le lipsia nici o organizare politică, și că erau întocmiți în un voevodat, asupra existenței căruia fântănele sunt însă mute. Că țara în care se întindea episcopatul Cumanilor eră o țară organizată, se vede și depe aceea că se așezaseră în ea mai mulți Unguri și Sași, cari apoi părăsiau religia lor catolică, întorcându-se la acea a pseudo-episcopilor. Pentru ca Ungurii și mai ales Sașii, popor civilizât pentru acele timpuri, să fi fost atrași afară din țara lor, trebuia ca noua lor patrie să le fi oferit oarecari foloase materiale, mai ales în trebi comerciale ³⁰.

Episcopatul Cumanilor amintit de bula din 1234 fusese înființat de Papi cu 7 ani mai înainte în 1227; dar încă pe la 1218 găsim pomenit un „Capitulum Cumanorum” a cărui reședință nu este indicată ³¹. Știm că acest episcopat al Cumanilor eră la Milcov și că fusese prefăcut din o episcopie mai veche, acea a Milcovului. Această episcopie a Milcovului este amintită în un document din 1096 care ne arată pe Laurențiu episcopul ei cerând ajutorul Secuilor pentru a repară biserica întemeiată de străbunii lor și care pe atuncea eră ruinată ³².

Deși acest document este bănuir de fals, avem alte dovezi pentru existența unei episcopii anterioare acelei a Cumanilor. Un document din 1228 ne arată pe Episcopul Teodoric muștrând pe Secui cari se supăraseră pentru schimbarea numelui episcopiei (din acea a Milcovului în acea a Cumanilor). „Ce vă supără, zice el poporenilor săi, schimbarea numelui, dacă episcopia rămâne cu aceeași bună plecare și înțeles către nația voastră? Oare în biserica lui Hristos nu s'au întâlnit lupul și cu mielul? Pentru ce nu s'ar împacă Secuiul cu Cumanul și cu Valahul?” ³³. Această dojană se referă neîndoelnic la schimbarea numelui episcopiei.

Deci prin bula din 1227 papa nu înființase o episcopie nouă, ci schimbase numai numele vechei episcopii a Milcovului în acea a Cumanilor. Că această episcopie a Cumanilor

³⁰ Pic, *Abstammung*, p. 114, nota 26: „Dass hier eine zahlreiche wala-chische Volksmasse gemeint ist, erhellt schon daraus dass selbe eigene Bischöfe hatte und fremde Elemente in religiöser Hinsicht amalgamiren konnte”. Asemenea episcopi trebuiau să se afle și în voevodatele lui Lytuon și Seneslau, de oarece doc. din 1247 vorbește de bisericile din acele voevodate. Erau deci și cler și cărți și cunoștința scrisului și a cetitului.

³¹ Bulele papale din 1218 în Hurm., *Doc.*, I, p. 65. Bula p. înființarea episcopiei Cumanilor din 1227. Theiner, *Mon. Hung. sacra*, I, p. 86, citată și mai jos, nota 38.

³² Hașdeu, *Arh. ist.*, I, 1, p. 59, după Benkő, *Milcovia*.

³³ Teutsch und Firnhaber, *Urkundenbuch*, p. 45: „Quidni etiam Siculus cum Cumano Olahoque”?

se întindea tot în colțul sud-apusean al Moldovei prin Vrancea, se vede din o scrisoare din 1279 a Papei în care, vorbind de ruina episcopiei din părțile Tătarilor, adică de cea a Cumanilor, pomenește și de ruina cetății Milcovului, dovedind încă odată identitatea acestor două așezări³⁴. O bulă papală mai târzie, din 1453, spune despre acest episcopat al Milcovului (Cumanilor) că se află așezat în preajma Brașovului care oraș se întâlnește chiar în dioceza lui și că fusese expus la lovirile Turcilor. Dacă în această bulă episcopatul este arătat ca fiind așezat în părțile Transilvaniei și în vecinătatea Brașovului, geograficește lucrul este în totul exact³⁵. Călugărul Rogerius ne spune în sfârșit că Bohetor, unul din capi Tătarilor, în vremea năvălirii lor în Moldova din 1241, după ce a trecut fluviul Siret, ajunge la episcopatul Cumanilor³⁷ ³⁶.

Din toate aceste arătări rezultă că episcopia Cumanilor, adică vechea episcopie a Milcovului, se întindea în colțul sud-estic al Transilvaniei și în acel sud-vestic al Moldovei pe la pârâul Milcovului prin Vrancea, cuprinzând în el Brașovul și Secuimea și pierzându-și hotarele spre răsărit în lumea tătarască.

Nu este nici o îndoială, că centrul episcopiei Milcovului sau a Cumanilor se întindea în afară de țara ungurească. Ea eră în Cumania, țară deosebită de Ungaria, cauză și pentru care regele Ungariei purtă și titlul de rege al Cumaniei³⁷.

³⁴ Hurm., *Doc.*, I, p. 429 : „Cum autem... civitas de Mylco posita in con finibus Tartarorum jamdudum... destructa fuerit, nec inibi episcopus et alii catholici habitatores extiterunt”. Textul publicat în Hurm., conține: *civitas de multo* cuvinte fără de înțeles și provin din o greșală de citire în loc de *civitas de Mylco*. Vezi Iorga, *Studii și doc.*, I, p. XIX. Alt doc. din 1347 îndreptează această eroare. În el se vorbește de „Episcopatus Milcoviensis... in finibus Tartarorum” (Hurm., *Ibidem*, nota). Prin urmare cu toată schimbarea numelui oficial, cel vechiu tot stăruia.

³⁵ Theiner, *Mon. Hung. sacra*, II, p. 267, Gregorio Episcopo Milcoviensi : Eius ecclesia Milcoviensis que in partibus Transilvanis sita est... locum Brasoviensem in diocesi Micholviensi situm”.

³⁶ *Miserabile Carmen*, c. 20 p. 268. Bochetor.... flumen Zerech transeunte, pervenerunt ad terram episcopi „Comanorum”.

³⁷ Bula din 1253 : „Dilectis filiis... in terris Sarracenorum, Chatharum, paganorum Graecorum, Bulgarorum *Cumanorum*, Etyopum, Syrorum”. Scrisoarea regelui Ungariei din 1254 : „et specialiter regiones que ex parte orientis cum regno nostra *conterminantur* sicut : Ruscia, *Cumania*, Brodnici Bulgaria. Theiner, *Mon. Hung. sacra*, I, p. 223 și 231.

Cumania este determinată de un izvor unguresc ca alcătuind ceea ce astăzi se numește Muntenia mare : „Cumania vero dicitur terra Valachiae quae inhabitatur a Cumanis nigris, quae est sita a *fluvio Olth* inter alpeset Danubium, facens versus Tartariam, que nunc inhabitatur a Valachis et nuncupatur pars Transalpinæ et Moldaviae”. Decretul regelui Sigismund din 1435 în *De universis regulis iuris antiqui*, 1581, anexat la *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inciti regni Hungariae*, Vienna 1581 (Bibl. Acad., Col. Sturza, No. 2481, nepaginată).

La acești Cumani din țara lor se gândia papa în încercările sale de a-i întoarce la religia catolică, în bulele sale *anterioare anului 1241, când încă Cumanii nu se așezaseră în Ungaria*, decât în număr prea mic, sporind ei în această țară după năvălirea tătară. Astfel în o bulă din 1227, îndreptată către arhiepiscopul Strigonului, papa îi spune că a aflat despre întorcerea mai multor nobili din acea gintă și a unui principe Botz, din țara lor, cu toți supușii săi, pentru care îl însărcinează a rândui un episcop special pentru acea țară³⁸, ceea ce arhiepiscopul face, prefăcând episcopia Milcovului în una menită în special spre întorcerea Cumanilor la credința catolică.

Acești Români pe cari-i aflăm în episcopatul Cumanilor, constituiau o masă compactă și în ținutul Secuilor, încât se vede că eră o continuitate în așezările lor, din muntele care eră în stăpânirea Secuilor, până în șesul ce stătea sub acea a Cumanilor. Cronicarul unguresc Simon Keza spune despre Secui, pe cari îi crede greșit a fi o rămășiță a Hunilor, că „fiind primiți de Unguri în Panonia nu fură așezați în câmpia țării, ci avură împreună cu Valahii soarta de a fi relegați în munți la hotar unde, amestecați cu Valahii, se zice că ar fi deprins literele lor”³⁹.

Astăzi scaunele Secuilor sunt aproape în totalitatea lor locuite numai de poporație maghiară. Cea română în sinul căreia Secuii se așezară, a fost cu totul desnaționalizată de ei și a deprins limba ungurescă. Odată cu maghiarizarea poporului român, s'a schimbat și caracterul terminologiei geografice din română în maghiară, lucru ce nu se întâmplă nicăire aiurea. Faptul că mai înainte locuiau și Românii alătura cu Secuii, nu poate fi suspus nici unei îndoeli. Afară de spusele lui Keza, mai posedăm și o dovadă documentală, într'un act emanat de la regele Vladislav, din 1301, prin care „Românii din satele valahe ce se află în mijlocul Secuilor de lângă Odorheiu, sunt apărate de năvălirile Secuilor”⁴⁰. Românii își pierdură naționalitatea după un timp îndelungat de conviețuire alătura cu Secuii, anume tocmai pe la sfârșitul veacului al XVII-lea. De aceea

³⁸ Theiner, *Mon. Hung. sacra*, I, p. 86: „Aliqui enim nobiles gentis illius per te ad baptismi, gratiam pervenerunt et quidam princeps Bortz nomine de terra illorum cum omnibus sibi subditis”.

³⁹ Simon Keza, *Endlicher*, p. 100: „Isti enim Zatulii Hunnorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Panonia conquesta, partim in ea sunt adepti, non tamen in plano Panonie, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt, unde, Blackis commixti, litteris ipsorum uti perhibentur”. Cron. Marcus raportat de Hunfalvy, *Ethnographie Ungarns* nota 310, nu întărește, ci numai reproduce pe Keza. Literile erau probabil cele latine, nu cele cirilice. Vezi Ioan Pușcariu *Alfabetul secuilor*.

⁴⁰ Document din colecția lui Kemeny, *Transilvania*, IV, 1871, p. 95: „villas nostras olachales in medio Siculorum nostrorum de Udvarhel commorantium”.

întâlnim încă multe sate în scaunele Secuilor, acele care altă dată erau locuite de Români, în cari se slujește încă astăzi în biserică în limba română, ceea ce dovedește, că pierderea naționalității românești s'a făcut după introducerea limbei române în biserică, adecă spre sfârșitul veacului al XVII-lea. Și astăzi când întrebi pe locuitorii acelor sate ce sunt? Ei răspund *Olahi*, adică Români; dar atâta le-a rămas din naționalitatea lor originară.

Aflarea unei poporații românești în scaunele secuiești întărește însă mult existența ei pe același timp și în Vrancea care eră contiguă regiunii locuite de Secui, și cu care acea poporație alcătuiă o singură massă ce locuise cândva numai în munți, însă care dela năvălirea Secuilor, pestea ea, în adăposturile tocmai unde ea se retrăsese, se coborâse și mai spre vale, în locurile unde mai târziu se înființă episcopatul Cumanilor.

Din organizarea Vrancei, anterioară descălecării, se explică cum se face de ea păstrează mai întâiu în sinul Statului muntean, apoi dela Ștefan cel Mare, după deslipirea ei din corpul Munteniei, în acel al Moldovei, o poziție deosebită. Cantemir ne spune că această „republică ar cuprinde 12 sate și vreo 2000 de case, ai cărei locuitori trăiesc cu păstoria și nu practică agricultura. Ei plătesc principelui pe an un tribut hotărât, iar în celelalte se ocârmuesc după legile lor, neprimind dela domni ordine, nici judecători”⁴¹. Și Vrancea deci păstrează, la descălecarea Munteniei o autonomie respectată de întemeietorul unității Statului, ca și de cealaltă parte a țării, banatul Olteniei.

Până aici deci am stabilit că întreaga coastă meridională a Carpaților Transilvaniei eră încinsă, înaintea de întemeierea domniei muntene, de mai multe mici State care aveau nobleța, episcopii și voievozii, la cari se cunoșteă scrisoarea, și care erau îndestul de organizate pentru a atrage la ei pe Unguri și pe Sașii de peste munți. Această organizare primii însă o grea lovitură prin năvălirea Tătarilor.

În Moldova. — Urcând pe Carpații moldovenești, dela Vrancea care aparține prin poziția ei atât Moldovei cât și Munteniei, în sus, întâlnim o poporație română prin județele Bacăului și a Neamțului, pe acolo pe unde știm că se ridică și cetatea Neamțului, al cărei nume dovedește existența unei poporații de sigur române, prin jurul ei. Doi autori bizantini ne-au lăsat arătări neîndoelnice asupra acestui fapt, pe care ambii îl așează în veacul al XII-lea.

Cinnamus, născut la 1145 și deci contimporan evenimentului ce raportează, spune, că, „în anul 1161 împăratul Manoil Comnen, dușmanul cel mai înverșunat al Ungurilor, trimite în expediția întreprinsă contra lor în acel an, pe Alexios cu o

⁴¹ Cantemir, *Desc. Moldaviae*, p. 124.

mare armată către Dunăre, prefăcându-se că ar voi să loviască pe Unguri iarăși prin locurile obișnuite. *Leon Batatze cu o armată tot așa de puternică, în care se află mai ales un număr însemnat de Valahi cari se zic a fi o colonie italică, fu trimis pentru a cădea asupra Ungurilor din o altă parte, din spre Marea Neagră, pe unde ei niciodată nu fuseseră atacați.* Conform cu acest plan Alexios ajunse la Dunăre, și speră necontenit pe Unguri, prefăcându-se ar că vrea să treacă fluviul, în timp ce Batatze, căzând asupra lor din părțile de către Marea Neagră, pustii totul în calea sa, ucise un mare număr de oameni, și luând tot pe atâția în robie, se întoarse înapoi încărcat cu prăzi. Împăratul voind însă să dea Ungurilor și o a treia lovitură, trimise încă o armată, care înaintă către nord, în direcția Tauro-Sciției, sub conducerea lui Lamparda și Nichifor Petralifa”⁴².

Ungaria trebuia deci să fie lovită din trei părți deodată; prin locurile obișnuite, din partea Mării Negre și prin Tauro-Sciția. Locurile obișnuite erau prin sud, trecând Dunărea și Sava, pe unde în nenumărate rânduri găsim pe Bizantini războindu-se cu Ungurii⁴³. Tauro-Sciția nu este altceva decât Galiția⁴⁴. Atacul dela mijloc, sub Batatze, trebuia deci să se facă între aceste două puncte extreme și, fiindcă Cinnamus spune, că lovirea lui Batatze trebuia să vină *din spre Marea Neagră*, este învederat că el avea în vedere Moldova și trecătorile Carpaților din aceste părți, (bună oară pasul Oituzului), cu atâta mai mult că Cinnamus adaugă că, prin aceste părți, niciodată Ungurii nu fuseseră vreodată atacați, ceea ce este adevărat, pentru regiunea arătată. Tocmai în acest scop al unei neașteptate loviri, apucase Batatze peste pasurile răsăritene ale Carpaților. Valahii sunt arătați însă ca aflându-se numai în corpul său de armată. S’a susținut de protivnicii contuinuității, că acești Valahi erau din acei ce locuiau în Imperiul Bizantin. Atunci însă nu înțelegem, mai întâiu, pentru ce ei se aflau numai în armata ce atacă din spre Moldova, și nu și în celelalte ce mergeau peste Sava și prin Galiția, cari nu sunt arătate ca având în ele acest element. Apoi numărul cel foarte mare de Valahi, pe cari cu deosebire apasă cronicarul, îi arată pe aceștia ca o împrejurare deosebită în constituirea armatei grecești. Pentru ce oare Cinnamus ar fi notat această particularitate, dacă ar fi fost vorba de simpla alcătuire a unei armate bizantine? Pomenirea deosebită a Valahilor în armata lui Batatze se explică numai, dacă admitem că acești Valahi erau din partea locului pe unde trecea generalul bizantin, și că ei aliindu-se cu împă-

⁴² Cinnamus, Ed. Bonn, p. 260 : „..... Λέοντα δὲ τῆνα Βατάτζην ἐπικλησὶν ἐπέρωθεν σπρράτευμα ἐπαγόμενον ἄλλο τε συχνόν καὶ δῆ καὶ Βλάχων πολὸν ὄμιλον, οἳ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἀποικοὶ πάλαι εἶναι λέγονται.»

⁴³ Cinnamus, p. 12, 119, 131, 217, 222, 239 etc.

⁴⁴ Cinnamus, p. 115 : «κατὰ Γαλιτζῆς χώρας Ταυροσκηθητικῆς».

ratul Grecilor, sporiseră numărul armatei expediționare, ba chiar o constituiau aproape în totalitatea ei, punându-se numai sub conducerea unui general experimentat.

Această interpretare a locului lui Cinnamus nu este o simplă ipoteză, căci alt scriitor bizantin, contemporan cu Cinnamus, ne dă o indicație, că Valahii ce locuiau prin acel timp în Moldova, erau într'adevăr prietenii și aliații împăratului Manoil Comnen. Anume iată ce povestește *Nicetas Choniates* despre o împrejurare întâmplată în 1167, șase ani după expediția lui Batatze. Unchiul împăratului Manoil, sebastocratorul Andronic Comnen, fiind închis pentru că uneltise o răscoală contra nepotului său, ajunse a scăpa din închisoare și, trecând Dunărea, voia să fugă către ducatul Galiției; el înaintase până la hotarele acestei țări și se credea ajuns în un loc de scăpare, când fu apucat de către niște Valahi cari prinseseră limbă despre fuga lui, și îl înapoiară împăratului⁴⁵). Slujba, făcută de Valahii lui Choniates, împăratului Manoil, arată că ei căutaseră să'l îndatoriască și că erau deci în bune relații cu curtea bizantină. Acești Valahi însă trebuiau să locuiască tot pe acolo, pe unde și Cinnamus spune că se aflau acei ce luară parte la expediția lui Batatze, anume prin județul Bacăului. *Nicetas* spune anume că acești Valahi s'ar afla pe la hotarele Galiției, unde ei prinseseră pe Andronic. Sub numele de Γαλιτζα nu se poate înțelege orașul Galați, fiindcă am văzut mai sus că astfel se numia (Tauro-Sciția, adică Galiția propriu zisă⁴⁶); apoi *Nicetas* vorbește de hotarele acestui loc care deci nu putea fi un oraș, ci o țară. Galiția însă sub puterniciei ei principi din acele vremuri: Omomislu și Daniil cari zmulseseră Lublinul dela Polonia și stăpâniau de fapt Kievul, trebuie să se fi întins și în Moldova pe atunci nestăpânită de nimeni, până mai jos de principatul Bârladului pe care documentul bănuit de fals din 1134 îl pune tocmai sub a ei suzeranitate⁴⁷).

Hoatrele deci ale Galiției, din spre Bârlad, trebuiau să fie ceva mai sus de capitala principatului lui Ivancu, aproximativ prin județele Vasluiului, Romanului și a Bacăului, și fiindcă poporația română s'a dovedit în deobște ca locuind

⁴⁵ *Nicetas Choniates*, Ed. Bonn, p. 171: «ἀλλ' ὅτε τοῦ δευραίνειν ἀπέχεον Ἀνδρόνικος ὡς ἤδη τὰς χεῖρας τῶν διακόντων λαθῶν καὶ τῶν τῆς Γαλιτζῆς ὀρίων λαβόμενος, πρὸς τὴν ὡς εἰς σῶζον κρησφύγετον ὤρητο τότε θηρευτῶν ἐμπίπτει ταῖς ἀρκυσσι. σὺλληχθεῖς γάρ παρὰ Βλάχων, οἷς ἡ φήμη τὴν αὐτοῦ φθάσα ψυγὴν ὕφηγῆσατο εἰς τοῦσιω πρὸς βασιλεὶ πάλιν ἀπήγετο».

⁴⁶ Mai sus, p. predență.

⁴⁷ *Vezi și R. Rosetti*, Brodnicii în *Revista nouă*, III, 1890, p. 55. D. Onciul, *Originile*, p. 236, tăgăduiește coborirea Galiției așa de adânc în Moldova.

părțile muntoase, acești Valachi trebuie să se fi aflat prin județul Bacăului și acel al Neamțului⁴⁸.

Concordanța între cei doi autori bizantini, care ea însăși întărește faptul aflării Românilor prin regiunile arătate, mai este sprijinită și de altă împrejurare, anume tocmai de numele ce-l poartă cetățuia, a căreia ruine se văd încă lângă orașul Neamțul, care oraș împreună cu pârâul și județul de același nume, au fost toate împrumutate dela acel al cetății.

O bulă papală ne dă deslușiri asupra zidirei acestei cetăți, care se vede făcută într'adevăr de Nemți, anume de cavalerii Teutoni, cărora regele Andrei al II-le după ce le restituie donația țării Bârsei, pe care întâiu le-o retrăsese, le adaugă spre desdăunare și o „bucată de loc peste munți în Cumania, unde numiții frați ridicară o cetate foarte tare”⁴⁹. Indepărtarea în care se află însă cetatea Neamțului de țara Bârsei, ar putea să arunce oarecare îndoială asupra zidirei ei de cavalerii Teutoni din Brașov. Să nu uităm însă că Germanii erau colonizați și în Bistrița și Rodna, chiar în fața cetății Neamțului, în Transilvania, și că deci este mai mult decât sigur, că acea întăritură fusese făcută de cavalerii în interes comun, pentru a apăra pasul Tulgheșului, cel mai îndemănatec de trecut pentru barbarii din câmpie, către așezările din țara de peste munți⁵⁰.

Este învederat însă că numele de cetatea Neamțului nu a fost dată acestei așezări de către întemeietorii ei, ci *de acel popor în sinul căruia ea fusese ridicată*, adică de Românii lui Cinnamus și ai lui Choniates, din elementul slavon al limbei lor.

Din toate aceste rezultă însă în chip evident aflarea de așezări românești, și dela Putna în sus până spre Bucovina.

⁴⁸ Hașdeu, *Ist. crit.*, p. 15, înțelege locul lui Cinnamus în sensul că s'ar referi la Românii din Oltenia, care ar fi cuprins la acea dată Făgărașul, pătrunzând în Transilvania împreună cu Bataze prin pasul Turnului-Roș. Cum ar fi putut spune atunci Cinnamus că această parte venia dispre Marea Neagră și că pe acolo Ungurii nu fusese nici odată atacați? Că nu poate fi vorba de Românii aduși de peste Dunăre cu armatele bizantine, cum interpretă protivnicii continuității, se vede pe de arătarea lui Nicetas că acești Valahi prinseră vestea despre fuga lui Andronic spre Galiția. Vezi Erbiceanu în *An. Acad. rom.*, II, Tom. 24, 1901. Tot ca noi înțelege locul din Cinnamus I. Iung, *Istoria trecătorilor Transilvaniei* traducere în *Conv. lit.*, XXVIII 1894, p. 702, unde raportează și părerea identică a lui Jirecek.

⁴⁹ Bulla din 1232 în Theiner, *Mon. Hung.* I, p. 106: „Sed licet idem rex eis terram abstulisset, eandem ipsam tandem restituit ut debebat, quin etiam pro recompensatione damnorum, ipsis ultra montes nivium partem contulit Cumaniae, in qua eum dicti magister et fratres castrum munitissimum construxissent”.

⁵⁰ Există o altă Cetate a Neamțului în Muntenia la Podul Dâmboviței în munți, lângă trecătoarea Branului. I. Pușcariu în *Analele Acad. rom.*, II, Tom. XXX, 1907, susține că aceasta ar fi cetatea amintită în bula din 1232. Nimic nu împiedică însă să fi fost două cetăți ridicate de Nemți. Dar despre cetatea dintâiu bula papei spune că s'a ridicat în Cumania.

Cantemir ne-a mai păstrat o relație din care putem deduce, că și mai la nord, prin munții Bucovinei, se află o grupă de poporație românească constituită, ca și Vrancea, în un soi de republică ce există încă cu oarecare drepturi și privilegii pe timpul său. Aceasta eră „republica *Câmpulungului* care cuprindea vreo 15 sate, toate cu legile și judecătorii lor proprii. Locuitorii ei nu se pricep la lucrul pământului și toată ocupația lor e păstoritul oilor. Tribut anual plătesc și ei către domnii de mai înainte, și această legătură întărită ei o înnoesc de câte ori se pune domn nou, trimițând anume delegați spre aceasta la curte”. Cantemir adaugă că „locuitorii *Câmpulungului* nu sunt boieri, dar nici supuși boierilor; că au un obicei al pământului care nu e acel de pretutindeni. Ciobani îndrăzneți, ajutați de asprimea locurilor, ei primesc pe vornicii ce le plac și gonesc pe ceilalți; dau, cum am spus, o dare a lor aparte, străveche, pe care nici un domn nu s'a ispitit s'o urce. Strânși, ei și-ar lăsa vetrele și ar căuta culmile sigure, mânăndu'și înainte bogăția fugară”⁵¹. Este învedereat că niște asemenea drepturi, păstrate după constituirea Statului moldovenesc, arată că oamenii acelei regiuni erau mai vechi locuitori ai țării decât acei ce veniră de peste munți; că ei se supuseseră acestora în chip condiționat, și că din aceea așezare originară a drepturilor lor față cu descălecătorii, se trăgea poziția deosebită de care ei, ca și Vrâncenii, se bucurau în sinul Statului moldovenesc.

Dela *Câmpulung* în sus, se întinseseră Românii în hotarele monarhiei polone, mult mai spre șes de cum îndrăzniseră să o faca, în regiunile mai joase ale țărilor române, cele bântuite de barbari. Aici întâlnim niște *Cnezi Bolohoveni* sau *Valahi*, între principatele de Haliciu, Volhynia și Kiev, până în apropierea Bugului superior. Un document ne dă chiar prețioasa indicație că orașelul Bolochoy din Galiția eră numit „villa Valachorum”. Ei trăiau sub conducătorii lor proprii, numiți knezi, ca și la Românii din Ardeal și Ungaria, și tocmai această organizare a lor, sub așezământul românesc al knezadelor, întărește faptul românității acestei poporații.

Prima lor pomenire se face în anul 1231, în luptele regelui Ungariei Andrei al II-lea pentru Haliciu, cu principele volhynian Daniil. Aici apar între trupele auxiliare și knezii Bolohoveni ca aliați ai Ungurilor. Este de notat că Românii ortodoxi ajută Ungurii catolici contra Volhyniei ce eră și ea ortodoxă, ceea ce dovedește mai strânsa legătură politică între Bolohoveni și Unguri. Fiindcă Ungaria nu s'a întins niciodată până la obârșiile Bugului, apoi nu putem interpreta acel ajutor dat de Bolhoveni Ungurilor decât că acest grup

⁵¹ Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 125.

de Români păstrase legăturile cu Ungaria și după ce emigrară din cuprinsul ei, cum vom vedea că le-a păstrat și Dragoș, după întâiul descălecat al Moldovei⁵². Din aceste emigrări ale Românilor peste Carpații moldovenesti fără a rupe legăturile cu Ungaria, trăgea această țară dreptul ei de supremație asupra Moldovei, drept rămas fără temelie de fapt prin căderea câmpiei Moldovei sub Tătari. Patru ani în urmă întreprind Bolochovenii în înțelegere cu principele de Cernigov alt războiu contra Volhynilor, și între 1235 - 1240 ei mai fac singuri o expediție contra principelui Boleslav al Mazoviei. Încă și după năvălirea mongolă, ei fură în stare a mai purta un lung și energic războiu cu principele Daniil, care se sfârși în 1257, cu izbânda acestuia⁵³.

E lesne de înțeles cum această masă de Români, îndestul de numeroasă pentru a purta războaie pe propria ei samă, a putut să se lătasă către nord și răsărit până adânc în părțile șesului. Regiunea pe care ei o ocupară aici eră ocrotită de Statul polon, pe când, în spre sud, ei trebuiau să nu se prea îndepărteze de munte, din pricina expunerii la prădăciunile Tătarilor.

Din cercetarea de până aici s'a dovedit că Românii ocupau laturile exterioare ale Carpaților, și anume pe tot întinsul lor percurs, dela cataractele Dunărei, până în nordul Moldovei. Eră firesc lucru ca Românii, deprinzându-se dela o vreme cu greutățile traiului, să fi încercat a se cobori pe ambele laturi ale munților ce'i adăpostiseră atâta timp. Pe când deci pedeoparte ei se lăsau către văile Transilvaniei, unde se constituiau în mai multe voievodate, ei se coborau și către acele deschise în spre Dunăre și Marea Neagră, organizându-se și aici sub aceeași formă de ocărnuire națională. Pe când șesul eră mai mult în stăpânirea Slavonilor, ca unii ce veniseră dinspre șes, partea muntoasă a țării eră mai ales locuită de Români. Deosebirea de origine a populației ambelor regiuni ale țărilor române se oglindește și în terminologia geografică, mult mai bogată în numiri de origină slavonă la câmpie decât la munte⁵⁴.

⁵² Mai jos, vol. III, cap. *Descălecare Moldovei*.

⁵³ Onciul, *Dragoș și Bogdan în Conv. lit.*, XVIII, p. 261 care rezumă cercetările lui Kaluzniacki.

⁵⁴ Din locuința poporului român în Valahia înainte de descălecare și anume din stăpânirea lui prin Basarabi în Oltenia, după cum ne o arată cronicarul persian Raschid în 1241 se explică cum se face de găsim într'o cronică polonă intitulată *Annales Polonorum vetustiores* și care cuprind istoria acestui popor dela 1248—1282, sub anul 1259, următoarea notiță: „Tătarii după ce subjugară pe Basarabeni, pe Litvani, pe Ruteni și pe alte neamuri, au luat cetatea Sandomirului”, ap. Hașdeu, *Ist. Crit.*, p. 67: „Thartari subjugatis Basarabenis, Lithvanis, Ruthenis... Sandomirsz castrum capiunt”.

Impoporarea Munteniei cu locuitori înainte de descălecare, dă samă pe de altă parte despre puțința unui comerț îndeștul de întins al Genovezilor cu latimea nordică a Dunărei, prin veacurile al XII-lea și al XIII-lea. Anume Genovezii își întinseră comerțul în Marea Neagră mai ales după căderea Imperiului Latin, favoritul Venetienilor 1261 (tratatul dela Nymphaeon). La 1288 Genovezii încheie un tratat cu Armenii, apoi cu Tătarii și fondează Caffa în Crimeea. Marea Neagră devine curând după aceea un lac genovez. Afară de pești, piei lucrute și carne sărată, Genovezii se mai aprovizionau mai ales cu grâu cum vom vedea-o mai la vale. Tot Genovezii par a fi întemeiat porturile dunărene *Giurgiu* așa numit dela *San Georgio* patronul Venetiei și *Calafatul* dela *Calafatare*—a unge corăbiile cu dohot⁵⁵.

Tările române de dincoace de munți nu erau niște pustietăți nelocuite, la venirea Românilor de dincolo. Ele înfățișau nu numai o populație îndeștul de numeroasă, dar aceasta eră chiar încheșată în o organizare rudimentară de viață de Stat. Năvălirea tătară, sperind și zguduind până în temelii lor aceste începuturi de viață orânduită, făcù pe locuitori a primi, ca o apărare mântuitoare, coborârea de peste munți a valului de Români ce se lăția către câmpie. Astfel pregăti cumplita năvălire mongolă patul cel nou în care eră să curgă de acum înainte mult bântuitele unde ale vieței românești.

Intemeierea Statelor Munteniei și a Moldovei nu are deci înțelesul unei colonizări, întreprinsă de Români de peste munți, în siliștele deșerte ale viitoarelor principate, ci este o suprapunere a unui element nou, coborât din Transilvania, peste unul de baștină, care se plecă înaintea lui. Din această amestecare a ambelor pături se explică singure urmările descălecării, cum vom vedea la locul său.

Aici însă, înainte de a păși la expunerea evenimentului însemnat care procură Românilor viața neatârnată, și făcù cu puțință o istorie proprie și o dezvoltare a lor națională, trebuie să limpezim un alt punct esențial: relațiile în cari s'au putut afla Români dela nordul Dunărei cu cei din Macedonia, și dacă a mai fost vre o atingere între aceste două grupe de la prima lor desfacere în două popoare⁵⁶.

⁵⁵ După Hasdeu, combătut de N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 43-47.

⁵⁶ Comp. mai sus, p. 112.—Asupra tuturor ducatelor și voevodatelor atât acele aflate de Unguri la intrarea lor în Panonia și Trasilvania, cât și a celor urzite mai pe urmă în Muntenia și Moldova de mai târziu, vezi harta.

IV.

IMPERIUL VALAHO-BULGAR.

1. LOCUINȚELE ROMÂNILOR IN PENINSULA BALCANICĂ.

Unii scriitori ai timpului nostru cred că Imperiul Valaho-Bulgar, întemeiat peste Dunăre în anul 1185 de către frații Petru și Asan, s'ar fi întins și la nordul fluviului asupra Munteniei, și rapoartă la Românii din Muntenia numele de Valahi din titulatura aceluiași imperiu.

Se pretinde că „Imperiul Valaho-Bulgar al Asăneștilor, se desfăcă către sfârșitul dinastiei române din el, într'un Stat român din stânga Dunărei și altul bulgar din dreapta ei, și că tot aici trebuie căutate originile principatului Valahiei, cu așezămintele sale bizantino-bulgare, și cu numele de Ioan în titlul domnitorilor, moștenit dela Asănești”¹. O asemenea părere este greșită până în rădăcină, și cercetarea care urmează va dovedi într'un chip neîndoelnic, că Imperiul Asăneștilor, deși poate să fi avut pretenții de supremație și asupra țărilor dela nordul Dunărei și anume asupra Valahiei, ca unele ce fuseseră stăpânite de vechiul Imperiu Bulgăresc, aceste pretenții erau numai platonice; că apoi poporul Valahilor pe care se bază în mare parte țăria și puterea de împotrivire a Impărăției Asăneștilor, eră acel din munții Hemului și ai Pin-
dului, nici când însă Românii din Dacia Traiană.

Am arătat mai sus, că populația romană fusese, în timpul Imperiului Roman, un corp întins și neîntrerupt, dela Marea Adriatică până la Marea Neagră, și din nordul Transilvaniei până dincolo de Hemus; însă că în această continuitate a populației romane se introduse, ca un cuiu despărțitor, năvălirea

¹ D. Olăul în *Critica Teoriei lui Roesler din Convorbiri literare*, XIX 1885, p. 347. Vom explica în vol. al III-lea, la cercetarea vechilor așezămintele ale țărilor române, adaosul particulei *io* ce se vede la numele tuturor domnilor și vom arăta acolo în ce legătură stă acest titlu cu împăratul Ioniță al Valaho-Bulgarilor.

slavo-bulgară, care repezi populația de căpetenie a Moesiei către munții sudului: Balcanii și Pindul, absorbi rămășițele ce mai zăboviră în sinul năvălitorilor, și desbină trupul popoului român din răsărit în trei trunchiuri deosebite: Daco-Românii în Dacia Traiană, Macedo-Românii la sudul Balcanului și Istro-Românii în peninsula Istriei².

Dela acea despărțire, populația de viță romană care eră așa de numeroasă în vechea Moesie, dispăre aproape cu totul din regiunea ce se întinde între Dunăre și Balcani. Cu deosebire orașele dunărene în care, încă în veacul al IV-lea și al V-lea răsună depe amvoane limba latină³, ieau un caracter cu totul slavon, și populația romană se mistuie din ele până la cele de pe urmă rămășiți. Deaceea în tot decursul Veacului de Mijloc nu se pomeneste în Moesia nici o populație de viță latină, cu toate că scriitorii bizantini cari se ocupă cu deamănuntul de toate țările împărăției lor, foaste sau în ființă până la Dunăre, pomenesc de mai multe ori de poporul Valahilor. Toate amintirile acestui popor se referă chiar *fără excepție*, la regiunile dela sudul Balcanilor.

Cea dintâiu amintire a unei populații de origine romanică este făcută de scriitorul bizantin Teofilact, mort la 640, care spune că în anul 579, generalii Martinus și Comentiolus voin să loviască pe Avari în *Tracia*, fură împiedecați dela aceasta, prin o spaimă care intră în armata lor. Căzând anume sarcina depe spetele unui catâr, un soldat strigă către stăpânul dobitocului, în limba patriei sale: „*retorna fratre*”; iar oastea, luând această chemare drept un strigăt de alarmă, o rupse de fugă. Theophanes scriitor cu două secole posterior, mort la 817, dă o altă formă chemărei amintite, anume: „*torna, torna fratre*”⁴. Aceste vorbe sunt fără îndoială de origină latină, și trebuie referite la populația romană care împopora pe atunci *Tracia*, unde acest fel de vorbire constituia limba patriei. În cuvintele raportate se reafă cu ușurință acel dialect latin, din care ieși limba macedo-română, căci și astăzi ele ar suna în acea limbă: „*toarnă, toarnă frate*”, pe când la Daco-Români ele ar avea o formă mai îndepărtată de prototipul din 579: „*întoarce-te sau întoarnă-te*”. În daco-româna, *toarnă* din a *turnă* are altă însemnătate. Nu este decât în totul firesc de a găsi în veacul al VI-lea limba Macedo-Românilor mai apropiată de cea latină decât mai târziu; așa nu găsim, în cuvintele raportate de scriitorii bizantini, diftongarea lui *o* în *oa* în *torna*, nici pierderea lui *r* din silaba a doua a lui *fratre* (*frater*). Dacă asemănăm aceste cuvinte, cu altele raportate

² Mai sus, p. 112.

³ Mai sus, p. 105.

⁴ Vezi textele reproduse mai sus, p. 103.

de Procopius scriitor bizantin mort la 558, găsim aceeași aporie mai mare de latina, ce se constată și în cuvintele de mai sus. Așa aflăm, pentru unele localități, numiri de caracter latin, încă nemodificate prin formele particulare ale limbilor române: *Tredetilithia* = *trei zeci de tei* în care *l* încă nu este muiat în *i*, *durvuli* = *turbure* în care *l* nu este modificat în *r*. Lângă aceste însă întâlnim *Gemelo-munte*, în care se vede transformarea lui *o* din *mons* în *u*⁵. Se cunoaște deci, în cuvintele lui Theophilact și Theophanes, precât și în acele din Procopius, epoca de tranziție a limbei romane populare, către limba vorbită astăzi de Macedo-Românii. Este deci învederat că aceste cuvinte, unite cu împrejurarea că scriitorii bizantini arată că ele au fost rostite în Tracia de către niște localnici de acolo, dovedesc existența prin veacul al VI-lea a unei populații de viță latină prin acele părți, ceea ce nu este decât conform cu cele ce am aflat mai sus, despre întinderea elementului roman în peninsula Balcanului.

Viața Sf. Dumitru din Tesalonic scrisă pe la începutul veacului al IX-lea spune, că Bulgarii voind să cuprindă acel oraș, ar fi trimis în el un spion ce știă patru limbi, anume: *graiul dela noi*, acel al Romeilor, al Slavilor și al Bulgarilor. Acest din urmă eră acel al poporului năvălitor încă neslavizat pe acele vremuri. Romeii sunt Grecii. În afară de *graiul slav*, care să fi fost oare *al patrulea graiu* pe care viața îl înșamnă prin *acel dela noi*? Este învederat că nu poate fi altul decât *acel romanic* (mai bine zis *român*) al populației Macedoniei și al capitalei ei⁶.

Cedreus rapoartă că în luptele căpiteniilor bulgare: David, Moisi, Aron și Samuil în contra împăratului Constantinopolei Vasile al II-lea, David fu uciș în *Macedonia* la locul numit *Stejarii frumoși*, între *Castoria*, și *Prespa*, de către niște Valahi nomazi⁷, adecă păstori cari se purtau cu oile prin acele locuri, iarăși patria lor.

Același împărat voind să nimicească puterea Bulgarilor, făcă în toți anii câte o expediție în inima țării lor care se întindea în regiunea Ohridei, în *munții Macedoniei*. Samuil regele Bulgarilor, pentru a scăpa de aceste lovituri (cari se petrec după 1013), întărește o trecătoare ce se află între Cleidon și *Câmpulung*⁸. Acest nume românesc al unei localități din munții Macedoniei, arată locuința Românilor în acei munți, așezați la sudul Balcanilor.

⁵ Mai sus, p. 103.

⁶ Migne, *Patrologia*, Tom. 116, col. 1368: «την καθ' ἑμῶν γλωσσαν, καὶ τῆς Ῥωμαίων, Ἑκλάβων καὶ Βουλγαρῶν». vezi desbaterea înțelesului în Sbiera, *Contribuțiuni*, p. 352.

⁷ Cedrenus, Bonn, II, p. 435.

⁸ Cedrenus, II, p. 457: «κίμβρ- λάγγου».

Tot Cedrenus mai adaugă aiurea că în o altă luptă, petrecută în anul 1016 între împăratul Vasile, și Ioan fiul lui Aron, în aceleași regiuni, „iscoadele lui Ioan, aflând că însuși împăratul ar veni asupra lor, alergară înspăimântate către oștirile lui Ioan, nestrigând altceva decât „*vgiți* vine împăratul”, și toți o rupseră de fugă odată cu Ioan. Cuvântul *vgiți*, (fugiți) redat de scriitorul bizantin prin *βεζεϊτε*, cuvânt fără existență în grecește, aparține limbei macedo-române, și arată deci că armata lui Ioan eră compusă, ca și cea de mai sus a lui Martinus și Comentiolus, din oameni ai acestui popor, pe cari îi întâlnim tot în regiunile muntoase ale Macedoniei luptând acuma în contra Bizantinilor, precum altădată slujiseră sub ei⁹.

În 1019, după supunerea desăvârșită a Bulgarilor, împăratul Vasile al II-lea organizează biserica acestei nații, lăsându-i forma națională, însă numind un arhiepiscop grec la scaunul Ohridei. Prin hrisovul dat cu acel prilej, împăratul dispune ca *Valahii din întreaga Bulgarie* să fie supuși autorității acestui arhiepiscop¹⁰. Din această vorbă nehotărîtă de Valahii întregii Bulgarii, s’au încercat a se deduce, că Valahii locuiau în Moesia, până la Dunăre; aceasta însă nu este deloc îndreptățit, întru cât hrisovul putea, chiar vorbind de Valahii întregii Bulgarii, să nu se raporteze decât la partea locuită de ei.

Pe timpul împăratului Alexios I Comnenul (1081—1118) ne spune fiica lui Ana Comnena, vestita povestitoare a acestei împărății, că un Valah cu numele de *Pudilus* arătase împăratului ce stătea la Anchialos, cum Cumanii ar fi fost călăuziți de Valahi peste trecătorile munților Balcani¹¹, ceea ce dove-

⁹ Cedrenus, II, p. 466: «Τὸτο γινόντες οἱ τοῦ Ἰωάννου σκόποι μετὰ φόβου πρὸς τὸ τοῦ Ἰωάννου στρατόπεδον ἔρχοντας καὶ δειλίας καὶ παραχρῆς τοῦτο ἐπέπλησαν μὴδὲν ἄλλο βοῶντες εἰ μὴ: «βεζεϊτε, ὁ Τζαϊσαρ», Limba macedo-română elidează adeseori pe *u* dintre două consoane: buratic devine în această limbă *broatec*, mulare (catâr) *mlare*, muliare *mliare*, mușat mușat, etc. De asemenea fugim devine *fgim* și *vgim* pronunțat *vzim* și fugiți *vziți* formă redată, prin *βεζεϊτε* al lui Cedrenus. Caragiani, *Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanului*, p. 234. D-l Aron Densușanu greșete când crede că cuvântul lui Cedrenus ar însemna *vedeți*, *Ist. Limbei și literaturii*, p. 48 *Βεζεϊτε* în grecește nu are nici un înțeles.

¹⁰ Vezi hrisovul împăratului Vasile din 1019 conținut în cel al imp. Mihail Paleologul din 1272 în Golubinsky, *Ocerk ist. pravosl. Mosca*, 1871, p. 263: «καὶ τῶν ἀπὸ πάσαν Βουλγαρίαν Βλάχων. . τιμῶν δὲ αὐτὸν καὶ σέβεισθαι μεγάλως καὶ ἀκούειν τοῦ λόγου αὐτοῦ».

¹¹ Anna Comnena, Bonn, I, p. 273—274 Πουδίλος este redarea grecească a numelui mac.-rom. *Păduluu* (vezi Caragiani, *Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanului*, București, 1888, p. 351). Celalt text din Ana Comnena, I, p. 395, în care spune că armata lui Alexios se compunea din Bulgari și din nomazi, numiți *Valahi* în limba poporului, nu hotărăște nimic asupra locuințelor Românilor de dincolo de Dunărea. Locul din Cinnamus, Bonn, p. 260. P’am văzut că se rapoartă la Românii de la nordul Dunărei. Mai sus, p. 217

dește că Valahii erau în acești munți acasă la ei, de oarece făceau pe călăuzii.

Către anul 1170 călătorul evreu Veniamin din Tudela pomeniște despre Valahii din *Tesalia* în descrierea călătoriei sale către Palestina. El spune despre dânșii: „Dincolo de riul Sperchios se începe Valahia, ai cărei locuitori așezați pe munți și dău numele de Valahi. În iuțeală ei sunt asemenea căprioarelor. Depe munți ei se coboară în Grecia pentru pradă și hoții. Nimeni nu cutează a-i înfrunta în războiu și nici un rege nu i-a putut birui”¹². Cantacuzen vorbește de niște Valahi cari ar locui în muntele Rodop¹³. Tot deasemenea ne arată scrisoarea lui Henric, administratorul Imperiului Latin din Constantinopol, către papa Inocentius al III-lea, în care îi povestește prinderea împăratului Balduin de către Ioniță, că Valahii ar locui în munți, dincolo de Adrianopole¹⁴. Împăratul Vasile al II-lea mai amintește încă odată pe Valahi atunci când dăruiește pe acei din Elada strategului Niculiță prin un hrisov din 980¹⁵.

Toate amintirile de până aici despre poporul Valahilor îl arată ca locuitor al muntelui, parte din ele numindu-l chiar nomad, precum sunt de obicei locuitorii munților, cari se în-deletnicesc cu păstoria. Este îndestul de curios că descrierea rabinului Veniamin corespunde din punct în punct cu cea pe care o face Nicetas Choniates, alt martor ocular despre caracterul și obiceiurile acestui popor: „Împăratul găsi cetățuile i sșatele lor întărite prin noue metereze, iar apărătorii lor acățai pe înălțimi după chipul cerbilor, săriau ca și caprele peste prăpăstii și nu primiau nici o luptă fâțișă”¹⁶. Tot așa îi descrie strategul bizantin Kekavmenos pe la 1110 când spune că „așa e obiceiul lor, ca familiile și turmele Valahilor să pe-treacă din luna Aprilie până în Septemvrie pe munții cei mai înnalți și în locurile celei mai reci”¹⁷.

Autorii Veacului de Mijloc pomenesc însă, în felul lui Veniamin, și despre regiuni întregi cari purtau numele de *Valahia* în sudul Balcanilor, și toate aceste regiuni se întind în părțile muntoase ale peninsulei.

¹² Reprodus fragmentul în Hasdeu, *Arh. ist.*, II, p. 25.

¹³ Cantacuzenus, Bonn, I, p. 146 (ἐνα δὲ τῶν ἀπὸ τοῦ Δαυκιοῦ γένους).

¹⁴ Theiner, *Monumenta Slav. merid.*, I, p. 40: „contra caput rebellio-nis, Andronopolim videlicet, que civitas est Grecie munitissima et montibus tantum interpositis Blachorum affinis populis”.

¹⁵ «Τῆ ἀρχὴν τῶν Βλάχων ἐλλάδος» Un anonim contimpuran cu Kekavmenos, citat de G. Murnu în art. său: *Când și unde se ivesc Românii întâia dată în istorie în Conv. lit.*, 39, 1905, p. 103. Comp. *Ibidem*, p. 598. Ar-ticolul a fost repodus și în un volum: *Românii din Pină*, 1913.

¹⁶ Nicetas Choniates, Bonn, p. 561.

¹⁷ Kekavmenos, ed. Wassilieusky, p. 68. Murnu, *Kekavmenos și Ro-mânii în veacul al XI-lea în Conv. lit.*, XXXIX, 1905, p. 591.

Aşa Nicetas Choniates aminteşte despre *Valahia mare*, care se întindea în Tesalia¹⁸, denumire cunoscută şi lui Villehardouin, cronicarul Imperiului Latin din Constantinopole, sub numele de *Blaquie* sau *Blachie le grant*¹⁹. Tot la dânsa se rapoartă şi arătarea lui Cantacuzen (1341—1355), care vorbeşte despre o regiune întinsă din Impărăţia Bizantină numită *Blachia*, plină de castele întărite, şi asupra căreia împăratul scriitor ar fi numit pe fratele său Ioan Anghelul prefect, purtând el însuşi pe lângă titlul de împărat al răsăritului şi acela de rege al Blachiei²⁰. Chalcocondilas în sfârşit, de şi nu mai numeşte regiunea Blachia, aminteşte despre Români ce locuiau pe timpul lui în *Tesalia* şi *Pind*, apoi în *Laconia* pe lângă muntele *Taigetul* şi *Tenarul*²¹.

În afară de Valahia Mare din Tesalia, se mai întâlnesc încă următoarele regiuni purtând acest nume: *Valahia Mică*²² în Etolia şi Acarnania, ambele ţări de o muntoasă sălbătăcie şi *Valahia Superioară* între Ianina şi Tricala²³.

S'a crezut însă a se afla Valahi în Sârbia. Anume mai multe documente vechi vorbesc de familii valahe, datorite de către regii sârbi unor mănăstiri. S'a cercat a se scoate din ele aflarea de Valahi *dincoace de Balcani*. Aşa Ştefan Nemanja (1158—1199) dă mănăstirei Chilandarului din muntele Athos 170 de familii valahe din Radovo şi Giurgevo sudostvo. Ştefan Uroş I adaugă către această danie alte 30 de familii valahe de lângă riul Drin; Ştefan Uroş al II-lea dăruieşte mai mult de 800 de Valahi din regiunea Skopiei. Aproape tot aşa de mare donaţie de 320 familii, se face de Ştefan Duşan mănăstirei Sf. Archangel, dela Bistriţa²⁴.

Toate aceste familii de Valahi erau aşezate în regiunea Kosovo în Albania nordică şi pe platoul Skopiei din Sârbia sudică, învecinat cu Kosovo. Toţi aceşti Valahi sunt apoi arătaţi mai ales ca păstori, cu toate că se ocupau şi cu agricultura, cum dovedeşte îndatorirea pusă lor de Milutin de a

¹⁸ N. Choniates, p. 841: «Τά Θεσσαλίας κατέχων μετέωρα νῶν μεγάλη Βλαχία κικλήσκονται».

¹⁹ Geoffroy de Villehardouin, *De la conquête de Constantinople*, Ed. Nathalis de Wailly, Paris, 1874, p. 117, (Vezi citaţiile mai jos, p. 247, nota 69).

²⁰ Cantacuzenus, ed. Bonn, II p. 320, anno 1342: «Ἰωάννην τῶν Ἄγγελων εἰς κεφαλῆν τῶν κάστρων καὶ χωρῶν Βλαχίας».

²¹ Chalcocondilas, Bonn, p. 35.

²² Phrantzes, Bonn, p. 414: «τῆς μικρῆς Βλαχίας».

²³ Schol. Thucyd, II, p. 102: «Δολοπία ἢ νῶν καλουμένη Ἀνώβλαχα». Tot din aceşti Valahi din partea sudică a peninsulei Balcanului, vor fi fost recrutaţi şi acei conduşi de *Ipsa Chilonitis*, cubicularul regelui Franţiei, Robert fiul lui Hugo Capet (996—1031) în contra Siciliei, în armata căruia *Analele Barense* ne spun că figurau „Ruşi, Guandali (?) Turci, (Unguri) Bulgari, Macedoneni şi Valahi”. *Annales Barense* în Pertz, *Mon.*, VII, p. 53, rând 38.

²⁴ *Hrisovul lui Ştefan Milutin* de I. Bogdan în *Conv. lit.*, XXIV, p. 488. Hasdeu, *Hrisovul lui Duşan* în *Arh. ist.*, III, p. 85.

da mănăstirei din Banska și câte un „cal de grâu și unul de vin” (transporturile se făceau pe cai).²⁵ Esde deci învederat vorba de o populație de munte care putea să înainteze în migrațiile ei din Balcani și Pind până în munții Sârbiei, fără ca din aceasta să se poată deduce o locuință a ei în câmpia Moesiei.

Rezultate pentru stăruința Românilor în Dacia.— Din toate aceste arătări rezultă cu siguranță, că Românii dela sudul Dunărei, pe timpul când se înființază Imperiul Valaho-Bulgar nu locuiau în câmpia ce se întindea între acest fluviu și munții Balcani, ci mai ales în partea muntoasă a peninsulei, la sudul acestor munți, în numeroasele lor ramificări cari se întind ca o bogată rețea în Tracia, Macedonia, Epir, Tesalia și alte provincii, toate muntoase, ale peninsulei Balcanului. Ei veniseră aici din regiunile Moesiei unde am văzut că, pe timpul stăpânirii romane, locuiau o pânză bătută de populație romanică. De aceea și Nicetas Choniates ne spune, că „Valahii de acum în vechime se numiau Misi”²⁶.

Este învederat că dacă Românii transdanubieni din Imperiul Asanizilor ar fi locuit în Moesia, ar trebui să mai aflăm astăzi, cel puțin niște insule din poporul lor răspândite prin aceasta regiune, ceea ce tocmai nu se întâlnește, de oarece populația românească ce se află în Bulgaria cisbalcanică este originară din principate, și imigrată aici în vremile mai noue, în timpurile Fanarioților și ale Regulamentului organic²⁸. Macedo-Românii ce se întâlnesc în Bulgaria de astăzi (vechea Moesie) sunt cu toții locuitori de prin orașe, îndeletnicindu-se cu comerțul și industria și ținând uneori hanurile la drumul mare. Cu toții deci sunt imigrați în timpuri mai noue aici, ca și Românii din stânga Dunărei. Nici unul nu este locuitor băștinaș al acestei regiuni. De aceea câmpia dintre Dunăre și Balcan nu a purtat niciodată numele de Valahia²⁸.

²⁵ Comp. Pic, *Abstammung der Rumänen*, p. 56-59.

²⁶ Mai sus, p. 134. Nicetas Choniates, Bonn, p. 482. τὸς κατὰ τὸν Αἴμον τὸ ὄρος Βυρβάρους οἱ Μισοὶ πρότερον ὀνομάζοντο. νυνὶ δὲ Βλάχοι κληθήσκονται.

²⁷ F. Kanitz, *Donaubulgarien und der Balkan*, Leipzig, 1882, I, p. 63: „Verschiedene Ursachen und namentlich das bauernfeindliche Regiment der walachischen Bojaren begünstigen die Entstehung und rasche Zunahme der rumänischen Colonien auf dem bulgarischen Donauufer”. Pretutindene Românii locuiesc malul Dunărei. Vezi Kanitz, I p. 19, 83, 98, 106; II, p. 28, 46, 174 și III, p. 278. O singură colonie *Copriva* este înaintată până la 1½ milă de Dunăre, Idem, II, p. 158.

²⁸ Singura dată când este amintită *Vlahia albă* este nesigură. Vezi discuția în Onciul, *Originele*, p. 151. Despre argumentul tras din această lipsă pentru aplicarea numelui de Valahia câmpiei nord-dunărene, vezi vol. III, adaosul I la sfârșitul volumului Orașul *Arbănaș* lângă Târnova locuit în mare parte de Macedo-Români, este o colonie mai nouă din Albania. Caragiani, *Studii istorice*, p. 227. Kanitz, I, p. 173.

Poporația romanică care formă pe timpul Romanilor elementul etnografic esențial al țării, a fost, cum am arătat, în mare parte alungată spre sud în adăpostul munților, acolo unde și astăzi ea se regăsește. Cei cari mai rămaseră în Moesia fură absorbiți cu totul de numerosul element slavon care'i înneacă. De aceea în zadar s'ar căută urme de poporație romanică *veche* în câmpia bulgară. Toți acei ce se întâlnesc aici sunt imigrați nu de mult, fie ca poporație de câmpie din țările române dela nordul Dunărei, fie ca element orășănesc din România dela sudul Balcanului. Vechea poporație romană a Moesiei trebuie căutată în adăposturile ei, prin Balcani și ceilalți munți ce se ramifică din ei. Aici a locuit ea în tot decursul Veacului de Mijloc; aici s'a dezvoltat și istoria ei.

Poporația română din peninsula Balcanului, cea pe care o vom vedea că întemeiază Imperiul Româno-Bulgarilor, eră deci despărțită deaceea din Dacia Traiană prin Slavii ce ocupau Moesia, încât numele de Valah nu se poate referi decât la una din cele două popoare ce puteau să'l poarte; acel dela nordul Dunărei, sau acel dela sudul Balcanilor, nici când însă să se cuprindă sub el ambele trunchiuri, ce erau despărțite unul de altul și nu formau o unitate teritorială care este neapărată pentru constituirea unui Stat.

La data înființării sale (1185), Imperiul Româno-Bulgar nu se putea întinde și în Transilvania, patria adevărată a elementului daco-roman, întru cât această țară căzuse sub Unguri, încă depe timpul lui Sf. Ștefan (către 1000). În Muntenia am văzut, că deși locuiau Români aceștia ocupau partea muntoasă, fiind și ei sub suzeranitatea regilor ungurești. Unde rămâne deci loc Bulgarilor pentru întinderea împărăției lor peste România dela nordul Dunărei, mai ales dacă luăm în privire și împrejurarea că dela 950 înainte până ce vin Tătarii în 1241, câmpia munteană este sub stăpânirea cumplitelor oarde ale Peceneghilor și ale Cumanilor?

Impotriva acestor argumente hotărîtoare, ce aduc sprijinorii părerei protivnice? Numele de Bulgaria, păstrat până prin veacul al XIII-lea Munteniei, ceea ce am văzut că se explică dela sine, prin faptul că țările locuite de Români făcuseră mai înainte parte din Imperiul întâiu Bulgăresc, și păstrasera numele de Bulgaria ca amintire a acestei vechi stăpâniri ²⁹.

²⁹ Mai sus, p. 88. Titulatura împăratului *Ioan Caliman Asan* (1241—1245) de „autocrat al Târnovei, al Bulgarilor, Grecilor, peste *Moldo-Valahia* și țara Ungurească al Budei până la Viena”. (Aprilo, *Bolgarskaia gramota*, Odesa 1841, p. 31), nu are nici o valoare. Documentul întreg e fals invederat, cum a dovedit-o *Ioan Bogdan* în studiul său asupra *Diplomei lui Ioan Caliman și Asan în Conv. lit.*, XXIII, p.4 49 și urm. Oneiul, partizanul înființării Statului

Expunerea istoriei împărăției Româno-Bulgare,, și mai ales cea a întemeierii sale, la care Românii luară o parte hotărîtoare, va duce la aceeași încheiere, anume că elementul românesc al acestui Stat eră acel dela sudul peninsulei, nicidec din Dacia Traiană.

12. ISTORIA IMPERIULUI ROMÂNNO-BULGAR.

Petru, Asan și Ioniță. — Imperiul întâiu Bulgăresc fusese stins la 1018 prin puternicul braț al lui Vasile Bulgaroctonul. Bulgarii rămaseră în stăpânire bizantină 167 de ani, până când în 1185 sună iarăși pentru ei ceasul eliberării de sub jugul străin³⁰. Trezirea lor la viața neatârnată le veni însă dintr' o parte, la care ei poate nu se așteptau : de la păstorii români din munții Balcani. Răscoala acestora fu provocată prin următoarea împrejurare :

Împăratul Isac al II-lea Anghelul își pusese în gând să sărbătorească căsătoria lui cu fiica lui Bela al III-lea, regele Ungariei, într'un chip cu totul neobișnuit. Pentru a și adună banii trebuincioși, el scrise o dare obștească, în natură, asupra întregii sale împărății, dare ce trebuia să fie luată cu deosebire depe animale : vite, oi și rămători, și care lovia mai ales în păstorii români din muntele Hemus, a căror avere de căpetenie erau tocmai cirezile de vite și turmele de oi. Românii trimit pe doi frați *Petru și Asan* la împăratul care se află în lagărul de la *Kypsella*. Deputații păstorilor, oameni simpli și neciopliți, susținând tânguirile lor cam cu iuteală și amarăciune, Asan cel mai înfocat din ei, fu lovit peste obraz, din ordinul sebastocratorului Ioan. Respinși în cererile lor și atinși în onoare, ei se întorc înapoi, cu inima fierbând de ură și răzbunare, și se hotărăsc a răscolă pe poporul lor contra asupritoarei domnii a Grecilor din Constantinopole.

muntean prin desfacerea lui din împărăția Asăneștilor, susține *Originile*, că Vlahii din titulatura împăraților Valaho-bulgari se referă, nu la Vlahiile din sudul Balcanilor ci la Valahia nord-dunăreană—Muntenia. Vezi critica acestei păreri în adaosul la vol. III al acestei istorii.

³⁰ Asupra primei perioade a Imperiului Valaho-Bulgar. vezi Nicetas Choniates, passim. O bună rezumare a spuselor cronicarului, vezi în Hurmuzachi, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, I, 1878, p. 12 și urm. Capitolul intitulat : „Entstehung, Dauer und Unterjochung des valacho-bulgarischen Staates”. Această răscoală fusese precedată de alta a Valahilor din Tesalia cu mai mulți capi, între cari Verivoi (Berivoi) Valahul, care răscoală căută să atragă în partea ei pe însuși Protospăstorul Niculiță domnul Valahilor din Elada și el probabil Valah. Asupra acestei răscoale vezi un articol al lui Murnu lucrat după arătările lui Kekavmenos în *Conv. lit.*, XXXIX, p. 577.

Scump trebuia să plătiască decăzuta Împărăție de Răsărit palma aplicată pe obrazul unui popor tânăr și viteaz care, după cum spune Veniamin din Tudela, nu fusese stăpânit încă de nici un rege.

Propunerea făcută poporului de cei doi trimiși ai săi, de a se răscula, întâlni deocamdată o primire îndoelnică. Lupta cu o împărăție mare, a căreia putrejune erau departe de a o cunoaște, speria chiar și pe acei mai înimoși. Petru și Asanrecurseră la un meșteșug pentru a hotări massele: ei ridicară o biserică în Hemus, în care adunară mai mulți oameni epileptici, pe cari poporul îi credeă posedăți de spirite necurate, fură învățați, că după accesele cele îngrozitoare la care erau expuși, să spună, că Sfântul Dimitrie, făcătorul de minuni din Tesalonic, s'ar fi strămutat aici la ei, spre a'i scăpa din jugul care se aflau. Astfel ajunseră frații Petru și Asan a convinge pe poporul lor, că numai să îndrăzniască, și îndrăzniala lor va fi încununată de o deplină izbândă. Revoluția proclamându-se, Asan fratele mai mare își pune o coroană pe cap și coturni de purpură în picioare, apărând el însuși ca împărat înaintea compatrioților săi înminunați. După mai multe lupte din cari Români iies învingători, ducând cu sine în munții lor nenumărată pradă, izbutеше împăratul să înfrângă odată pe Valahi, folosindu-se de întinderea năprasnică a unei groase cețe, și luându'i la goană, îi scoate din Hemus și'i alungă până la Dunăre, unde Petru și Asan caută o scăpare pe malul stâng al fluviului, la poporul Cumanilor care locuia pe atunci în Muntenia. Împăratul vrăfuește toate regiunile Valahilor în lung și în larg, când cu acel prilej dă foc cirezilor de grâu ce le întâlnește în cale ³¹.

De abia ajunsese împăratul în capitală, când Petru și Asan trecând înapoi Dunărea, ajutați de un puternic corp de Cumnai deschid iarăși lupta contra Imperiului Bizantin, „hotărâți de astă dată a reinființa Imperiul Misienilor și al Bulgarilor după cum fusese mai înainte” ³². Generalul bizantin Cantacuzen, însărcinat de împărat cu conducerea operațiilor, este surprins într'o noapte de Valahi și cumplit bătut, pierzânduși până și hainele lui cele cusute cu aur, pe care le îm-

³¹ Choniates, p. 487.

³² Choniates, p. 489: «καὶ τὴν τῶν Μουσῶν καὶ τῶν Βουλγάρων δυναστείαν εἰς ἓν συνάψουσιν ὡς πάλαι ποτὲ ἦν οὐδαμῶς ἡνείχοντο». Aceste vorbe ale lui Nicetas, unite cu împrejurarea că în timpul Imperiului întâi al Bulgarilor se întâlnesc de mai multe ori Valahi în armatele lor, (vezi mai sus), apoi numele latinesc a doi împărați bulgari dinainte de 1018, *Sabin* și *Pagan*, ne fac să credem că și în întâiul Imperiu al Bulgarilor, Români jucasera un rol însemnat. Intrebarea însă cere un studiu mai adâncit, pe care nu'l putem întreprinde aici, nefindeletnicindu-ne în deosebi cu istoria Valahilor transdanubieni. Că Misienii erau aceiași cu Valahii, vezi nota următoare.

bracă cu mare mulțumire conducătorii răsculaților, Petru și Asan. Împăratul schimbă pe Cantacuzen, punând pe Vrana în locu'i care însă întoarce armele contra stăpânului său, încât această revoluție din Imperiul Bizantin dă timp Valahilor de ași adună și întări încă mai mult puterile, spre împotrivire.

Românii, încurajați prin izbânzile lor de până acuma, încep a se cobori din munți și a atacă orașele grecești așezate la poalele lor, ferindu-se întotdeauna de a primi vreo o luptă hotărâtoare în câmpie, cu trupele imperiale. După mai multe încercări fără rezultat deciziv în anii 1187—1190, Isac Anghelul întreprinde o expediție în acest depe urmă an, chiar în centrul regiunii Valahilor, în cetatea muntelui Hemus³³. Așăneștii din momentul ce se resculaseră, luaseră o măsură foarte înțeleaptă, aceea de a întări cetățuile și castelele ce se aflau în muntele Hemus, încă de pe timpul lui Iustinian care le rădicase aici contra năvălirilor barbare. Valahii se închiseră în ele la venirea împăratului, sau se ascuseră în văgăunele cele mai neumblate ale munților și așteptau momentul favorabil pentru a cădea asupra armatei împărătești. Anghelul văzând că nu le poate face nimica, se hotărăște să iasă din azâncul munților, unde nu se simția în siguranță, și voind să scurteze drumul, apucă prin o trecătoare îngustă spre orașul Berrhoe. Aici îl așteptau Valahii. Cum intră armata imperială în strâmtoarea cea primejdioasă, o ploaie de bolovani și de stânci rostogolite curge peste dânsa din vârful munților, și oștirea cade sfărâmată și ucisă, fără a avea măcar puțința de a se apăra. Împăratul scapă numai după cele mai mari pericole și ajunge la Berrhoe, lăsând în mâna „barbarilor” toate bagajele armatei și însuși coiful său imperial pe care'l pierduse în fugă.

Din acel moment împăratul se leapădă de ideea de a mai aduce iarăși la ascultare pe Valahi, și iea față de dânsii numai măsuri de apărare. Aceste și erau de nevoie; căci Valahii încurajați prin răspingerea armatei bizantine, atacă și ocupă mai multe cetăți grecești, precum Anhialos, Varna, Triadizza și pradă pe altele precum Filipopole și Adrianopole. Ei devin tot mai îndrăzneți, cearcă lupte fățișe cu Bizantinii, bat pe generalul Guido șiucid pe Batatze în o luptă la Adrianopole. O nouă revoluție din Constantinopole, prin care Isac Anghel este detronat de fratele său Alexios, întărește și mai mult poziția răsculaților (1193).

³³ Iată cum arată Choniates locuințele Valahilor, p. 482: τὸς κατὰ τὸν Αἴμον τὸ ὄρος βαρβάρους οἱ Μοσσοὶ πρότερονωνομάζοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κελήσκονται. De asemenea în alocuția lui Nicetas Choniates către împăratul Isaac Anghelul, istoricul spune: că „Asan s'a încumătat, ca și diavolul căzut, săși așeze tronul său pe munții cei înalți dela nord” (adică Hemul). C. Erbiceanu, *Două acte oficiale ale imp. Isaac Anghelul în An. Acad. rom., II*, Tom. XXIV, reproduc din Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη Σάβας, I, p. 73.

Izbânzile Valahilor păreau că vor suferi o întrerupere prin moartea capului lor celui mai energic și inteligent, Asan. Anume o rudenie a lui, Ivancu, care trăia în neleguire cu cumnata lui Asan, fiind muștrat și amenințat cu moartea de acesta, apucă el înaintea pericolului, punând capăt zilelor lui Asan. Acest omor însă pare a fi avut un motiv politic, ascuns prin acel expus, căci Ivancu după moartea lui Asan, vrea cu partida lui să răpiască la el puterea. Se pare că Ivancu fusese împins la acest omor prin intențiile sebastocratorului Isac, rudenia împăratului Alexios, care fusese prins de Valahi într-o luptă anterioară. Sebastocratorul făgăduise chiar omorătorului pe fiica lui în căsătorie. Ivancu pune cu partida lui mâna pe Târnova, cel mai însemnat oraș din Hemus, unde el organizează o împotrivire în contra lui Petru, fratele lui Asan, care luase moștenirea celui ucis. Petru, ajutat însă de fratele său cel mai tânăr, *Ioniță*, constrânge pe răsvrătorul Ivancu în cetatea Târnova, unde el chiamă pe Greci în ajutor, dovada cea mai bună despre înțelegerea lui cu dânșii. Armata bizantină refuză a merge contra Valahilor, și Ivancu este nevoit să iasă din Târnova și să fugă la Constantinopole, unde caută a stârni pe Greci contra Valahilor. El este foarte bine primit de Bizantini, se căsătorește cu Ana văduva sebastocratorului Isac care murise în prinsoarea la Valahi, și arătându-se în mai multe lupte cu aceștia ca un conducător priceput, împăratul pune în el toată speranța luptei contra răsculaților.

Tocmai atunci se întâmplă că și Petru să piară jertfa cuștitului unui alt ucigaș, tot din gintea sa ³⁴.

Urmează în locul său al treilea frate, *Ioniță*, care pune pe o trainică temelie Impărăția Valaho-Bulgară, (1197). Cum vine la domnie, însărcinează pe un alt Valah, *Hrisos*, să apere cetățuia *Strumnița* în contra atacurilor Grecilor, cetățuia așezată pe vârful unui munte, și ale cărei case se vedeau de jos ca niște cuiburi, iar locuitorii lor păreau păsări acățate pe înălțimi. Tot *Hrisos* aduce curând iar în stăpânirea Valahilor cetățuia *Prosacon*, un loc din cele mai bine întărite de natură, așezat pe o stâncă înaltă și masivă, pe vârful căreia conducea o singură potecă ce mergea pe marginea unor prăpăstii înfricoșate, în fundul căreia riul *Axios* (*Vardarul*) rostogoliă spumeoasele lui valuri ³⁵. Această cetate este încă întărită de *Hrisos*, cu ajutorul unui arhitect și mecanic grec smomit din lagărul bizantin, și împăratul atacând-o fără pregătirile trebuincioase, este bătut cumplit și se retrage la Constantinopole. Altă nenorocire însă trebuia să loviască în Imperiul Bi-

³⁴ Choniates, p. 621.

³⁵ Choniates, p. 644 (*Strumnitza*) și p. 665 (*Prosacon*).

zantin. Ivancu, acel Valah renegat, care după ce ucisese pe Asan, își căutase scăpare la Greci, și ajunsese acolo la acele mai mari onoruri, nu se știe din ce pricină, poate câștigat prin făgăduințele lui Ioniță, fugi din Constantinopole și vine la Româno-Bulgari, spre a le ajuta în lupta contra foștilor să prieteni. Ivancu, organizând o armată după sistemul bizantin, devine pentru Greci cel mai periculos dușman. Alexios trimite în contra lui pe *Manoil Kamitzes*, care izbuteste să iee cu asalt cetățuia pe lângă locul numit *Kritzimo*³⁶. Ivancu însă chiamă în ajutorul său pe alt căpitan român, Ivan, din muntele *Zagora* în *Hemus*³⁷, și înșelând pe *Kamytzes* prin niște turme, pe cari le trimite în calea lui spre a'l face să se iee după ele și să le prindă, având nevoie de provizii, bate pe generalul grec de'l stânga și'l iea chiar prins. Grecii izbutesc totuși mai târziu a scăpa prin trădare de acest nou dușman ucigând pe Ivancu și trimițând pe fratele său *Mito* în surgun³⁸.

În anul 1199 *Nicetas Choniates* raportează că, Scitii (Cumanii) cu o ceată de Valahi trecând Istrul au năvălit în Grecia. Valahii de cari e vorba aici locuiau la nordul Dunărei, sălășluința Cumanilor³⁹. Împăratul Alexios, pentru a scăpa de prădăciunile acestor barbari, trimite după ajutor la principele *Galiției*, *Roman*, care atacând locuințele Cumanilor, îi silește să părăsască expediția întreprinsă și să se întorcă a'și apăra propria lor țară. Puțin după aceea, începând încurcăturile cu Latinii din cruciata a IV-a, Bizantinii lasă deplină libertate Imperiului Valaho-Bulgar de a se constitui într'un chip regulat.

Relațiile Imperiului Valaho-Bulgar cu papa. — Papa *Inocențiu al III-lea*, aflând despre izbânzile noului Stat din peninsula Balcanului, merge înaintea dorințelor lui Ioniță, trimițându-i în anul 1199 pe protopopul grec din *Brudisimu*, *Dominiak*, om cunoscător al limbei latine și grecești, care'i duse pe lângă solie și o scrisoare în care între altele papa spunea lui Ioniță că „auzind că străbunii lui s'ar trage din vița Romanilor și că a moștenit dela ei atât generozitatea sângelui cât și curata evlavie ce o are către scaunul apostolic ca un drept ereditar, și-ar fi propus încă de mult a'l cercetă și prin scrisori și prin nuncii. Mai adaugă papa că'i va trimite în curând soli mai însemnați, îndată ce va cunoaște scopurile lui”⁴⁰.

³⁶ *Choniates*, p. 678: «ὁ καθ' ὀνόμασιν ὄρους ἐν τόπῳ κριτζιμῷ λεγομένῳ ἐδομήσατο ὁ Ἀλέξιος» (κριτζιμῶ = crâșmă).

³⁷ *Choniates*, p. 679: «ἐπ' ἄρχοντι τῆς Ζαγοράς Ἰωάννῃ».

³⁸ *Choniates*, p. 687: «καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ (τοῦ Ἰβάνκου) Μίτον φυγάδου τίθησι».

³⁹ *Choniates*, p. 663: «Σκόθαι μετὰ μοίρας Βλάχων τὸν Ἴστρον διαβάντες τοὺς Θρακικοὺς πολιμασίαν».

⁴⁰ *Theiner, Monumenta Slavorum merid.*, I, p. 11: „audito quod de nobili urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint”.

Ioniță primește pe delegatul papei cu cea mai mare bună voință, și răspunde îndată prin presbiterul Vlasie din Brandizuber arătându-i, că el „Ioniță, împăratul Valahilor și al Bulgarilor, prețuește scrisoarea papei mai scump decât tot aurul și decât veri ce piatră prețioasă; că a mulțumit mult prea puternicului Dumnezeu pentrucă i-a cercetat pe ei servii săi cei nevrednici după bunătatea sa cea neprețuită și a văzut umilirea lor și le-au adus aminte de sângele și de patria din care se trag”⁴¹. După aceste Ioniță intrând în materie, răspunde papei că se roagă să-l primiască în sinul bisericei romane și să-i dea coroană și cinste ca unui fiu iubit, după cum ar află din cărțile vechi că ar fi fost încoronată tot de Sfântul Scaun mai mulți împărați, predecesori de ai săi.

Papa trimite lui Ioniță, după ce primește această veste îmbucărătoare, un răspuns prin capelanul Ioan pe care-l adresează: lui Caloioan domnul Valahilor și al Bulgarilor; repetază în el cele spuse în misia dintâiu, anume că știindu-l că se trage din nobila stirpe a Romanilor, se așteaptă a-l vedea primind credința cea a tot mântuitoare. Papa îi spune că a cercetat registrele sale, spre a se încredința dacă într'adevăr se coronase regi în Bulgaria de către Scaunul Apostolic, și găsisse între altele că pe timpul papei Adrian, regele Bulgarilor, Mihail, ceruse ca să i se trimită dela Roma un cardinal care să aleagă pe arhiepiscopul bulgar, iar după ce Adrian trimisese acolo un subdiacon și doi episcopi, Bulgarii, corupți prin darurile și făgăduințele Grecilor, goniseră pe Romani și primiseră presbiteri greci. „Deși memoria unei ușurinți așa de mari, urmează papa mai departe, ne-a îndemnat să fim cu mai mare băgare de samă, și să nu trimitem la fața ta pe nici unul din frații noștri cardinali, cu toate aceste am hotărît să trimetem la tine pe iubitul fiu Ioan Capelanul care este însărcinat să ducă arhiepiscopului bulgar un paliu și să ordoneze episcopii ce ar fi de nevoie”. Mai eră însărcinat să cerceteze despre coroana cea dată de biserica romană străbunilor lui Ioniță, atât în cărțile cele vechi cât și în alte documente, pentru ca papa să poată lucra în cunoștință de cauză, Papa sfârșește scrisoarea sa prin cuvintele următoare: „Rugăm așa dar pe nobilitatea ta, ca să primești pe legatul nostru ca pe însuși persoana noastră și să-l tratezi cu cinste, primind și tu însuși sfaturile lui cele mântuitoare și îngrijind ca să se primiască și să se ție de către tot neamul Valahilor și al Bulgarilor, căci se cuvine ție atât spre gloria timpurată cât și spre mântuirea veșnică, ca precum ești cu sângele Roman așa

⁴¹ *Ibidem.*, p. 15: „Et reduxit nos ad memoriam sanguinis et patriae nostrae a qua descendimus”.

să fii și cu urmarea, și că poporul țării tale care se zice că se trage dela Romani să urmeze institutele bisericeii romane”⁴².

Ioan Capelanul orânduiește un arhiepiscop în *Târnova* și doi episcopi în *Belesbolna* și *Prestlava* care cu toții primesc pe papă de capul bisericeii, și Ioniță recunoaște aceste orânduiri prin un hrisov din anul 1204, în care spune că „plăcându’i lui Dumnezeu a’l face împărat al întregii Bulgarii și Valahii, a cercetat vechile scrisori și documente din care a văzut că predecesorii săi *Simion*, *Petru* și *Samuel* primiseră coroana de la papă; că și el a cerut aceeași favoare dela Inocențiu al III-lea, consimțind a primi în totul religia catolică și hotărând să o țină precum au ținut-o și predecesorii săi, împărații Bulgarii și ai Valahiei, făgăduind aceasta cu o nestrămutată tărie și dând delegatului papei, ca dovadă a întoarcerii sale, hrisovul său întărit cu pecetea de aur”⁴³.

Acest hrisov, însoțit cu câteva prețioase daruri, îl trimite papei prin Ioan Capelanul întovărășit de călugărul Vlasie.

Papa, primind actul formal al supunerii bisericeii româno-bulgare sub autoritatea lui, se grăbește a răspunde la dorința lui Ioniță, trimițându’i în același an încă pe cardinalul *Leon de Santa-Croce* care să ducă împăratului Valahilor și Bulgarilor diadema regală, să’l ungă și să’l încoroneze de împărat. Prin diploma papală trimisă lui Ioniță cu acest prilej, papa îi învoește și baterea monedei care să’i poarte chipul; numește pe arhiepiscopul din *Târnova* primat peste toată împărăția lui, și dispune să’i fie supuși lui Mitropolii atât din provinciile Bulgarii cât și ale Valahiei⁴⁴.

Ioniță este coronat de rege și împărat al Bulgarilor și Valahilor în Noembrie 1204.

Relațiile lui Ioniță cu Imperiul latin din Constantinople. —

În timp ce aceste tratări însemnate ocupau tot timpul lui Ioniță, în Constantinople se petreceau mari schimbări. Împărăția bizantină eră răsturnată și în locul ei, feudalismul croia o nouă ocărnuire pe malurile calde ale Bosforului (12 Aprilie 1204).

Ioniță, știindu-se ridicat de papă în rândul principilor catolici, cari acum își întemeiau domnia în Constantinople,

⁴² Theiner, *l. c.*, p. 16: „ut sicut genere, sic sis etiam imitatione Romanus et populus terrae tuae, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse, ecclesiae Romanae instituta sequatur”. Că poporul Român în deobște păstrase amintirea origini sale romane, se vede și din Cinnamus, Bonn, p. 260, care raportează că s’ar zice despre Valahi, inviderat de tradiția păstrată de ei, că ar fi coborâtori vechi din Italia: «Βλάχων οί τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι παλαι εἶναι λέγονται».

⁴³ Theiner, *l. c.*, p. 27—28.

⁴⁴ Theiner, *l. c.*, p. 25: „Calojhani illustri Bulgarorum et Blacorum egi... et in terra tua primatus optimant dignitatem eique Metropolitanam tam n Bulgariae quam Blaciae provinciis constituti subjaceant”.

se grăbeșete a le trimite o solie în care îi felicitază pentru izbânda reputată și se oferă ca ajutor în contra Grecilor. El primește îndărăt răspunsul cel pe cât de necuviincios pe atâta și de nepolitic, că s'ar cuveni ca dânsul să nu se poarte ca un rege cu egali săi, ci ca un rob ce este el să arate tot respectul către moștenitorii stăpânilor săi. La din contra, Latinii vor luă armele în contra lui și'l vor face să plătească scump îndrăzneala și obrăznicia lui". Adânc jicnit prin această desconsiderare nemeritată, Ioniță se hotărăște să și răzbune. El se pune în înțelegere cu Grecii cei răsturnați de Latini, și provoacă mai multe răscoale ale lor în *Didymotichon*, *Adrianopole*, *Vizia*, *Tzurulus* și *Arcadiopole*. Latinii, după ce înneacă în sânge revolta celorlalte cetăți, atacă Adrianopole care cere ajutor de la Ioniță. Acesta pleacă îndată în contra Latinilor, le zmulge într'un asalt sângeros orașul Filipopole și trece după aceea la despresurarea Adrianopolei ⁴⁵. El eră ajutat de 14.000 de Cumani cari slujiau în armata lui ca mercenari. Aceștia după ce atacă armata împresurătoare, se prefac a fugi și atrag pe Latini în grosul armatei lui Ioniță, unde Valahii și Cumanii fac din ei un măcel îngrozitor. Împăratul Balduin de Flandra cade el însuși prins în mâinile lui Ioniță în 15 Aprilie 1205, este dus în Târnova, unde încărcat cu lanțuri este aruncat în închisoare ⁴⁶.

După Victorie, Ioniță trimite pe Cumani să pustieze provinciile supuse Împărăției Latine, cari fuseseră cu câțva timp mai înainte aspru pedepsite de aceștia pentru încercarea lor de răscoală, încât bieții Greci, loviți de Latini și de Români, nu știeau unde să mai găsească scăpare. Orașul Adrianopole care i se opune cu izbândă, nu poate să'l iee ⁴⁷. Ioniță se aruncă atunci asupra orașului *Serres*, bate pe Latinii ce alergară în ajutorul cetăței, pătrunde în ea, dă foc orașului, iea cetățuia și prinde garnizoana latină ce o păzia. După această izbândă, Ioniță atacă *Tesalonicul*, capitala ducatului lui Bonifacius de Montferrat care izbutește însă să respingă pe Valahi. Ioniță cade atunci asupra celorlalte orașe ale ducatului lui Montferrat, *Berrhoe*, *Filipopole*, *Aros*, *Rhaedestos*, *Perinthus*, *Arcadiopole*, care sunt toate prădate și ruinate în chipul cel mai îngrozitor. Răspinși din toate părțile, Latinii mai stăpâneau numai Adrianopole și Constantinopole, nefiind în siguranță nici în dosul puternicilor lor întărituri. Toată

⁴⁵ Ephraemius Monachus, *istoria* bizantina în versibus, Bonn, p. 298—299.

⁴⁶ Afară de Choniates care povestește această luptă la p. 808—814 mai vezi Nicephorus Gregoras, I, p. 13-16. Comp. și scrisoarea fratelui împăratului Balduin, Henric, din 1205, cătră papa Inocențiu III, în care îi povestește prinderea fratelui său în Theiner, *Monum. Slav. meridionalium*, I, p. 40.

⁴⁷ G. Acropolita, Bonn, p. 95.

Tracia eră prefăcută într'o pustietate înfricoșată, în care mai că nu se mai întâlneau ființi vii, afară de fiarele pădurilor cari luaseră iarăși stăpânire pe această țară, din care omenirea aproape dispărușe. Ioniță avea de gând să despoporeze cu totul Tracia, transportând populația cea care rămânea în viață, în regiunile Moesiei pe lângă Dunăre.

Papa încearcă în zadar a împacă pe Ioniță cu Latinii, căutând să'l sperie într'un rând cu amenințarea unui atac combinat al Latinilor cu Ungurii, spre a'l face mai cu samă să elibereze pe împăratul Balduin. Aceste stăruinți amenințătoare ale lui Inocențiu al III-lea nu fac decât să răciască cu totul râvna împăratului româno-bulgar către scaunul latin din Roma, și în 1205 găsim scrisoarea papei către Ioniță, în care se tânguie de puțina onoare cu care acesta primise pe un sol al papei⁴⁸. Împăratul Româno-Bulgarilor eră un cap politic. Nu eră el doară să se iee după simțiminte individuale, în afacerile Statului său. Latinii înspăimântați de scopurile lui Ioniță, se împacă cu Grecii și, cu ajutorul lor, împăratul Henric, izbutește a răspinge de astădată pe Ioniță dinnaintea Adrianopolei, urmărindu'l apoi până la Anchialos, și luând o mulțime de pradă de la Bulgari și Valahi, se întoarce nesupărat la Constantinopol.

Ioniță, pentru a răzbuna pierderea suferită, asediază din nou Tesalonicul, când o mână ucigașă îi răpește și lui viața, ca și fraților săi. Astfel se stingea în floarea vârstei și a puterei în 1207, acest cumplit product al unui popor voinic. Neobosit, energie și viteaz, uniă cu însușirile unui mare căpitan, cruzimea cea mai rafinată și instinctul distrugerei, pe care se părea că i'l comunicaseră aliații săi Cumanii, cu fata regelui căroră el chiar se însoțise.

După moartea lui Ioniță, care nu lăsă copii, tronul Româno-Bulgarilor trebuia să vină în mâinile lui Ioan, fiul lui Asan celui mort la 1196. Acesta fiind însă copil, un uzurpător *Borilă*, fiul surorii lui Ioniță, pune mâna pe coroană, căsătorindu-se, spre a'și creea mai multe drepturi la tronul răpit, cu însuși mătușa lui, fata regelui Cumanilor, văduva lui Ioniță⁴⁹. Ioan Asan scapă cu ajutorul învățătorului său la Cumani, dincoace de Dunăre. Ajungând el vrăstnic, cere ajutor dela Ruși, în țara căroră trăise ascuns câțva timp, vine în Bulgaria, bate pe Borilă și'l asediază apoi în cetatea Târnova pe

⁴⁸ Scrisorile lui Inocențiu din 1205 și 1207 în Theiner, I. c., I, p. 42-44.

⁴⁹ Ephraemius Monachus, p. 316: ἀδελφόπαις τις Βορίλας κεκλημένος Σκοθίδα θεϊαν γαμετήν παρανόμως γήμας, ὕπηρξεν ἐγχερατῆς καὶ Βουλγάρων Ἀσάν δέ παιδα παιδαγωγός τις λάθρα νέον κομιδῆ παραλαβῶν ὡς τάχος πρὸς Ἐκδθας ἀπήγαγεν εἰς σωτηρίαν.

Acropolisita spune și el că Borilă se căsătorise cu mătușa lui, Cumana p. 26: «τῆν Σκοθίδα θεϊάν γαμετήν εἰληφώς».

care o iea după șapte ani de asediu, prinde pe Borilă și l' orbește punând astfel mâna pe tronul la care avea drept (1218)⁵⁰.

Ioan Asan și sfârșitul dinastiei. — Ioan Asan este după Ioniță cel mai strălucit reprezentant al dinastiei Asanilor. Pe timpul lui se întindea împărăția Româno-Bulgară peste toată Moesia, parte din Serbia cu Belgradul și Nișul, Tracia cu Didimotichul și Adrianopole, Macedonia întreagă și țara Albanezilor până la Durazzo⁵¹, încât vedem că împărăția lui Ioan Asan se coborâse din munții unde o înființase răscoala Valahilor și se întinsese în câmpia cea locuită pretutindeni de poporul bulgăresc. Ioan Asan se întitulează singur și primește dela vecini tot titlul unchiului său Ioniță de domn al Valahobulgarilor⁵². Pe cât de aprinși și de cumpliți fuseseră predecesorii săi, pe atâta de blândă și omenoasă se arată domnia lui Ioan, încât el lasă întipărită în memoria oamenilor, pe lângă amintirea unei înalte măreții, pe acea a unei figuri dulci și bune care atrase binecuvântarea contimporanilor și păreri de rău ale posterității. Ioan Asan se căsătorește cu Maria fiica lui Andrei al II-lea regele Ungariei. Pe fiica lui Elena o mărită după fiul lui Ioan Duca Batatze, împăratul grecesc din Niceea, cu care apoi se leagă pentru a ataca Imperiul Latin ce mai ducea o existență efemeră în Constantinopole⁵³. Chiar capitala este asediată în două rânduri de către aliați, și puțin lipsi de dânsa nu căzû în mâinile lor.

Papa interveni atunci în favoarea Imperiului Latin pentru a l' scăpa de peire, cerând de la regele Ungariei ca să meargă în ajutorul împăratului latin⁵⁴. Din fericire pentru Latini, alianța între Batatze și Asan se strică în curând, din cauza scopului dat la lumină de cel dintâiu, de a și întinde domnia sa în Europa, unde Asan înțelege să stăpâniască el.

Relațiile cu papa îndrumate în aparență pentru vecie de Ioniță, nu ținuseră nici măcar cât viața intemeietorului lor. De îndată ce Ioniță se sculase cu războiul contra Latinilor, el se îndepărtase de biserica romană. Astfel patriarhul din Târnova, la început pus sub papă, rupând odată cu stăpânul său legăturile care l' uniau cu Roma, și pe de altă parte pe atunci Constantinopole și patriarhul ei fiind căzuți în stăpânirea Latinilor, se înțelege cum exarhul Româno-Bulgarilor dobândi neatârănarea și autocefalia care erau pe de altă parte considerate de popor ca o complinire neapărată a neatârănării Statului.

⁵⁰ Acropolita, p. 35—36.

⁵¹ Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 253, după o inscripție din 1231 pusă de Ioan Asan pe o biserică zidită de el.

⁵² In doc. din 1237 în Theiner, *Mon. Hung.*, I, p. 155, papa scrie: „Nobili viro Assano domino Blachorum et Bulgarorum”.

⁵³ G. Acropolita, p. 52-56, Ephraemius Monachus, p. 328-330.

⁵⁴ Epistola Gregorii IX Belae IV regi Ungariae scripta 1235 în Theiner, *Monum. Hungariae*, I, p. 140.

Și cu toate acestea eră neapărat ca, îndată ce relațiile cu Grecii se întunaseră în rău, împărații româno-bulgari să caute a se apropia de Latini, fie numai pentru a speria pe Greci și a-i face mai plecați a primi pretențiile lor. Stricându-se anume buna înțelegere între Asan și Batatze, corespondența între papa și împăratul româno-bulgar reieșă iarăși un caracter mai prietenos. Totuși din titlul dat de marele pontific capului Româno-Bulgarilor, de *domnus* Bulgarilor și Valahilor⁵⁵ și nu *impărat* sau *rege* al lor, precum numia Inocențiu al III-lea pe Ioniță în scrisorile sale, se vede că un ghimpe tot rămăsese în legăturile papei cu Asăneștii, din încordările de mai înainte. Papa însă, crezând că a pus iarăși mâna pe biserica valaho-bulgară, trimite în același an, odată cu a doua scrisoare către Asan, o enciclică către toți prelații din Bulgaria și din Valahia, prin care îi îndeamnă la întoarcerea în sinul bisericii drept credincioase⁵⁶. Această pripire a papei strică totul, și Asan se schimbă din prietenul prefăcut în dușmanul fățiș al papei, mai ales că și cu Latini relațiile îmbunătățite un moment, se rupseră iarăși. Papa infuriat, provoacă pe regele, Bela al IV-lea a plecă în un soi de cruciată contra necredinciosului Asan, și cere dela Balduin al II-lea, împăratul Constantinopolei să cedeze lui Bela drepturile de supremație pe cari Balduin le avea asupra Impărăției Valaho-Bulgare. Bela pretinde dela papă ca toate pământurile ce le va cucerii dela Bulgari, precum Bulgaria sau Macedonia să rămână alipite de monarhia ungurească, iar papa să aibă asupra lor numai autoritatea bisericească⁵⁷. Bela însă este împiedicat de a da urmare planurilor sale, prin cumplita năvălire tătară, despre care începuse a veni către Europa vestea îngrozitoare.

În 1241 moare și Ioan Asan, lăsând mai mulți copii, din care cel mai mare, *Caliman* se urcă pe tronul tătănu-său. După *Caliman*, mort în 1246, urmează fratele său *Mihail*, care și el este ucis în 1257, de către vărul său *Caliman II*. Acesta voind să iee cu deasila în căsătorie pe soția mortului, fiica lui Ștefan Uroș regele Serbiei, pentru a legitimă uzurparea sa, este ucis de Uroș în 1250.

Cu dânsul se stinge dinastia Asanilor și, rămânând tronul vacant, se întruniră marii demnitari ai împărăției, pentru a alege un nou monarh. Alegerea căzū asupra lui *Constantin*, nepotul de fiu al lui Ștefan Nemanja, întemeietorul puterei Sâr-

⁵⁵ Epistolae Gregorii IX Assano *domino* Bulgarorum et Valachorum scriptae; 21 Mai și 1 Iunie 1237, în Theiner, *Monum. Hist. Hungariae*, I, p. 155 et 157.

⁵⁶ Epistola Gregorii IX ad universos praelatos in Bulgaria et Valahia; 1 Iunie 1237, în Theiner, *Monum. Hist. Hungariae*, I, p. 157.

⁵⁷ Epistola Belae regis Ungariae scripta Gregorio IX; 7 Iunie 1238, în Theiner, *Mon. Hist. Hung.*, I, p. 171.

bilor, care pentru a-și întări dreptul la coroana Statului Valaho-Bulgar se căsătorii cu o nepoată a lui Ioan Asan și și dete numele de *Constantin Asan*. El nu mai avea însă nimic alt ceva comun cu vechea dinastie decât numele acesta de împrumut ⁵⁸.

Istoria împărăției valaho-bulgare ne arată că originea și începătura ei este de căutat la poporul Românilor din munții sudului Peninsulei Balcanului. Aici se răsculă acest puternic element contra Imperiului Bizantin; aici se dădură luptele cele mai încordate și în deobște noua împărăție desfășură întreaga ei putere la sudul Balcanilor, patria poporului român. Bine înțeles că, întemeindu-se Statul Valaho-Bulgar, organele lui ocârmuitoare trebuiră să se scoboare din creerii munților, și deaceea vedem pe Asănești alegându-și drept oraș de reședință *Tárnova*, așezat pe coastele Hemului spre câmpia dunăreană. Odată însă cu această coboare a Statului Valaho-Bulgar, dela munte la câmpie, se petrecu în întregul lui organism o transformare însemnată, al cărei stadiu va lumina multe întrebări rămase până acuma fără un răspuns mulțamitor.

3. ROLUL ROMÂNILOR ÎN ÎMPĂRĂȚIA VALAHO-BULGARĂ.

Continuitatea și Valahii din Balcani. — Desfășurarea cea extraordinară de putere arătată de poporul Valahilor din peninsula Balcanului, în luptele pentru întemeierea și susținerea împărăției lor îngemănate cu poporul bulgăresc, a dat partizanilor teoriei părăsirii Daciei de coloniști unul din argumentele pe cari ei îl cred din cele mai puternice întru a ei apărare.

Argumentul este formulat în chipul următor: Valahii erau cândva foarte puternici la sudul Dunărei, de oarece ei sunt în stare să bată nu numai armatele bizantine, dar încă și pe acele ale cavalerilor feudali ce întemeiază în Constantinopol Imperiul Latin. Apoi luptele fiind conduse de capi români, se adaugă că și inteligența română predomină în acest imperiu, încât astfel din toate punctele de vedere, Românii joacă la începutul existenței statului întemeiat de ei în unire cu Bulgarii, un rol precumpănitor.

Dela jumătatea veacului al XIII-lea, epoca stângerei dinastiei Asanilor, numele Românilor începe a se pomeni tot mai rar în istoria acelei împărății, până ce, în sfârșit, el dispare cu totul, fiind înlocuit pretutindeni cu acel al Bulgarilor; și când împărăția înființată de Asani pierie pe câmpia dela Cosova, sub

⁵⁸ Acropolita, Bonn, p. 162: «ἐπει δὲ ἔρημος ἐναπελείφθη κληρονόμου γενήσῃ ἢ τῶν Βουλγάρων ἀρχὴ ἔθνιόντες οἱ προῦχοντες εἰς βουλῆν τὸν τοῦ Τοῖχου οἶον Κωνσταντῖνον εἰς τὸ ἀρχεῖν αὐτῶν ἀναδείξασθαι ἐβουλεύσαντο».

loviturile Turcilor (1389), ea piere ca Stat Bulgăresc curat, fără nici o amintire măcar a elementului românesc ce altă dată îl înălțase la glorie și la mărire. Ce deveniseră Românii din această împărăție?

Roesler ne răspunde, că au trecut Dunărea la nordul ei, unde nu'i întâlnim până atunci, și unde dimpotrivă încep a se arăta, îndată ce ei dispar de pe scena peninsulei; că din această pricină, dela începutul veacului al XIII-lea întâlnim pe Valahi tot mai numeroși la nordul Dunărei, până ce umplu mai întâiu Muntenia, apoi și țările învecinate, pe când din *Moesia*, fostul scaun al împărăției lor, ei au dispărut aproape cu totul ⁵⁹.

Această amestecare a Moesiei cu părțile sud-balcanice nu este făcută fără scop. Intr'adevăr dacă Roesler ar pune greul împărăției acolo am văzut că eră într'adevăr, în părțile sud-balcanice, unde se află și astăzi un puternic element românesc, atunci nu ar aveâ de unde să facă a se fi scurs poporația română către părțile Daciei Traiane. Strămutând însă arbitrar în Moesia centrul și puterea Impărăției Româno-Bulgare și admitând că Românii ar fi fost cândva *foarte numeroși în Moesia*, unde astăzi ei nu mai există, poate să introducă explicarea dispariției lor, prin trecerea Dunărei.

Dibăcia este într'adevăr meșteșugită. Dar în istorie nu poate fi vorba de idei sau interpretări iscusite sau ingenioase precum e în științele dreptului, ci numai și numai de stabilirea adevărului, care nu poate fi decât unul singur. Am văzut însă mai sus, dovedit într'un chip învederat, că elementul roman, dela năvălirea bulgară înainte nu mai există în Moesia, unde nu se mai întâlnește, precum nu există nici pe timpul înființării Imperiului Româno-Bulgar, nici după aceea până în zilele noastre. Prin urmare Românii nu au avut de unde veni din Moesia în Dacia, de oarece din Moesia ei dispăruseră dela secolul al VII-lea înainte. Din jurul Balcanilor însă nu s'au mistuit, fiindcă acolo îi regăsim și astăzi, și după cum se știe într'un număr în destul de mare pentru a nu putea fi vorba de stângerea lor.

Roesler, temându-se însă de a nu fi dat pe față, caută să se acopere aiurea, spunând că „Românii ar fi trebuit să fie foarte numeroși în Tesalia și în Rodop până pe timpul năvălirii otomane” ⁶⁰. Fără îndoială că aici au fost numeroși. Dar ce au aface asemenea regiuni cu Moesia, și apoi în ele ei nu numai că *au fost*, dar *sunt* încă și astăzi în număr însemnat.

Simțind slăbiciunea acestei temelii a teoriei lor, sprijinatorii părăsirii Daciei caută să'i pună proptele, și anume întâiu susținând că Românii din Imperiul Româno-Bulgar (fără

⁵⁹ Roesler, p. 119.

⁶⁰ Roesler, p. 114.

a mai determină de astădată regiunea de unde: dela nordul sau dela sudul Balcanului), „în timpul luptei pentru eliberarea începută în 1185, și care dobândi în tot decursul său un însemnat ajutor din partea poporului Cumanilor, trebuiră să se împrietenească tot mai mult cu acest popor, și astfel să se sporiască plecarea către emigrare a celor dintăiu către țările celor din urmă, dela nordul Dunărei. Valahii, fiind nevoiți *adeseori* a căută scăpare peste fluviu la aliații lor, înaintea armatelor bizantine, ei trebuiră în curând să vadă cât de favorabile erau câmpiile Munteniei pentru pășunarea turmelor lor, și multe familii, multe obști sătești preferară a rămâne pe malul nordic, decât a se întoarce pe acel drept, unde războiul cu Bizantinii le făcă viața grea și nesigură”⁶¹.

Mai întâiu nu este exact, că Românii să ti fost nevoiți a trece *de mai multe ori* Dunărea, spre a căută scăpare la Cumani, înaintea armatelor bizantine. *O singură dată* se întâmplă aceasta, la începutul răscoalei. Mai în urmă, fiind neconținți victorioși, nu aveau trebuință de a trece Dunărea, ci înaintau mereu către sud, asupra Constantinopolei.

Dar apoi pentru ce oare ar fi părăsit Românii regiunile locuite de ei până la răscoală, când aceasta le izbutise atât de bine, încât să îndrumeze înființarea unei puternice împărății? Cum? Ei bat pe Bizantini îi pradă, le iau cetățile, pot să facă ce vreau nu numai în însăși țara lor, dar chiar în întreaga peninsulă, și tot ei să fugă, să și părăsească patria, să se strămute la nordul Dunărei! Cât timp fuseseră robii Bizanțului nu le venise în gând asemenea desțărare, și să o întreprindă acuma, când erau aproape stăpânii lui? Ar fi trebuit ca Românii să fi avut mintea altfel conformată de cum e astăzi în omenire, pentru a îndeplini asemenea fapte. Noi credem însă că putința științei istorice se bazează tocmai pe convingerea intimă, că oamenii *cuminți* au judecat totdeauna în același mod, cu atât legile logicei formale cât și acele ale logicei materiale, adică a faptelor, nu s'au schimbat câtuși de puțin, și că nici pe atunci oamenii nu puteau *fugi de bine și alerga după rău*. Căci ce soartă așteptă oare pe Români, popor de păstori, în mijlocul Cumanilor cari umblau în mare parte după prădatul turmelor, decât aceea de a fi despoiați de avuția lor cea mai de preț?

Fără îndoială că nici acest motiv nu eră îndestulător. Căta deci a i se mai adăogi încă și un sprijin, și mai putred încă decât celelalte, anume că: „între schimbările etnografice cari se îndeplindiră în urma lățirii puterei otomane, nici una nu ar fi mai însemnătoare ca împuținarea elementului roman în peninsula (unde?), adus prin absorbire și emigrare”⁶². Năvălirea

⁶¹ Roesler, p. 117. Comp. Hunfalvy, *Anspruche*, p. 81.

⁶² Roesler, p. 116-117.

Turcilor ar putea fi un motiv serios pentru retragerea Românilor dela sud spre nord, dacă nu s'ar lovi în cap cu datele. Turcii pun pentru întâia oară piciorul în Europa în 1356, și la aceea dată elementul românesc eră acum *de mult*, numeros și însemnat la nordul Dunărei. Chiar ambele principate ale Munteniei și Moldovei, erau înființate, și anume prin o emigrare a Românilor, însă *nu de peste Dunăre*, ci după cum vom vedea-o, *din Transilvania*, adică *nu dela Dunăre spre munte, precum ar cere-o ipoteza părăsirei Daciei, ci dela munte spre Dunăre*.

Nu deci prin trecerea elementului românesc din *Moesia* (unde el nu se află), dincoace de Dunăre, se poate explica dispariția amintirii lui din istoria posteroară a imperiului întemeiat de frații Asănești. Pentru a da o explicare istorică, adică bazată pe adevăr, a acestui fapt netăgăduit, trebuie să cercetăm rolul pe care elementul românesc și acel bulgar l'au avut în constituirea și desvoltarea împărăției întemeiate de ele. Vom vedea apoi dacă acel românesc s'a stâns din istorie, din pricina dispariției sale fizice din viața peninsulei, sau din alte motive. Am văzut că el și astăzi există, și într'un număr însemnat, însă nu în *Moesia*, unde nu au existat niciodată dela năvălirea bulgară înainte ci în aceleași regiuni, unde el se află și pe timpul constituirei Imperiului Româno-Bulgar, și unde au luptat pentru întemeierea lui în munții Hemului, Rodopului și ai Pindului. Și că s'a stins pomenirea lui din istoria ulterioară a Impărăției, la început Româno-Bulgară, această întunecare a numelui său, celui altă dată atât de vestit, eră neapărată, fiind date rolurile îndeplinite de el și de Bulgari în împărăția lor comună.

Când este vorba a cerceta rostul pe care l-au avut Românii la înființarea și susținerea Imperiului Valaho-Bulgar, se înfațșază mai întâiu o întrebare: Fost'a poporul acela care a provocat și susținut cu atâta energie lupta în contra Bizantinilor, precum și vestita familie a Asăneștilor într'adevăr Valahi din munții peninsulei? S'ar părea că, după izvoarele cercetate mai sus, cronicarii bizantini și scrisorile papale, ar trebui să privim lucrul ca afară din orice discuție. Cu toate aceste nu este astfel. Invățații slavi cari au interes a da Bulgarilor rolul precum-penitor în răscoala întâmplată la sfârșitul veacului al XII-lea contra Imperiului din Constantinopol, susțin că Românii, chiar dacă au luat parte la această răscoală, au jucat însă un rol, cu totul secundar, că mai ales Petru, Asan, Ioniță și coborătorii lor au fost Bulgari: că dacă răscoala este atribuită de Greci, Valahilor, aceasta provine numai din pricina urei celei înverșunate pe care Bizantinii o purtau dușmanilor lor de moarte, și care îi împingea să le șteargă numele din istorie, Valahii deci nu ar fi avut acel rol strălucit pe care istoriografii timpului

li'l atribuie și numele lor ar fi fost numai substituit cu dinadinsul celui al Bulgarilor, spre a înlătură pe aceștia astfel cu totul din amintire.

„Expunerea deosebită a luptei pentru neatârnnarea Bulgarilor, își găsește explicarea în amestecarea numelui de Valahi și de Bulgari la istoricii contemporani, și fiindcă în timpurile următoare numele Bulgarilor revine iarăși în onoarea și aceeași schimbare a numelui în izvoarele apusene poate fi datorită înriuririi grecești, apoi s'ar putea induce înlocuirea voluntară a unui nume prin celalt, din partea politicilor din Bizanț, care își poate găsi explicarea în ura și disprețul național, și care căută a înlătură cu totul uriciosul nume al Bulgarilor. Numai atunci când Bulgaria fu restatornicită în vechile ei margini, când chiar ajutorul ei fu cerut împotriva Imperiului Latin din Constantinopole, nu se mai făcū nici o greutate de a se recunoaște oficial numele altă dată atât de uricios al Bulgarilor”⁶³.

Autorii acei ce tăgăduiesc Românilor continuitatea pe teritoriul vechei Dacii, susțin, dimpotrivă, că Valahii ar fi avut rolul precumpănitor la întemeierea și sprijinirea Statului Valaho-bulagr, aceasta pentru ca îndată ce numele lor începe a se șterge din istoria peninsulei Balcanului, să'i poată strămută dincoace de Dunăre, spre reîmpoporarea cu ei a Daciei Traiane! Slavii deci tăgăduiesc rolul precumpenitor al Valahilor în constituirea Statului sud-dunărean, și trag tot rolul cel mare al Impărăției Valaho-Bulgare pe sama Bulgarilor. Sașii și Ungurii sprijină din contră rolul mai de samă al Românilor în acea împărăție, pentru a le putea tăgădui continuitatea în Dacia Traiană! Cine nu vede în o asemenea tratare a istoriei, cu totul alte tendinți decât cercetarea adevărului?

Mai întâiu nu prea înțelegem ce folos ar fi avut Bizantinii a atribui căderile lor mai curând Valahilor decât Bulgarilor, și dacă ar fi fost vorba pe tănuire, mult mai aproape ar fi fost a ascunde căderile însăși, decât numele poporului ce le pricinuiă.

Dar această părere nici nu este întemeiată. Nu este adevărat că autorii bizantini ar ascunde cu scop numele Bulgarilor. Așa Nicetas ne spune într'un loc că Asan, revenind de peste Dunăre cu o trupă de Cumani, se hotărăște a restatornici împărăția Valahilor și a *Bulgarilor*, astfel cum ea fusese mai înainte⁶⁴. Aiurea tot Nicetas pomenește un episcop bulgar⁶⁵. Intr'un alt loc același scriitor spune că demoniacii pe cari Petru și Asan îi închisese în biserica Sf. Dimitrie, profetizau

⁶³ Pic, *Abstammung der Rumänen*, p. 87—88. Iirecek, *Gesch. der Bulg.*, p. 225.

⁶⁴ Mai sus, p. 232.

⁶⁵ Choniates, p. 339: «τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῶν Βουλγάρων». Mai vezi și p. 488.

că „Dumnezeu voiă ca gîntea *Bulgarilor* și a Valahilor, scuturînd jugul cel învechit, să dobîndiască libertatea”⁶⁶, și aceeași pomenire a Bulgarilor se întîlnește și în alți autori bizantini, cari povestesc tocmai primele timpuri ale răscoalei, tocmai acelea în care se pretinde că ei ascundeau cu îngrijire numele poporului ce le-ar fi dat loviturile. Astfel deci, baza chiar pe care se întemeiază interpretarea Slaviștilor, ascunderea intenționată a numelui Bulgarilor de către scriitorii bizantini, cade dela sine.

Însă nu numai scriitorii bizantini vorbesc despre Valahi, și privesc ca atari pe capii răscoalei. Papa Inocențiu III, în scrisorile către Ioniță, dă acestuia în repețite rînduri titlul de domn, mai târziu acela de împărat al Bulgarilor și *Valahilor* și spune iarăși în mai multe rînduri că atît Ioniță cît și poporul său *care se trage din Italia*, ar trebui cu atît mai mult să primească religia catolică⁶⁷. Slaviștii potrivește îndată și această mărturisire cu părerile lor. Ei consideră spusele papei, asupra originii romane a lui Ioniță, ca un *compliment* pe care papa îl făcea Bulgarului, spre a-l dispune mai curînd la primirea Catolicismului, compliment pe care vicleanul Bulgar și-l însuși îndată și-l luă la serios⁶⁸. Noi credem că o asemenea interpretare este tot ce poate fi mai silit, și că nici nu ar merită o critică mai serioasă, dacă nu ar fi împrăștiată de oameni cu o reputație științifică așa de bine întemeiată ca sprijinatorii ei. Nu este îndestul de curios, ca *complimentele* papei să concorde așa de bine cu istoricii *falșificatori* din Constantinople?

Asăneștii erau Valahi. — Nu sunt însă numai aceste izvoarele cari ne spun că dinastia Asăneștilor eră de origină valahă. Mai mulți cronicari francezi și unul german cari cu toții descriu fapte, în cari ei singuri au jucat un rol pe aici prin orient, mărturisesc că Ioniță eră Valah. Așa *Geoffroy de Villehardouin*, care luptase în persoană contra lui Ioniță în armata nenorocitului Balduin, spune despre Ioniță că eră regele Valahiei și al Bulgariei și că el însuși eră Valah, și tot astfel mărturisește și *Henri de Valenciennes*⁶⁹.

⁶⁶ Choniates, p. 485: ὡς ὁ Θεὸς τοῦ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Βλάχων γένους ἐλευθερίαν ἠρόδοιχε»..

⁶⁷ Mai sus, p. 237. Afară de locurile raportate, mai vezi și cele ce spune Vasile Mitropolitul Bulgariei în scrisoarea către papa din 1202 (Theiner, Mon. Slav. Merid. I, p. 17): „tanquam heredes descendentes a sanguine romano”.

⁶⁸ Pic., *Astammung*, p. 52: „und können unmöglich alle Complimente, die man sich gegenseitig machte ernst nehmen”.

⁶⁹ Geoffroy de Villehardouin, *Conquête de Constantinople avec la continuation de Henri Valenciennes*, éditée par Nathalie de Wailly, Paris 1874, p. 117: „Iohannis qui était roi de Blaquie et de Bogrie, et ce Iohannis était un Blaque qui s'était révolté contre son père”. p. 164 conține în nota 76 o versiune a altor manuscrite, care scrie numele lui Ioniță „Iohanice le Blac”, p.

Urmasul lui Balduin, împăratul *Henric*, scrie după nefericita luptă purtată contra lui Ioniță, către papă că „deodată s'a repezit asupra lor acest Ioniță cu Valahii și Cumanii săi”⁷⁰.

Robert de Clary, un nobil din armata franceză, care a luat parte la mai multe lupte cu Ioniță, numește deasemenea pe acest principe Ioan Valahul⁷¹.

În sfârșit mai amintim și pe cronicarul cruciatei a 3-a, întâmplată tocmai în timpul lui Petru și Asan, *Ansbertus* care descrie iarăși fapte petrecute sub ochii săi. El deosebește, între naționalitățile de căpetenie ale peninsulei Balcanice, pe *Greci, Bulgari, Sârbi, Valahii* și pomeneste pe un oarecare *Calopetru Valahul* și pe fratele său *Crasianus* (Asan) cu supușii lor Valahi⁷².

În afară însă de aceste mărturisiri concordante a o mulțime de izvoare atât de deosebite, ca bulele papale, cronicarii bizantini, cronicarul german al cruciatei a 3-a și acei francezi ai Împărăției Latine din Constantinopole, cari singure prin întâlnirea lor uniformă asupra naționalității valahe a Asăneștilor, ar trebui să ridice orice îndoială, mai posedăm în *Nicetas Choniates* o știință încă și mai prețioasă, care ne arată că *limba care era mai pe placul capilor răscoalei era acea valahă*. El ne spune anume, cu autoritatea lui de martor ocular al celor mai multe scene și de informat la fața locului pentru cele la cari nu asistase, că „în una din numeroasele lupte întâmplăte între Valahi și Bizantini, unul dintre preoții prinși, pe când voiau să-l ducă prizonier în Hemus, fiindcă cunoștea limba Valahilor se rugă de Asan ca unul ce era de aceeași limbă cu el, ca să-i dea drumul”. *Nicetas* arată deci că acest preot rugă pe Asan în limba valahă, ca una ce fiind limba lui Asan, preotul speră

209: „*Iohannis le roi de Blaquie* venait secourir ceux d'Adrinople avec une bien grande armée, car il amenait *Blaques et Bogres* et bien 14.000 Cumains qui n'étaient pas baptisés”, p. 249: „Les Grecs qui étaient entrés dans la cité se rendirent à lui et lui à l'instant les fit prendre et les fit mener en *Blaquie*, à une ville qui avait no *Enlui* (alte manuscrise dau: *Enlin, Aulin, Alin*) qui siet au pied de la *montagne de Blaquie*”. *Henri de Valenciennes*, *Idem*, p. 309: „Alors ils résolurent qu'ils iraient vers la *Blaquie* pour requérir l'aide et l'appui d'un haut homme qui avai dnom *Esclas* et était en guerre avec *Burila*, qui était son cousin germain. Alor l'empereur commanda que l'armée chevauchât, vu qu'il avait grand désir de trouver *Burila* son ennemi, car *Iohannis Poncle de Burila* lui avait occis son père, l'empereur *Baudouin*”. p. 333: „*Esclas*, je vous donne ma fille et puis je vous octroie avec la *grande Blaquie*, dont je vous ferai seigneur etc.”

⁷⁰ *Theiner, Mon. Slavorum merid.*, I, p. 40: „Irruit subito *Blachus ille Iohannitius* in nostros cum (multitudine barbarorum innumera) *Blachis* (videlicet) et *Commanis* et aliis”.

⁷¹ *Robert de Clavy, La prise de Constantinople în Chroniques greco-romaines, inédites ou peu connues*, publiées par *Charles Hopf*, Berlin, 1873, p. 51,—52, 82—84.

⁷² *Ansbertus, Historia de expeditione Friderici imperatoris*, curante *Ios. Dobrowsky*, Prague, 1827, p. 29 și 34.

să'l dispună mai curând în favoarea lui și să'l facă a primii rugămintile ce'i facea ⁷³.

În acest loc noi credem a găsi o dovadă asupra naționalității valahe a lui Asan și deci a întregii sale familii, asupra căreia nici mai poate încăpea vreo discuție.

Față cu niște mărturii atât de variate și totdeodată atât de concordate, ce se poate aduce? Imprejurarea că Ioniță numește într'un loc al scrisoarei sale pe împărații bulgari, predecesori ai săi, și pe Simon Petru și Samuel străbunii săi ⁷⁴. Ioniță însă pentru a și da mai mult drept la tronul Bulgaro-Valahilor putea să se pretindă coboritor din vechia dinastie bulgară. Așa tot el spune că Simion, Petru și Samuel fuseseră împărați a Bulgarilor și Valahilor, și lucrul rămâne cum am spus și mai sus nehotărit, dacă nu cumva a fost așa cum spune Ioniță, adică dacă Românii nu jucaseră un rol însemnat și în prima împărăție bulgară.

Cât despre împrejurarea că monumentele slave nu arată pe Asănești ca Români, ci ca Bulgari ⁷⁵, ea își găsește ușor explicarea în strânsa legătură în cari se aflau Românii cu Bulgarii, într'un timp când deosebirile etnice nu aveau încă nici o valoare; apoi în faptul pe care'l vom constata mai jos, că dinastia Asăneștilor, deși de origină română, se bulgarizase tot mai mult cu timpul, și membrii ei puteau deci să treacă drept Bulgari.

Încetarea rolului Valahilor în Imperiul Asăneștilor. — Am arătat că Românii transdanubieni ocupau munții Hemus. Întru cât cele mai multe din luptele, din cari au ieșit mântuirea Bulgaro-Valahilor, au avut de teatru acești munți, patria Valahilor, este firesc lucru de a admite că Valahii formau contingentul cel mai însemnat al armatelor revoluționare.

Nu se poate prin urmare tăgădui că răscoala în contra Împărăției Bizantine porni dela Valahii din muntele Hemus, către care se alipiră în curând și Bulgarii cari voiau să restatornicească vechea lor putere.

⁷³ Choniates, p. 617: τότε δε και των δυναστών τις Ιερών εις τον Αϊμον αιχμάλωτος απαχόμενος δεϊται του 'Ασαν αφεθ'ηναι δι' ομοφωνιας ως 'Ιδρις της των Βλάχων φωνής εις ελεων αυτών εκκαλούμενος.

⁷⁴ Theiner, *Monumenta Slav. Merid.* I, p. 29: „predecessorum meorum imperatorum Bulgarorum et Blachorum Symeonis, Petri et Samuelis progenitorum meorum”. Tot așa fi numește și papa Inocențiu al III-lea în o scrisoare către Ioniță din 1202 Noembrie în 26. Theiner, *l. c.*, p. 16: „Sicut illustri (memoriae) Petri, Samueli et aliis progenitoribus tuis in libris tuis legitur concessisse”. Ar putea fi însă și o greșită traducere a cuvântului slavon *predcāi*, ce însmamnă nu numai progenitor, dar și predecesor. Vezi Hasden, în *Traian*, 1869, p. 284.

⁷⁵ Pic, *Abstammung*, p. 88-90: Comp. Studiul lui Höfler, *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches des Assaniden in Sitzungsberichte der K. K. Akademie zu Wien*, 1879, Wien, p. 229 și urm.

Acești Valahi jucară rolul cel mai mare în timpul luptelor de răsvrătire, în legătură cu Cumanii dela nordul Dunărei. Analele bizantine răsună numai de numele lor, amintind pe acel al Bulgarilor mult mai arare ori.

Cu toate acestea imperiul întemeiat de Asănești dincolo de Dunăre pe temelia mai ales a naționalității valahe, devine cu timpul o împărăție curat bulgărească și iată cum se explică această prefacere: Cât timp fu vorba de a întemeia Statul, prin puterea brațului, prin lupta energică, păstorii din munții Hemus dădură cel mai puternic contingent. Când însă Statul trebui organizat, Bulgarii începură a da tonul. Ei erau mai culti decât Românii; aveau biserica lor, cu o ierarhie stabilită și existentă, respectată încă de Greci la o distrugerea primului lor Stat, o limbă scrisă și cunoșteau viața de Stat încă din timpul întâiului lor imperiu, toate elementele cari lipsiau poporului de păstori pe jumătate nomazi ai Românilor⁷⁶. Astfel este raportat că Ioniță puneă să se traducă epistolele sale către papă, din limba bulgară, în care probabil erau redactate de el însuși, întâi în grecește și apoi din această limbă în latinește⁷⁷. Se poate ca Petru și Asan cari trăiseră până la o vârstă mai coaptă ca păstori în munți, să nu fi uitat românește, și astfel se explică cum de preotul cel prins se adresează lui Asan în limba română. Despre Ioniță care eră copil pe timpul răscoalei, și care se coborise cu frații săi între Bulgarii din câmpie, se poate însă susținea că uitase limba lui originară.

Cât timp Statul Valaho-Bulgar stătù în munți, Românii predominară, cu toate că și ei tot în limba bulgară vor fi scris cele ce trebuiau să le scrie. De îndată însă ce Petru, după ce scoase pe Ivancu din *Tárnova*⁷⁸, strămută în acest oraș reședința împărăției, care oraș așezat pe coastele Hemului ce privesc către Moesia, eră locuit în totalitate de Bulgari, este înviderat că încunjurimea chiar în care stătea dinastia română o siliă să primiască în curând toate elementele vieții bulgare și să se prefacă în bulgară. Decăderea tot mai mare a Impără-

⁷⁶ Prin urmare propoziția lui Roesler, p. 110, că în Imperiul Valaho-Bulgar die Rumänen mehr den Kopf, die Slaven den Arm repräsentirten" trebuie întoarsă pe dos.

⁷⁷ Theiner, *Monum. slav. merid.*, I, p. 15: „Literae Caloioannis domini Bulgarorum et Blachorum misae domino Innocentio papae III, translatae de Bulgarico in Graecum et de Graeco postea in Latinum”. Domnul Sbiara (*Codicilele Voroneșan*, Cernăuți, 1885, p. 339) crede, după stilul epistolelor lui Ioniță către papă, că ele n'au fost concepute în latinește, sau cel puțin nu de un cunoscător deplin al graiului latinesc, dar nici în graiul bulgaro-slavonesc. „Crezi că citești o scrisoare românească”. Presupune deci că Ioniță le-ar fi scris în românește și apoi ar fi fost puse pe bulgărește. Nimic nu ne îndreptățește a primi o asemenea presupunere, Latineasca Veacului de Mijloc, mai ales la popoarele din răsărit, are în deobște o întorsătură simplă, care o apropie de limba română.

⁷⁸ Mai sus, p. 234.

ției Latine din Constantinopole nu mai cerea încordarea atât de mare a puterilor militare, și domnia lui Ioan Asan este o eră aproape de liniște pentru Statul Valaho-Bulgar. Elementul războinic, Valahii, trebuia deci să piardă neconținut din însemnătatea lui, iar acel pașnic și organizator, Bulgarii, să iasă tot mai mult la iveală. Dinastia domnitoare ea însăși fiind bulgarizată, înțelegem ușor cum se face că, după câțva timp, numele Valahilor dispare mai cu totul din constituirea imperiului, și ei nu se mai arată ca un element domnitor, ci ca unul supus, ca unul din popoarele Statului Bulgăresc.

Această explicație găsește o puternică confirmare în faptul că scriitorii mai târzii ai Imperiului Bizantin, cari expun din nou luptele Asăneștilor pentru neatarnare, mai întâi încep a pomeni mai mult pe Bulgari decât pe Români în istorisirea lor, și apoi substituiesc în tot numele de Bulgari celui al Valahilor, încât acesta dispare cu totul din scrierile lor. Așa *Pachymeres* (1242—1308) numește încă pe Valahi în mai multe rânduri alături cu Bulgarii. *Gheorghe Acropolita* care trăiește dela 1220—1282 numește însă pe Ioniță împărat al *Bulgarilor*, și tot așa face și cu predecesorul său împăratul Asan⁷⁹. Cu toate că și el descrie revoluția din Hemus, pretutindeni înlocuiește în chip sistematic numele Valahilor, pe care l'avea înaintea în scriitorul contimporan *Nicetas Choniates*, cu acel de Bulgari, cu poporul acela care, *pe timpul său*, eră elementul dominant în Împărăția Valaho-Bulgară. Și cu toate acestea, *Acropolita* cunoaște existența țării Valahilor, pe care o amintește în două rânduri. Intr'un loc spune că Ioan Asan percurse marea Valahiei, ocupă Elbanul și devastă până la Iliric, toate, indicații cari strămută așezarea Valahilor tot în părțile sudice ale peninsulei. Aiurea ne mai spune, că Ioan Asan dădu unui general al său bani și șase trireme, ca să poată ajunge la marea Valahie, ceea ce ne arată că această țară trebuia să fie așezată pe țărmurile mării Egee⁸⁰. Valahii existau deci și pe timpul lui *Acropolita*, de oarece el vorbește de țara locuită de ei. Ei pierduseră

⁷⁹ George Acropolita, Bonn, p. 24: «τὸν βασιλεῖα τῶν Βουλγάρων Ἰωάννην», p. 35 ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων Ἀσάν δύο ἔσχεν οἰκὸς τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν Ἀλέξανδρον». Despre Ioan Asan spune la p. 52: «ὁ βασιλεὺς πρὸς τῶν Βουλγάρων ἄρχοντα Ἀσάν», *Istoria lui Ephraemius Monachus*, de și scrisă după 1254, până la care an ajunge, pomeneste pe Valahi întocmai ca și *Choniates*. Ea nu este însă decât o punere în versuri a croniceii lui *Choniates*. Vezi bunăoară ediția din Bonn, p. 237, vers. 5763—64.

«ὡν χάριν Μουσῶν ἔκταραχθέν πρὸς ἔθνος
κατ' Αἴμιον οἰκοῦν οἱ κηλήσκονται Βλάχοι».

parafrază pusă în versuri a locului din *Nicetas*, dela p. 482: τοὺς κατὰ τὸν Αἴμιον τὸ ἕρος βαρβάρους, οἱ Μῦσοι πρότερον ὠνομάζοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κηλήσκονται»
⁸⁰ *Acropolita*, Bonn, p. 46: κατέδραμε δὲ καὶ τῆς μεγάλῃς Βλαχίας ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἑλβάνου κατακυριεύσει καὶ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ τὰς λείας ποιεῖ»; p. 66 «δοὺς δὲ αὐτῷ χρῆμα καὶ τρήρεις ἕξ ἐπὶ τῇ μεγάλῃ Βλαχίᾳ ἀφῆκε».

însă orice însemnătate istorică și politică, nu mai jucau nici un rol în viața Statului; deaceia scriitorul nu se mai ocupă de ei.

Acelaș lucru ne întimpină la alt cronicar bizantin *Nicefor Gregoras*, care trăește între anii 1295—1360, până când merge istoria lui. Nici aceasta nu amintește despre poporul Valahilor, ci atrebuie toate împrejurările petrecute în imperiul Asăneștilor, atât sub Ioniță cât și înainte, poporului bulgăresc. El numește pe Ioniță, fratele întâiului Asan, stăpân al tuturor *Bulgarilor*, fără a adăogi cum face papa în scrisorile sale, și al Valahilor. Tot așa vorbește despre fiul lui Asan, Ioan Asan, că pe timpurile lui ar fi ajuns a domni asupra *Bulgarilor*; că domnitorul *Bulgarilor*, Asan, a cărui soră eră măritată după împăratul Teodor, murise; că fiul acestuia, Ioan Asan, căruia se cuveniă stăpânirea asupra *Bulgarilor* după dreptul de moștenire, se sui în tronul său și așa mai departe ⁸¹.

Iată deci explicat pe deplin și rolul însemnat al Românilor în lupta pentru neatârnaire, și dispariția lor ulterioară depe scena politică.

Rămâne de limpezit încă o ultimă întrebare. Ce au devenit Români, cari altă dată întemeiaseră Impărăția Valaho-Bulgară? Pentru a răspunde la ea, trebuie să cercetăm regiunile unde ei locuiesc și au locuit totdeauna în peninsula Balcanului, și nu cumva Moesia, unde nu i-am putut reafli nici astăzi, pentru motivul cel foarte firesc că niciodată ei nu au trăit aici.

Ce au devenit Români din locurile ce le ocupau în vremile luptelor cu Impărăția Bizantină? La această răspundem, că ei se află tot acolo, în aceiași munți pe care îi ocupau și atunci, în aceleași așezări acățate pe înălțimi, unde locuiesc în orașe ca Moscopolis (altă dată cu 70.000 de suflete, astăzi aproape ruinat prin Turci), Metzovo, Vlacho-Clisura, Crușova, Călăreții, Bitolia sau Monastir și altele. Ba în multe locuri, populația îmulținu-se peste samă, Macedono-Români s'au scoborit din munții lor și au împoporat orașele din câmpie, precum Serres și Salonic în Macedonia; Ianina în Epir; Elbasan, Berat, Prizrend în Albania; Volo, Larissa și Tricala în Tesalia și altele multe, unde alcătuesc pretutindenii populația comercială și industrială, uneori chiar aristocrația orașelor ⁸².

⁸¹ Nicephorus Gregoras, Bonn, p. 14, 28, 60, 132 etc. Și Nicephorus Gregoras vorbește de *Valahia*, anume de o fiică a principelui Valahiei luată în căsătorie de un rege al Sârbiei; această Valahie însă nu mai însmamnă Valahia Mare dela sudul Balcanului, ci Muntenia, dela nordul Dunărei, care pe timpul lui Gregoras eră acum constituită, (Vezi mai jos vol. III, cap. I, No. II).

⁸² Aceasta ne pare a fi adevărata explicare a rolului Românilor în Imp. Val.-Bulgar și nu acea dată de d. Onciul (*Originile*, p. 25 și urm.) care pune slăbirea acestui rol la sudul Dunărei în legătură cu pretinsa desfacere a Țării Românești (Muntenia) de Imp. Val.-Bulg. care de acolo rămâne numai Imperiu Bulgăresc, D-sa se apropie astfel de teoria lui Roesler.

Cum se face însă de ei nu mai apar ca Valahi, adică ca Români, ci ca alte popoare, Albanezi și mai ales Greci? Această provine din pricină că ei, supunându-se elementelor domnitoare, caută singuri a trece drept ceace nu sunt; se dau drept Albanezi și mai ales drept Greci, încât astfel miezul românesc dispare sub coaja ce'l acopere.

Dacă se cercetează cu deamănuntul împrejurările, atunci descoperim lucruri de tot neașteptate, anume că toate luptele încordate, duse pentru neatârnare de poporul grecesc, în contra asupritoarei domnii a Turcilor, au fost purtate de Români acei îmbrăcați în haină grecească; că vestiții eroi, prețiși Greci, ai luptei pentru emancipare, precum Marcu Botsari, Colocotroni, Riga Fereul, Caraiscachi și mulți alții, erau cu toții Valahi, cărora li se pareă o mare cinste de a fi priviți drept Greci; că astfel neatârnarea Grecilor moderni, înflori din mormintele Românilor, cari și vărsară sângele lor pentru un popor și o cauză străină.

Unde sunt Români pe peninsula Balcanului? Să se întrebe autorii Greci ei înșiși, cari destăinuiesc, adeseori fără să vrea, origina eroilor, de cari ei își fac atâta glorie; să se întrebe numele satelor din cari ei sunt originari, și apoi să se cerceteze populația, tradițiile, numele patrimoniice a acelor locuitori, limba pe care o vorbesc, însă numai pe ascuns, și în sinul familiilor lor, și atunci se va arăta adevăratul caracter al populației lor române, acoperite de valul grecesc⁸³.

Prin urmare Români din Macedonia, Epir, Tesalia, Elada, Peloponez (și chiar Creta) locuiesc și astăzi acolo unde totdeauna au locuit, în munții sudului peninsulei Balcanului. Ei nu s'au strămutat de aici la nordul Dunărei; iar Români din Dacia Traiană nu au vnit aici din acele îndepărtate regiuni, ci au roit neconținut mai îmbelșugat din munții Carpați unde se adăpostiseră contra năvălirilor, către câmpia ce se întindea la poalele lor.

Elementul românesc de peste Dunăre a fost în atingere cu cel dela nordul fluviului în vremurile romane, precum am arătat-o în decursul acestei scrieri, și de aici se explică asemănările între graiul lor. Din momentul însă ce năvălirea slavobulgară desfăcù, în trei trunchiuri, unitatea romană depe cursul Dunărei, și aruncă elementul roman din Moesia în creerii Balcanilor, orice continuitate teritorială fu ruptă între Români dela nordul și cei dela sudul Dunărei. Fiecare din aceste popoare își urmă calea sa deosebită, și ei nu mai veniră în nici o atingere unul cu altul, decât doar în chip individual și întâmplător.

⁸³ Colegul meu D-l I. Caragiani a întreprins într'o lucrare măească, desmormântarea întregului popor al Românilor din peninsula Balcanului în *Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanică*, rămasă din nefericire nepublicată încă.

Românii din Impărăția Asanilor nu au trecut nici când în Dacia Traiană, nici aceștia nu au venit aici din Statul Romano-Bulgar.

Deosebiri îndeletnicirilor economice; Starea religioasă a Românilor. — Această încheiere care se impune neapărat din studiul nepreconceput al faptelor, pe care l'am expus în paginile de până aici, explică singură mai multe deosebiri radicale între apucăturile ambelor grupe de Români, și care ar rămânea niște ghâcitori nedeslegate, în cazul unei origini transdunărene a Românilor din Dacia Traiană. Mai întâi este un fapt netăgăduit: Ambele grupe de Români, acei din stânga Dunărei și acei dela sudul Balcanilor, se deosebesc într'un chip desăvârșit în condițiile economice ale traiului lor. Pe când acei din Dacia Traiană sunt în imensa lor majoritate agricultori, pe când această îndeletnicire are la dânsii, pentru a zice astfel, un caracter național, la Români dela sudul Hemului agricultura este aproape necunoscută. Ei trăiesc mai toți din industrii cari sunt foarte dezvoltate în culburile acățate pe piscurile munților, precum tot ei alcătuiesc populația industrială și comercială a tuturor orașelor mari din șesurile regiunilor lor. Afară de aceste ei practică profesiile liberale, de ingineri și arhitecți, medici și mai ales profesori, reprezentând în sinul acelor orașe și elementul cultural de căpitanie. Mai nici un Macedo-Român nu se ocupă cu agricultura, și din acei rămași în munți partea mai necultă urmează înnainte a se îndeletnici cu păstoria.

Observăm că universalitatea răspândirii agriculturii la Români nord-dunăreni cere numai decât ca ei să fi fost așezați din primele timpuri ale aflării lor pe pământul Daciei, adică dela colonizare; orice îndeletnicire productivă cerând, pentru a se putea ivi și menține, niște condiții naturale și economice hotărâte, fără de care ea nu ar fi cu putință. Astfel ar fi tot atât de peste fire ca un popor să se dedee navigațiunii, fără o mare care să scalde țărmurile sale, pe cât și agriculturii, dacă el nu are pământ pe care să'l poată cultiva. Dacă deci vedem pe poporul român de dincoace de Dunăre dedându-se cu statornicie agriculturii, trebuie să inferăm numai decât că el a trebuit să aibă la dispoziția lui un pământ pe care să fi putut pune în lucrare această îndeletnicire. Irlandezii și cu stratul de jos al Românilor sunt singurele popoare din Europa care să se ocupe cu agricultura, deși până mai deunăzi aproape nu mai aveau pământ în proprietate. Pentru Irlandezi starea această anormală a fost adusă prin niște împrejurări istorice cunoscute, răpirea violentă a proprietăților lor de către cucerirea engleză. Totuși, dacă chiar istoria Irlandei ar fi necunoscută, s'ar putea infera din singurul fapt, că poporul acestei țări este alcătuit în mare parte din cultivatori de pă-

mânt, încheierea că el a trebuit să fie într'o epocă anterioară proprietarul acelei țări. Aceiași încheiere trebuie s'o tragem și pentru poporul român, a cărui stare mai veche este mult mai puțin cunocută.

Se pretinde de protivnicii stăruinței Românilor la nordul Dunării, că atunci când Românii veniră în Dacia, prin veacul al XII-lea și XIII-ea, ei găsiră aici stabiliți pe Slavoni, pe Unguri și pe Nemți. Stabilirea unui popor începe însă totdeauna prin luarea în stăpânire a teritoriului, și este învederat că dacă aceste popoare erau *stăpânii* țării la venirea Românilor, ele trebuiau cu atât mai mult să fie și *proprietarii* ei. Cum se explică atunci că Românii veniți mai târziu în această țară, se dedau agriculturii, ceea ce presupune neapărat, după cum am văzut-o, proprietatea pământului? Și dacă mai târziu Românii, în țările ungurești, fură despoiați de proprietatea lor, aceasta se făcu numai prin o siluire. Cu toate aceste de și li se răpise proprietatea, ei păstrară, ca și Irlandezii, îndelnicirea legată de dânsa, agricultura, dovadă că ei fuseseră odinioară proprietari. Nu este decât conform și cu rațiunea, dacă am întâlnit mai sus urme de proprietari români, asupra pământului Transilvaniei, din vremurile mai vechi.

Am văzut însă că Românii din sudul Balcanilor se în-deletnicesc cu alte ramuri de producție decât cea agricolă, și că acei ce se cobor din munții lor, se dedau aproape exclusiv la comerț și industrie. Cum să se explice atunci că acei dintre Românii sudului peninsulei despre care se spune că ar fi roit dincoace de Dunăre, să nu se mai ocupe cu industria, și să devină agricultori? Pentru ce o parte din Românii Macedoniei și ai Pindului, coboriți din munți, să se ocupe numai cu industria și alții *tot din ei* numai cu agricultura, și anume acești din urmă să fie tocmai acei ce au emigrat mai departe, elementele deci mai dispuse a colinda, cele mai puțin statornice, mai puțin așezate din poporul lor? Apărătorii teoriei părăsirii Daciei de coloniști ar trebui să reflecteze asupra tuturor acestor imposibilități care se opun legilor de repetiție a faptelor sociale, tot atât de sigure de și nu tot atât de precise ca și legile naturale, înaintea, de a așterne pe baza ei *drepturile* la supremația Transilvaniei.

Dar apoi forma ritului, care la Macedono-Românii este acel grecesc și la Daco-Români a fost până mai dăunăzi acel slavon? Cum! Apărătorii strămutării Daco-Românilor, vrea să'i facă a petrece în *Moesia* (?), sub stăpânirea bulgară, o bună parte din Veacul de Mijloc, tocmai pentru a explica prezența la ei a bisericii bulgare, și când cătăm la acel popor ce rămâne până la sfârșit sub stăpânirea bulgară, îl găsim nu cu o biserică bulgară, ci cu una grecească, și aceasta din tim-

purile cele mai vechi, de prin Veacul al XI-lea, pe când acel desfăcut de masă și strămutat în nordul Dunării să fie supus ritului slavon? ⁸⁴.

Cât despre supunerea că Românii transdunăreni s'ar fi strămutat dincoace de fluviu din vremuri mai vechi, în timpul furiei năvălirilor hunice, avarice sau bulgarice, ea este curat vorbind absurdă, căci odată ce se admite că coloniștii au fugit înaintea năvălirii, care putere omenească i-ar fi putut înapoia, tocmai în țările acele, unde grozăviile ei se deslănțuiau în toată sălbătăcia lor? Ar fi a readuce pe copii către popoarele barbare, dinnaintea cărora fugise părinții lor.

Iată în ce țesătură nedescurată de contradiceri și imposibilități ne aruncă vestita teorie a lui Roesler. Dimpotrivă, dacă lăsăm pe Români acolo unde soarta i-a aruncat, atunci istoria lor se desvoltă în chipul acel firesc și nesilit, în care ea a fost expusă în paginile ce preced.

⁸⁴ Mai întâi în nici una din numeroasele biserici, unele din ele foarte vechi, ce există în sudul peninsulei balcanice, nu se întâlnește vreo inscripție slavonă. Toate fără excepție sunt grecești. Una din acele biserici, din satul românesc *Costaniani*, trei ceasuri departe de Ianina, lângă ruinele oracolului dela Dodona, conține o inscripție grecească din veacul al XI-lea. (După împărțirea d-lui Ioan Caragiani).

NOTĂ

Epoca năvălirilor barbare, subiectul volumului acestuia, fiind cea mai lipsită de informație nouă și studiile istorice asupra ei sunt foarte puține.

Singurul material care putea să permită studii, cari să folosească și cercetărilor istorice, era în special limba.

De aceea și cercetările filologice, deși restrânse, sunt cele mai numeroase.

O singură cercetare specială istorică, s'a făcut asupra acestei epoce, dar aceasta într'adevăr originală.

Cum partea de material pe care se sprijină acest studiu, — care pare a neglija cu totul realitățile istorice, urmărind să schimbe radical cunoștințele ce le aveam până acuma asupra soartei poporului român în această epocă și exagerând importanța elementului german (gepidic) în formarea poporului nostru — este de natură mai mult filologică, deci mai toate studiile speciale, formând o unitate, trebuie a fi tratate o singură dată și din punctul de vedere istoric.

Și aici ca și la volumul prim, un studiu, și din cele mai mari, care apare în revista din Iași, — al cărei ton și vocabular, dar mai ales spirit sunt regretabile, — nefiind terminat, notele mele de punere la curent cu cercetările noi n'ar putea fi complete.

Cum volumele 3 și 4 vor apărea în toamnă, odată cu ele ca și la volumul I, se vor da și notele, separat, și la acest volum.

Cu ocazia aceasta, am și puțința de a mai mări notele mele, făcându-se o economie însemnată la tipar cu litera adoptată acum.

Aceasta însă cere o nouă redacție a tuturor știrilor, deci o nouă revedere, a întregului material și poate aceasta să indice și o nouă aranjare, în prezentarea notelor.

I. Vlădescu

TABLA DE MATERII

	pagina
Introducere	9
Capul III. Dacia în prima perioadă a năvălirii barbare	11
I. Goții, Hunii și Gepizii	11
1. Năvălirea Goșilor, Hunilor și Gepizilor. Goții după Aurelian	11
Hunii	19
Gepizii	26
2. Daco-Romanii în munți.—Dovezi din analogie	29
Locuințele Românilor în munți	33
Argument geografic	36
Disparația totală a vieții de Stat Romană	38
Unificarea sufletului românesc	43
II. Avarii și Slavii	45
1. Năvălirea Avarilor și a Slavilor.—Avarii	45
Slavii	47
2. Înfrurirea slavonă.—Nomenclatura geografică	55
Terminologia agricolă și pastorală	65
Coborîrea Românilor dela munte la câmp	69
Capul IV. Creștinismul la Români	73
I. Bulgarii	73
1. Năvălirea Bulgarilor.—Slavonizarea Bulgarilor	73
Bulgarii se întind la nordul Dunărei	78
2. Bulgaria nord-dunăreană.—Dovezi din geografii	80
Cronici și documente	82
II. Creștinismul la Români	90
1. Creștinismul primitiv al Daco-Romanilor.—Terminologia creștină latină	90
Celelalte înfruriri: slavonă și grecească	97
Stăpînirea imperiului Bizantin la nordul Dunărei	98
Elementul roman din Moesia	101
Efectul năvălirii asupra Românilor din peninsula Balcanilor	104
Macedo-Români	109
2. Creștinismul bulgăresc la Români.—Istoria bisericii bulgărești	113
Introducerea silită a Creștinismului bulgăresc la Români	115
Atârănarea canonică a Românilor de Bulgari	119
Închegarea naționalității române	123

	<u>pagina</u>
CARTEA II. ISTORIA MEDIE	125
Introducere	127
Capul I. Dacia în perioada a doua a năvălirilor barbare. Viața de Stat ...	129
I. Ungurii	129
1. Starea țărilor de peste munți la venirea Ungurilor.—Românii sub vovezii bulgari	129
Dovezile documentate ale aflării Românilor peste munți	135
Ducatele lui Kean și Salanus	142
2. Năvălirea maghiară.—Calea năvălirii maghiare	144
Caracterul năvălirii maghiare	148
3. Starea Românilor la începutul stăpânirii maghiare.—Proprietatea	150
Nobilimea română	154
Voevozii	159
Knezii	163
Dreptul obișnuit	170
Congregațiile	172
Organizarea militară a poporului român	177
Seriile istorice ale decăderii poporului român de peste munți	182
II. Peceneghii, Cumanii și Tătarii	186
1. Peceneghii și Cumanii.—Peceneghii	186
Cumanii	189
2. Tătarii	193
Năvălirea în Transilvania	196
III. Muntenia și Moldova înainte de descălecare	200
1. Regiunea slavonă în Muntenia și Moldova.—Dacă țările române erau pustii la descălecare	200
Poporația slavonă	202
2. Locuințele Românilor în Muntenia și Moldova: în Muntenia	207
În Moldova	216
IV. Imperiul Valaho-Bulgar	223
1. Locuințele Românilor în peninsula Balcanului.—Românii din Moesia? ..	223
Rezultate pentru stăruința Românilor în Dacia	229
2. Istoria Imperiului Româno-Bulgar.—Petru, Asan și Ioniță	231
Relațiile Imperiului Valaho-Bulgar cu papa	235
Relațiile lui Ioniță cu Imperiul latin din Constantinople	237
Ioan Asan și sfârșitul dinastiei	240
3. Rolul Românilor în împărăția Valaho-Bulgară.—Continuitatea și Valahii din Balcani	242
Asăneșii erau Valahi	247
Încetarea rolului Valahilor în Imperiul Asăneștilor	249
Deosebirea îndeletnicirilor; starea religioasă	254

VERIFICAT
2007

